दमक नगरपालिका
प्रदेश नं १, नेपाल

नगर बृहत योजनाको मस्यौदा

(वृहत योजना नगर विकासका क्षेत्रगत नीति, योजना तथा कार्यक्रमको मार्गदर्शक दस्तावेज हो । यो दस्तावेजलाई अन्तिम रुप दिनुअघि सर्वसाधारण नागरिक र सरोकारवालाहरूको पृष्ठपोषणका लागि नगर कार्यपालिकाबाट सार्वजनिक गरिएको हो । यसमा सुझाव सबै सरोकारवालाको सुझाव संकलन र विश्लेषण पश्चात भाषा र अन्य सम्पादकीय कार्य पुरा गरी अन्तिम रुप दिइने छ ।)

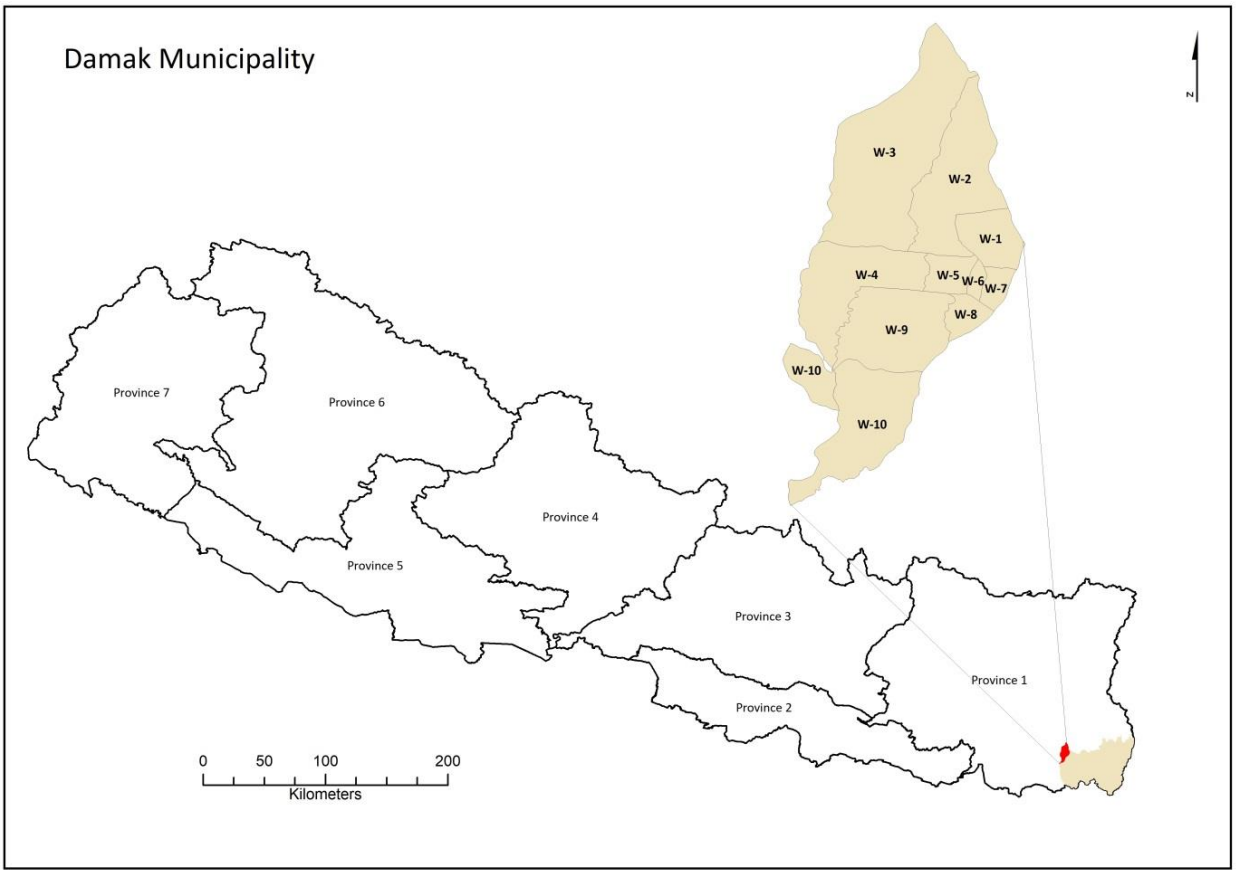

सूचना

नगर बृहत योजना दमक नगरपालिकाको विकास कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वनलाई योजनावद्ध बनाउन क्षेत्रगत नीति, योजना तथा कार्यक्रमको मार्गदर्शक दस्तावेज हो । बृहत योजनाको यो मस्यौदा नगरका टोल, वडा तथा नगर स्तरमा अध्ययन तथा छलफल र अन्तरक्रिया गरी पृष्ठपोषणका लागि आम नगरवासीलाई अवसर उपलब्ध गराउने उद्देश्यले कार्यपालिकाको निर्णयानुसार सार्वजनिक गरिएको छ । नगरको समष्टीगत लक्ष्य तथा क्षेत्रगत योजनाको प्रारम्भिक मस्यौदा माथि नगर कार्यपालिकामा थप छलफल गरी योजना तर्जुमाको प्रारम्भिक चरणमा गरिएका समस्या पहिचान र सुझाव संकलन प्रक्रियामा सहभागि नागरिक र सम्बन्धित सबैबाट अध्ययन र पृष्ठपोषण प्राप्त भएपछि यसले अन्तिम रुप पाउने छ । यसमा नगरवासीको सुझाव लिनको लागि नगरपालिकाको विस्तृत योजना तर्जुमा कार्यविधि २०७६ अन्तर्गत गठित नागरिक सल्लाहकार परिषद् मार्फत नगर स्तरीय सार्वजनिक सुनुवाई आयोजना हुनेछ । जसका नगरपालिकाले प्राविधिक सहयोग पनि उपलब्ध गराउने छ । यसरी छलफल वा अन्य विधिमार्फत प्राप्त हुने पृष्ठपोषण तथा सुझावका आधारमा बृहत योजनालाई अन्तिम रुप दिई थप छलफल र अनुमोदनका लागि नगर सभामा पेश गरिने छ । नगरसभाबाट स्वीकृत दस्तावेज सबैका लागि उपयुक्त स्वरुपमा पुनः सार्वजनिक गरिने छ । यो क्रममा भाषिक सुद्धासुद्धी तथा केहि प्राविधिक पक्षमा थप कार्य हुनेछ ।

.....

(आवश्यक परिमार्जन सहित नगर कार्यपालिकाबाट सार्वजनिक गरिने)

विषय-सूची

खण्ड एक : प्रारम्भिक
१.१. परिचय
१.२. बृहत योजनाको कानुनी आधार र सान्दर्भिकता
१.३. बृहत योजनाको क्षेत्र र सिमा
खण्ड दुई : बृहत योजना तर्जुमा विधि
२.१. योजना तर्जुमा प्रक्रियाको सामान्य झलक
२.२. वस्तुस्थिति विश्लेषण
२.३. प्रारम्भिक मस्यौदा तयारी
२.४. मस्यौदा स्वीकृति र सार्वजनिकिकरण
२.५. योजना कार्यान्वयन
खण्ड तीन : नगर परिचय
३.१. पृष्ठभूमि
३.२. नगरको जनसांङ्खीक अवस्था
खण्ड चार : समष्टिगत लक्ष्य
४.१. नगर प्रमूख प्राथमिकताका क्षेत्र
४.२. नगरको दुरदृष्टि
४.३. तथा दिर्घकालिन लक्ष्य
खण्ड पाँच : क्षेत्रगत योजना
५.१. परिचय
५.२. आर्थिक विकास
५.३. सामाजिक विकास
५.३.१. शैक्षिक विकास
५.३.२. स्वास्थ्य
५.३.३. सम्पदा संरक्षण
५.३.४. लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
५.४. पुर्वाधार विकास
५.४.१. भू-उपयोग तथा आवास व्यवस्थापन
५.४.२. पार्क तथा मनोरञ्जन
५.४.३. यातायात
५.४.४. सार्वजनिक निर्माण *(खानेपानी तथा सरसफाई, सिंचाई, सामुदायिक भवन तथा पुस्तकालय, विद्युत र सञ्चार)*
५.५. वन, वातावरण र विपद् व्यवस्थापन
५.५.१. प्राकृतिक स्रोत र वातारण
५.५.२. विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन
५.६. संस्थागत विकास र सुशासन
५.६.१. संस्थागत विकास
५.६.२. सुशासन
५.७. अनुगमन र मुल्यांकन

खण्ड एक : प्रारम्भिक

१.१. परिचय

विक्रम सम्बत् २०३९ सालमा तत्कालिन नगर पञ्चायतको रुपमा स्थापित दमक पुरानो नगरपालिका मध्ये एक हो । नेपाल सरकारको २०७३ फागुन २७ को निर्णय अनुसार नगरका १९ वडालाई १० ओटा वडामा समायोजन गरिएको छ । वि.सं. १९७० पछि आवादी विस्तार शुरु भएको यस नगरमा त्यसअघि नै धिमाल कुमाल, मेचे, सतार, राजवंशी जस्ता जातिहरूको बसोबास रहेको मानिन्छ । ऐतिहाँसिक दस्तावेजहरूका अनुसार धिमाल जातिको बसोबास वि.सं. १८९० अघि नै रहेको मानिन्छ । विकासको दृष्टिकोणले यस नगरपालिकाको विकासको स्तर औषत रहेको छ । मूख्य शहरी क्षेत्रमा आधारभूत शहरी मापदण्ड अनुकुलका पुर्वाधार विकास भएका छन् । विकासको स्तरमा भने सबैतिर समानता छैन । समुदायको अग्रसरता र स्वविवेक तथा तत्कालिक आवश्यकता संबोधन गर्ने क्रममा तयार भएका कतिपय पुर्वाधार हालको सन्दर्भमा पर्याप्त छैनन् । विकासको स्तरमा मुख्य शहरी क्षेत्र र ग्रामिण भेगमा असमानता रहेका छन् । यी असमानता कम गर्दै नगरलाई हरित नगर र समृद्ध दमकको सोच सहित विकास प्रक्रियालाई क्रमशः व्यवस्थित गर्दै लगेको छ ।

समग्र विकास योजना निर्माण र कार्यान्वयन नगर्दासम्म नगरको सोच र अपेक्षित उपलब्धी हाँसिल हुन नसक्ने नगरको अनुभव रहेको छ । सिमित स्रोत र साधनको उपयोगलाई प्रभावकारी बनाउन र स्रोतको उपलब्धता र विकासको आवश्यकताका बीचमा सन्तुलन कायम गरी दिगो प्रतिफल प्राप्त गर्नका लागि यस प्रक्रियामा अधिकतम जनसहभागिता र आम स्वामित्व आवश्यक हुने भएकोले सहभागितामुलक पद्धतिबाट नगर बृहत योजना तयार गर्ने निर्णय लिइएको हो । विकास र सेवाको क्षेत्रगत नीति, योजना, कार्यक्रम र लगानीको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने मार्गदर्शक दस्तावेजका रुपमा नगरले पहिलो बृहत योजना निर्माण गरेको छ । पहिलो पटक योजना तयार गर्दा रहेका सिमितता जिवन्त दस्तावेजका रुपमा कार्यान्वन, निरन्तर अध्यावधिक र परिमार्जन गर्ने क्रममा पुरा हुदै जानेछन् ।

वृहत योजना तर्जुमा प्रक्रिया पुर्व निर्धारित तर लचक विधिमार्फत नागरिक बीचको निरन्तर सम्वाद र परामर्शको उपज हो । नगरको अवस्था पहिचानका लागि गरिएको घरधुरी सर्वेक्षणबाट तयार गरिएको नगर पार्श्वचित्र २०७६ तथा वडागत रुपमा भएको व्यापक विषय केन्द्रित नागरिक समुह छलफल, नगरका विषयगत शाखा केन्द्रित रहेर गरिएको क्षेत्रगत सवल र कमजोर पक्ष तथा अवसर र चुनौती (SWOT) विश्लेषण तथा नगर स्तरीय योजना तर्जुमा निर्देशक समिति नगर कार्यपालिका र अन्तर्गतका समिति स्तरमा छलफल गरी नगरको समष्टीगत लक्ष्य तथा क्षेत्रगत योजनाको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरिएको हो । सो मस्यौदालाई नगर कार्यपालिकामा थप छलफल गरी योजना तर्जुमाको प्रारम्भिक चरणमा गरिएका समस्या पहिचान र सुझाव संकलन प्रक्रियामा सहभागि नागरिक र सम्बन्धित सबैका लागि अध्ययन र पृष्ठपोषणको अवसर उपलब्ध गराई र तत् पश्चात यसलाई अन्तिम रुप दिइने छ ।

यसमा नगरवासीको सुझाव लिनको लागि दमक नरपालिकाको विस्तृत योजना तर्जुमा कार्यविधि २०७६ अन्तर्गत गठित नागरिक सल्लाहकार परिषद् मार्फत नगरपालिकाको प्राविधिक सहयोगमा नगर स्तरीय सार्वजनिक सुनुवाई आयोजना गरिनेछ । यसरी छलफल तथा सूचना प्रविधिका माध्यमबाट प्राप्त हुने पृष्ठपोषण तथा सुझावका आधारमा बृहत योजनालाई नगरपालिकाले अन्तिम रुप दिनेछ ।

विकासका कार्यक्रमलाई जनताको अपेक्षा अनुरुप अघि बढाई थप उपलब्धीमुलक बनाउन तथा लगानीको मौद्रिक मूल्य सार्थकता हाँसिल गर्नमा सहयोग गर्नु बृहत योजनाको मुख्य उद्देश्य हो । यसमा समेटिएका क्षेत्रको व्यापकताका कारणले आगामी २० बर्ष सम्मका लागि तय गरिएको समग्र कार्यक्रमको लागत अनुमान गरी विश्वसनीय आँकडा प्रस्तुत गर्नु असंभव प्रायः भएकोले यो मस्यौदालाई अन्तिम रुप दिने समयसम्ममा योजना कार्यान्वयनका लागि चाहिने लागतको सामान्य प्रक्षेपण गर्न नगर प्रयासरत रहेको छ । समग्र कार्यक्रमको लागत विश्लेषण यस योजनामा निर्धारित प्राथमिकताका आधारमा क्षेत्रगत नीति तथा योजना तयारीका क्रममा तयार पारी आवधिक रुपमा यस योजनालाई समेत थप विस्तृत बनाउँदै लगिने छ ।

१.२. बृहत योजनाको कानुनी आधार र सान्दर्भिकता

नगरको समष्टीगत लक्ष्य, उद्देश्य नीति तथा प्राथमिकताका आधारमा विकासका कार्यक्रमलाई नतिजा मुलक बनाउने कामको नेतृत्व नगरपालिका स्वयंले नै गर्न सकेमा मात्र समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको सोच हाँसिल हुन सक्ने हुनाले दमक नगरपालिकाले नगरवासीको सुख र समुन्नतीमा केन्द्रित भई विस्तृत योजना निर्माणको कार्य अघि बढाएको हो । नगर बृहत योजना सिमित स्रोत र साधनको आदर्श उपयोगको सुनिश्चितताको नगरवासीको चाहना पुरा गर्नमा योगदान गर्न नगरवासीकै सहभागितामा तयार गरिएको हुनाले नगरवासीको अपनत्व नै यो योजनाको वैधानिकताको प्रमुख आधार हो । नगरको सेवा प्रवाह र विकासका कार्यक्रम तर्जुमालाई निर्देशित गर्न तयार गरिएको नगर बृहत योजनाले विकास र समृद्धिको जनचाहना छिटो पुरा गर्न र नगरको विकास प्रयासको प्रभावकारीता बढाउनमा योगदान गर्ने अपेक्षा रहेको छ ।

नगरले आफ्नो वार्षिक विकास योजना तर्जुमा र प्राथमिकीकरण गर्दा दीर्घकालिन लक्ष्य तथा प्राथमिकता अनुरुप गर्न सक्ने वातावरण निर्माणका आधारको रुपमा बृहत योजना निर्माण गरिएको हो । बृहत योजनाले नगरपालिकाको राजश्व सुधारको विधि निर्धारण र कार्यान्वयन, पुँजी सुधार कार्यक्रम निर्माण तथा भू-उपयोग योजना तयारीमा पनि योगदान गर्नेछ । दीर्घकालिन विस्तृत योजना, मध्यकालिन विकास योजना र वार्षिक विकास कार्यक्रम निर्माणको सबै प्रक्रियामा नागरिकहरूको सक्रिय संलग्नता मार्फत मात्र विकास कार्यक्रमको प्रभावकारीता र दिगोपन सम्भव हुने भएकोले बृहत योजना निर्माण प्रक्रियालाई अधिकतम सहभागितामुलक बनाउन खोजिएको हो ।

यस पृष्ठभूमिमा नेपालको संविधान २०७२ को धारा ५७(४) अनुसारको अनुसुची ८ मा उल्लिखित स्थानीय सरकारको अधिकारको सूची र धारा ५९ मा उल्लिखित विकास आयोजना सम्बन्धि प्रावधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११, १२, १४, १५ र २४ को अधिनमा रहि दफा १०२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नागरिकहरूको सहभागितामा व्यवस्थित र प्रभावकारी रुपमा नगरपालिकाको विस्तृत योजना (Comprehensive Plan) तर्जुमा गर्ने सम्बन्धमा आधारभूत प्रक्रिया र विधि निर्धारण गर्न दमक नगरपालिकाले विस्तृत योजना तर्जुमा कार्यविधि २०७६ जारी गरी सोही कार्यविधिका आधारमा पहिलो पटक नगर बृहत योजना तयार गरेको हो । संवैधानिक रुपमा नगरको एकल अधिकार तथा संविधानमा साझा अधिकारको रुपमा राखी स्थानीय सरकार संचालन ऐन मार्फत स्पष्ट गरिएका विषयका र जनताको घरदैलोमा रहेको सरकारबाट जनताले गर्ने अपेक्षा पुरा गर्नमा निर्वाह गर्नुपर्ने व्यवहारिक रुपमा नगरमा रहेको जिम्मेवारीका विषयलाई समेत ध्यानमा राखेर योजना तयार गरिएको हो ।

कार्यविधिमा नगरको विस्तृत योजनाको अवश्यकता, योजना तर्जुमामा ध्यान दिनुपर्ने विषय, योजना निर्माण प्रक्रिया, योजना तर्जुमाका क्रममा जन सहभागिताको विधि र प्रक्रिया, विभिन्न पक्ष तथा निकायको भूमिका, योजना कार्यान्वयन तथा परिमार्जन लगायतका विधि निर्धारण गरिएको छ ।

संघीय सरकारको १५ औ योजनको आधारपत्र र प्रदेश नं १ को पहिलो विकास योजनाले राखेको दुरदृष्टि तथा प्राथमिकता तथा स्थानीय आवश्यकता र नगरवासीको चाहनाका बीचमा सामञ्जस्यता कायम गर्दै यो योजनामा सबै पक्षको अपनत्व सुनिश्चितताको प्रयास नगरले गरेको छ ।

सामान्यतया: विकास योजना सम्बन्धित कार्यकारीको विकासको गन्तव्य निर्धारक र दिशा निर्देशक हो । सबै विकास योजनालाई मार्गदर्शन गर्ने कानूनी आधारको रुपमा समेत बृहत योजना तयार गरिएको हो । परिवर्तित सन्दर्भलाई आत्मसात गर्दै त्यसमा आवश्यक सुधार र परिमार्जन गर्दै विकासका योजना कार्यान्वयन हुने कुराको प्रत्याभूति आम नागरिकलाई दिलाउन सकेमात्र राज्यप्रति नागरिकको विश्वास प्राप्त हुने भएकोले दमक नगरपालिकाले समय क्रमसँगै नगरवासीको परिवर्तित आवश्यकता सम्बोधन गर्दै यो योजनालाई अध्यावधिक गरी जिवन्त बनाइने छ ।

२.२. बृहत योजनाको क्षेत्र र सिमा

दमक नगरपालिकाको बृहत योजनाले नगरको स्थानीय पहिचान कायम राख्दै विकास र सेवा प्रवाहका प्रमुख क्षेत्रहरूलाई समेट्ने प्रयास गरेको छ भने नगरको आन्तरिक स्रोत विस्तार र बाह्य स्रोत प्राप्तिका लागि विभिन्न पक्ष तथा निकायसँग समन्वयका विषय पनि यसमा समेटिएको छ । विकास कार्यक्रम निर्माणको विगतको अभ्यासमा मुल रुपमा समेट्ने गरिएको आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पुर्वाधार विकास, वन वातावारण र विपद् व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास र सुशासन जस्ता विषयगत क्षेत्र अन्तर्गतका विशिष्ठ सेवा क्षेत्र बृहत

योजनामा पनि समेटिएको छ । विगतमा निश्चित विषयगत क्षेत्रमा नरहेका भू उपयोग, नगरको आपतकालिन व्यवस्थापन जस्ता विषयलाई पनि उपयुक्त विषयगत क्षेत्रभित्र राखिएको छ ।

बृहत योजना निर्माणका क्रममा प्रयोग भएको तथ्यांक तथा सूचनाको विश्वसनीयताका लागि नगर आफैंले घरधुरी सर्वेक्षण गरी नगर पार्श्वचित्र तयार गरेको थियो भने तथा केन्द्रीत समुह मार्फत आम नागरिकको धारणा संकलनको विधि मार्फत बृहत योजनालाई वास्तविक समस्याको केन्द्र सम्म पुगेर समस्या समाधानको आधार पहिल्याउने माध्यमका रुपमा अघि बढाउन खोजिएको छ । नगर कार्यपालिका तथा नगरको आन्तरिक संयन्त्रले गर्ने भनी निर्धारित भएका कतिपय छलफलमा सर्वदलीय र सर्वपक्षीय सहभागिता पनि गराइएको थियो ।

यसका वावजुद योजना तर्जुमा प्रक्रियामा भएका केन्द्रीत समुह छलफल प्रतिनिधिमुलक र वडा स्तरमा मात्र हुनु तथा बृहत योजना तयारीका क्रममा वडा स्तरसम्मका हरेक विशिष्ठ गतिविधि र वार्षिक कार्यतालिकाको सूची र तीनको लागत समावेश गर्न नसकिनुलाई यो योजनाको सिमितता मान्न सकिन्छ । जिवन्त दस्तावेजका रुपमा पहिलोपटक तयार पारिएको यस बृहत योजनालाई स्थानीय कार्यविधिमा तोकिए बमोजिम आवधिक रुपमा परिस्कृत गर्दा तथा क्षेत्रगत नीति, रणनीति तथा वार्षिक विकास कार्ययोजना मार्फत यो सिमितता पुरा हुनेछ ।

खण्ड दुई : योजना तर्जुमा विधि

२.१. योजना तर्जुमा प्रक्रियाको सामान्य झलक

नेपालको संविधान, संघीय कानून, संघ र प्रदेश नं १ का विभिन्न अभ्यास र स्थानीय आवश्यकतालाई मनन गरी दमक नगरपालिकाको नगर विस्तृत योजना तर्जुमा कार्यविधि २०७६ ले निर्धारण गरेका विधि र प्रक्रिया मार्फत बृहत योजनाको यो मस्यौदा तयार परिएको हो । योजना तर्जुमाका लागि सुझाव संकलनका क्रममा सहभागि भएर आ-आफ्नो राय राख्न आम नागरिकलाई प्रदान गरिएको खुला अवसर, मस्यौदाको हरेक विषयमा नगरका जनप्रतिनिधिहरू तथा विषयगत शाखा बीचमा भएको व्यापक छलफलले यो मस्यौदालाई अधिकतम जनसहभागितामा आधारित बनाएको छ। मस्यौदा अध्ययन र पृष्ठपोषणका लागि सार्वजनिक गरी सुझाव संकलन गर्ने क्रममा नागरिक सहभागितामा रहेका कमी पुर्ति हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

बृहत योजनाको समग्र प्रक्रियामा नगरले सहयोगी संस्थाको प्राविधिक सहयोग लिएको थियो । यो मस्यौदाको स्तरसम्म आउँदा नगरले नागरिकको लागि सार्वजनिकिकरण गर्नु अघिका सबै उल्लिखित चरण (हरियो वक्समा राखिएको) पुरा गरेको छ भने निर्धारित अन्य चरण पनि पुरा गरी मस्यौदालाई अन्तिम रुपमा दिइने छ । यस अतिरिक्त विभिन्न स्तरमा आवश्यकता अनुसार विज्ञ सल्लाह र सुझाव पनि लिइने छ ।

- नगर कार्यपालिका वा नगर स्तरीय आवधिक योजना तर्जुमा निर्देशक समितिबाट नगर बृहत योजना निर्माणको विधि निर्धारण गर्ने ।
- बृहत योजना प्रक्रियालाई सहजिकण गर्न र सहभागिता मुलक बनाउन नगर र वडा स्तरमा नागरिक संरचना गठन
- नगरपालिकाबाट नगरवासीले प्राप्त गर्ने सेवा र विकासका विषय बस्तुलाई विषय क्षेत्रगत रुपमा विभाजन
- नगरपालिकाको दीर्घकालिन योजना निर्माणका लागि केन्द्रित समुह छलफल गर्न सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रको जाँच सुचि तयारी
- सेवा प्रवाहका निर्धारत क्षेत्रमा केन्द्रित रही केन्द्रित समुह छलफलका लागि लागि सहभागि पहिचान
- सेवा र विकाससँग सम्वन्धित विषयगत क्षेत्रमा केन्द्रित भई समुह (विभिन्न टेवलमा) छलफल गरी सूचना संकलन र प्रविष्टी
- सबै वडाको समुहगत छलफलको सूचना, नगर पार्श्वचित्रको सूचना तथा अन्य सान्दर्भिक सूचनाका आधारमा विषयगत साखाबाट SWOT विश्लेषण
- बृहत योजना निर्देशक समितिबाट वडागत रुपमा प्राप्त दुरदृष्टिको तथा नगर स्तरको छलफलबाट नगरको दुरदृष्टि निर्धारण ।
- राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय योजनाको बीचमा सामञ्जस्यता कायम गर्ने गरी विषयगत समितिबाट क्षेत्रगत योजनाको प्रारम्भिक मस्यौदा तयारी र एकीकरण
- बृहत योजनाको एकीकृत मस्यौदा तयारी र कार्यापालिकामा प्रस्तुत गरी थप नागरिक पृष्ठपोषणका लागि सार्वजनिकिकरण ।
- नगर योजनाको एकीकृत मस्यौदा माथि वडा स्तरीय विषयगत नागरिक कार्यदलमा आन्तरिक छलफल
- वडा स्तरको सुझाव समेत राखेर बृहत योजनाको मस्यौदा माथि नगर स्तरीय नागरिक सल्लाहकार परिषद् बैठक र संकलित नागरिक सुझाव एकीकरण ।
- नगरिक सल्लाहकार परिषद्को सहजिकरणमा बृहत योजना सम्बन्धमा नागरिक सुझावका लागि नगर स्तरीय सार्वजनिक सुनुवाई
- सार्वजनिक सुनुवाईबाट आएका पृष्ठपोषण सहित नागरिक सल्लाहकार परिषद्को उपयुक्त देखिएका राय समेटी मस्यौदालाई कार्यपालिकाबाट अन्तिम रुप दिने
- नगरसभामा बृहत योजनामाथि सार्वजनिक सुनुवाई र योजनाको अन्तिम स्वीकृति

दमक नरपालिकाले निर्धारण गरेको विस्तृत योजना तर्जुमा प्रक्रियामा आम नागरिकको अधिकतम सहभागिताका लागि वडा तथा नगर स्तरमा गठन भएका स्वयंसेवी संरचना अर्थात् वडा स्तरीय विषयगत कार्यदल तथा कम्तिमा सबै वडा समेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी नगरका लागि परामर्श दिन नगर स्तरीय नागरिक सल्लाहकार परिषद् निर्माण गरेको थियो भने योजना तर्जुमाको मुख्य जिम्मेवारी नगर स्वयंले लिएको थियो । यस क्रममा निर्माण भएका संरचनाले नगरका हरेक नीति तथा योजना निर्माणका लागि नागरिक परामर्शको माध्यमका रुपमा कार्य गर्नेछन् । योजनाको समग्र प्रक्रियामा विभिन्न पक्षको भूमिकालाई विस्तृत योजना तर्जुमा कार्यविधि मार्फत व्यवस्थित गरिएको छ । विभिन्न पक्ष र तीनको प्रमुख भूमिका चित्र सहित प्रस्तुत गरिएको छ ।

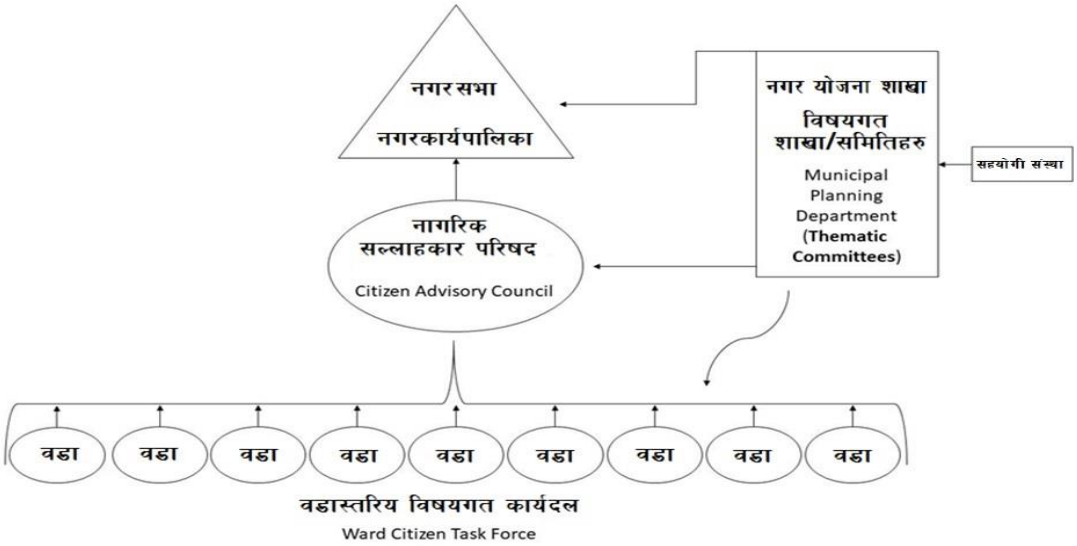

क) नगरसभा : नगर कार्यपालिकाले अन्तिम स्वीकृतिका लागि सभामा पेश भएपछि बृहत योजना माथि छलफल गरी अन्तिम स्वीकृति प्रदान गर्ने ।

ख. योजना तर्जुमा निर्देशक समिति : योजना निर्माण प्रक्रियाको नेतृत्व र आवश्यक नीतिगत निर्णय, सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य निर्धारण गर्ने ।

ग. नगर कार्यपालिका : योजनाको मस्यौदा माथि नागरिक स्तरमा छलफलको वातावरण बनाउने तथा नागरिक सुझाव समेत लिएर नगर बृहत योजनाको मस्यौदा तयार गर्ने र आवश्यक परिमार्जन गर्ने र मस्यौदा माथि दफावार छलफल गरी नागरिक सुझाव समेत अध्ययन गरी त्यसका आधारमा बृहत योजनाको अन्तिम मस्यौदा स्वीकृतिका लागि नगरसभामा पेश गर्ने ।

ग) विषयगत समिति र शाखा : योजना निर्माणमा आफ्नो क्षेत्रसँग सँम्बन्धित सूचना संकलन, एकीकरण र विश्लेषण गरी योजना निर्माणको प्राविधिक कार्यको नेतृत्व र कार्यपालिकासँग समन्वय गर्ने ।

घ) नागरिक सल्लाहकार परिषद् : विषयगत समिति, नगर कार्यपालिका तथा वडा स्तरीय नागरिक कार्यदलसँग निरन्तर सम्पर्क र समन्वयमा रही नागरिकका तर्फबाट योजनाको मस्यौदामा पृष्ठपोषण दिने ।

ङ) वडा समिति : वडा स्तरीय केन्द्रित समुह छलफल र नागरिक कार्यदलमा हुने छलफलहरूको सहजिकरण गर्ने र बृहत योजनामा विषयगत कार्यदलले दिने सुझाव तथा पृष्ठपोषण, नागरिक सल्लाहकार परिषद् तथा नगरपालिकामा पठाउने ।

च) वडा स्तरीय विषयगत कार्यदल : वडा स्तरमा नागरिकका समस्या र समाधानका विकल्प बारे आम जनताको प्रतिनिधित्व गरी वडा वा नागरिक सल्लाहकार परिषद् मार्फत नागरिक आवाजलाई नगरपालिका सम्म पुऱ्याउने, केन्द्रित समुह छलफलमा सहभागिता जनाउने तथा सहभागि जुटाउने ।

छ) सहयोगी संस्था : योजना तर्जुमा प्रक्रिया अन्तर्गत पुर्वतयारी, सूचना संकलन, विभिन्न तहका छलफल र मस्यौदा तयारीमा लगायतमा नगरपालिकालाई प्राविधिक एवं विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने ।

माथि उल्लिखित प्रक्रिया तथा संस्थागत संरचनाले बृहत योजना तयारीमा आवश्यक भूमिका निर्धारण गरेको भएता पनि योजना निर्माणको समग्र प्रक्रियालाई मुलतः तीन प्रमुख चरणमा विभाजन गरिएको थियो । जसलाई तलको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

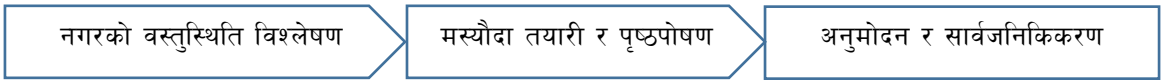

२.२. बस्तुस्थिति विश्लेषण

बृहत योजना निर्माणलाई नगरपालिकाको वास्तविक समस्या समाधानमा केन्द्रीत गर्न नगरको वस्तुस्थिति विश्लेषण प्रक्रियालाई सकेसम्म वैज्ञानिक र सहभागितामुलक बनाउने प्रयास गरिएको थियो । वस्तुस्थिति विश्लेषणका लागि अबलम्वन गरिएको प्रमुख तीनओटा विधि तल प्रस्तुत छ ।

१. घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत नगर पाश्वचित्र तयारी तथा तथ्यांकको थप विश्लेषण
२. केन्द्रित समुह छलफलबाट नगरवासीको धारणा संकलन
३. नगरको विषयगत शाखाबाट नगरको क्षेत्रगत सवल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर र चुनौती (SWOT) विश्लेषण

नगर बृहत योजना तयारीको पुर्व तयारी स्वरुप नगरको जनसंख्या, विभिन्न विकास र सेवाको स्तर र पहुँचको अवस्था लगायत महत्वपुर्ण सूचना घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत संकलन गरिएको थियो । नगरपालिकाहरूले निर्धारण गरेका तल उल्लिखित ५ ओटा विषयगत क्षेत्र र बृहत योजनाको लक्ष्य प्राप्तिमा योगदान पुग्ने गरी अन्य क्षेत्र समेत समेटेर नागरिकको आवश्यकता पहिचान र योजना निर्माण सम्बन्धि समुदाय स्तरीय छलफल गरिएको थियो ।

सर्वसाधारण नगरवासीले नगरपालिका (सरकार) बाट प्राप्त गर्नुपर्ने आधारभूत सेवा जस्तै, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, सरसफाई, विद्युत, सिंचाई, कृषि तथा पशु प्राविधिक सेवा आदिले बृहत योजनामा पर्याप्त स्थान पाउने सुनिश्चिताका लागि विभिन्न विषयगत क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रको समुह बनाइएको थियो ।

क्रं.स.	विषयगत क्षेत्र	प्रमूख क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्र
१	आर्थिक विकास	कृषि र पशुपालन, स्वरोजगार, उद्योग तथा बाणिज्य, पर्यटन, सहकारी, वित्तीय क्षेत्र
२	सामाजिक विकास	शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई, संस्कृति, लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
३	पूर्वाधार विकास	सडक तथा पुल, झोलुङ्गे पुल, सिंचाइ, भवन तथा सहरी विकास, उर्जा, लघु तथा साना जलविद्युत, वैकल्पिक उर्जा, सञ्चार, पार्क, खेल मैदान आदि, यातायातको वैकल्पिक माध्यम
४	वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	वन तथा भू- संरक्षण, जलाधार संरक्षण, वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन, फोहोरमैला व्यवस्थापन, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण, विपद् पुर्वतयारी र प्रतिकार्य
५	संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन	मानव संसाधन विकास, संस्थागत क्षमता विकास, सेवाप्रवाहका मापदण्ड निर्धारण, सेवा प्रवाहमा विद्युतीय सूचना प्रविधिको प्रयोग, सूचनाको हकको प्रत्याभूति, लेखांकन, राजस्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन आदि ।

माथि उल्लिखित विषयगत क्षेत्रलाई तल उल्लिखित मुख्य विषयमा समाहित गरिएको थियो भने संस्थागत विकास र सुशासनलाई सबै क्षेत्रको अन्तरसम्वन्धित सवालका रुपमा समेटी समुदाय र नगर स्तरमा छलफल गरिएको थियो ।

क्षेत्र १ : भू-उपयोग
क्षेत्र २ : आर्थिक विकास
क्षेत्र ३ : यातायात
क्षेत्र ४ : सार्वजनिक निर्माण
क्षेत्र ५ : वातावरण
क्षेत्र ६ : शिक्षा
क्षेत्र ७ : स्वास्थ्य
क्षेत्र ८ : आपतालिन सेवाक्षेत्र
क्षेत्र ९ : प्राकृतिक स्रोत साधन
क्षेत्र १० : आवास विकास
क्षेत्र ११ : पार्क तथा मनोरञ्जन
क्षेत्र १२ : ऐतिहासिक/साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षण

हरेक क्षेत्रका समस्या तथा समाधानका उपायका सम्बन्धमा नागरिकले आफ्नो राय स्वतन्त्र रुपमा राख्न सक्ने र खास व्यक्तिको धारणाले अन्यको भावना प्रस्तुतीलाई सिमित नगर्ने गरी वडा स्तरमा भौगोलिक क्षेत्र, पेशा तथा व्यवसाय एवं महिला, बालबालिका, अपांगता भएका व्यक्ति तथा ज्येष्ठ नागरिक सहितको सहभागिता सुनिश्चित हुने गरी छलफल सञ्चालन गरिएको थियो । सहयोगी संस्था तथा नगरको सम्बन्धित शाखाका प्रतिनिधिको सहजिकरणमा केन्द्रित समुह छलफल गरी सबैको सुझाव छलफलकै समयमा टिपोट गर्ने व्यवस्था मिलाइएको थियो । नगर प्रमूख, उपप्रमूख, प्रमूख प्रशासकीय अधिकृत, वडा अध्यक्ष तथा कार्यपालिका र नगरसभा सदस्यबाट यो प्रक्रियाको अनुगमन र सुपरिवेक्षण गरिएको थियो । वडागत छलफलको अन्त्यमा सहभागिबाट नगरको दुरदृष्टि निर्धारणका लागि सुझाव लिइएको थियो । प्रक्रियामा दमकका १० वडाका ६ सय ६९ जना नगरवासीको प्रत्यक्ष सहभागिता थियो ।

केन्द्रित समुह छलफलबाट प्राप्त नागरिकको विचार तथा सुझाव एकीकृत गरी समस्या र समाधानका उपायको वडागत सँगालो तयार गरिएको थियो । उक्त सँगालो वडा स्तरमा विकास योजना सम्बन्धि छलफलका लागि सन्दर्भका रुपमा उपयोग समेत गरिने छ । त्यसैगरी केन्द्रित समुह छलफल, नगर पार्श्वचित्र, अन्य नीतिगत दस्तावेज तथा बाह्य स्रोतका सूचना समेत समावेश गरी सम्बन्धित क्षेत्रमा नगरको सवल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर तथा चुनौति विश्लेषण गरिएको थियो ।

२.३. मस्यौदा तयारी र पृष्ठपोषण

नगरको वस्तुस्थिति विश्लेषण पछि सबै क्षेत्रका समस्या समाधानका उपायका सन्दर्भमा नागरिकको सुझाव पुनरावलोकन गरी नगर प्रमुखको संयोजकत्वमा नगर कार्यपालिका तथा विषयगत शाखा सहितको बैठकबाट नगरको दुरदृष्टि र दिर्घकालिन लक्ष्य निर्धारण गर्नुका साथै प्राविधिक समुहले तयार पारेको क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, नीति तथा प्राथमिकता सहितको बृहत योजनाको क्षेत्रगत प्रारम्भिक मस्यौदा माथि सम्बन्धित विषयगत समिति तथा सम्बन्धित शाखाका प्रमुख तथा प्रतिनिधि बीचमा विस्तृत रुपमा छलफल गरी नगर पार्श्वचित्रको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरिएको हो । प्रारम्भिक मस्यौदा तयारी पछि मस्यौदालाई पुर्णता दिने र पृष्ठपोषण लिने प्रक्रिया निम्नानुसार निर्धारण गरिएको छ ।

- नगर कार्यपालिकामा बृहत योजनाको एकीकृत मस्यौदा माथि छलफल गरी आवश्यक परिमार्जन सहित नागरिक स्तरीय टिप्पणी तथा पृष्ठपोषणका लागि सार्वजनिकिकरण
- नागरिक सल्लाहकार परिषद्को नेतृत्वमा वडागत छलफल तथा नगर स्तरीय सार्वजनिक सुनुवाई
- नागरिक सल्लाहकार परिषद्बाट नागरिक स्तरमा संकलित सुझाव एकीकृत गरी विषयगत समिति मार्फत नगर कार्यपालिकामा पेश

२.४. मस्यौदा स्वीकृति र सार्वजनिकिकरण

नगर कार्यपालिकाबाट यस सार्वजनिक गरिएको मस्यौदा माथि जनस्तरमा भएका छलफल तथा विभिन्न सरोकारवालाबाट प्राप्त हुने टिप्पणी र सुझाव अध्ययन गरी बृहत योजनालाई आवश्यकता अनुसार नगर कार्यपालिकाले आवश्यक परिमार्जन सहित अन्तिम स्वीकृतिका लागि नगर सभामा पेश गर्नेछ । नगरसभाले आवश्यकता अनुसार परिमार्जन र स्वीकृत गरेसँगै गरी बृहत योजना कार्यान्वयनमा जानेछ । यसरी अन्तिम स्वीकृत भई लागु हुने बृहत योजना आम नगरिकले नगरपालिकालाई थप जवाफदेहि बनाउन सुसूचित भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने छन् ।

२.५. बृहत योजना कार्यान्वयन

बृहत योजना समग्र विकास योजना तथा कार्यक्रमको मार्गदर्शक नीतिगत दस्तावेजका रुपमा रहने छ । यसमा उल्लिखित नीति तथा कार्यक्रम यही योजनामा उल्लेख भएको प्राथमिकता अनुसार नै कार्यान्वयन हुनेछ । बृहत योजना कार्यान्वयनको अवस्थाको समिक्षा तथा आवश्यकता अनुसार परिमार्जन पहिलोपटक कम्तिमा अल्पकालिन समय (पहिलो २ बर्ष) व्यतित भएपछि र त्यसपछि आवश्यकता अनुसार समय समयमा गरिने छ । योजना कार्यान्वयन, परिमार्जन वा संशोधनको प्रक्रियालाई पनि अधिकतम सहभागितामुलक बनाइने छ । यो योजनाले सुझाएका विभिन्न क्षेत्रगत नीति, कानुन, रणनीति तथा योजना निर्माण र कार्यान्वयनलाई पनि प्राथमिकताका साथ अघि बढाइने छ । यो प्रक्रियाको सहजिकरणका लागि प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण हुने

गरी एक नगर स्तरीय योजना शाखा निर्माण गरी क्रियाशिल गरिने छ। यो प्रक्रियालाई संस्थागत गर्न दिर्घकालमा नगर स्तरको योजना आयोगको परिकल्पना पनि गरिएको छ ।

योजनाको कार्यान्वन, समय समयमा नागरिक सुझावका आधारमा परिमार्जन तथा योजनाको तथ्यमा आधारित नागरिक ओकालत र निगारनीको माध्यबाट योजनाको सान्दर्भिकता निरन्तर कायाम भइराख्ने अपेक्षा गरिएको छ। स्थानीय कानुन बमोजिम निर्माण भएको यो योजनामा थपघट तथा परिमार्जनका लागि पनि कानुमा निर्धारित सहभागिता मुलक पद्दतिको अधिकतम उपयोग गरिने छ। बृहत योजना अन्तर्गत तयार गरिने वार्षिक कार्ययोजना तथा पुँजी सुधार योजना लगायतको निर्णय गर्दा पनि अधिकतम नागरिक सहभागिताको पद्धति अवलम्वन गरिने छ ।

खण्ड तीन : नगर परिचय

३.१. पृष्ठभूमी

दमक नगरपालिका र आसपासको भू-बनोट, भू-उपयोग, बस्ती विकास र मानव गतिविधिको इतिहास हेर्दा, शुरुमा यस क्षेत्र घना वन र सिमसार/दलदलले ढाकिएको पाइन्छ । त्यसपछि नेपालखण्डमा मानव सभ्यताको विकास संगै १९औं शताब्दीको शुरुवाततिर यस क्षेत्रमा धिमालहरूले बसोबास स्थापना गरेका थिए । यसरी बसोबास स्थापना भए पश्चात कुमाल, मेचे, सतार, राजबंशी, ताजपुरिया समुदायहरूले पनि क्रमश बस्ती बसाएका थिए । आदिवासी जीवनशैली निर्बाह गर्ने भएकाले यी समुदायहरूको वस्ती पातलो, छरिएको, र मुख्यत: प्राकृतिक स्रोत साधनमा आधारित थियो । समकालीन इतिहास केलाउँदा १९७० सालयता पूर्वी पहाडी जिल्लाहरू र भारतको आसामबाट बसाइसराई र कृषि/पशुपालनको सिलसिलामा मानिसहरू आउन थालेपछि वन फडानीको शुरुवात भयो । २००७ सालको औलो उन्मुलन कार्यक्रम पश्चात भने थप बसाइसराई, बस्ती बिकास, र खेतीपाती सहित आधुनिक बस्ती विकास हुन थाल्यो । यस क्रममा २०१२ साल देखि उत्तरी क्षेत्र र २०२० साल देखि दक्षिणी क्षेत्रमा बस्ती विकास भई निश्चित जनघनत्व सहितको दमक बनेको पाइन्छ । २०३९ सालमा १९ वडा सहित स्थापित दमक नगर पञ्चायत २०४७ पछि दमक नगरपालिकामा रुपान्तरित भएको हो । मुलुकको संघीय संरचना अनुसार २०७३ फागुन २२ गते साबिकका दमक नगरपालिकाका १९ वडालाई १० ओटा वडामा समायोजन गरी हालको दमक नगरपालिका गठन भयो । नगरको विकास केही रुपमा आधुनिक विकासको विधि र मापदण्डमा आधारित तथा कतिपय क्षेत्रको विकासको वर्तमान स्तर आवश्यकता सम्बोधनका क्रममा स्थानीयको अग्रसरतामा भएकोले शहरी विकासको सबै आधुनिक विशेषता दमक नगरपालिका छैन ।

नक्शा ३.१ : दमक नगरपालिको राजनीतिक विभाजन

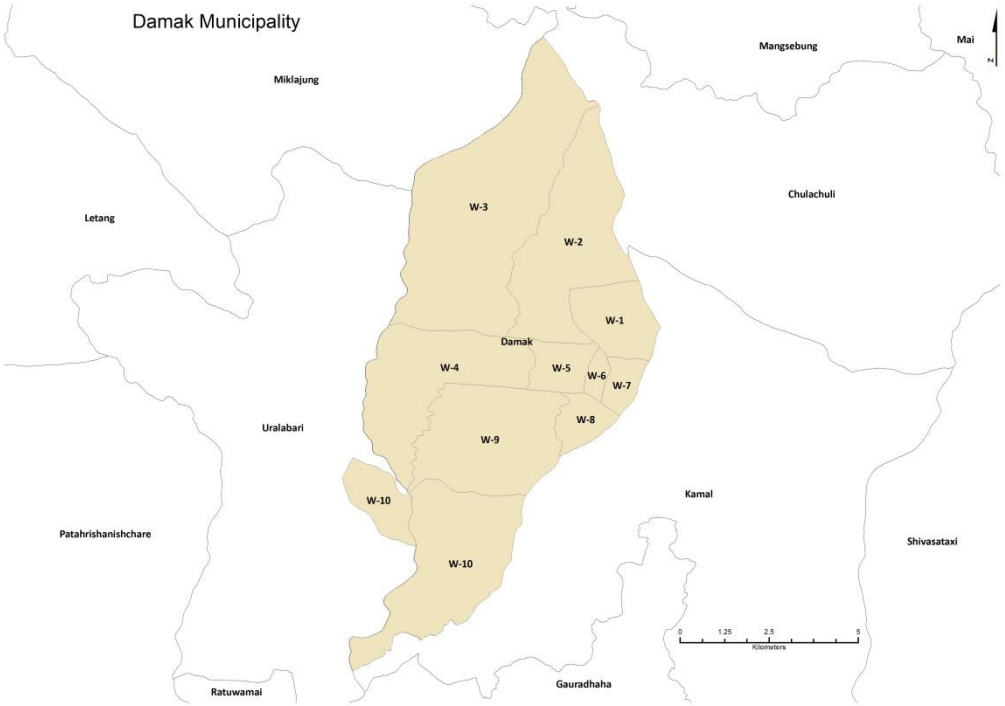

संघीय नेपालको नेपालको प्रदेश नं १ मा पर्ने झापा जिल्लाको पश्चिमी भागमा पर्ने यस नगरपालिकाको उत्तर तर्फ ईलाम जिल्लाको चुलाचुली गाउँपालिका, दक्षिणतर्फ गौरादह नगरपालिका, पश्चिमतर्फ मोरङ जिल्लाको मधुमल्ला गाउँपालिका र उर्लावारी, नगरपालिका र पूर्वतर्फ चुलाचुली गाउँपालिका र कमल गाउँपालिका रहेका छन् । नगरपालिका १० ओटा वडामा विभाजित छ । नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ७५.८५ वर्ग कि.मि. रहेको छ ।

पुर्व पश्चिम राजमार्गमा पर्ने यस नगरपालिका पुर्वी पहाडी जिल्लाको आर्थिक केन्द्र तथा भारतको दार्जलिङसँगको नजिकको सम्पर्क विन्दु समेतको रुपमा रहेकोले यहाँको आर्थिक विकासको प्रशस्त सम्भावना छ । बजार उपलब्धता र विभिन्न क्षेत्रसँगको यातायात सम्पर्कका कारण औद्योगिक र व्यवसायिक गतिविधिका लागि दमकमा पर्याप्त अवसर रहेका छन् भने ताप्लेजुङ, पाँचथर र इलाम जाने पर्यटकका लागि दमकमा राख्नसक्ने पुर्वाधार मार्फत पर्यटन हव बनाउन सकिने सम्भाव्यता पनि यस नगरमा रहेको छ । यी अवसरको हाल सिमित रुपमा राजमार्ग क्षेत्र र नगरको केन्द्र भागमा मात्र उपयोग भएकोले यो क्षेत्रको आर्थिक विकास र जनघनत्व पनि अन्य क्षेत्रको तुलनामा बढि रहेको छ ।

विगतमा योजनावद्ध शहरी विकास र बस्ती व्यवस्थापनको अभ्यास नहुँदा विकासका कार्यक्रम नगरको केन्द्रीय नियन्त्रण र नियमन नहुँदा नगरमा अव्यवस्थित शहरीकरणको समस्या यन्यत्र जस्तै यस नगरमा पनि रहेको छ । भौतिक पुर्वाधार विकासको स्तरमा नगरभर विभिदता रहेको छ । नगर केन्द्रको तुलनामा सेवा प्रवाहका भौतिक पुर्वाधारको उपलब्धता बाह्य वडाहरूमा कम रहेको छ । दमक नगरपालिका भर सामाजिक सचेतनाको स्तर भने सन्तोषजनक रहेको छ ।

आर्थिक विकासका अवसरको अधिकतम उपयोग गरी समृद्धिको सपनालाई साकार तुल्याउन ती अवसर सदुपयोगका रणनीति बनाउनु पर्ने आवश्यकता छ । यहाँको स्थानीय पहिचान संरक्षण गर्दै विगतमा पुर्वाधार निर्माण र सेवा व्यवस्थापनमा भएका कमी कमजोरी सुधार गरी नगरलाई सुव्यवस्थित बनाउन र निश्चित शहरी मापदण्ड बमोजिम पुर्वाधार र सेवा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक क्षेत्रलाई गुणस्तरीय बनाउन थप कदम चाल्नुपर्ने आवश्यकता छ । नदी प्रणालीले घेरेको यस नगरलाई शुरक्षित र बसोबास योग्य नगर बनाउने तथा सफा स्वच्छ र हरित नगर बनाउने सोच पुरा गर्न सोही बमोजिम योजना बनाई लागु गर्नुपर्ने छ । यसका लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्न बृहत योजना तर्जुमा गरिएका हो ।

३.२. नगरको जनसाङ्खिक अवस्था

दमक नगरपालिकाले २०७५ सालमा सम्पन्न गरेको घरपरिवार तथ्याङ्क सङ्कलन प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार १० वटा वडा रहेको र कुल ७५.८५ वर्ग कि. मि. क्षेत्रफलमा फैलिएको दमक नगरपालिकामा २०७५ सालमा सम्पन्न गरिएको घरपरिवार तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा प्राप्त आँकडा अनुसार २२,४४२ घरपरिवार रहेका छन् । जसमा ४०,२९० पूरुष, ४६,६०० महिला गरी नगरको कुल जनसङ्ख्या ८६,८९० रहेको छ । तथ्याङ्क अनुसार यहाँको लैङ्गिक अनुपात प्रति १०० जना महिलाहरूमा पुरुषको जनसङ्ख्या भने कम अर्थात् ८६.४६ प्रतिशत देखिन्छ । प्रति वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा औषत बसोबास गर्ने जनसंख्या (जनघनत्व) १,२२६ जना रहेको छ ।

घरधुरी सङ्ख्या र जनसङ्ख्याको हिसाबले वडा नं ५ सबैभन्दा ठूलो छ । सबैभन्दा कम जनसङ्ख्या वडा नं. ६ भएता पनि यस वडाको जनघनत्व सबैभन्दा उच्च रहेको छ । त्यसैगरी सबैभन्दा कम घरधुरी वडा नं १० मा रहेको छ । जनघनत्वको हिसाबले वडा नं १, ५, ६, ७ र ८ सबैभन्दा बढी जनघनत्व भएका वडा हुन् । अन्य वडाहरूको तुलनामा यी वडाहरूमा रहेका विभिन्न मानवीय सुविधाहरू जस्तैः- शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आवास, सुरक्षा, व्यापार आदिको उपलब्धता र पहुँचले यो अवस्था भएको हो । जनसङ्ख्या, घरधुरी र जनघनत्वको हिसाबले बजार क्षेत्र शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आवास, सुरक्षा, व्यापार आदिको कारण बढी सघन रहेको देखिन्छ ।

वडागत विवरण अनुसार सबैभन्दा धेरै वडा नं ५ मा ३,५२२ घरधुरी र सबैभन्दा कम वडा नं. १० मा १,३११ घरधुरी रहेका छन् । वडागत जनसङ्ख्याको महिला/पुरुषको अनुपात अर्थात् लैङ्गिक अनुपात विवरण असमान किसिमको देखिन्छ । प्रत्येक वडामा महिलाको जनसङ्ख्या पुरुषको भन्दा बढी देखिन्छ । दमक नगरपालिकामा अक्सर बसोबास गर्ने १५-१९ वर्षका जनसङ्ख्या हेर्दा सबैभन्दा उच्च ८,३३९ (९.६० प्रतिशत) देखिन्छ । कुल जनसङ्ख्याको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा ५० प्रतिशत भन्दा बढी ० वर्षदेखि ३४ वर्ष सम्मको उमेर समूह रहेको छ ।

तालिका १ : नगरको वडागत जनसांखिक स्थिति

वडा नं.	परिवार संख्या	अक्सर बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या			लैङ्गिक अनुपात	औषत परिवार आकार	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मि.
		पुरुष	महिला	जम्मा जनसङ्ख्या				
१	३,०५५	५,१०८	६,२०४	११,३१२	८२.३३	३.७०	३.३८	३,०७४
२	२,१४५	३,९६४	४,५४०	८,५०४	८७.३१	३.९६	११.०९	७६७
३	२,३२६	४,५२५	५,२३३	९,७५७	८६.४५	४.१९	२०.६१	४७३
४	२,२६५	४,१६४	४,८७४	९,०३८	८५.४३	३.९९	९.५४	९४७
५	३,३८१	५,६०१	६,६५४	१२,२५५	८४.१७	३.६३	२.०५	५,९७८
६	१,४१६	२,६०७	२,७९१	५,३९८	९३.४१	३.८१	०.६२	८,७०६
७	१,३५९	२,५८८	२,८८४	५,४७२	८९.७४	४.०६	१.२३	४,४४९
८	२,३०८	४,०८७	४,६९८	८,७८५	८६.९९	३.८१	१.७२	५,१०८
९	२,८८६	५,०४१	५,७७०	१०,८११	८७.३७	३.७५	९.७	१,११५
१०	१,३११	२,६०६	२,९५२	५,५५८	८८.२८	४.२४	१०.६२	५२३
जम्मा	**२२,४४२**	**४०,२९०**	**४६,६००**	**८६,८९०**	**८६.४६**	**३.८७**	**७०.८६**	**१,२२६**

स्रोतः नगर पार्श्वचित्र, २०७५

नगर पार्श्वचित्र अनुसार नगरपालिकामा रहेका कुल २२,४४२ परिवार मध्ये २ देखि ३ जना सदस्य सङ्ख्या भएको परिवार सबै भन्दा धेरै ९,२२३ अर्थात् ४१.१० प्रतिशत रहेको छ । दोस्रोमा ४ देखि ५ जना सदस्य सङ्ख्या

भएको परिवार ८,९०३ अर्थात् ३९.६७ प्रतिशत र तेस्रोमा ६ देखि ७ जना सदस्य सङ्ख्या भएको परिवार २,५६८ अर्थात् ११.४४ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै १ जना मात्र सदस्य सङ्ख्या भएको परिवार ९९२ अर्थात् ४.४२ प्रतिशत रहेको छ भने ८ जनाभन्दा बढी सदस्य सङ्ख्या भएको परिवार ७५० अर्थात् ३.३४ प्रतिशत रहेको छ । ६ परिवारमा सदस्य संख्या छैन । समग्र तथ्याङ्कलाई हेर्दा परम्परागत संयुक्त परिवारमा रहने परिपाटी परिवर्तन भई सामान्यतया बाबु-आमा र तिनका अविवाहित छोराछोरीहरू रहेको २ वा ३ त्यस्तै ४ वा ५ जनाको परिवारको नै बाहुल्यता बढेको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

तल प्रस्तुत गरिएको जनसंख्याको पिरामिड २०७५ मा गरिएको घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलनबाट प्राप्त जनसंख्याको तथ्यांकका आधारमा तयार गरिएको हो । जसमा नगरपालिकाको जनसंख्याको लैङ्गिक अनुपात र विभिन्न उमेर समूहको संरचनाको चित्रण गरिएको छ ।

उमेर समूह अनुसार जनसंख्याको विवरण

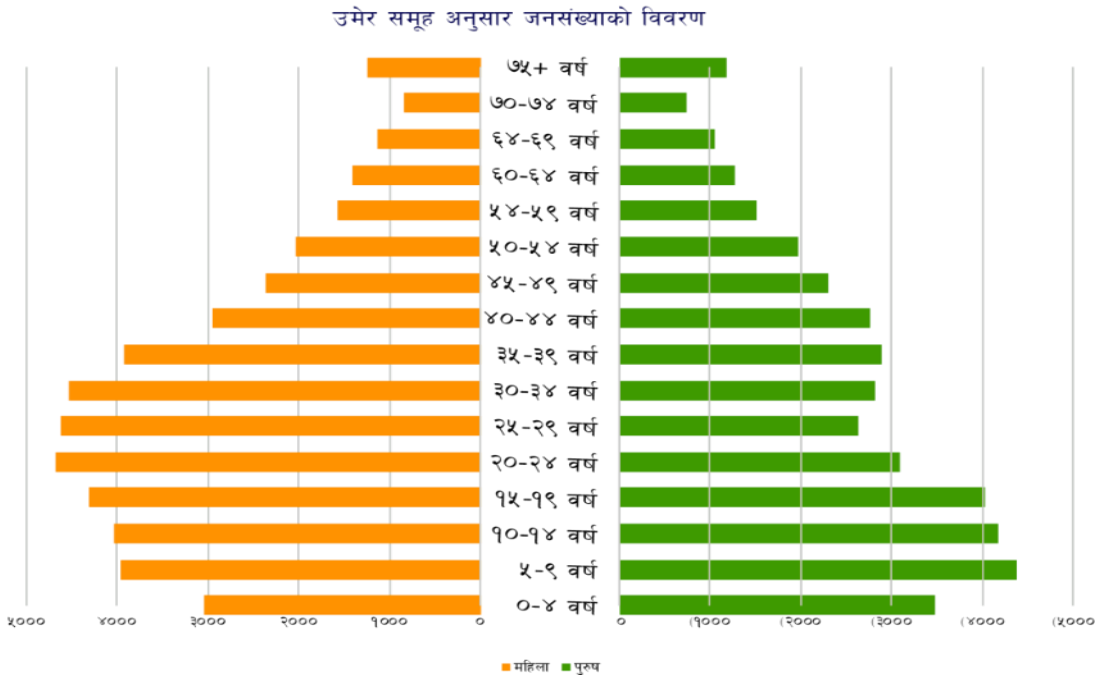

नगरपालिकामा विभिन्न उमेर समूहको जनसङ्ख्या मध्ये ५-९, १०-१४, १५-१९, २०-२४, २५-२९ र ३०-३४ का जनसंख्या सबै भन्दा धेरै रहेको छ । जहां कुल जनसङ्ख्याको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा अर्थात् ५० प्रतिशतभन्दा बढी ० वर्षदेखि ३४ वर्ष सम्मको उमेर समूह रहेको छ । ०-२४ वर्षको उमेर समूहको जनसङ्ख्या भनेको आत्मनिर्भर भई नसकेको जनसङ्ख्या पनि हो । यो अहिलेको तुलनामा नगरपालिकाभित्र अर्को दुई, तीन दशकमा श्रमशक्ति धेरै संख्याले बढ्ने आधार पनि हो । जसले गर्दा नगर भित्र बढि भन्दा बढि रोजगारको आवश्यकता पर्छ भने कार्य गर्ने जनशक्तिको उपलब्धता पनि हुन्छ । लैङ्गिक अनुपातको हिसाबले पुरुष उमेर समूहमा ५-९, १०-१४ र १५-१९ र महिला उमेर समूहमा २०-२४, २५-२९ र ३०-३४ सब भन्दा धेरै रहेका छन् । उक्त उमेर

समूहका पुरुषको महिलाको तुलनामा संख्या घट्दै गएको देखिन्छ । बैदेशिक वा अन्य अवसरका लागि बाहिर जाने गरेको कारण गणनाका क्रममा पुरुषहरूको न्यून उपस्थिति भएको नगरको अनुमान रहेको भएपनि यसको यथेष्ट प्रमाण भने छैन । वर्तमान अवस्थाले आगामी २० बर्षमा ज्येष्ठ नागरिकको संख्या पनि बढ्ने देखिन्छ ।

३.२.१. जनसङ्ख्या प्रक्षेपण

बृहत योजनाले भविष्यको अनुमानित जनसंख्याको आवश्यकता सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । दमक नगरपालिकाको दुरदृष्टी, दिर्घकालिन लक्ष्य, उद्देश्य, नीति तथा कार्यक्रम तय गर्दा तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको जनसंख्यालाई आधार बनाइएको छ । जनसंख्या प्रक्षेपण गर्न केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्राप्त नगरपालिकाको विगतका वि.सं २०२८ साल देखिको दश-दश वर्षको फरकमा रहेको जनसंख्या तथा नगरले गरेको पारिवारिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई लिइएको छ । नगरपालिकाको जनसंख्याको पुर्वानुमान गर्दा विभिन्न समयमा भएको राजनीतिक परिर्वतनसंगै स्थानीयको पुर्नसंरचनाहरूमा आधारित भएता पनि सम्पुर्ण दमकको हालको संरचनासंग मिल्ने गरी मिलाउन कोशिस गरिएको छ ।

दमक नगरपालिका, दमक गाउँपञ्चायत हुदै वि.सं. २०३९ सालमा तात्कालीन नगर पञ्चायतको रुपमा स्थापना भएको थियो । त्यसपछि संघीय संरचना अनुसार २०७३ सालमा साविकका १९ वटा वडाहरू पुनः संरचना अनुसार १० वटा वडाहरूमा कायम गरी हालको दमक नगरपालिको स्थापना भएको थियो ।

संघीय संरचना अनुसार साबिकको वडा न. १ लाई हाल वडा न.१, वडा न २ देखि ४ लाइ वडा न. २, वडा न. ५ देखि ७ लाई वडा न. ३, वडा न. ८,९ र १६ लाई वडा न. ४, वडा न. १० लाई वडा न. ५, वडा न. ११ लाई वडा न. ६, वडा न. १२ लाई वडा न. ७, वडा न. १३ लाई वडा न. ८, वडा न. १४ र १५ लाई वडा न. ९, वडा न. १७ देखि १९ लाई वडा न. १० मा पुनः संरचना गरी जम्मा १० वटा वडाहरूमा विभाजन गरिएको छ । त्यसकारण, विगत २०२८ साल देखिको हालको दमकको जनसंख्या निकाल्दा वि.सं. २०२८ र २०३८ सालको साबिकको दमक गाउँ पञ्चायत र वि.सं. २०४८ देखि २०६८ सालको साबिकको दमक नगरपालिकाको जनसंख्यालाई लिन सकिन्छ ।

३.२.२ जनसंख्या प्रक्षेपण विधि

जनसंख्या प्रक्षेपणमा रेखीय वृद्धि दर (Linear Growth Rate), ज्यामितीय वृद्धि दर (Geometric Growth Rate), घातङ्कीय वृद्धि दर (Exponential Growth Rate) तथा समुहगत आंशिक पद्धति Cohort Component Method) आदि उपयोग गर्न सकिने भएता पनि समुहगत आंशिक पद्धति (Cohort Component Method) निकै उपयुक्त हुन्छ । यस पद्धतिले प्रजनन् दर, मृत्यु दर, तथा प्रवासन दरलाई मध्यनजर गर्दछ । तर, सानो क्षेत्रफल तथा समुहगत विभाजित जनसाङखिकीय तथ्याङकको अभावमा यी परिमाण अनुमान गर्न असम्भव हुन्छ ।

दमक नगरपालिकाको सन्दर्भमा, २०२८ देखि २०४८ साल सम्मको जनगणनालाई विशलेषण गर्दा नगरको जनसाङखिक वृद्धि दर बढ्दो प्रवृत्तिमा देखिन्छ । तर, २०४८-५८मा भने यहाँको जनसंख्या घटेर -१.६६ को नकरात्मक वृद्धि दर रहेको थियो । यसका मुख्य कारण सशस्त्र द्वन्द तथा अन्य कारणहरूमा वैदेशिक रोजगारी तथा शैक्षिक अवसरका लागि हुने आन्तरिक तथा बाह्य प्रवाशन रहेको छ । २०५८-६८ मा चाहिँ दमक नगरपालिकाको जनसंख्या ७.६३% ले वृद्धि भएको पाईन्छ । नगरपालिका आफैंले २०७५ मा गरेको परिवारिक सर्वेक्षणको आधारमा यहाँको जम्मा जनसंख्या ८६,८९० रहेको थियो । अर्थात् २०६८ देखि २०७५ सालसम्म यस नगरको जनसंख्या २.०८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । साथै, २०७३ सालमा भएको नयाँ राज्य संरचना तथा संघीय शासन प्रणालीको स्थापनाले नगरमा पूर्वाधारको विकास, रोजगारको अवसर तथा स्थानीय नागरिकका

लागि सेवा प्रवाहमा सुधार हुने अपेक्षाका कारण दमक नगरपालिकाको जनसंख्या आगामी वर्षहरूमा अझ बढ्ने अनुमान गरिएको छ ।

तसर्थ, २०६८-७५ सालको वृद्धि दर २.०८% रहेकोले सोही वृद्धिदरलाई नगरको जनसंख्या वृद्धि दर मानेर २०७८ देखि २०९८ सम्मको समयलाई पाँच वर्षको अन्तरालमा विभाजित गरी घातङ्कीय वृद्धि दर पद्धतिको प्रयोगद्वारा उक्त समयको जनसंख्या प्रक्षेपण गरिएको हो । घातङ्कीय वृद्धिदर पद्धतिले दुईवटा समय अवधिको जनसंख्यामा हुने परिवर्तनलाई आधार बनाएर भावी जनसंख्याको अनुमान गर्दछ । यसका लागि नगरपालिकको नगर पार्श्वचित्रमा निर्धारित २०७५ को जनसंख्यालाई आधार वर्षको जनसंख्या मानिएको छ ।

घातङ्कीय वृद्धि दरर (Exponential Growth Rate) $Pt = P_0 e^{rt}$
जहाँ, Pt = 't' समय पछि हुने जम्मा जनसंख्या; P_o= प्रारम्भिक जनसंख्या; e= २.७१८२८; r= वृद्धि दर(%);र t=समय अवधि हो ।

नगरपालिकाको आगामी वि.स २०९८ सम्मको जनसंख्या प्रक्षेपण निम्नानुसार रहेको छ ।

जनगणना जनसाङ्खिक विवरण		**जनसंख्या वृद्धि दर**		**पुर्वानुमानित जनसाङ्खिक विवरण (वृद्धि दर = २.०८%)**	
साल	**जनसंख्या**	**साल**	**दर (%)**	**साल**	**जनसंख्या**
२०२८	१३९९३	२०२८-३८	५.११	२०७८	९२४९३
२०३८	२३३१९	२०३८-४८	५.७२	२०८३	१०२६४५
२०४८	४१३२१	२०४८-५८	-१.६६	२०८८	११३९११
२०५८	३५००९	२०५८-६८	७.६३	२०९३	१२६४१३
२०६८	७५१०२	२०६८-७५	२.०८	२०९८	१४०२८८
२०७५	८६८९०				

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (बि.सं २०२८-२०६८), नगर पार्श्वचित्र (बि.सं २०७५)

२०७५ सालको जनसाङ्खिक विवरण दमक नगरपालिकाको नगर प्रोफाइल निर्माण गरिने क्रममा हरेक घरधुरीमा पुगेर गरिएको सर्वेक्षणमा आधारित रहेको छ । उक्त जनगणना अनुसार दमक नगरपालिकाको जम्मा जनसंख्या ८६,८९० रहेको थियो । २०७८ देखि २०९८ सम्मको समयलाई पाँच वर्षको अन्तरालमा विभाजित गरी, २.०८% वृद्धि दरको प्रयोग गर्दा, २०७५ सालको जनसंख्यामा करिब पाँच हजारले वृद्धि भई २०७८ को जनसंख्या ९२,४९३ हुन आउने देखिन्छ । यसैगरी, सोहि पद्धति र वृद्धि दरको प्रयोग गर्दा २०८३ को १,०२,६४५ ; २०८८ को १,१३,९११ ; २०९३ को १,२६,४१३ र २०९८ को जनसंख्या १,४०,२८८ रहने अनुमान गरिएको छ ।

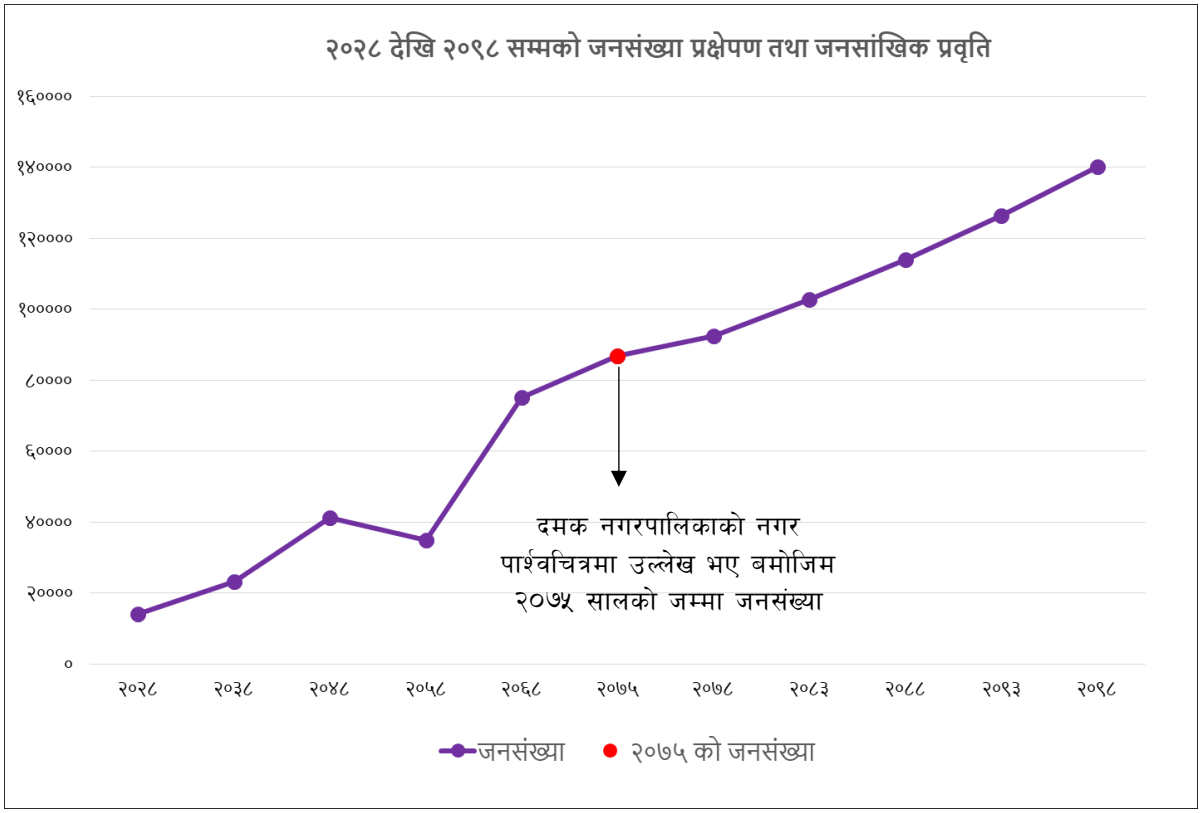

दमक नगरपालिकाको पहिलो बृहत योजनाले नगरपालिकाको वर्तमान तथा भावी जनसंख्याको आवश्यकता सम्बोधनका लागि पुर्वाधार र सेवा व्यवस्थापन, सम्भाव्य वस्ती विकास, जनसंख्याको मिश्रण अनुसार उपयुक्त रोजगारीका अवसर सिर्जना जस्ता पक्षलाई वैज्ञानिक बनाउनमा जनसंख्या प्रक्षेपणको अधिकतम उपयोगको प्रयास गरिएको छ। २०७८ मा हुने राष्ट्रिय जनगणना तथा आवश्कता अनुसार नगरले गर्ने स्थानीय सर्वेक्षणका आधारमा जनसंख्याको प्रवृति विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार जनसंख्या प्रक्षेपण र त्यसका कारण बृहत योजनाका खास खास प्राथमिकतामा गर्नुपर्ने परिवर्तनलाई पनि समयक्रममा समायोजन गर्दै लगिने छ।

खण्ड चार : नगरको समष्टीगत लक्ष्य

४.१. नगरको मुख्य प्राथमिकता

दमक नगरपालिकाले बृहत योजना तयारीका क्रममा भएका वडा स्तरीय विषय केन्द्रित छलफल मार्फत नगरको विकासका प्राथमिकता निर्धारणमा नागरिक सुझाव संकलनका गर्न सहभागितामुलक पद्धति अपनाइएको थियो । खुला मतदानको विधिबाट पहिचान गरिएको प्राथमिकता तथा नगरको मुख्य प्राथमिकताको क्षेत्र सम्बन्धमा विभिन्न तहमा प्रस्तुत धारणाहरू समेत राखेर विभिन्न राजनीतिक दल तथा बाह्य सरोकारवाला समेतको सहभागितामा भएको नगरको योजना तर्जुमा निर्देशक समितिको विस्तारित बैठकमा छलफल गरिएको थियो । मत सर्वेक्षणमा दमक नगरपालिकाले स्वास्थ्य क्षेत्रलाई मूख्य प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिएको थियो भने शिक्षा, यातायात र आर्थिक विकासलाई क्रमशः अन्य महत्वपूर्ण प्राथमिकतामा राखिनुपर्ने देखिएको थियो । सोही क्रममा नगरको दुरदृष्टी निर्धारणका लागि सुझाव दिने क्रममा १० वडाका सबैभन्दा बढि नागरिकले नगरलाई आर्थिक विकास र समुन्नतीमा केन्द्रित हुन सुझाव दिएका थिए । यसरी नगरवासीको धारणा र नगरपालिकाको समग्र हितका लागि कार्यपालिका तथा विषयगत शाखा र अन्य सरोकारवाला समेतको सहभागितामा प्राप्त सुझाव समेतका आधारमा नगरले मुलतः औद्योगिक र पर्यटकीय क्षेत्रलाई आर्थिक विकासको मुख्य आधार बनाउने र स्वास्थ, शिक्षा, स्वच्छता र सरसफाई जस्ता सामाजिक क्षेत्रलाई दोस्रो महत्वपुर्ण प्राथमिकताका रुपमा अघि बढाउने निश्चय गरेको छ । यसका वाबजुद अन्य क्षेत्रले पनि उचित प्राथमिकता पाउने छन् ।

४.२. नगरको दुरदृष्टी

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको प्रदेश नं १ मा रहेको दमक नगरपालिका शहरोन्मुख नगरपालिका हो । १० ओटा वडामा विभाजित यस नगरका वडा नं १, ५, ६, ७ र ८ व्यवसायिक गतिविधिमा आधारित शहरी क्षेत्रका रुपमा रहेका छन् । दमकमा ४,४११ ओटा विभिन्न व्यवसाय सञ्चालनमा रहेको नगर पार्श्वचित्र २०७५ मा उल्लेख छ । नगरका ७८ प्रतिशत भन्दा बढि परिवार गैर कृषि क्षेत्रमा आवद्ध रहेको आधारमा समेत यस दमकलाई व्यवसायिक नगरको रुपमा लिन सकिन्छ । निर्माणाधिन चाइना नेपाल मैत्री औद्योगिक पार्कको विकास र सञ्चालन, चिया उद्योगको विकास र विस्तार, सिमित जमिनमा हुने कृषिमा व्यवसायिकरण, हालका औद्योगिक तथा व्यवसायिक इकाई हरूको स्तर सुधार तथा रवी चिसापानी सडक निर्माण सम्पन्न भएसँगै औद्योगिक र व्यवसायिक क्षेत्रमा हाँसिल हुने रणनीतिक लाभ तथा भारतका महत्वपुर्ण व्यापारिक शहरसँग नेपालका शहर जोड्ने व्यापारिक नाकाले सिर्जना गरेका रणनीतिक लाभ लिनसक्ने गरी पुर्वाधार विकासका माध्यमबाट

औद्योगिक उत्पादन, वस्तु तथा सेवा व्यापारमा वृद्धिका साथै रोजगारी सिर्जना हुने र नगरलाई समृद्ध नगर बनाउन योगदान गर्न सक्ने गरी उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रको विकास संभव रहेको नगरको निश्कर्ष छ । यस आधारमा यस दमकलाई औद्योगिक नगर बनाउने दुरदृष्टी तय गरिएको छ ।

ताप्लेजुङको प्रसिद्ध पाथिभरा मन्दिर, पुर्वी पहाडका प्राकृतिक पर्यटकीय स्थलहरू तथा भारतको सिलुगडी, सिक्कीम र दार्जलिङ जाने पर्यटकको प्रवेश विन्दुको रुपमा विकास हुँदै गरेको यस नगर औद्योगिक, धार्मिक र पर्या पर्यटन हवको रुपमा विकास हुन सक्ने अवस्थामा छ । निर्माणाधिन रवी चिसापानी सडकको पुर्ण सञ्चालन तथा पर्यटकको उचित सत्कारका लागि नीजि क्षेत्र मार्फत होटेल लगायत पर्यटन पुर्वाधारको विकास तथा ग्रामिण क्षेत्रमा स्थानीय जनजातिको संस्कृति र पहिचान सहितको होमस्टेले पर्यटन हवको पहिचान कायम गर्नमा योगदान पुग्ने नगरको विकास र समृद्धिको आधार तय हुनेमा दमक विश्वस्त छ । कुमाल, मेचे, सतार, राजबंशी, ताजपुरिया जस्ता आदिवासीको कला र संस्कृति झल्काउने संग्रहालय तथा भूटानी सरणार्थी सम्बन्धित जानकारीमुलक अध्ययन केन्द्रको विकास एवं नगरमा रहेको सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन तथा निर्माणाधिन विश्वकै अग्लो वुद्ध मुर्ती, औद्योगिक पार्क, भ्यू टावर आदिले नगर आफैंमा पनि क्रमशः आकर्षक पर्यटन गन्तव्यको रुपमा विकास हुने अवस्थामा छ । यस आधारमा नगरलाई पर्यटकीय नगरको रुपमा विकास गर्ने सोच लिइएको छ ।

विगत देखि हरित नगरको पहिचान निर्माण गर्न हरित तथा सिमसार क्षेत्र संरक्षण, पार्क तथा खुला स्थानहरूको विकास तथा बोटबिरुवा र उद्यान मार्फत हरियाली प्रवर्द्धनलाई नगरले प्राथमिकतामा राख्दै आएको छ । रतुवा मावाको नदी तटबन्ध निर्माणमा हरित विधि अपनाई हरियाली प्रवर्द्धनको माध्यमको रुपमा विकास गरी हरित करिडोर विकासको सम्भाव्यता पनि नगरले पहिल्याएको छ । सडक किनार, वस्ती क्षेत्र तथा भू उपयोग योजना मार्फत निर्धारित वन तथा हरित क्षेत्रको संरक्षणबाट हरित नगरको पहिचान निर्माणमा थप बल पुग्ने विश्वास छ । यस अतिरिक्त चिया, तरकारी तथा नगदेबाली उत्पादन, बाँझो जग्गाको उत्पादनमुलक प्रयोग तथा कौशी खेती प्रवर्द्धनबाट समेत हरित नगर निर्माणमा योगदान पुग्नेछ । साथै विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तनको असर सामना गर्न तथा स्वच्छ हावापानी प्रवर्द्धन मार्फत स्वस्थ नगर निर्माणमा योगदान गर्न समेत हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन आवश्यक छ । प्लाष्टिकको न्यून उपयोग र व्यवस्थापन, दिसाजन्य फोहोर तथा ठोस फोहोरको वैज्ञानिक व्यवस्थापन मार्फत पुर्ण सरसफाईयुक्त, सफा र सुन्दर नगर बनाउनु पनि नगरको महत्वपुर्ण प्राथमिकता हो । त्यसैले नगरलाई हरित र स्वच्छ नगर बनाउने दुरदृष्टी लिइएको छ ।

लगानी शुरक्षाको प्रत्याभूतिवाट मात्र उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी आकर्षित हुन्छ । उत्पादनशिल क्षेत्रमा हुने लगानीको शुरक्षा, सबै क्षेत्रमा श्रम गर्ने श्रमिकको व्यवसायिक शुरक्षा, अपांगता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, भूमिहिन तथा असुविधामा रहेका वर्ग र समुदाय लगायत आम नगरवासीको भौतिक र सामाजिक शुरक्षा नगरको दायित्व हो । मावा र रतुवा खोलाको किनारमा रहेको यस नगरपालिका वाढी र डुवानको उच्च जोखिममा रहेकोले वस्तीलाई शुरक्षित बनाउने तथा समुदायलाई विपद् उत्थानशिल बनाउने चुनौतीको सामना गर्दै विकास र समृद्धिको मार्गमा अघि बढ्नु आवश्यक छ । पर्यटन र उद्योगलाई आर्थिक विकासको प्रमूख क्षेत्रको रुपमा पहिचान गरेको यस नगरले उद्योगी, व्यवसायी तथा पर्यटकलाई शुरक्षित नगरको प्रत्याभूति दिलाउने कुरालाई पनि उत्तिकै प्राथमिकतामा राखेको छ । परिवार, समुदाय र सिंगो नगरमा नागरिक बिचको परस्पर सम्मान र शान्तिपुर्ण सुसम्वन्ध सुनिश्चित गर्नु पनि नगरको लक्ष्य हो । यी लक्ष्य हाँसिल गरी शुरक्षित नगरको पहिचान स्थापित गर्ने दुरदृष्टी नगरले लिएको छ ।

समुदायमा स्वास्थ सम्बन्धि सचेतना र सबै रोगको पहिचान र उपचार नगरमा हुने गरी स्वास्थ्य क्षेत्रको पुर्वाधार र सेवाको उपलब्धता, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य आधारभूत, माध्यमिक र प्राविधिक शिक्षा, स्थानीय स्तरमा आम विद्यार्थीले चाहेको विषयमा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्न सक्ने वातावरण, आवश्यकता अनुसार आय र सीममुलक तालिम तथा अनौपचारिक शिक्षाको अवसर, उच्च आय तथा आयको समतामुलक वितरण, पहुँच योग्य भौतिक पुर्वाधार एवं अन्तर आवद्धता, कर्मशीलता र उद्यमशिलता मार्फत आत्मनिर्भर समुदाय, सुशासन र सामाजिक जवाफदेहितामा आधारित सुमधुर नगर नागरिक सम्बन्ध तथा सबै नगरवासीले मर्यादित जीवन जिउन पाउने

अवसरको सुनिश्चिताबाट मात्र सुख र समृद्धि निर्माण हुनेमा दमक स्पष्ट छ । यी आधारमा सुखी र समृद्ध दमक निर्माण नगरको दुरदृष्टी हो ।

यसरी समग्रतामा दमक नगरपालिकाले निम्नानुसार आफ्नो दुरदृष्टी निर्धारण गरेको छ ।

औद्योगिक, पर्यटकीय हरित नगर
स्वच्छ, शुरक्षित, सुखी र समृद्ध दमक

४.३. नगरको दिर्घकालिन लक्ष्य

नगरले आफ्नो दुरदृष्टी वा सोच हाँसिल गर्नका लागि निम्नानुसारको दिर्घकालिन लक्ष्य तय गरेको छ ।

औद्योगिक नगर	• व्यवसायिक गतिविधिको विकास र विस्तार • स्थानीय उत्पादनमा आधारित उद्योगको विकास • राष्ट्रिय सडक सँगको आवद्धता तथा नेपाल र भारतका व्यापारिक शहरको प्रवेश विन्दुले दिने व्यवसायिक लाभको उच्चतम उपयोग । • औद्योगिक पार्क लगायत सम्बन्धित पुर्वाधार विकास र विस्तार • नयाँ उद्योग स्थापना र सञ्चालन मार्फत आय र रोजगारी प्रवर्द्धन
पर्यटकीय नगर	• सुव्यवस्थित यातायात सञ्जाल मार्फत सुदुर पुर्वको पर्यटन हव • प्राकृतिक सम्पदा र मानव सिर्जित आकर्षक गन्तव्य सहितको पर्यटकीय केन्द्र • उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रको विकासमा आधारित औद्योगिक र व्यवसायिक पर्यटन • हरित तथा खुला क्षेत्र सहितको आन्तरिक पर्यटन गन्तव्य
हरित र स्वच्छ नगर	• सरसफाईका पुर्वाधार सहित स्वच्छ, सफा र सुन्दर नगर • हरित पार्क, उद्यान, खुला क्षेत्र, सडक र नदी किनार सहितको हरित नगर • सिमित जग्गाको उत्पादनशिल उपयोग मार्फत विस्तारित हरित क्षेत्र • वैज्ञानिक भू उपयोग मार्फत निर्धारित र व्यवस्थित वन तथा हरित क्षेत्र
सुरक्षीत दमक	• जोखिम बस्ती निर्धारण र व्यवस्थापन तथा नदी नियन्त्रण तथा करिडोर व्यवस्थापन मार्फत विपद् जोखिम न्यूनिकरण • शान्ति शुरक्षाको प्रात्याभूतीयुक्त शुरक्षित दमक • सबै नगरवासीको भौतिक, व्यवसायिक र सामाजिक शुरक्षा
सुखी र समृद्ध दमक	• स्वस्थ, शिक्षित र कर्मशील नागरिक • उद्यमशिलता, स्वरोजगारी र आत्मनिर्भरता • आर्थिक विकास र समुन्नती सहित समतामुलक समाज • सबै नगरवासीमा समान अवसर र न्याय सहित मर्यादित जीवन यापनको सुनिश्चितता • भरपर्दो आन्तरिक तथा बाह्य नगर-नागरिक अन्तरसम्बन्ध • सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारको उपलब्धता, गुणस्तरीयता र पहुँच • सुशासन र समाजिक जवाफदेहिता

खण्ड पाँचः क्षेत्रगत योजना

५.१. परिचय

यो खण्डमा नगरपालिकाले विगतदेखि विकास निर्माण र सेवा प्रवाहका गतिवधिलाई व्यवस्थित गर्न निर्धारण गरेको विषयगत क्षेत्र तथा ती क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रहरूको नीति तथा प्राथमिकता प्रस्तुत गरिएको छ । कृषि, पशुपालन, उद्योग, वाणिज्य, पर्यटन, सहकारी र राजश्व तथा आर्थिक पुर्वाधारलाई आर्थिक विकास अन्तर्गत समेटिएको छ । सामाजिक विकास अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, सम्पदा संरक्षण तथा लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको विषय समेटिएको छ । भू उपयोग तथा वस्ती व्यवस्थापन, पार्क तथा मनोरञ्जन, यातायात र खानेपानी, सरसफाई, सिंचाई, सामुदायिक भवन, विद्युत र सञ्चार जस्ता सार्वजनिक निर्माण र सम्बन्धित सेवालाई पुर्वाधार विकास अन्तर्गत समेटिएको छ । त्यसैगरी वन, वातावरण र विपद् व्यवस्थापन अन्तर्गत प्राकृतिक स्रोत, वातावरण र विपद् तथा आपत्कालिन व्यवस्थापन सम्बन्धि विषय समेटिएको छ । यो खण्डको अन्तमा नगरको सुशासन नीति समेटिएको छ । सबै क्षेत्रको पृष्ठभूमि सहित लक्ष्य, उद्देश्य र नीति तथा प्राथमिकतालाई क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२. आर्थिक विकास

सुदुर पूर्वी नेपालको समथर तराई भू-भाग रहेको झापा जिल्ला तथा यस जिल्लाको पश्चिमी क्षेत्रमा अवस्थित दमक नगरपालिकाको अर्थतन्त्र मुख्यतयाः कृषि, वन, साना व्यापार व्यवसाय तथ उद्योग, थोक, खुद्रा बजार, होटल, पर्यटन तथा सेवा जस्ता क्षेत्रमा निर्भर भएको देखिन्छ। मुलतः औद्योगिक र व्यवसायिक गतिवधिमा नगरका अधिकांश परिवार संलग्न भएको भएपनि उपयुक्त हावापानी, माटोको बनोट तथा कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएका वडाहरूमा नगरका २० प्रतिशत भन्दा बढि परिवार कृषि पेशामा संलग्न छन् ।

नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा रणनीतिक तथा ग्रामीण सडक सञ्जालका कारण नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा पहुँच वृद्धि हुँदै गएको छ । पुर्व पश्चिम राजमार्गमा जोडिएको यस नगरको मुख्य शहरी क्षेत्रमा पुर्वधारयुक्त सडक सञ्जाल रहेकोले औद्योगिक तथा व्यवसायिक गतिवधिका लागि सहज वातावरण छ । यद्यपि भर्खर निर्माण भैरहेको सडकहरू कच्ची र कम गुणस्तरका छन् । त्यसैगरी नगरपालिकामा रहेका नदी तथा पोखरीहरू सहितको जलक्षेत्र, वनजंगल तथा जैविक विविधताले नगरपालिकाको विकासमा थप सम्भावना बोकेका छन् । कृषि मिल, क्रसर उद्योग, कुखुरा पालन, पशुपालन आदि यस नगरपालिकामा रहेका केही साना तथा घरेलु उद्योग व्यवसायहरू हुन् ।

दमक नगरवासी क्रमशः साना उद्योगहरूको विकासतर्फ लागिरहेका छन् । यस नगरपालिकाका मुख्य आर्थिक आधारहरू कृषि तथा पशुपालन, उद्योग, व्यापार व्यवसाय, पर्यटन, सहकारी, नोकरी र वैदेशिक रोजगार समेत

रहेका छन्। नगर क्षेत्रमा ठूला पूर्वाधारहरू निर्माण हुँदै गएको र आगामी वर्षहरूमा बढ्दो पूर्वाधारको मागलाई समेत ध्यानमा राखी स्थानीय आर्थिक विकासका पक्षहरूमा पर्यटन, उद्योग व्यापार व्यवसाय, कृषि तथा पशुपालन, रोजगारी, सहकारी, पूर्वाधार विकास तथा आन्तरिक राजश्व वृद्धिलाई समेत लिई सो बमोजिम आर्थिक विकासका नीति तय गरिएको छ ।

५.२.१. सीप तथा रोजगारी

नगर पार्श्वचित्र, २०७५ बमोजिम दमक नगरपालिका क्षेत्रमा सामान्यतया काम गर्ने उमेरका कुल ७२,०५५ जनसङ्ख्या मध्ये काम गर्न चाहना राख्ने जनसंख्याको ३६.३८ प्रतिशत आंशिक वा पुर्ण बेरोजगार रहेको देखिन्छ । तथ्याङ्क बमोजिम सबैभन्दा धेरै घरपरिवार अर्थात् ६,४२० ले आफ्नो आम्दानी आन्तरिक वा बाह्य विप्रेषणबाट भएको बताएका छन् भने दोस्रोमा ५,१८६ परिवारले व्यापार व्यवसायबाट आम्दानी गर्ने गरेको बताएका छन् । त्यस पश्चात् तेस्रो, चौथो र पाँचौमा क्रमशः दैनिक ज्यालाबाट आम्दानी, सेवाबाट प्राप्त र घर जग्गाबाट प्राप्त आम्दानी पर्दछन् ।

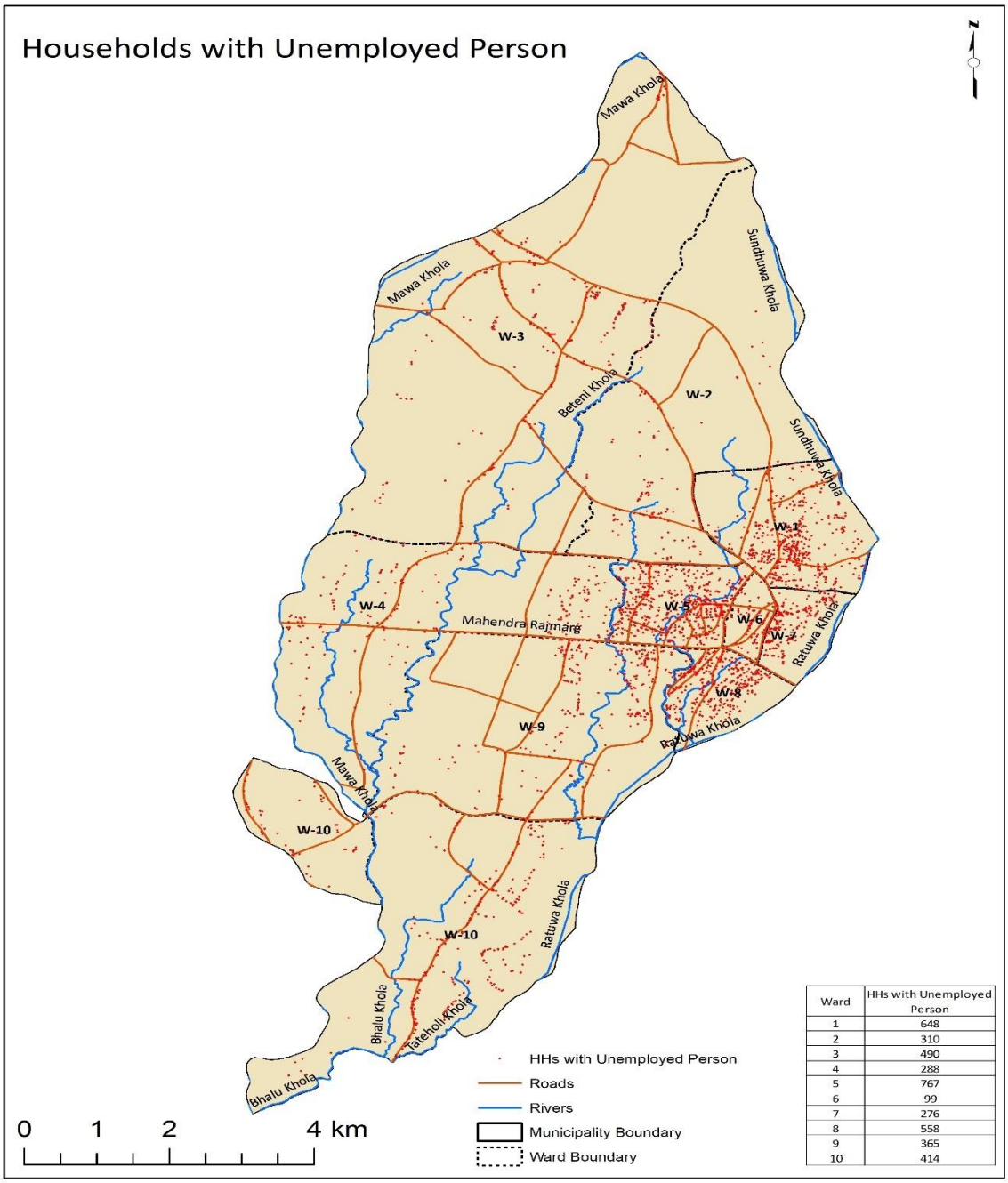

Ward	HHs with Unemployed Person
1	648
2	310
3	490
4	288
5	767
6	99
7	276
8	558
9	365
10	414

नक्शा १/५.२.१ : नगरमा बेरोजगारीको अवस्था

माथिको नक्शामा वडागत रुपमा बेरोजगारीको वडागत अवस्था देखाइएको छ ।

नगर क्षेत्रमा कुल २२,४४२ घरधुरीहरू मध्ये आफ्नै वार्षिक आम्दानीले बाह्र महिनाभन्दा माथि धान्नेको सङ्ख्या १९,५४१ अर्थात् ८७.०७ प्रतिशत देखिन्छ । त्यसैगरी ९ देखि ११ महिनासम्म धान्न पुग्ने घरधुरी सङ्ख्या ४१४ अर्थात् १.८४ प्रतिशत, ७ देखि ९ महिनासम्म धान्न पुग्ने घरधुरीका सङ्ख्या १,३५६ अर्थात् ६.०४ प्रतिशत, ४ देखि ६ महिनासम्म धान्न पुग्ने घरधुरीको सङ्ख्या ८३८ अर्थात् ३.७३ प्रतिशत र ० देखि ३ महिना मात्र धान्न पुग्नेको सङ्ख्या २९० अर्थात् १.२९ प्रतिशत रहेको छ । सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष भनेको आम्दानीको मुख्य श्रोत परम्परागत कृषि र दैनिक ज्यालादारी हुनुले यहाँ ठूलो सङ्ख्याको अदृष्य बेरोजगारी रहेको र अन्य उत्पादनशील क्षेत्रमा मानिसको संलग्नता नगन्य देखिन्छ । यस प्रकारको आर्थिक स्थितिलाई व्यापक सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नगर क्षेत्र भित्र बार्षिक रुपमा विप्रेषणबाट रु २ अर्ब २८ करोड रकम भित्रिने गरेको छ (बार्षिक औसत आम्दानी प्रति परिवार करिब रु ३ लाख ५६ हजार) । व्यापार व्यवसायबाट वार्षिक आम्दानी रु १ अर्ब ७७ करोड अर्थात प्रति परिवार औसत आम्दानी रु ३ लाख ४१ हजार रहेको छ । उद्योगबाट रु ५ लाख ६५ हजार, पशुधन उत्पादनबाट रु ५० हजार, पशुपंछि बिक्रीबाट रु २८ हजार बार्षिक औसत आम्दानी प्रति परिवार रहेको छ । कृषिमा संलग्न भई रोजगार घरपरिवार संख्या १,३१९ रहेको छ, जस्को आम्दानी तुलनात्मक रुपमा न्यून अर्थात वार्षिक औसत आम्दानी प्रति परिवार रु ४३ हजार मात्र देखिन्छ । दैनिक ज्यालाबाट गुजारा गर्ने परिवार संख्या ४,३९६ को प्रति परिवार वार्षिक औसत आम्दानी रु २ लाख ४ हजार रहेको छ । नगरपालिकाले यस्ता वर्गका लागि न्यूनतम ज्यालादर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ । हालको बरोजगारीको संख्या घटाई बार्षिक रुपमा कृषि, पशुपालन, व्यापार व्यवसाय उद्योगबाट आम्दानीको वृद्धि गर्नु आवश्यक देखिन्छ । साथै विप्रेषणबाट प्राप्त आम्दानीलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गर्न नगरपालिकासँग स्पष्ट नीतिको आवश्यक देखिन्छ । उपरोक्त तथ्यांकलाई आधार मानी सीप तथा रोजगारी प्रवर्द्धनका निम्नानुसारका उद्देश्य तथा नीति तय गरिएको छ ।

उद्देश्य ५.२.१ (१): दक्ष जनशक्ति तथा उपलब्ध पुँजीलाई परिचालन गरी रोजगारी सृजना गर्ने र स्थानीय आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने ।

नीति क: नगरका बेरोजगारहरूको तथ्याङ्क तथा अभिलेख व्यवस्थापन अद्यावधिक गर्दै स्वरोजगार तथा सीपमूलक कार्यक्रम कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ । आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रका हिसाबले पछाडी पारिएका बर्गहरूलाई प्राथमिकता दिई रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति ख: ***दमकका महिला, उद्यममा पहिला*** भन्ने नारालाई साकार पार्न साना तथा लघु उद्यम र सीप विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति ग: गरिब तथा एकल महिलाहरूको स्वरोजगार हुने कार्यक्रमका लागि नगरपालिकाको पहलमा सहुलियत ऋण सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।

नीति घ. कृषि, पशुपालन, उद्योग तथा अरु व्यवसाय सञ्चालनार्थ चाहिने जनशक्ति तयारीको लागि पुर्व व्यवसायिक र प्राविधिक शिक्षालाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा समावेश गराइनेछ । माध्यामिक तहका विद्यालयहरूमा एक विद्यालय एक उद्यम कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति ङ. नगरपालिकामा स्थापना हुने तथा भईसकेका कारखाना तथा व्यवसायहरूमा माग बमोजिम जनशक्तिको आवश्यकता पुरा गर्न दक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने प्राविधिक शिक्षालयको व्यवस्था गरिनेछ । प्राविधिक शिक्षाको लागि सेवारत गैरसरकारी र सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी सीपमुलक तथा प्राविधिक शिक्षा दिइनेछ ।

नीति च. स्थानीय आर्थिक विकासको लागि चाहिने जनशक्तिको प्रकार र सीपको आवश्यकता परिवर्तन भइरहन सक्ने हुनाले सीप र सिकाईलाई समयानुकुल बनाउँदै लगिनेछ ।

नीति छ: बेरोजगार अवस्थामा रहेका युवाहरूलाई समुह पेशामा उत्प्रेरित बनाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरी **युवा सशक्तिकरणमा** जोड दिई कार्यक्रम आयोजना गरिनेछ ।

नीति जः कृषि लगायत उत्पादन क्षेत्रमा एकीकृत उत्पादन प्रणालीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ। ***आफ्नै ठाउँमा सम्भव छ*** भन्ने नाराका साथ रोजगारीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ र एक घर एक रोजगारको सुनिश्चिता गरिनेछ।

नीति झः आर्थिक रुपमा पिछडिएका बस्ती तथा परिवारको पहिचान गरी शिक्षा, स्वास्थ्य, आयआर्जनमा टेवा पुऱ्याउन विशेष प्राथमिकता कार्यक्रमका लागि पारित गरिएको विपन्न पहिचान कार्यविधिलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न नमुना बस्ती निर्माण कार्यक्रम तथा विपन्न पहिचान र व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ।

नीति ञः दमक नगरपालिकालाई उद्यमशिल नगरपालिकाको रुपमा विकास गरी नगरबासीहरूलाई उद्यम व्यवसाय, आवश्यकतानुसारको सीपको ब्यवस्था र बजारको सुनिश्चिता गरिनेछ।

नीति टः बैदेशिक रोजगारीलाई न्यूनिकरण गर्न कृषि, पशुपालन र उद्योग ब्यवसायहरूको व्यवसायिकरणमा विशेष प्राथमिकता सहितको कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

नीति ठः स्वरोजगार तथा आत्मनिर्भर हुने गरी मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी उत्पादनका लागि बैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका बेरोजगार युवाहरूलाई प्राथमिकता दिईनेछ।

नीति डः विप्रेषणबाट प्राप्त हुने रकमलाई उत्पादनशिल तथा रोजगारीमुलक कार्यक्रममा लगानी गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ। यसका लागि सहुलियत ऋणको समेत व्यवस्था गरिनेछ।

नीति ढः स्थानीयस्तरमा उत्पादन हुने वस्तुहरूको उचित मूल्य निर्धारण र बजार व्यवस्थापन गरी रोजगारीका अवसरहरू सृजना गरिनेछ।

नीति णः सीप विकास र रोजगार प्रवर्द्धनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा बेरोजगार जनसंख्या बढि भएको क्षेत्र महिला, सीमान्तकृत व्यक्ति, उत्कृष्ठ शिक्षित युवाहरूलाई राखिने छ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.२.१ : सीप तथा रोजगारी

(क) ठूलो सङ्ख्यामा रहेको बेरोजगारी तथा स्वेच्छिक बेरोजगारी, दक्ष, अर्धदक्ष र बैदेशिक रोजगारीमा जाने युवा जनशक्तिलाई न्यूनिकरण गरी स्वदेशमै रोजगारीका अवसर सृजना गर्न नगरपालिकामा स्पष्ट नीति र कानूनको आवश्यकता देखिन्छ। साथै नगरपालिकाले गर्ने सार्वजनिक निर्माणका कार्य र अन्य सेवाका क्षेत्रहरूमा आवश्यक जनशक्ति आफैंले उत्पादन गर्न, उद्योग व्यापार व्यवसाय तथा सेवा क्षेत्रमा सीपमुलक जनशक्तिको विकास गर्नका लागि आवश्यक नीति तथा कानूनको आवश्यक पर्ने भएकाले प्राथमिकताका आधारमा देहाय बमोजिमका नीति तथा कानून निर्माण गरि कार्यान्वयन गरिन्छ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. बेरोजगार तथा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केकाहरूका लागि रोजगार व्यवस्थाका लागि स्थानीय कानून निर्माण गर्ने (सीप विकास, तालिम, उद्यमशिलता, अध्ययन, अनुदान वा सहुलियत ऋण व्यवस्था सहित)। २. नगरस्तरीय दैनिक ज्यालादर निर्धारण गर्ने।	१. विप्रेषणबाट प्राप्त रकम र सहकारीको पुँजीलाई उत्पादनशिल तथा रोजगार कार्यक्रममा सदुपयोग सम्बन्धमा नीति (नगरपालिकाबाट हुन सक्ने अनुदान तथा सहुलियत ऋणको व्यवस्था सहित)। २. नगरको सीप विकास तथा स्वरोजगारीका कार्यक्रम सम्बन्धि स्थानीय मापदण्ड बनाउने।	१. सीप तथा रोजगारी सम्बन्धि नीति, कानुन तथा मापदण्ड कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा र कार्यान्वयन। २. सीप तथा प्राविधिको क्षेत्रमा आउने नविनता सम्बोधन गर्न सीप विकासका सान्दर्भिक रणनीति निर्माण।
(ख) नगरपालिकामा विभिन्न सीप तथा क्षमता भएका नागरिकहरू बेरोजगार तथा अर्ध-बेरोजगारीको अवस्थामा रहेका छन। बेरोजगारहरूको संख्या, वर्गिकरण तथा सो को प्राथमिकता बमोजिम सार्वजनिक निर्माण तथा सहरी सेवाका कार्यहरूमा कमशः व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ। नगरपालिकाले नागरिकको माग वमोजिमका क्षेत्र, बजारको संभावना,		

शैक्षिक बेरोजगार तथा विदेशबाट फर्केका व्यक्तिहरूको चाहना र क्षमताका आधारमा विभिन्न किसिमका रोजगारीमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । तथापि नगरपालिकाको प्रोफाइल र नगरस्तरीय विभिन्न तहका छलफल बमोजिम केही तालिमका क्षेत्र पहिचान गरी तत्काल कार्यान्वयनमा लैजानको लागि समेत प्रस्ताव गरिएको छ । नगरमा विशेष सिप तथा रोजगारी बृद्धिका लागि तपशिलका कार्यहरू गरिन्छ ।		
१.सीप र शैक्षिक योग्यताका आधारमा बेरोजगारीको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने । २.नगरलाई आवश्यक पर्ने पर्यटन, उद्योग व्यवसाय, कृषि, पशुपालन लगायत शहरी पूर्वाधार र शहरी सेवा आदिका लागि श्रमिकहरूको सर्वेक्षण गर्ने ३.बजारको माग बमोजिम उद्यमशिल व्यवसाय सञ्चालनका लागि अल्पकालिन तथा मध्यकालिन सीप विकास तालिमका लागि विज्ञको समूह मार्फत पाठ्यक्रम तयार गर्ने । ४.संघ तथा प्रदेश सरकारको समन्वयमा वैदेशिक रोजगारमा जान इच्छुकहरूका लागि माग बमोजिम क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.संघ र प्रदेशको सहयोगमा नगरको माग बमोजिम पुर्व व्यवसायिक र प्राविधिक शिक्षा सम्वन्धी पाठ्यक्रम तयार गर्ने । २.नगरक्षेत्रको माग बमोजिम सीपमुलक तालिम उपलब्ध गराउन १ वटा प्राविधिक शिक्षालयको गठन गर्ने । ३.प्रत्येक वडाका कम्तीमा ३ जनालाई कृषि, भेटनरी, स्वास्थ्य सेवा, इलेक्ट्रिसियन, इन्जिनियरिङ, आदि विषयमा अध्ययनका लागि सहयोग गरी जनशक्ति उत्पादन गर्ने (अध्ययन पश्चात करार सम्झौता मार्फत नगरक्षेत्रको सेवामा आवद्ध गराउने गरी) ४.करिव २,००० जना बरोजगार युवा तथा महिलाहरूलाई नगरको माग बमोजिम दक्ष जनशक्ति मार्फत सीपमुलक तालिम सञ्चालन गर्ने (उद्योग व्यवसाय सञ्चालन सम्बन्धि, विभिन्न खाद्य वस्तु प्रशोधन सम्बन्धि, च्याऊ खेती, करेसाबारी, गम्छा, पेटानी, ढाका बुनाई, तान बुनाई, झोला निर्माण गर्ने, जुत्ता चप्पल, सेनेटरि प्याड निर्माण गर्ने आदि सम्बन्धि) ५. ५०० युवा तथा महिलाहरूलाई दक्ष जनशक्ति मार्फत सार्वजनिक निर्माणका कार्यहरू लगायत सेवामुलक कार्यहरू जस्तै सवारी साधन मर्मत, प्लम्बिङ, वाइरिङ मोबाइल मर्मत, सिलाई कटाई, ब्युटिसियन वा हेयर कटिङ्ग आदि) तालिम उपलब्ध गराउने । ६. संघ तथा प्रदेश सरकारको समन्वयमा वैदेशिक रोजगारमा जान इच्छुकहरूका लागि माग बमोजिम क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ७. प्रत्येक वडाका २० जनालाई गृहिणी महिलाहरूको लागि व्यवसाय संचालन सम्बन्धि तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ८. विदेशबाट फर्केका ५०० युवा बेरोजगारहरूलाई उनिहरूको क्षमता बमोजिम थप सीपमुलक तालिम सञ्चालन गर्ने र उद्यमशिल व्यवसाय सञ्चालनका लागि सहुलियत ऋण उपलब्ध गराउने ।	१. १०,००० बेरोजगारी युवा तथा महिलालाई उद्यमशिलमा आधारित सीपमुलक तालिमको उपलब्ध गराउने ।

	९. नीजि क्षेत्रको समन्वयमा नीजि क्षेत्रको माग बमोजिम १०० शिक्षित युवा वर्गलाई होटल व्यवस्थापन, ट्राभल एजेन्सी, बैंकिङ, इन्सुरेन्स आदि विषयमा तालिम उपलब्ध गराउने) ।	

५.२.२: पर्यटन

दमक नगरपालिकाको प्राकृतिक सुन्दरता, रतुवा र मावा नदीहरू र फाल्गुनानन्दधाम लगायतका धार्मिक स्थलहरूको रमणीयतामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको लागि आकर्षणको केन्द्र रहेको छ । यहाँ रहेको धिमाल जाती लगायत अन्य जातजातीको साँस्कृतिक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यता प्रमुख क्षेत्रका रुपमा रहेका छन् । नगरपालिका क्षेत्रमा अवस्थित दुर्गा पंचायण मन्दिर, श्री शिव मन्दिर, देविथान ग्रामथान, गजकाली सामुदायिक मन्दिर, सिद्धेश्वर शिवालय जस्ता धार्मिक तथा पर्यटक भित्रिने ऐतिहासिक धार्मिक र पर्यटकीय स्थलहरूको थप प्रचार प्रसार तथा पर्यटक मैत्री वातावरणको प्रर्वद्धन गर्न सके दमकको आर्थिक विकास र रोजगारी श्रृजनामा महत्वपूर्ण योगदान हुन सक्ने देखिन्छ साथै अन्य सम्भावित स्थलहरूलाई थप विकास गरी पर्यटक सङ्ख्या वृद्धि गर्नसके आर्थिक उपार्जन र प्रचार प्रसारमा वृद्धि हुने सम्भावना देखिन्छ । हाल बन्दै गरेको भ्यू टावर, नेपालकै ठूलो बुद्धको मूर्तिका कारण आगामी वर्षहरूमा दमक आफैमा धार्मिक, सांस्कृतिक तथा व्यापारिक पर्यटकीय नगरका रुपमा विकसित भई आर्थिक विकासका रुपमा अघि बढ्ने संभावना रहेको छ ।

पर्यटनले आन्तरिक आर्थिक कारोबारलाई वृद्धि गरी अर्थतन्त्रलाई चलायमान राख्दछ । यसबाट रोजगारीको श्रृजना हुने, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अर्न्तक्रिया बढ्ने र सम्पदाहरूको जगेर्ना गर्न प्रोत्साहन मिल्दछ । यस दमक नगरपालिकामा पर्यटनको संभावना राम्रो रहेको भए तापनि यसलाई थप विकसित गर्न थप कार्यक्रम तथा योजना

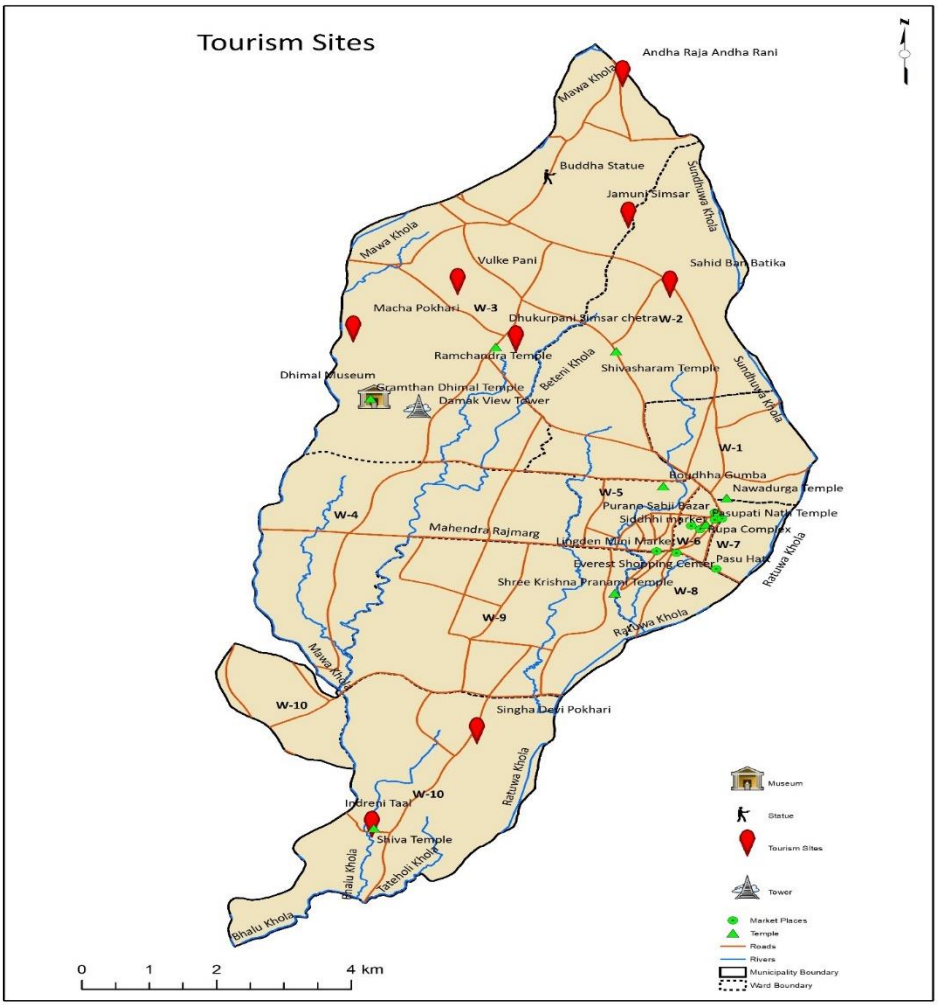

निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ । नगर प्रोफाइल २०७५ बमोजिम हाल नगर क्षेत्र भित्र ११२ वटा भन्दा बढी होटल तथा लजहरू रहेका छन् । अधिकांश होटलहरू बजार क्षेत्रमा रहेका छन् भने ग्रामिण क्षेत्रमा होमस्टेहरू सञ्चालनमा आएको छैन । केही सीमित होटलहरू बाहेक अधिकांश होटलहरू सामान्य किसिमका रहेका छन् । विगतमा भुटानी शरणार्थी क्याम्प रहेको समयमा बाह्य पर्यटकको चहलपहल रहेतापनि हाल भुटानी शरणार्थीहरू पुर्नवास भई विभिन्न देशमा गएकाले तत्पश्चात यहाँको बजारको चहलपहलमा केही कमी आएको छ । वार्षिक रुपमा के कति आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूले नगर क्षेत्रको भ्रमण गरे र नीजहरूको बसाई के कति दिन रहेको थियो सो को यकिन तथ्यांक नगरपालिकासँग छैन । पूर्व पश्चिम राजमार्गमा अवस्थित दमक नगरपालिका व्यापारिक केन्द्रका रुपमा विकसित हुँदै गएको र यहाँ धिमाल तथा विभिन्न जातजातीको बसोबास समेत भएकाले यहाँका सांस्कृतिक तथा धार्मिक स्थलहरूमा पर्यटन पूर्वाधारका विकाससँगै प्रचार प्रसार गर्न आवश्यक देखिएको छ । दमकको दीगो पर्यटन विकासका लागि नगरपालिकाले देहाय बमोजिमका नीतिहरू अवलम्वन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

नक्शा नं. १/५.२.२: दमक नगरपालिकामा रहेको पर्यटकीय क्षेत्र

उद्देश्य ५.२.२(१): पर्यटन पूर्वाधार विकासद्वारा सांस्कृतिक, उद्योग तथा व्यवसायिक केन्द्रका रुपमा दमकको आर्थिक विकास गर्ने ।

नीति क: नमूना पर्यटकीय वडा, सामुदायिक पर्यटन विकास, पर्यटकीय सम्भाव्यता अध्ययन गरी नगरको पर्यटकीय गुरुयोजना तर्जुमा कार्यलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

नीति ख: समुदायमा स्थापित धिमाल (दमकको प्रथम नागरिक) तथा आदिवासी जनजातिको परम्परागत ज्ञान (Traditional Knowledge) मा आधारित सम्पदाहरूको संरक्षण गरी पर्यटन विकास एवं प्रवर्द्धनमा आवद्ध गराईनेछ ।

नीति ग: भुटानी शरणार्थी शिविरलाई भुटानीहरूको साँस्कृतिक पहिचान सहितको भुटानी शिविर संग्रहालय निर्माण गरि आकर्षक पर्यटन गन्तव्यको रुपमा विकास गरिनेछ । शिविरमा बसी तेस्रो मुलुकमा पुर्नवास हुन गएका र हाल बसोबास गरेका भुटानी शरणार्थी सहित नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र अन्य दातृ निकायहरूको समन्वय र साझेदारीमा संग्रहालयको निर्माण गरिनेछ ।

नीति ग: दमक नगर क्षेत्र भित्र रहेका जग्गाहरू (जस्तै: ग्रामथान, महाराजथान आदि) जग्गाहरूलाई Land Pooling गरी मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक केन्द्र (Recreation and Culturing Center) को रुपमा विकास गरिनेछ ।

नीति घ: आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटक आकर्षणका लागि दमकमा विज्ञान पार्क (Science Park) निर्माण गरिनेछ । उक्त पार्कमा अध्ययन अनुसन्धान, तालिम केन्द्र, सफ्टवेयर कम्पनी, होटल रेष्टुराँहरू लगायत निर्माण गरिनेछ ।

नीति ङ: दमक देखि रवि सम्मको सडकलाई आर्थिक मार्ग (Economic Corridor) को रुपमा विकास गरिनेछ । यसका लागि प्रदेश सरकार र सम्वन्धित क्षेत्रका स्थानीय तहहरू, नीजि क्षेत्र र नागरिकहरूको सहभागिता रहने गरी साझेदारी विकास मञ्च गठन तथा पर्यटनसँग सम्बन्धित आर्थिक क्रियाकलापका योजनाहरू अगाडी बढाइनेछ र उत्तर दक्षिण तथा पूर्व पश्चिम राजमार्गको रुपमा दमकलाई ट्रान्जिट सिटीको रुपमा विकास गरिनेछ ।

नीति च: दमकका होटलहरूलाई पर्यटन मैत्री बनाउन होटलहरूको बर्गिकरण, न्यूनतम सेवा र गुणस्तर मापदण्ड निर्धारण, अनुगमन, प्रमाणिकरण र नियमनको व्यवस्थापन साथै आतिथ्यता सम्वन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ । यसका लागि होटल व्यवसायी संघ तथा उद्योग वाणिज्य संघसँग सहकार्य गरिनेछ ।

नीति छः बाह्य पर्यटक भित्र्याउन भारतका सिक्किम, दार्जिलिङ्ग, सिलगुढी, कलकत्ता लगायत नीजि क्षेत्र र छिमेकी स्थानीय तहहरूसँग सम्झौता र सहकार्य सहित पर्याप्त प्रचार प्रसार एवं प्रबर्द्धनात्मक कार्यहरू कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति जः पर्यटकहरूको सुविधा तथा सुरक्षाका लागि बजार क्षेत्रमा सुरक्षित खानेपानी, आधुनिक होटलहरूको निर्माण, यातायातको व्यवस्था, सडक बत्ती, सिसि क्यामेरा र पर्यटक प्रहरीको व्यवस्था गरिनेछ ।

नीति झः दमकलाई को-अपरेटिभ टुरिज्मको रुपमा विकास गरी आन्तरिक पर्यटन प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

नीति ञः दमकको पर्यटकीय स्थलहरूको बजारीकरण एवं नयाँ स्थानहरूको पहिचान गरी त्यसतर्फ पर्यटक आकर्षण गर्न पर्यटकीय क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा आधुनिक सूचना प्रविधिको उपयोग गरी प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

नीति टः दमकको पर्यटन सम्बन्धि तथ्यांक संकलन तथा सूचना सम्प्रेषण व्यवस्थालाई सुदृढ तुल्याइनेछ । पर्यटकहरूको अभिलेख तथा सूचना कम्प्युटराइज्ड मार्फत एकीकृत गरिने छ ।

नीति ठः पर्यटन उद्योगलाई नगरको आर्थिक विकासको मेरुदण्डको रूपमा विकास गर्न तथा पर्यटन क्षेत्रसँग सम्बद्ध व्यवसायीहरू बीच समन्वय र सामन्जस्यता कायम राख्न नगर प्रमुखको अध्यक्षतामा दमक पर्यटन प्रबर्द्धन तथा विकास समिति गठन गरिनेछ ।

नीति ड. पर्यटन सँग सम्बन्धित विभिन्न सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालनका लागि निजी क्षेत्र सँग आवश्यक समन्वय र साझेदारी गरिनेछ ।

उद्देश्य ५.२.२ (२): पर्यटन क्षेत्रको विविधीकरण र विस्तारद्वारा सर्वसाधारण नागरिकमा स्वरोजगारको सिर्जना गर्न पर्या-पर्यटन र ग्रामीण पर्यटनलाई गरिबी निवारणसँग संवद्ध गरी उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने

नीति कः ग्रामिण तथा धिमाल र अन्य जातजाती बसोवास गरेका क्षेत्रहरूमा होमस्टे सञ्चालनका लागि नगरपालिकाबाट अनुदान वा सहुलियत ऋणको व्यवस्था गरिनेछ ।

नीति खः दमक क्षेत्रमा रहेका नदी, ताल, सिमसारहरूको संभाव्यता अध्ययन गरी ग्रिन बेल्ट, कोरिडोर, जंगल सफारी, बोटिङ आदिको सुविधा सहित पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा विकास गरिनेछ ।

नीति गः ग्रामिणस्तरीय पर्यटनलाई पर्यटन व्यवसायको उप-क्षेत्रको रुपमा अघि बढाइनेछ । नगरको विकास प्रक्रियामा समेट्न नसकिएका महिला, आदिवासी, जनजाती लगायतका विपन्न समुह समेतमा पर्यटन व्यवसायबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँड गर्न सहजता हुनेगरि सहकारी तथा सामुदायिक होमस्टे जस्ता उपयुक्त संरचनाको निर्माण र विकास गरिनेछ ।

नीति घः पर्यटकीय स्थलसँग जोडिने सामुदायिक वनहरूमा पार्क निर्माण गरिनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.२.२: पर्यटन

(क) नगरक्षेत्रमा विभिन्न धार्मिक पर्यटकीय स्थलहरू रहेका छन । नगरपालिका भित्र रहेका होटलहरूको वर्गिकरण सहित सोको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि स्पष्ट मापदण्ड निर्धारण हुन सकेको छैन । नगर भित्रका होटलको वर्गिकरण र स्तरोन्नती गर्न आवश्यक देखिन्छ । जसका लागि नगरपालिकाद्वारा तपशिलका नीतिगत कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. होमस्टे सञ्चालन सम्बन्धि कार्यविधि तयार गर्ने (लक्षित वर्गको क्षमता विकास र सहुलियत प्याकेज सहित)	१. पर्यटन क्षेत्र व्यवस्थापन सम्बन्धि स्थानीय कानून बनाउने ।	१. पर्यटन नीति, कानुन र गुरु योजना कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा, परिमार्जन तथा थप रणनीति निर्माण गर्ने ।

२. दमक नगरपालिकाको दीर्घकालिन पर्यटन नीति बनाउने । ३. स्थानीय होटेल तथा रेष्टुरेण्डको मापदण्ड निर्धारण तथा वर्गिकरण निर्देशिका बनाउने ।	२. पर्यटन प्रवर्द्धनको गुरु योजना तयार गर्ने ।	
(ख) सांस्कृतिक विविधता रहेको दमक नगरपालिका देशका पर्यटकीय स्थल जाने प्रमुख मार्गमा रहेको छ । यो नगर पूर्व पश्चिम राजमार्गको ट्रान्जिट प्वाईन्टको रुपमा रहेको छ । कतिपय प्राकृतिक तथा मानव निर्मित पर्यटकीय स्थलहरू पनि नगरमा रहेका छन भने केहि निर्माणाधिन अवस्थामा रहेका छन । पर्यटन प्रबर्द्धन तथा रोजगारी सृजनाका लागि आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण सँगसँगै पर्यटकसँग सम्बन्धित सेवाका क्षेत्रहरूलाई विस्तार गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन र प्रचार प्रसार गर्न सकेमा पर्यटकको वृद्धि हुने सम्भावना पर्याप्त रहेको छ । यसर्थ पर्यटन सेवा विस्तारका लागि नगरपालिकाद्वारा आगामी वर्षहरूमा तपशिलका कार्यक्रमहरू आवधिक रूपमा कार्यान्वयन गरिन्छ ।		
१.नगरमा पर्यटक सुचना केन्द्र स्थापना गर्ने । २.होटेलको मापदण्ड तथा सेवाको स्तरको आधारमा वर्गिकरण गरी न्यूनतम दर तोक्ने । ३.नगर भित्र तथा नगरको आसपास रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक स्थलहरूको पर्याप्त प्रचार प्रसार गर्ने (Digital Mapping सहित) ४. Science Park परियोजनाका रुपमा DPR परिमार्जन गर्ने ५. भुटानी शरणार्थी शिविर रहेको स्थानमा संग्रहालय निर्माणका लागि DPR तयार गर्ने र विभिन्न स्रोतबाट रकम जुट्न सक्ने संभावित लागत समेत अनुमान गर्ने । ६.रतुवा, मावा खोला करिडोर क्षेत्रमा ग्रीन बेल्ट सम्बन्धि DPR तयार गर्ने । साथै इन्देणी ताल, पशुपति सिमसार, सिपेनी सिमसार, बेतनी खोलामा	१.Science Park को पहिलो चरणको (*अनुसन्धान केन्द्र, तालिम केन्द्र सभा हल*) निर्माण सम्पन्न गर्ने । २.संभावित Land Pooling हुने क्षेत्र जस्तै ग्रामथान, महाराजथानमा Recreation and Culturing Center निर्माणको लागि DPR तयार गर्ने र निर्माण सम्पन्न गर्ने । ३.धिमाल जातीको सांस्कृतिक झल्किने गरी सँग्रालय स्थापना गर्ने । ४.मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने । ५.नगरमा आउने पर्यटकहरूको लागि पर्याप्त पार्किङ, सिसि क्यामेरा, सडक बत्तीको व्यवस्था गर्ने । ६.दमक रवि सडकमा आवश्यक पर्यटन पूर्वाधारका लागि दमक नगरपालिकाको तर्फबाट बजेट छुट्याउने ।	१.पर्यटन प्रबर्द्धन गुरु योजना बमोजिम प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक साथसाथै शिक्षा, स्वास्थ्य, आदि क्षेत्रगत अवधारणाका आधारमा कार्यान्वयन गर्ने । २.विज्ञान पार्क (Science Park) मा प्राविधिक शिक्षालय, सफ्टवेयर निर्माण केन्द्र, अत्याधुनिक सभाहल, तालिम केन्द्र, अध्ययन अनुसन्धान केन्द्र लगायत व्यवसायिक भवन पूर्णरुपमा निर्माण गरी सञ्चालन गर्ने । ३.दमक रवीसम्मको सडक मार्गमा प्रदेश सरकार तथा सम्बन्धित स्थानीय तह, नीजि क्षेत्र र नागरिकको साझेदारीमा विभिन्न होटल, रेष्टुँरा, मनोरञ्जनस्थल, पार्क, Highway Refreshment Center, पेट्रोल पम्प, Eco Friendly Bus आदिको व्यवस्था गर्ने । ४.रतुवा, मावा, दिपिनी, बेतिनी, खरखरे खोला र इन्द्रावती तालमा ग्रीन बेल्ट तयार गर्ने र उक्त खोलामा बाँध बाधी बोटिङ समेत सञ्चालन गर्ने । ५.हम्से दुम्से सामुदायिक वनमा जंगल सफारी सञ्चालनमा ल्याउने । ६.धिमाल तथा अन्य जनजातीहरूको समुदायमा आधारित थप ५ वटा होमस्टे स्थापना गर्न समुदायसँग सहकार्य गर्ने ।

पानीको संरक्षण र बोटिङका लागि DPR तयार गर्ने । ७.दमक रवि सडकका आसपासमा रहेका स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार, नागरिक समाज र नीजि क्षेत्रको सहभागितामा साझेदारी मञ्च गठन गर्ने । ८.दमक रवि सडकलाई आर्थिक मार्ग (Economic Corridor) घोषणा गरी संभावित आर्थिक क्रियाकलाप र आवश्यक पर्यटन पूर्वाधार निर्माणका लागि विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने र सो का लागि बजेट छुट्याउने । ९.दमकको पर्यटकीय स्थलहरूको पर्यटन प्रबर्द्धन र जानकारीका लागि होर्डिङ्ग बोर्ड राख्ने संभाव्य स्थलको अध्ययन गर्ने । १०. दमकमा Agro Tourism को संभाव्यता अध्ययन गर्ने । ११. दमकको पर्यटन क्षेत्र र पर्यटकहरूको सूचना सम्बन्धि विवरण तयारीका लागि Software/Apps निर्माण गर्ने ।	७.रतुवा, मावा खोला कोरिडोरमा ग्रीन बेल्ट निर्माण गर्ने । इन्देणी ताल, पशुपति सिमसार, सिपेनी सिमसार, बेतनी सिमसारमा ड्याम बनाएर बोटिङ सञ्चालन गर्ने (निजी क्षेत्रको सहभागिता समेत) । ८. शहिद बन बाटिका, हिमालय सामुदायिक वन, हम्से दुम्से वन, रमा सामुदायिक वन आदिमा पार्क तथा बोटानिकल गार्डेन निर्माण गर्ने । ९.भारतिय पर्यटकका लागि भ्रमणको प्याकेज व्यवस्था गरि भ्रमण गराउनको लागि दार्जेलिङ, सिक्किम लगायत अन्य छिमेकी स्थानीय तह तथा स्थानिय व्यवसायिहरू सँग समन्वय गरी Online पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्ने । १०.मावा खोलामा Agro Tourism को संभाव्यताका आधारमा योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने । ११.धिमाल तथा अन्य जनजातीहरूको समुदायमा आधारित ५ वटा होमस्टे स्थापना गर्न समुदायसँग सहकार्य गर्ने । १२.आन्तरिक पर्यटन प्रबर्द्धनका लागि कोअपरेटिभ कोलनी स्थापना गर्ने र सबै सहकारीलाई एकै स्थानबाट सञ्चालन गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गर्ने (***हालको मेची सहकारी सञ्चालन भएको स्थानमा***) ।	७. सुविधासम्पन्न कम्तीमा ३ वटा तारे होटल निर्माण गर्ने (सार्वजनिक नीजि साझेदारी अवधारणामा) ।

५.२.३: उद्योग, व्यापार तथा वजार व्यवस्थापन

दमक नगरपालिकामा रहेका प्रमुख व्यापारिक केन्द्रको रूपमा दमक बजार रहुनका साथै यहाँ बुधबार ठूलो हाटबजार लाग्ने गर्दछ। नगर प्रोफाइल २०७५ अनुसार दमक नगरपालिका क्षेत्र भित्र कुल ४,४११ विभिन्न प्रकृतिका उद्योग तथा व्यवसायहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । पछिल्लो समयमा दर्ता भएका व्यवसायीहरु १,२२० समेत गरि हाल ५,६३१ व्यवसायीहरु रहेका छन् (दमक नगरपालिका, राजस्व अभिवृद्धि कार्य योजना, २०७५) । लगानीको हिसाबले हेर्दा रु १ लाखसम्म लगानी गरी व्यापार सञ्चालन गरेका व्यवसायीहरू ३८ प्रतिशत रहेका छन् भने रु १ लाख देखि ५ लाखसम्म लगानी गर्ने व्यवसायीहरू ६० प्रतिशत रहेका छन् । धेरैजसो उद्योग व्यवसाय साना तथा मझौला किसिमका छन् । ठूला उद्योगको रुपमा केही मात्रामा चिया

उद्योगहरू रहेका छन् भने कृषि तथा वन पैदावरमा आधारित साना उद्योगहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन् । यी उद्योग व्यवसायबाट ४६२ जनाले रोजगार पाएको देखिन्छ । उद्योग तथा व्यवसायिक फर्म तथा कम्पनीहरू मध्ये बस्तुको बिक्री गर्ने ३,११० अर्थात् ७०.५१ प्रतिशत, सेवाको बिक्री गर्ने १,००२ अर्थात् २२.७२ प्रतिशत, बस्तुको उत्पादन गर्ने १६५ अर्थात् ३.७४ प्रतिशत र अन्यमा १३१ अर्थात् २.९७ प्रतिशत रहेका छन् । तथ्याङ्कबाट के स्पष्ट हुन्छ भने दमकमा विशेषगरी थोक तथा खुद्रा व्यापार हुने गरेको छ। थोक व्यापार अन्तर्गत खाद्य मिलबाट उत्पादित चामल, पिठो, तेल लगायत बिस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिया, चिनी आदिको हुने गरेको छ। यसका अतिरिक्त तेस्रो मुलुकमा निर्मित इलेक्ट्रिक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरूका तेस्रो मुलुकहरूबाट उत्पादन भई आयात गरिएका घरेलु उपयोगका सामानहरूको समेत थोक र खुद्रा बिक्री हुने गरेको छ।

नगरपालिकामा उत्पादित सामानको उपलब्धता नहुँदा आयातमा आधारित व्यापारबाट मात्र आर्थिक सम्वृद्धि सम्भव हुँदैन । नगरपालिकाको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन नगरपालिकाभित्र नै उत्पादन हुने खालका बस्तुहरूको उत्पादन तथा त्यस्ता बस्तुहरूको निर्यातलाई विशेष जोड दिनुपर्दछ । त्यस्ता बस्तुहरूको उत्पादन स्थानीय श्रोत र साधनमा आधारित हुनुपर्दछ । तथ्याङ्कलाई हेर्दा यस प्रकारका बस्तु उत्पादन गर्ने उद्योगहरूको सङ्ख्या सबैभन्दा कम हुनुले नगरपालिकाको अर्थतन्त्र सवल हुने सकेको छैन । यस पृष्ठभूमिमा उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्रका रुपमा विकास गर्न देहाय बमोजिमका उद्देश्य तथा नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

उद्देश्य ५.२.३ (१) : दमकलाई उद्योग, व्यापार व्यवसाय केन्द्रको रुपमा विकास गरी स्थानीय उद्योग तथा कच्चा पदार्थ उत्पादनलाई प्राथमिकता दिदै रोजगारीको अवसर सिर्जना गर्ने ।

नीति कः संघीय सरकार तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा औद्योगिक पार्कको स्थापनाका लागि जग्गाको उपलब्धता, कर छुटको व्यवस्था सहित सहजिकरण र समन्वय गरिनेछ । यस्ता उद्योगले पाउने सम्पूर्ण सुविधाका सम्बन्धमा सरल एवं पारदर्शी समय सीमा अनुरूप तोकिएको समयभित्र सेवा पाउने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न ***"एकल विन्दु सेवा केन्द्र"*** स्थापना गरी प्रभावकारी बनाइनेछ ।

नीति खः सृजनशिल युवा तथा महिला प्रतिभाहरूलाई कृषि पशुपालन, पर्यटन, कुटिर उद्योग, घरेलु उद्योगमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि आकर्षित गर्न उद्यमशिलता विकास तथा उद्योग व्यापार व्यवसाय व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम, वित्तीय संस्थासँग सहकार्य गर्दै सहुलियत ऋण र ब्याजमा छुट उपलब्ध गराइने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति गः नगरक्षेत्रमा स्थापित हुने वा स्थापित भैसकेका उद्योग व्यवसायसँग समन्वय गरी हालको माग बमोजिम आवश्यक सीपहरूको सूची तयार गरी नगरक्षेत्रका युवा प्रतिभाहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा सीप विकास तालिमको व्यवस्था सहित रोजगारीको अवसर सृजना गरिनेछ ।

नीति घः नगर क्षेत्र भित्र व्यापार व्यवसायको विविधिकरण गरी सबै प्रकारका वस्तु उपलब्ध हुने वातावरण सृजना गरिनेछ । यसका लागि सपिङ कम्प्लेक्स तथा डिपार्टमेण्टल स्टोर खोल्नका लागि नीजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरी बजारको व्यवस्थापन गरिनेछ ।

नीति ङः स्थानीय उद्योग व्यापार व्यवसायका कारोबारहरू तथा सेवा प्रवाहहरू विद्युतीय व्यापार (E-Commerce) मा आधारित भई सबै व्यवसायीहरूलाई व्यवसाय कारोबारका आधारमा करका दर तोकी कर संकलन गरिनेछ ।

उद्देश्य ५.२.३ (२) : परम्परागत सामाग्री उत्पादनमा आधुनिक सीप तथा प्रविधिको हस्तान्तरण गरी स्थानीय उत्पादनको प्रबर्द्धन र संरक्षण गर्ने ।

नीति कः नगरका सबै वडाहरूमा कुटिर उद्योग, कृषि प्रशोधन उद्योग, साना उद्योग अर्थात सामान्य उद्योगहरू *(जुत्ता, चप्पल, फर्निचर, चाउचाउ आदि)* सञ्चालन र स्थापना गरिनेछ । यस्ता उद्योग सञ्चालन र स्थापनाका लागि स्थानको व्यवस्था र सहुलियत ऋणका लागि सहजिकरण गरिनेछ ।

नीति खः दमक नगर क्षेत्रभित्रका उद्यमीहरूको व्यवसायिक र व्यवस्थापकीय क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिइनेछ । त्यस्ता उद्यमीहरूबाट उत्पादित गम्छा, पेटाजनी साडी, ढाका कपडा लगायत स्थानीय कच्चा पदार्थको प्रयोग गरी उत्पादन गरिएका वस्तुहरूमा उत्पादनका आधारमा अनुदान दिइनेछ ।

नीति गः गम्छा, पेटानी साडी, ढाका कपडा उत्पादन गर्ने उद्योगहरूलाई थप प्रोहत्साहन गरी विस्तार गरिनेछ । स्थानीय तहमा उत्पादन हुने कपडा तथा झोलालाई विद्यालय तथा सार्वजनिक निकायमा अनिवार्य रुपमा उपभोग गर्ने नीति लागू गरी प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

नीति घः धिमाल जातीको तानाहरूलाई आधुनिक तथा व्यवसायिक बनाउन नयाँ सीप तथा प्रविधि मार्फत उद्यमशिल बनाइनेछ ।

नीति ङः दमकमा उत्पादन हुने उपभोग्य वस्तुहरूलाई गुणस्तर चिन्ह प्रदान गरी प्रमाणपत्र वितरण गरिनेछ । यस्ता किसिमका उत्पादन र बिक्री गर्ने कपडा व्यवसायीहरूलाई स्थानिय करका दरमा सहुलियतको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति चः गम्छा, पेटानी, ढाका कपडा लगायत अन्य स्थानीय वस्तुको उत्पादन तथा बजार प्रवर्द्धनका लागि उपयुक्त सूचना प्रविधि (Information Technology) को प्रयोगको लागि विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.२.३ः उद्योग र वाणिज्य

(क) यस नगरपालिका भित्र सञ्चालित व्यापार व्यवसाय तथा उद्योगधन्दा लगायतको व्यवस्थापन र नियमन गरी नागरिकहरूको आर्थिक समृद्धि तथा थप रोजगारी सिर्जनाका लागि स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा व्यवस्था भए बमोजिम नगरपालिकाद्वारा विविध नीति विधिहरू निर्माण गरी तल उल्लेख गरिए बमोजिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. घरेलु तथा स्थानीय कच्चा पदार्थको प्रयोगबाट उत्पादन गर्ने उद्योगहरूलाई प्रवर्द्धन गर्ने खालको नीति निर्माण गर्ने (ढाका, पेटानी साडी, झोला आदि) । २. नगरको उद्योग तथा वाणिज्य नीति बनाउने क्रममा स्थानीय आर्थिक विकास नीतिको अंगका रुपमा समेट्ने ।	१.घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना र सञ्चालन सम्बन्धि ऐन तथा कार्यविधि निर्माण गर्ने । २.बजार क्षेत्र विस्तार तथा हाटबजारहरूको व्यवस्थापन गर्ने नीति निर्माण गर्ने ।	१. उद्योग वाणिज्य सम्बन्धि नीति तथा कानून कार्यान्वयको आवधिक समिक्षा तथा परिमार्जन ।
(ख) दमक नगरपालिका क्षेत्र भित्र साना उद्योग, व्यापार व्यवसायहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । तर सकैको यथार्थ विवरण नगरपालिकासँग छैन । तिनीहरूको अभिलेखीकरणको कार्य थप व्यवस्थित गर्नुपर्ने देखिन्छ । बजार ग्रामिण तहका वडाहरूसम्म विस्तार भइरहेको छ । नगरपालिकामा नगर उद्योग वाणिज्य संघ, व्यापार संघ लगायतका विभिन्न व्यापारिक संघ संस्थाहरू रहेका छन् । लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धनमा पुँजी, सीप, कच्चा पदार्थ र प्रविधिको संयोजन गराउन नीजि क्षेत्रले नेतृत्व लिन नसक्नु, औद्योगिकरणमा नवीन प्रविधि र उपकरणहरूको प्रयोग गर्न नसकिनु तथा नगरले यो क्षेत्रको प्रवर्द्धनमा समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने कामलाई पर्याप्त प्राथमिकता दिन नसक्दा औद्योगिक क्षेत्रमा विकास र विस्तार हुन नसकिरहेको अवस्था रहेको छ । यस नगरपालिकाको व्यापार व्यवसाय तथा उद्योगधन्दा लगायतको व्यवस्थापन तथा नागरिकहरूको आर्थिक समृद्धि तथा रोजगारीको पर्याप्त व्यवस्था गर्नको लागि तपशिल अनुसारका आवधिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ ।		
१.औद्योगिक पार्कका लागि जग्गा व्यवस्थापन सहित पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	१.हाटवजारहरूको व्यवस्थापन गर्ने	१.औद्योगिक पार्कमा पूर्णरुपमा उद्योगहरू खोली सञ्चालन गर्ने ।

२.मुख्य बजार क्षेत्रका प्रत्येक वडामा सपिङ कम्प्लेक्स तथा डिपार्टमेण्टल स्टोर निर्माणका लागि अध्ययन तथा DPR निर्माण गर्ने । ३.विभिन्न लघु उद्योग, साना उद्योग तथा कुटिर उद्योग सञ्चालनका लागि संभावित क्षेत्रको अध्ययन गर्ने । ४.हाल सञ्चालनमा रहेका कृषि तथा पशुपालन बजारको स्तरोन्नती गर्ने । ५.कार्टुन तथा अण्डाको क्रेट बनाउने लघु उद्योग स्थापनाको लागि सहजिकरण गर्ने । ६. अत्याधुनिक बसपार्क सहित बजारका लागि DPR तयार गर्ने र निर्माण कार्य गर्ने । ७. नगर क्षेत्रमा आर्थिक गतिविधिको अध्ययन गर्ने *(नगर क्षेत्रमा वस्तुको माग, आपूर्ति, स्थानीय वस्तुहरुको उत्पादन, आपूर्ति तथा निकासी प्रक्षेपण लगायत कुल ग्राहस्थ उत्पादन, प्रति व्यक्ति आय आदि)*	२.औद्योगिक पार्कका लागि जग्गा व्यवस्थापन सहित पूर्वाधार निर्माण गर्ने र उद्योगहरू सञ्चालनमा ल्याउने । ३.विभिन्न कृषि सामग्रीहरूको प्रशोधनका उद्योगहरू सञ्चालन गर्ने ४.जुत्ता चप्पल, फर्निचर, चाउमिन उद्योग खोल्ने । ५.कृषि सामग्रीहरूको प्रशोधनका उद्योग सञ्चालन गर्ने । ६.बजारमा पर्याप्त वस्तु उपलब्धता र भण्डारका लागि शित भण्डारण तथा अत्याधुनिक गोदामहरू स्थापना गर्ने । ७. झोला, गम्छा, पेटाजनी ढाका उद्योगको स्थापना गर्ने (सार्वजनिक, नीजि र समुदायको साझेदारीमा आधुनिकिकरण र व्यवसायीकरण सहित) । ८. फोहोरहरू प्रशोधन वा कम्पोष्ट मल वा जैविक मल तथा रासायनिक मल उत्पादन गर्ने उद्योगको स्थापनाका लागि अध्ययन गराउने । ९.ग्यास प्लाण्ट स्थापना सम्बन्धि अध्ययन गर्ने /गराउने । १०. मुख्य बजारका सबै वडाहरूमा अर्गानिक तरकारी पसलहरू स्थापनाका लागि सहजिकरण गर्ने । ११. धिमाल जातीको तानहरूलाई आधुनिक तथा व्यावसायिकीकरण बनाउन प्रविधिको अध्ययन गर्ने । १२. अत्याधुनिक बसपार्क निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।	२.संघ र प्रदेश सरकार तथा नीजि क्षेत्रको सहयोगमा उद्योग व्यवसायीहरूको विद्युतीय कारोवार प्रणाली बमोजिम कर संकलनका लागि सफ्टवेयरको विकास गर्ने । ३.जैविक मल तथा रासायनिक मल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने । ४.ग्याँस प्लाण्टको स्थापना गर्ने । ५. सबै वडाहरूमा सपिङ कम्प्लेक्स तथा डिपार्टमेण्ट स्टोर स्थापना गर्ने ।

५.२.४. कृषि तथा पशुपालन

७८ प्रतिशत भन्दा धेरै घर परिवार गैह्र कृषि क्षेत्र सँग सम्बन्धित पेशा व्यवसायमा संलग्न भएको दमक नगर स्वभाविक रुपमा औद्योगिक नगरको रुपमा अघि बढिरहेको छ । नगरका २० प्रतिशत परिवार कृषिमा आवद्ध छन् त्यसमा पनि पूर्णरुपमा कृषिमा नै निर्भर संख्या भने लगभग ६ प्रतिशत मात्र हो । यसमा पनि कृषिबाट हुने न्यून

आम्दानी मुख्य सरोकारको विषय बनेको छ । हाल कृषि क्षेत्रबाट हुने आम्दानी दैनिक ज्यालादारीको भन्दा पनि कम छ । त्यसकारण, कृषि आकर्षणको क्षेत्र बन्न सकेको छैन, उल्टै यसलाई हेयले हेर्ने जबरजस्त मानसिकता छ । नगरका १० मध्ये ६ वडाका मानिसहरूले *कृषिमा लगानी अनुरुपको प्रतिफल नभएको* भन्नुले यही संकेत गर्दछ (FGD को आधारमा) । यस्तो स्थितीमा, नगरबासीहरू कृषि क्षेत्रबाट पूर्णरुपमा नै पलायन हुने सम्भावना देखिन्छ । तर, "औद्योगिक, पर्यटकीय हरित नगरः स्वच्छ, सुरक्षित, सुखी र समृद्ध दमक" सोच लिएर अघि बढेको दमक नगरको सुखी र समृद्ध दमक औद्योगिक विकासका माध्यमबाट मात्र हाँसिल गर्न सम्भव देखिन्न किनकी, बढ्दो सहरिकरण होस अथवा औद्योगिकरण, यो समस्या रहित हुदैन । यसले सिर्जना गर्ने बेरोजगारी, गरीब परिवार (Urban Poor), खाद्य असुरक्षा, कुपोषण, वातावरणीय असन्तुलन आदी पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण सवालका रुपमा रहन्छन ।

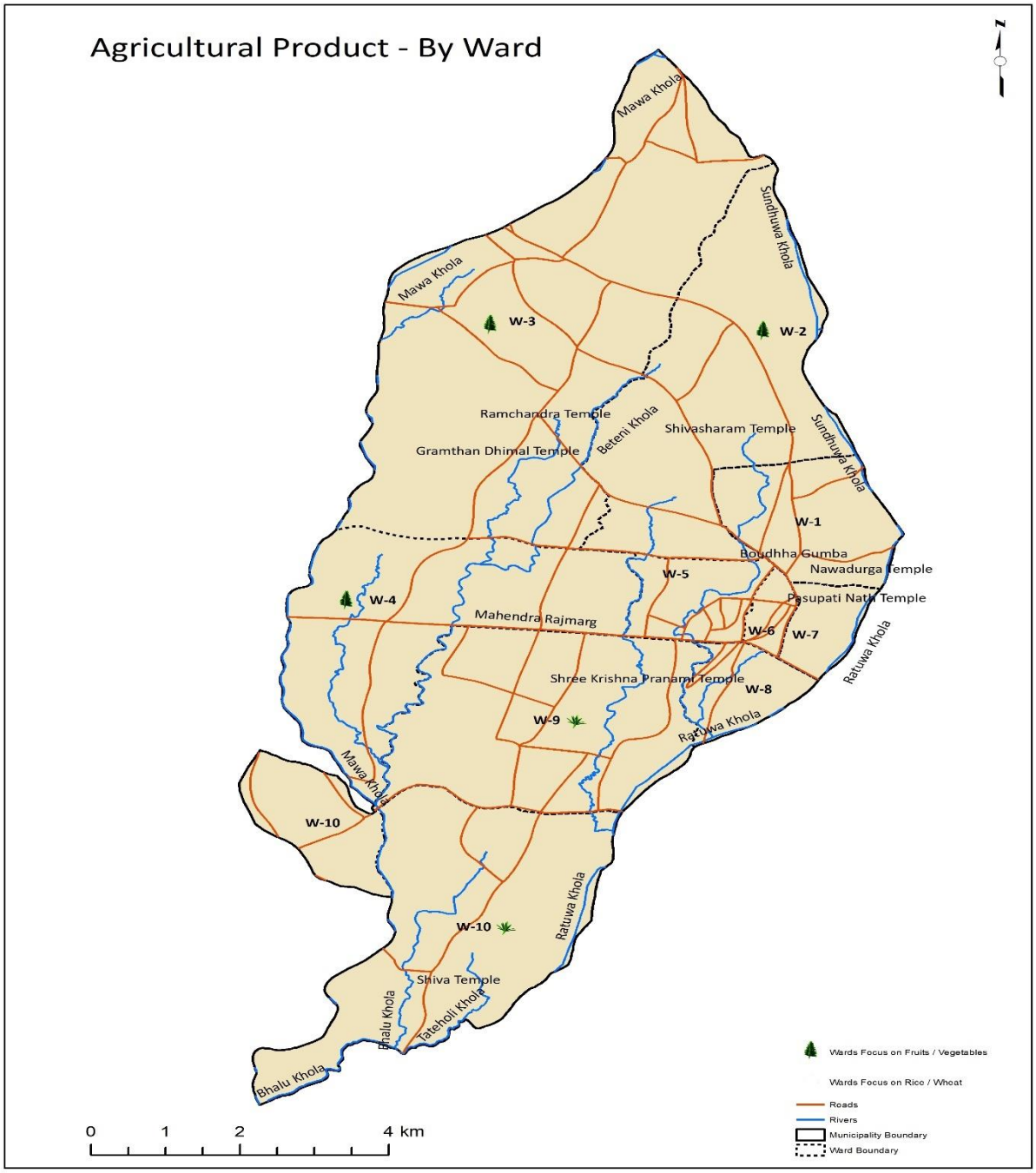

नक्शा १/५.२.४: दमक नगरपालिकाको कृषि उत्पादन क्षेत्र

माथि उल्लेखित सवालहरूलाई प्रभावकारी सम्वोधन गर्ने मात्र नभई नगरको सुखी र समृद्ध बन्ने सोच अनुरुपको उपलब्धी हाँसिल गर्न कृषि क्षेत्रले अहम् भुमिका खेल्न सक्छ । यसका लागी, विद्यमान परम्परागत खेती प्रणालीमा व्यापक सुधार आवश्यक छ जुन कुरा नविनतम प्रविधिहरूको प्रयोग, यान्त्रिकरण र व्यावसायिकताबाट मात्र सम्भव छ । अहिले नै पनि नगर भित्रका पाँच वटा वडाहरूमा (राजमार्ग उत्तरका २, ३ र ४ र दक्षिण तर्फका ९ र १०) पकेट क्षेत्र घोषणा गरेर तरकारी, फलफूल र खाद्यान्न बालीहरूको उत्पादन कार्यहरू भैरहेको छ । नगरका यि पांच वडाहरूले उपलब्ध जमिनको ८७ प्रतिशत क्षेत्रफल ओगट्छ । जमिनको खण्डिकरण भई गैह्र कृषि प्रयोजनमा जाने क्रम बढ्दै गएको भएता पनि नविनतम प्रविधिहरूको प्रयोग गर्दै उपलब्ध जमिनको प्रभावकारी सदुपयोग गर्न सकिन्छ । यसो गर्दा, खाद्यमा आत्मनिर्भर हुनुका साथै वातावरणिय सन्तुलन कायम भई नगरको दीर्घकालिन सोच अनुरुपको उपलब्धि हाँसिल गर्न टेवा पुग्नेछ ।

उद्देश्य ५.२.४ (१): आधुनिक कृषिमा अग्रणी नगरको रुपमा स्थापित हुने ।

नविनतम प्रविधिहरूको प्रयोग, व्यापक यान्त्रिकरण र व्यावसायिकताको विकासले नै नगरलाई आधनिक कृषिमा अग्रणी बनाउनेछ । Urban Farming, हाल भैरहेको कृषि तथा पशुपालनमा उन्नत प्रविधि र यान्त्रिकरणको प्रयोगद्वारा क्रमिक रुपमा व्यावसायिकरण र बगर खेतीलाई प्रवर्द्धन गर्न सकेमा यसले एक साथ बेरोजगारी, Urban Poor, खाद्य सुरक्षा तथा वातावरणिय असन्तुलन लगायतका तमाम समस्याहरू समाधान गर्नमा सहयोग पुग्नेछ ।

यसका अतिरिक्त, दमक नगरले यसको भौगोलिक अवस्थिति र निकटका ठूला बजारहरूलाई अवसरको रुपमा लिदै छिमेकी गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरू सँग समन्वय र सहकार्य गरी व्यावसायिक उत्पादन र कृषिजन्य उद्योगहरूको विकासमा पनि अग्रणी भुमिका निर्वाह गर्न सकिनेछ । **"उत्पादन देखी उद्योग, दमक नगरमा सहयोग"** लाई मूल नारा बनाई नीतिगत अनुकूलता, प्रक्रियामा सरलिकरण एवं सहजिकरण र प्रोत्साहन सहितको सहयोगको सुनिश्चितता गरे, यो सम्भव छ । योजना अवधिमा, हालको ७० प्रतिशत कृषि तथा पशुपालन कार्यलाई पुर्णरुपमा उन्नत प्रविधियुक्त र यान्त्रिकृत गरिनेछ, ५० प्रतिशत Urban Poor बगर खेतीमा आवद्ध हुनेछन् र १००० भन्दा बढी युवा तथा बेरोजगारहरूले Urban Farming अन्तर्गतका विभिन्न पद्धतीहरू अवलम्बन गरी खेती गरिरहेका हुनेछन् । यसका साथै, अन्य गाउँ तथा नगरपालिकाहरू सँगको समन्वय र सहकार्यमा व्यावसायिक कृषिकार्य गर्दै दर्जनौ साना, मझौला तथा ठूला उद्योगहरू नगर भित्र संचालित भई सयौंलाई रोजगारीको अवसरहरू सिर्जना हुनेछन् ।

नीति क. Urban Farming Systems (जस्तैः एरोपोनिक्स, हाइड्रोपोनिक्स, एक्वापोनिक्स आदी) लाई प्रवर्द्धन गर्दै नगरको कृषिलाई आधुनिकिकरण गरी अधिकतम रोजगारी सिर्जना गरिनेछ ।

नीति ख. खेर गईरहेको खोला/नदी किनार, बगरलाई मौसमी खेती (बगर खेती) को लागी प्रयोग गर्दै विपन्न परिवारहरूको आर्थिक स्थितिमा सुधार गरिनेछ ।

नीति ग. उन्नत प्रविधि र यान्त्रिकिकरणको प्रयोग तथा व्यावसायिकताको विकास गर्दै कृषि तथा पशुपालनलाई व्यावसायिकरण गरिनेछ ।

नीति घ. Innovation and Entrepreneurship सेन्टरको स्थापना गरी सो मार्फत उन्नत प्रविधिहरू तथा यन्त्रहरूको खोजी, पुष्ट्याई तथा प्रवर्द्धन, व्यवसाय स्थापना, संचालन र व्यवस्थापनको लागी तालिम, परामर्श एवं बजार, वित्त तथा विमामा सहज पहुँच आदीको सुनिश्चितता गरिनेछ । यो सेन्टरलाई Center of Excellence को रुपमा विकास गरी सिँगो प्रदेशलाई नै सेवा प्रदान गर्न सक्षम बनाइनेछ ।

नीति ङ. व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा पशुपालनको लागी अन्य नगरहरू सँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.२.४: कृषि तथा पशुपालन क्षेत्र विकास

(क) औद्योगिक नगरीको रुपमा अगाडी बढ्दै गरेको दमक नगरले सहरिकरणका कारण सिर्जना हुन सक्ने वातावरणीय असन्तुलन, खाद्य असुरक्षा, बेरोजगारी आदी समस्याहरूलाई समाधान गर्दै नगरको आर्थिक समुन्नतीको लागी सहर मैत्री खेती लगायत नविन प्रविधिहरूको प्रयोग गर्दै नगर क्षेत्रको कृषि तथा पशुपालनको लागी गरिने कार्यका लागी हालका ऐन कानूनहरू पर्याप्त छैनन् । उक्त प्रयोजनका लागी निम्न नीति तथा कार्यक्रमहरू निर्माण तथा सो को कार्यान्वयन गरिन्छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. पर्ती तथा सार्वजनिक जग्गाहरू र खोला तथा नदी छेउ बगर क्षेत्र उत्पादनमुलक कार्यमा प्रयोग गर्ने सम्बन्धि नीति निर्माण गर्ने । २. कृषियोग्य जमिन खण्डीकरण नियन्त्रण तथा कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकरण सम्बन्धि नीति तथा कानून बनाउने (अनुदान तथा सहुलियत समेत) ३. Innovation & Entrepreneurship (I&E) स्थापना तथा संचालनको लागी कार्यविधिहरू तयार गर्ने । ४. सहजरुपमा जग्गा लिजमा लिने/दिने कानुनको निर्माण गर्ने ।	१. नीति तथा कानून कार्यान्वयनको समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्ने ।	१. नीतिहरू कार्यान्वयनको समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्ने ।
(ख) कृषि उत्पादकत्व वृद्धि गर्न अपरिहार्य स्रोत-साधन र सामग्रीहरूको न्यून उपलब्धता, आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै सिंचाई , सडक, कृषि बजार, शीत भण्डार, गोदाम घर, चिस्यान केन्द्र, संकलन केन्द्र तथा बिजुली आदिको अपर्याप्तता मूल समस्याका रुपमा देखिएका छन । कृषिजन्य उत्पादनमा आशातित उपलब्धि हाँसिल गर्न अत्यावश्यक उन्नत नश्ल तथा बीउको प्रतिस्थापन दर पनि अत्यन्तै कम छ । यसको अलावा बजार क्षेत्रमा जमिनको तीव्र खण्डिकरण तथा बाटोले नछोएका जग्गाहरूमा रुख विरुवा रोपण गरी उत्पादनलाई हानी पुर्याईरहेको अवस्था रहनु तथा कृषि उत्पादनमा वन्यजन्तुको प्रभाव एवं यसको उत्पादनमा असर प्रमुख समस्याको रुपमा रहेको छ । औद्योगिक नगरीको रुपमा अगाडी बढ्दै गरेको दमक नगरले उपयुक्त प्रविधिका माध्यमबाट आधुनिक कृषि तथा पशुपालनको विकास गरी बढ्दो बेरोजगारी, खाद्य सुरक्षा तथा नगरको वातावरणीय संतुलन कायम राख्नको लागी निम्न कार्यहरू गर्नेछ ।		
अ.सहर मैत्री खेती प्रविधि (Urban Farming): १.नगरको आवश्यकता, सम्भावना आदी अध्ययन गरी उपयुक्त सहर मैत्री खेती प्रविधिहरूको छनौट गर्ने । २. सहर मैत्री खेती प्रविधिहरूको परिक्षण र पुष्ट्याई गरी उपयुक्त माध्यमद्वारा प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. सहर मैत्री खेती प्रविधिहरूको खोजी, परिक्षण र पुष्ट्याई गरी उपयुक्त माध्यमद्वारा निरन्तर प्रवर्द्धन गर्ने । २. सहर मैत्री खेती प्रविधिहरूको प्रयोगको लागि आवश्यक पर्ने क्षमता विकास तालिम, सहुलियतपूर्ण वित्त, बिवमा लगायत प्रोत्साहन प्याकेजको	१. निरन्तर २. निरन्तर

३. सहर मैत्री खेती प्रविधिहरूको प्रयोगको लागी आवश्यक पर्ने क्षमता विकास तालिम, सहुलियतपूर्ण वित्तको व्यवस्था गर्ने, ४. बिमा लगायत प्रोत्साहन प्याकेजको व्यवस्था गरी सोही अनुरुप सेवा उपलब्ध गराउने । ५. प्रविधि प्रवर्द्धक र स्थानिय एग्रोभेटहरू बीच व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गराई प्रविधिहरू र त्यस सँग सम्बन्धित प्राविधिक सेवाहरू तथा अन्य पशुपालन तथा कृषि सामग्रीहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।	व्यवस्था गरी सोही अनुरुप निरन्तर रुपमा उपलब्ध गराउने ।	
आ. बगर खेती प्रवर्द्धनः १. बगर खेतीको प्रवर्द्धनको लागि उपयुक्त स्थानहरूको खोजी गर्ने र सम्भाव्य बालीहरू छनौट गरी उत्पादन योजना तयार गर्ने । २. नगरमा बसोबास गर्ने विपन्न परिवारलाई प्राथमिकतामा राख्दै बगर खेतीका लागी अन्य इच्छुक व्यक्ति तथा परिवारहरू पहिचान गर्ने । ३. बगर खेती गर्नको लागि आवश्यक अध्ययन गराउने तथा क्षमता विकास तालिम, अनुदान एवं सहुलियतपूर्ण वित्त, बिमा लगायत प्रोत्साहन प्याकेजको व्यवस्था गरी सोही अनुरुप सेवा उपलब्ध गराउने ।	१. आवश्यकता अनुसार तालिम, अनुदान अथवा सहुलियतपूर्ण वित्त, बिमा लगायत प्रोत्साहन प्याकेजको व्यवस्था गरी सोही अनुरुप उपलब्ध गराइ बगर खेती शुरु गर्ने ।	१. निरन्तर

इ. उन्नत प्रविधि र यान्त्रिकिकरणको प्रयोग तथा व्यावसायिकताको विकास गर्दै कृषि तथा पशुपालनलाई व्यावसायिकरण गर्ने :		
१. व्यावसायिक उत्पादन कार्यलाई प्रभावकारी रुपमा अघि बढाउन युवा तथा वैदेशिक रोजगारमा जानेहरूलाई प्राथमिकतामा राख्दै क्षमता विकास, सहुलियतपूर्ण वित्त, बिमा, प्रविधि, बजार सम्बन्धि आवश्यकताहरू अध्ययन गरी तदनुरुपको योजनाहरू बनाई कार्यान्वयनमा जाने ।	१. दोस्रो योजना अवधीको लक्ष्य अनुसार कृषकहरूलाई तालिम लगायत सहुलियतपूर्ण वित्त, बिमा, प्रविधि, बजारमा पहुँचको लागि सहजिकरण गर्ने ।	१. तेस्रो योजना अवधीको लक्ष्य अनुसार कृषकहरूलाई तलिम लगायत सहुलियतपूर्ण वित्त, बिमा, प्रविधि, बजारमा पहुँचको लागि सहजिकरण गर्ने ।
२. कृषि तथा पशुपालन कार्यलाई व्यावसायिकरण गर्न आवश्यक एवं उपयुक्त प्रविधिहरूको अध्ययन गरी स्थानिय नीजि उद्यमी व्यवसायीहरू (एग्रोभेट) मार्फत उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।	२. स्थानिय नीजि उद्यमी व्यवसायीहरू (एग्रोभेट) मार्फत प्रविधि, यान्त्रिकरणका साधनहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।	२. निरन्तर
३. सिंचाईको आवश्यकता अध्ययन गरी उपयुक्त प्रविधिहरूको छनौट गर्ने । आवश्यकतानुसार नवीन प्रविधिहरू जस्तै भुङ्गरु, सौर्य सिंचाई, ट्युववेल को व्यवस्था गर्ने ।	३. उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गरी सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने ।	३. गुणस्तर मापन र प्रमाणिकरण कार्यलाई अत्याधुनिक गर्दै उक्त कार्यलाई निरन्तरता दिने ।
४. स्वच्छ र स्वस्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्न गुणस्तर मापन र आवश्यक प्रमाणिकरणको लागि सम्भावना अध्ययन गर्ने ।	४. नगरमा बस्तु तथा उत्पादित फसलहरूको गुणस्तर मापन र प्रमाणिकरण कार्य शुरु गर्ने ।	४. जोखिम (प्राकृतिक वा अन्य कुनै) बाट बचाउने उपायहरूको कार्यान्वयनलाई निरन्तरता दिने ।
५. कृषकहरूलाई अनपेक्षित जोखिम (प्राकृतिक वा अन्य कुनै) बाट बचाउन स्थायी स्वरुपको प्रभावकारी उपायहरूको खोजी गर्ने ।	५. कृषकहरूलाई अनपेक्षित जोखिम (प्राकृतिक वा अन्य कुनै) बाट बचाउन स्थायी स्वरुपको प्रभावकारी उपायहरू कार्यान्वयनमा जाने ।	५. निरन्तर
६. जैविक खेती तर्फ कृषकहरूलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । आवश्यक सीप, पूँजी तथा बजारिकरणमा सहयोगको साथै	६. आवश्यक सीप, पुँजी तथा बजारिकरणमा सहयोगको साथै उत्पादनमा आधारित अनुदानको माध्यमबाट कृषकहरूलाई जैविक खेती तर्फ निरन्तर प्रोत्साहन गरिनेछ । ७. पशु नश्ल सुधार निरन्तर कार्यान्वयनमा जाने ।	६. निरन्तर

उत्पादनमा आधारित अनुदानको व्यवस्था गर्ने । ७. पशु नश्ल सुधारको लागि इच्छुक किसानहरूको पहिचान गरी सुधार कार्य शुरु गर्ने ।		
ई. व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा पशुपालनको लागि अन्य नगरहरू सँग समन्वय र सहकार्य गर्ने : १. व्यावसायिक कृषि तथा पशुपालनको लागि इच्छुक छिमेकी नगर वा गाउँपालिका पहिचान गरी सम्भावित बाली तथा जातको छनौट गरी साझेदारीको विधि तथा संयुक्त उप-आयोजना निर्माण गर्ने ।	१. अन्य नगर वा गाउँपालिका सँगको सहकार्य अनुरुप कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने । २. सम्भावित नगरहरू पहिचान गरी व्यावसायिक उत्पादनको लागि सहजिकरण गर्ने ।	१. अन्य नगर वा गाउँपालिका सँगको सहकार्य अनुरुप कार्यक्रम संचालनलाई निरन्तर दिने ।
उ. Innovation & Entrepreneurship (I&E) **सेन्टर मार्फत प्रविधि र प्राविधिक सेवा प्रवाह गर्ने :** १.Innovation & Entrepreneurship (I&E) सेन्टरको स्थापनाको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	१.Innovation & Entrepreneurship (I&E) सेन्टरको स्थापना गरी सेवा प्रवाह गर्ने ।	१.Innovation & Entrepreneurship (I&E) सेन्टरलाई अझ विकसित गर्दै सेवा प्रवाहलाई निरन्तरता दिर्ने ।
(ग) उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासका लागि सम्बन्धित पक्षको क्षमता विकासका कार्यक्रम अपरिहार्य हुने भएकोले कृषि समुह, उद्योग व्यवसायी आदिको क्षमता विकासका कार्यक्रमलाई पनि नगरको नियमित कार्यक्रममा समेटी कार्यान्वयन गर्न निम्नानुसार प्राथमिकिकरण गरिएको छ ।		
१. अल्पकालिन कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रभावकारी बनाउन तथा आवधिक	१. अल्पकालमा तय गरिएका क्षमता विकासका कार्यक्रम मध्ये मध्यकालिन योजना कार्यकालको	१. कृषि क्षेत्र त्यसका मुल्य श्रृंखलामा जोडिने क्षेत्र लक्षित क्षमता विकासका कार्यक्रमलाई आवश्यक

कार्यक्रमको तयारी गर्ने गरी क्षमता विकासका कार्यक्रम तय गरी किसान, किसान समुह तथा सहकारीहरू, नीजि उद्यमी व्यवसायी लगायत सरोकारवाला निकायहलाई आवश्यक तालिम, अभिमुखिकरण तथा परामर्श दिने ।	लक्ष्य अनुरुप कार्यान्वयन गर्ने र आवश्यकता अनुसार नयाँ कार्यक्रम तय गर्ने ।	परिमार्जन सहित वार्षिक रुपमा कार्यान्वयन गर्ने ।

५.२.५: सहकारी

नगरपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा सहकारी संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । स्थानीय स्तरको बचतलाई नगरपालिका बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा नै लगानी गरी रोजगारीको विकास तथा पुँजीको व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा स्थानीय सहकारीको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । नगरमा पुँजी वृद्धि तथा उद्योग व्यापार लगायतका क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ ९६ वटा सहकारी संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । सहकारीहरूमा यथेष्ट मात्रामा पुँजी रहेता पनि उत्पादन क्षेत्रमा लगानी नभएको आम नागरिकहरूको गुनासो रहेको छ । नगरपालिकाले नागरिकहरू सँग रहेको पुँजीलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानीको वातावरण निर्माणका लागि लगानी नीति र सम्बन्धित सहकारीको संस्थागत विकास हुनेगरी कार्यक्रहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ । यस आधारमा सहकारी क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति निम्नानुसार तय गरिएको छ ।

उद्देश्य ५.२.५ : स्थानीयस्तरमा छरिएर रहेको पुँजी र प्रविधिलाई सहकारी मार्फत उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गरी सामाजिक न्यायका आधारमा आत्मनिर्भर तथा दीगो रुपमा स्थानीय आर्थिक विकासका कार्यहरूको सुदृढिकरण गर्ने ।

नीति कः सहकारी संस्थामा तरल अवस्थामा रहेको पुँजीलाई उत्पादनमुलक एवं रोजगारी सृजना हुनसक्ने क्षेत्रमा लगानीको वातावरण निर्माण गरिनेछ ।

नीति खः सहकारीको माध्यमबाट स्थानीय स्रोत श्रम, साधन सीप र पुँजीको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक तथा सामाजिक रुपान्तरणका कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति गः स्थानीय सहकारीहरूलाई विविधसम्मत ढंगबाट सञ्चालन गर्न र नियमन गर्न सूचना प्रविधिमा आधारित एकीकृत तथ्याङ्कीय प्रणालिको विकास तथा प्रयोग गरिनेछ ।

नीति घः स्थानीय सहकारी संस्थाका पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरूलाई लक्षित गरी सहकारी शिक्षाको माध्यमबाट सहकारी व्यवसाय प्रबर्द्धन सम्बन्धि पर्याप्त अनुशिक्षणहरू सञ्चालन गरिनेछ । सहकारीका सदस्यहरूलाई सहकारी शिक्षाको नियमित व्यवस्था मिलाउन सम्बन्धित सहकारी संस्थाहरूलाई नै जिम्मेवार बनाइनेछ । नगर भित्र रहेका सहकारीहरूको विषयगत संघहरूको निर्माणका लागि आवश्यक सहजिकरण गरिनेछ ।

नीति ङः उत्पादनमा आधारित सहकारी संस्थाहरूको प्रबर्द्धन गरिने छ । उद्यम सहकारी र कृषि सहकारी स्थापनामा जोड दिइनेछ ।

नीति चः संख्यात्मक रुपमा सहकारीहरूको वृद्धिलाई रोकिनेछ साथै सहकारी मर्जिङ कार्यलाई प्रोत्साहित गरिने छ ।

नीति छः सहकारीहरूको व्यवस्थापकीय सुधारका लागि सूचना प्रविधिको प्रयोग र अनिवार्य रुपमा व्यवसायिक योजना (Business Plan) ता सहकारी व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (COPOMIS) प्रयोग गर्न अनिवार्य गरिनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिकाः ५.२.५ः सहकारी

सबै नगर भित्रका सहकारीले व्यवसायिक योजना बनाई नगरपालिकामा पेश गर्नुपर्ने र सोही बमोजिम नगरपालिकाले नियमन गर्ने व्यवस्थालाई कानूनद्वारा नै स्पष्ट गर्न आवश्यकतानुसार ऐन तथा नियमावलीको संसोधन गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ सहकारी संस्थाहरूको नियमन तथा नियन्त्रणका लागि तपशिलका नीति तथा कानूनको निर्माण तथा कार्यान्वयन गरिन्छ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.सहकारी ऐन बमोजिम नियमावली निर्माण गर्ने। २. सहकारीहरूका लागि व्यवसायिक योजनाको खाका (Model) तयार गर्ने।	१.सहकारीलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि अध्ययन गरी ऐनमा आवश्यक संसोधन गर्ने। २. सहकारीहरूको व्यवायिक योजना तथा कार्यान्वयनको वार्षिक समिक्षा तथा योजनाको खाकामा आवश्यक सुधार।	१. सहकारी ऐन तथा नियमावली आवश्यकतानुसार परिमार्जन गर्ने। २. व्यवसाय योजना ढाँचामा आवश्यक परिमार्जन र सहकारी क्षेत्रको लगानी उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने सम्बन्धि आवश्यक रणनीति निर्माण।
(ख) नगर क्षेत्रमा सबै नगरबासीको सहकारीमा पहुँच पुगेको छ र पनि सहकारीहरू स्थापना हुने, सञ्चालन नहुने अर्थात सम्बन्धित निकायबाट नियमन अभावका कारण सर्वसाधारणको ठुलो रकम जोखिममा पर्ने सम्भावना बढ्दै गएकाले सहकारी प्रतिको विश्वास आम नागरिकहरूमा कम हुँदै गएको छ। दिगो विकासको लक्ष्य बमोजिम नगर क्षेत्र भित्रका न्यून आय समूह एवं सीमान्तकृत समुदाय वा सर्वसाधारण नागरिकहरूलाई सहकारीमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न आवश्यक छ। साथै उनिहरूको पुँजी तथा उत्पादनलाई एकीकृत गरी आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा परिचालन गर्न, समुदायमा आधारित लोकतान्त्रिक स्वायत्त र स्वशासित संगठनका रूपमा विकास गर्न नगरपालिकाबाट प्रभावकारी नियमनका लागि सहकारीका क्षेत्रमा थप सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ।		
१. समान उद्देश्य भएका सहकारी गाभ्ने प्रक्रिया शुरु गर्ने। २.१. सहकारी शिक्षाका लागि Apps निर्माण गर्ने। २.२. सबै वडाका सहकारी सञ्चालक र कर्मचारीहरूका लागि सहकारी शिक्षा सञ्चालन गर्ने। ३.नगर क्षेत्रमा रहेका सबै सहकारीको	१.सहकारीको अध्ययनका आधारमा पुँजीलाई एकीकृत गरी लगानी अभिवृद्धिका लागि सहकारीको मर्ज गर्ने, ५ वटा वडाहरूमा विषयगत सहकारी संस्था स्थापना गर्ने र प्रत्येक वडामा १ वस्तीमा उद्यम सहकारी/कृषि सहकारी स्था पना गर्ने। २. सहकारी शिक्षालाई निरन्तरता दिनुका साथै सबै सहकारीहरूको Business Plan निर्माणको सुनिश्चितता। ३.सहकारी संस्थाहरूको विवरण एकीकृत अद्यावधिक तथा Online	१. सहकारी एक आपसमा गाभ्ने प्रत्येक वडामा कम्तीमा १ वटा विषयगत सहकारी संस्था स्थापना गर्ने। प्रत्येक वडाका सबै वस्तीमा उद्यम सहकारी/कृषि सहकारी स्थापना गर्ने।

अध्ययन गरी विस्तृत प्रतिवेदन तयार गर्ने (पुँजी, बचत, क्षेत्रगत लगानी, सञ्चालन व्यवस्थापन, प्रविधिको प्रयोग आदि)	System बाट नियमनका लागि Software निर्माण गर्ने । ४. सम्भाव्यताका आधारमा स्थानीय सेवा (यातायात, फोहोरमैला व्यवस्थापन) शित भण्डार सञ्चालन, कृषि उपज बजारीकरण) आदिमा सहकारीको भूमिका बढाउन सेवा करार गर्ने ।	

५.२. ६. समग्र आर्थिक विकास तथा राजस्व परिचालन

माथि उल्लेख बमोजिम पर्यटन, उद्योग व्यवसाय, कृषि, पशुपालन, सहकारी, रोजगारी आदि क्षेत्रमा उल्लेख भए बमोजिम नीति तथा कार्यक्रमलाई प्रभावकारीरुपमा कार्यान्वयन गर्नका साथै आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरी रोजगारीका एवं राजस्व अभिवृद्धिका लागि देहाय बमोजिमको नीति अवलम्वन गर्नु उपयुक्त देखिन्छः

उद्देश्य ५.२.६:आर्थिक संभाव्य पूर्वाधारको विकासमा जोड दिई नगरको आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सृजना र आन्तरिक स्रोत अभिवृद्धि गर्ने ।

नीति कः नगर विकासका लागि स्थानीय बुद्धिजिवी, समाजसेवी, विषयविज्ञ, नीजि क्षेत्र, दमकबाट देश भित्र र बाहिर बसोबास गरिरहेका दमकेलीहरूसँग सहकार्यका लागि **दमक विकास मञ्चलाई** क्रियाशिल बनाई दमकको समग्र स्थानीय आर्थिक विकास सम्बन्धि नीति तथा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनका लागि लाग्ने लागत खर्चको अनुमान गरिनेछ । उक्त कार्यमा आवश्यक सहयोग, सम्पर्क, समन्वय र सहजिकरण गर्न नीजि क्षेत्रको सहभागिता सहित एक विज्ञ टोलीको समेत गठन गरिनेछ ।

नीति खः नगरपालिकाको सीमित स्रोत साधनको अत्यधिक उपयोग गर्ने गरी ठूला आयोजना तथा कार्यक्रमहरू निर्माण तथा सञ्चालन गर्दा सार्वजनिक नीजि साझेदारी अवधारणा अनुरुप अघि बढाइनेछ ।

नीति गः सार्वजनिक जग्गा तथा भौतिक संरचना रहेका जग्गाहरूलाई उपयोग गरी उत्पादनशिल र आयमुलक कार्यमा लगानी गर्न उद्योग वाणिज्य संघ लगायत नीजि क्षेत्रसँग समन्वय एवं सहकार्य गरिनेछ ।

नीति घः स्थानीय आर्थिक विकास प्रबर्द्धन, रोजगारी अभिवृद्धि र आन्तरिक स्रोत अभिवृद्धि हुने खालका आर्थिक पूर्वाधारमा जोड दिईनेछ । यस्ता पूर्वाधारहरूको निर्माण कुल बजेटको (शसर्त अनुदान बाहेक हुन आउने रकम) निश्चित प्रतिशत रकम सहित ऋण वा सार्वजनिक नीजि साझेदारी अनुरुप सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति ङः रोजगारी अभिवृद्धि र आन्तरिक स्रोत अभिवृद्धि हुने आर्थिक संभाव्यता भएका आयोजनाहरूको Project Bank तयार गरिनेछ ।

नीति चः नगर पूर्वाधार विकास तथा सेवाहरूमा नीजि क्षेत्रलाई आकर्षण गर्न संभाव्य परिपूर्ति कोष (Viability Gap Fund) को प्रावधान सहित सार्वजनिक नीजि साझेदारी कानूनको व्यवस्था गरिनेछ । कोषको रकमलाई आवश्यकतानुसार वृद्धि गरिंदै लगिनेछ ।

नीति छः नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोत अभिवृद्धिका लागि पूर्वाधार विकासमा जोड दिइनेछ । पूर्वाधारलाई सेवा शुल्कमा आवद्ध गरिनेछ ।

नीति जः GIS को माध्यमबाट Tax Mapping Data Base System स्थापना गरी राजश्व अभिवृद्धि गरिनेछ । Online मार्फत कर तिर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

नीति भः.आर्थिक विकासको समग्र पक्षमा आन्तरिक समन्वय र सहजीकरणका लागि नगरपालिकामा स्थानीय आर्थिक विकास शाखालाई प्रभावकारी र जिम्मेवार बनाइनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.२.६: आर्थिक पुर्वाधार र राजश्व परिचालन

(क) नगरपालिकाको सीमित स्रोतबाट मात्र आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधार लगायत विकास निर्माणका कार्यहरू गर्न प्राय असम्भव देखिन्छ । यसका लागि वैकल्पिक स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । वैकल्पिक स्रोतका लागि ऋण, सार्वजनिक नीजि साझेदारी लगायत भू-उपयोग तथा अन्य नविनतम उपाय मार्फत स्रोतको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । हाल नगरपालिकाले ऋण मार्फत केही आयोजनाहरूको निर्माणकार्यहरू अगाडी बढाएको छ, तथापि आन्तरिक स्रोत न्यून भएका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ठूला आयोजनाका लागि थप ऋण लिन सक्ने अवस्था छैन । सार्वजनिक नीजि साझेदारी मार्फत सीमित कार्यहरू हुँदै आएका छन् । नीजि क्षेत्रलाई पूर्वाधार विकासमा आकर्षण गर्न, उनिहरूको लगानीलाई सुनिश्चित गर्न, जोखिम न्यूनिकरण वा कम संभाव्य भएका क्षेत्रमा नीजि क्षेत्रको रकमलाई समेत आकर्षण गर्न स्पष्ट सार्वजनिक नीजि साझेदारी ऐनको आवश्यकता देखिन्छ तर नगरपालिकासँग स्पष्ट ऐन तथा नियमावली छैन । यसका अलावा नीजि क्षेत्रले सञ्चालन व्यवस्थापन गर्ने परियोजना वा नगरपालिकाले अन्य कुनै पूर्वाधारका क्षेत्रमा लागत उठ्ती र सञ्चालन तथा मर्मत खर्चलाई ध्यानमा राखी सेवा शुल्क लगाउन र संकलनका लागि सेवा शुल्क निर्धारण सम्बन्धि कार्यविधिको समेत आवश्यकता छ ।

सार्वजनिक जग्गा तथा सम्पत्तिको उपयोग, स्रोत परिचालन तथा पूर्वाधारको विकास गरी आर्थिक वृद्धि गर्न सकिन्छ । यसका लागि नगरपालिकासँग स्पष्ट नीति हुन आवश्यक छ । छिमेकी गाउँपालिका वा नगरपालिकाहरूको संयुक्त प्रयासबाट समेत ठूला रकम जुटाई केही ठूला साझेदारी आयोजनाहरू निर्माण गर्न सकिने भएकाले उक्त साझेदारी मार्फत गरिने योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि आर्थिक, मानवीय, भौतिक स्रोत साधनको समुचित परिचालन तथा व्यवस्थापनका कानूनीगत संरचना सहित कार्यविधि आवश्यक देखिन्छ । माथि उल्लेख भएका सम्पूर्ण स्थानीय आर्थिक विकासका पक्षहरू पर्यटन, कृषि तथा पशुपालन, उद्योग तथा व्यापार, सहकारी लगायत पूर्वाधार विकासलाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि देहाय बमोजिमका आवधिक कार्यहरू तय गरी कार्यान्वयन गरिन्छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.सार्वजनिक नीजि साझेदारी ऐन तथा नियमावली निर्माण गर्ने । २.स्थानीय आर्थिक विकास तथा पूर्वाधार लगानी र सेवा शुल्क निर्धारण सम्बन्धि कार्यविधि तयार गर्ने । ३.शहरी पूर्वाधार मर्मत सम्भार कोष सम्बन्धि नीति तथा कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	१.छिमेकी पालिकाहरूसँगको सामुहिकरुपमा आयोजना निर्माण र कार्यान्वयनका लागि संयन्त्रको गठन र कार्यविधि तयार गर्ने ।	१.सार्वजनिक नीजि साझेदारी नीति र ऐन समयानुकुल परिमार्जन तथा संशोधन गर्ने । २.दमक नगर योजना आयोग सम्बन्धि ऐन तर्जुमा गर्ने ।

(ख) नगरस्तरीय ठूला पूर्वाधारका योजनाहरूलाई व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन गर्न माथि उल्लेख भए बमोजिम नगरपालिकाले नीति तथा कानूनको तर्जुमा, जग्गाको व्यवस्थापन, आर्थिक लाभ तथा रोजगारी उपलब्ध गराउने खालका संभाव्य पूर्वाधारका क्षेत्रहरूको पहिचान र कार्यान्वयनमा नगरपालिकालाई सहयोग गर्न विज्ञ टोलीको आवश्यक पर्दछ । यस्ता खालका ठूला आयोजनाहरू बहुबर्षीय हुने र सोको प्रभावकारी र नतिजान्मुख कार्यान्वयनका लागि पुँजीगत लगानी योजना Capital Investment Plan तथा मध्यकालिन खर्चको संरचना (Mid Term Expenditure Framework-MTEF) जस्ता वित्तीय औजारको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । हालको अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले समेत मध्यकालिन खर्च संरचनालाई स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा लागु गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेकाले सोको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

हाल आन्तरिक आयबाट पुँजीगत खर्चमा भन्दा चालु क्षेत्रमा बढी खर्च भैरहेकोले आन्तरिक आयको अभिवृद्धि सँगसँगै पुँजीगत क्षेत्रमा लगानी बढाउन आवश्यक देखिन्छ । नगर क्षेत्रमा पुँजीगत क्षेत्रमा लगानीको

अभिवृद्धि सँगसँगै आर्थिक वृद्धि हुन गई आन्तरिक स्रोत समेत बढ्दै जान्छ । हाल नगरपालिकाले सबै करदातालाई करको दायरामा ल्याउन नसकेको सन्दर्भमा सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत तथ्यांकको अद्यावधिक सहित राजश्व संकलन कार्य गर्न सकिन्छ । राजश्व प्रशासनको सुदृढीकरण र सूचना प्रविधिको उपयोग मार्फत आन्तरिक स्रोत अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यस आधारमा आवधिक प्राथमिकता देहाय बमोजिम हुने गरी कार्यान्वयन गरिन्छ ।		
१.दमक विकास मञ्चको बैठक बस्ने र दमकको समग्र आर्थिक विकासका संभावित क्षेत्रको पहिचान गर्ने । २.दमक क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक जग्गाहरूको लागत तयार गरी संरक्षण गर्ने र सार्वजनिक जग्गाको प्रयोग सम्बन्धि, गुरुयोजना निर्माण गर्ने । ३.संभाव्यता भएका आयोजनाहरूको Project Bank तयार गर्ने । ४.Capital Investment Plan-CIP प्रारम्भिक प्रारुप तयार गर्ने र मध्यकालिन खर्च संरचना (MTEF) सँग आवद्ध गर्ने । ५.GIS Tax Mapping Database स्थापना र करदाताको लगत अद्यावधिक गर्ने । ६.हालको Software मा सुधार गरी Online मार्फत कर संकलन गर्ने ।	१.छिमेकी पालिकाहरू पारस्परिक हित बमोजिम गर्न सकिने कार्यक्रमहरूको सूची तयार गर्ने । २.सार्वजनिक निजी साझेदारी बमोजिम परियोजना कार्यान्वयनका लागि मनशाय सुची तयार गर्ने । ३.Capital Investment Plan-CIP कार्यान्वयन गर्ने (थप परिमार्जन सहित) ४.हालको राजस्व अभिवृद्धि कार्य योजना (Revenue Improvement Action Plan-RIAP) को समिक्षा गरी प्रचलित कानून बमोजिम कर तथा गैरकर र संभावित आर्थिक पूर्वाधारबाट उठ्न सेवा शुल्क बमोजिम राजश्व अभिवृद्धि कार्य योजना अध्यावधिक गरी कार्यान्वयन गर्ने । ५.संभाव्य परिपूर्ति कोष (Viability Gap Funding) का लागि अध्ययन गरी आवश्यक बजेट छुट्याउने । ६.मर्मत सम्भार कोषमा आवश्यक बजेट छुट्याउने र खर्च गर्ने । ७.आयोजना निर्माण सम्पन्न भएका आयोजनाहरूबाट सेवा शुल्क निर्धारण गरी संकलन गर्ने	१. छिमेकी पालिकाहरूलाई पारस्परिक हित बमोजिम का आयोजनाहरूको कार्यान्वयन गर्ने । २. मनसाय सूची अनुसार सम्भाव्य आयोजना छनोट गरी कार्यान्वयन अघि बढाउने । ३.निरन्तर ४. राजश्व अभिवृद्धि योजना अन्तर्गतको वार्षिक कार्ययोजना अध्यावधिक गरी निर्धारित समय तालिका अनुसार कार्यान्वयन गर्ने । ५. सम्भाव्य परिपुर्ति कोषको उपयोगलाई थप व्यवस्थित र कोषलाई थप समृद्ध बनाउने । ६. मर्मत सम्भार कोषको उपयोग शत प्रतिशत मर्मत सम्भारका कार्यक्रममा लाग्ने गरी उपयोगको अभ्यासमा आवश्यक सुधार गर्ने । ७. निरन्तर

५.२.७ . स्थानीय आर्थिक विकास अन्तर्गत संगठनात्मक क्षमता विकास

माथि उल्लिखित समग्र स्थानीय आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित नीति, प्राथमिकता बमोजिमका आवधिक कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गरी उद्देश्य प्राप्तिका लागि संस्थागत संरचना सहित कर्मचारीको व्यवस्थापन हुन आवश्यक छ । नीति तथा कार्यक्रमलाई नतिजामुखी बनाउनका लागि देहाय बमोजिमका प्रमुख नीतिहरू तय गरिएको छः

उद्देश्य ५.२.७: आर्थिक विकासका गतिविधिहरूलाई संस्थागत गरी स्थानीय विकासका कार्यहरूलाई मुलप्रवाहीकरण गर्नु ।

नीति कः कृषि तथा पशु सेवा, पर्यटन, उद्योग, राजश्व तथा सहकारी हेर्ने आवश्यक जनशक्ति सहितको आर्थिक विकास शाखा स्थापना गरिने छ ।

नीति खः आर्थिक विकास शाखालाई व्यवसायिक योजना निर्माणका लागि सम्बन्धित व्यक्ति तथा फर्मलाई सहयोग उपलब्ध गराउनुका साथै आर्थिक र व्यवसायिक क्षेत्रका सरोकारवाला सँग समन्वय गर्ने सचिवालयको भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने स्तरमा पुऱ्याइने छ ।

नीति गः नगरमा रहेको श्रमको माग र आपुर्ति विश्लेषण गरी माग र आपुर्तिका बीचमा सामञ्जस्यता कायम गर्नका लागि आर्थिक विकास शाखाबाट आवश्यक भूमिका निर्वाह गरिने छ ।

नीति घः आर्थिक निति निर्माण, कार्यान्वयन, समिक्षा र परिमार्जन गर्ने जस्ता नीतिगत कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने तथा बजेट तथा राजश्व समितिका लागि प्राविधिक सहयोग गर्ने भूमिका पनि निर्वाह गर्न सक्ने गरी यस शाखाका जनशक्तिलाई सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन लगायतको सीप विकास तथा तालिमहरू उपलब्ध गराइने छ ।

नीति ङः नगरको बजेट तथा योजना नीति र प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउन विज्ञ टोली सहित स्थानीय नगर योजना आयोगको गठन गरिनेछ । साथै स्थानीय राजश्व परामर्श समिति तथा आर्थिक विकास समितिको सचिवालयलाई व्यवस्थित र क्रियाशिल गराइने छ ।**आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.२.७: संस्थागत विकास**

(क) नगरपालिकामा आर्थिक विकास शाखाको गठन गरिएता पनि स्थानीय आर्थिक विकासको समग्र पक्ष हेर्न सक्ने गरी जनशक्ति तथा पुर्वाधारयुक्त शाखाको रूपमा स्थापित हुन सकेको छैन । आर्थिक विकास शाखामा कर्मचारीको व्यवस्था गरिएतापनि सिमित जनशक्ति रहेको छ साथै स्पष्ट कार्यजिम्मेवारी समेत तोकिएको छैन । नगर कार्यपालिका अन्तर्गतको आर्थिक विकास समितिलाई पनि क्रियाशिल बनाउन आवश्यक छ । आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित नीति तर्जुमा तथा पूर्वाधार विकासका लागि आर्थिक विकास समितिका पदाधिकारी र आर्थिक विकास शाखाका कर्मचारीहरूलाई जिम्मेवारी बनाउन आवश्यक छ । त्यसैले नगरमा कृषि, पर्यटन, उद्योग तथा वाणिज्य, रोजगार, सहकारी तथा आर्थिक पुर्वाधार आदि क्षेत्रका नीति तथा प्राथमिकता बमोजिम कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका लागि आर्थिक विकास शाखालाई नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने शाखाका रूपमा रूपान्तरण देहाय बमोजिमका क्रियाकलाप गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अल्पकाल (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकाल (३ देखि ७ बर्ष)	मध्यकालिन (८ देखि २०बर्ष)
१.सँगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणमा अन्यथा भएकोमा बाहेक नगरपालिकाको आर्थिक विकास शाखालाई अधिकृत स्तरको कर्मचारीको नेतृत्वमा कृषि तथा पशुपालन, उद्योग र वाणिज्य, पर्यटन, राजश्व, सहकारी क्षेत्र हेर्ने जिम्मेवार कर्मचारीको व्यवस्था गरी विशेष शाखाको रूपमा विकास गर्ने ।	१.नगरपालिकामा पर्यटन सुचना केन्द्रको स्थापना गर्ने र पर्यटन प्रचार प्रसार तथा Online मार्फत अभिलेखीकरण अद्यावधिकका लागि Software तयार गर्ने । २.पर्यटन प्रहरीको व्यवस्था गर्ने ।	१.दमक नगर योजना आयोग गठन गर्ने ।

२. नगर स्तरिय पर्यटन समितिको गठन गर्ने । ३. नगरपालिकामा पर्यटन डेस्कको स्थापना गर्ने । ४. नगरपालिकामा पर्यटन सुचना केन्द्रको स्थापना गर्ने । ५.विश्लेषणका आधारमा नगरपालिकामा कृषिकार्यको लागि विशेषज्ञ तथा अन्य जनशक्तीको व्यवस्थापन गर्ने । ६.स्थानीय तरकारी तथा फलफुल लगायतका उत्पादनको वैज्ञानिक मूल्य निर्धारणका लागि उत्पादक कृषक, स्थानीय व्यवसायी र नगर प्रतिनिधि सम्मिलित एक बजार मूल्य निर्धारण समिति गठन गर्ने । ७.सम्बन्धित कर्मचारी तथा उत्पादक लक्षित उत्पादन (कृषि र औद्योगिक) र बजारीकरण सम्बन्धि क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ८.विषयगत सहकारी (कृषि, उद्यम, बहुउद्देश्यीय) कृषि सहकारीहरूको क्षमता विकास र सेवा विस्तारमा लागि आवश्यक सहयोग गर्न कर्मचारीहरूलाई सहजिकरण तालिम कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्ने । ९.ठूला पूर्वाधार, नीजि क्षेत्रको लगानी तथा नीतिगत रूपमा सहयोगका लागि विज्ञटोली गठन गर्ने । १०.आर्थिक विकास शाखाको कामको जिम्मेवारी (ToR) तोक्ने ११.जनप्रतिनिधि, आर्थिक विकास शाखा तथा पूर्वाधारसँग सम्बन्धित शाखाका कर्मचारीहरूलाई परियोजना विकास, PPP Financing तथा परियोजनाको आर्थिक तथा वित्तीय विश्लेषण सम्बन्धि तालिम उपलब्ध गराउने ।	३.व्यावसायिक उत्पादनको लागि प्राविधिक जनशक्तीको व्यवस्थापनका लागि एक वडा एक कृषि प्राविधिकको व्यवस्था गर्ने ४.शीत भण्डार सञ्चालनका लागि आर्थिक विकास अन्तर्गत कृषि शाखावाट समन्वय हुने व्यवस्था मिलाउने । ५.आर्थिक विकास शाखालाई श्रम सर्वेक्षण, औद्योगिक गणना, पर्यटन सूचना व्यवस्थापन आदि गर्न सक्ने गरी आवश्यक क्षमता विकास तथा सीप उपलव्ध गराउने । ६.आर्थिक विकास शाखाका सम्बन्धित इकाइका कर्मचारीलाई स्वरोजगारी र उद्यमशिलता सम्बन्धि परामर्श सेवा र वित्तिय सहजिकरण सम्बन्धि तालिम उपलब्ध गराउने । ७.आर्थिक विकास शाखामा समग्र नगरको आर्थिक क्रियाकलापको अद्यावधिक गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने र कर्मचारीहरूलाई नगरको बार्षिक कुल ग्राहस्थ उत्पादनको विश्लेषण गने सम्बन्धि तालिम प्रदान गर्ने । ८.जनप्रतिनिधि लक्षित आर्थिक विकास सम्बन्धि अनुशिक्षणलाई निरन्तरता दिने ।	२.आर्थिक विकास शाखामा आवश्यकता अनुसार इकाई तथा जनशक्ति थप गर्ने । ३.नयाँ कर्मचारीलाई स्थानीय आवश्यकता अनुसारको आर्थिक क्षेत्रको क्षमता विकास कार्यक्रममा सहभागी गराउने । ४.क्षमता विकासका क्षेत्रगत (कषि, पर्यटन, उद्योग वाणिज्य, राजश्व आदि) कार्यक्रमलाई परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने । ५.कर्मचारी र जनप्रतिनिधिलाई आर्थिक विकासका समग्र पक्षको अनुशिक्षण वार्षिक रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

१२.आर्थिक विकास सम्बन्धि जिम्मेवारी लिएका नगर कार्यपालिका अन्तर्गतका ईकाइलाई बजेट, राजश्व, योजना प्राथमिकिकरण, आर्थिक विकासका आधारभुत पक्ष आदिको अनुशिक्षण दिने । १३. जनप्रतिनिधि, आर्थिक विकास शाखा, आर्थिक प्रशासन, पूर्वाधार आदिसँग सम्बन्धित शाखाका कर्मचारीहरूलाई Capital Improvement Program तथा मध्यकालिन खर्च संरचना (Mid Term Expenditure Framework-MTEF) सम्बन्धि तालिम दिने । १४. स्थानीय आर्थिक विकास सहजीकरण र प्रबर्द्धनका लागि आर्थिक विकास समितिका पदाधिकारीहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।		

आर्थिक विकास क्षेत्रको अपेक्षित उपलब्धी (आ.व. २०९५/९६ को अन्त सम्ममा)

(क) कृषि

- कषिमा व्यवसायिकरण भई कृषि र पशुपालन क्षेत्रमा कम्तिमा १० हजार जनसंख्याले पुर्ण रोजगारी प्राप्त गरेका हुनेछन् ।

उपलब्धी सुचक	आधार वर्ष	२०७८/७९	२०८३/८४	२०९५/९६
कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमा रोजगारी (संख्या)	१३४६	१८००	४८००	१००००
कृषि क्षेत्रबाट हुने आम्दानीमा वृद्धि (रु., प्रति वर्ष)	४३४१७	८००००	१५००००	३०००००
पशुपालन क्षेत्रबाट हुने आम्दानीमा वृद्धि (रु., प्रति वर्ष)	२७५७८	४००००	१०००००	२०००००
व्यावसायिक कृषिबाट हुने आम्दानीमा वृद्धि (रु., प्रति वर्ष)	४३४१७	१५००००	५०००००	१००००००
व्यावसायिक पशुपालनबाट हुने आम्दानीमा वृद्धि (रु., प्रति वर्ष)	२७५७८	१२५०००	३५००००	७०००००

(ख) पर्यटन

वार्षिक रुपमा कम्तीमा ५ लाख आन्तरिक पर्यटक तथा १.५ लाख बाह्य पर्यटक भित्रिने र पर्यटकहरूको औसत बसाई ३ दिनको हुनेछ ।

उपलब्धी सुचक	आधार वर्ष	२०७८/७९	२०८३/८४	२०८७/८८	२०९५/९६
आन्तरिक पर्यटक आवगमन संख्या		१००,०००	२५०,०००	३५०,०००	५००,०००

बाह्य पर्यटक आवगमन संख्या		२५,०००	७५,०००	१००,०००	१५०,०००
पर्यटकहरुको बसाई (औसत दिनमा)		१	१.५	२	३

नोटः आधार वर्षका लागि हाल नगरपालिकामा पर्यटकहरुको संख्या र बसाई अवधिको सम्वन्धमा कुनै तथ्यांक उपलब्ध हुन सकेन । हालको निर्माणधिन भ्यु टावर तथा ठूलो बुद्धको मुर्ति निर्माण आदिका कारण आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकहरुको संख्यामा वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०९५/९६ को अन्त्यमा क्रमशः ५ लाख तथा १ लाख ५० हजार पुग्ने र औसत बसाई ३ दिन हुने प्रक्षेपण गरिएको ।

(ग) उद्योग तथा व्यवसाय

- साना, मझौला तथा ठूला उद्योग सहित व्यवसायीहरुको संख्या ३१ हजार ३०० पुग्नेछ ।

उपलब्धी सुचक	आधार वर्ष	२०७८/७९	२०८३/८४	२०८७/८८	२०९५/९६
उद्योग व्यवसायीहरुको संख्या	५,६३१	७,५००	१२,०००	१७,६८०	३१,३००

***नोटः** नगरपालिकाको राजस्व अभिवृद्धि कार्ययोजना, २०७५ बमोजिम २८ प्रतिशत उद्योग व्यवसायीहरुको संख्या वृद्धि भई आधार वर्षमा ५,६३१ उद्योग व्यवसायीहरु दर्ता भएको देखिन्छ । आगामी वर्ष औसतमा १० प्रतिशतका दरले उद्योग व्यवसायीहरुको संख्यावृद्धि हुने गरी प्रक्षेपण गरिएको ।*

(घ) रोजगारी

नगरपालिकाको बेरोजगार ५ प्रतिशत रहने गरी प्रति व्यक्ति आय (औसत अमेरिकी डलरमा) ३,२०० हुनेछ ।

उपलब्धी सुचक	आधार वर्ष	२०७८/७९	२०८३/८४	२०८७/८८	२०९५/९६
बेरोजगार प्रतिशत			१५.९	१०	५
प्रति व्यक्ति आय (औसत अमेरिकी डलरमा)		१,६२०	२,०२९	२,५००	३,२००

नोटः बेरोजगारी प्रतिशतलाई दीगो विकास लक्ष्य को सूचक नं SDG 8.5 अनुसार आ.व. २०८३/८४ मा १५.९ प्रतिशत र सन् २०३० को लक्ष्य बमोजिम १० प्रतिशतमा झार्ने गरी सोही बमोजिम कायम गरिएको छ । *प्रदेश नं १ को प्रथम आवधिक योजना बमोजिम योजना अवधिको अन्त्यमा (आ.व. २०८०/८१) प्रति व्यक्ति आय औसत अमेरिकी डलरमा १,६२० कायम गरिएकोले सो अगावै २०७८।७९ मा प्रति व्यक्ति आय औसत अमेरिकी डलरमा १,६२० हुने गरी प्रक्षेपण गरिएको र तत्पश्चात* SDG *लक्ष्य बमोजिम हासिल हुने गरी प्रक्षेपण गरिएकोछ ।*

(ङ) सहकारी

- सहकारीमा पहुँच (घरबाट ३० मिनेटभित्रको पैदल यात्रामा सहकारीमा पहुँच भएका परिवारको प्रतिशत) लाई दीगो विकास लक्ष्य को सूचक नं SDG 8.3 अनुसार मध्यकालिन अवधि सन् २०२५ (२०८३/८४) सम्ममा ७१.३ प्रतिशत, सन् २०३० (वि.सं २०८७) सम्ममा ८० प्रतिशत र सन् २०३९ (वि.स. २०९६) सम्ममा ९० प्रतिशत हुनेछ ।

उपलब्धी सुचक	आधार वर्ष	२०७८/७९	२०८३/८४	२०८७/८८	२०९५/९६
सहकारीमा पहुँच भएका परिवारको प्रतिशत (घरबाट ३० मीनेट पैदल यात्रामा)			७१.३	८०	९०

(च) आर्थिक पूर्वाधार तथा राजस्व परिचालन

- नगरपालिकाको आन्तरिक राजस्व हालको रु १० करोडबाट (आ.व. ०७५।७६ को यथार्थ बमोजिम) वृद्धि भई रु ३० करोड भन्दा माथि भएको हुनेछ। कुल बजेटमा आन्तरिक आयको अंश हालको १३ प्रतिशतबाट वृद्धि भई कम्तीमा २५ प्रतिशत पुग्नेछ।
- आन्तरिक आय अभिवृद्धि भई नगरपालिकाको प्रशासनिक खर्च धानी पुँजीगत खर्चका लागि पर्याप्त रकम भएको हुनेछ। कुल बजेटको ६५ प्रतिशत भन्दा माथि हुने गरी पुँजीगत क्षेत्रमा बजेट विनियोजन भई सो बमोजिम हालको कानून बमोजिम उपमहानगरपालिका स्तरका लागि आवश्यक शहरी पूर्वाधार निर्माण भएको हुनेछ।

उपलब्धी सुचक	**आधार वर्ष**	**२०७८/७९**	**२०८३/८४**	**२०८७/८८**	**२०९५/९६**
कुल बजेटमा आन्तरिक स्रोतको अंश (प्रतिशतमा)	१३	१५	१९	२२	२५
कुल बजेटमा पुँजीगत खर्चको अंश (प्रतिशतमा)	३५	४०	५०	६०	६५

५.३. सामाजिक विकास

यो खण्डमा दमक नगरपालिकाको सामाजिक विकास अन्तर्गत शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको नीति तथा आवधिक प्राथमिकता समावेश गरिएको छ। यस बाहेक सम्पदा संरक्षण तथा सामाजिक समावेशीकरणको विषय पनि यस खण्डमा रहेको छ। नगरपालिकाले समाजिक विकास अन्तर्गत समेट्दै आएको खानेपानी तथा सरसफाई क्षेत्रको नीति तथा कार्यक्रम भने पूर्वाधार विकास अन्तर्गत सार्वजनिक निर्माणमा समेटिएको छ।

५.३.१. शैक्षिक विकास

शिक्षा विकासको आधार हो । साथै मर्यादित एवम् परिष्कृत जीवन सम्मानित रोजगारी तथा उद्यम विकासको आधार समेत हो । ज्ञानमा आधारित समाजको माध्यमबाट मुलुकको दिगो शान्ति र समृद्धिका लागि शिक्षालाई महत्वपूर्ण माध्यमको रुपमा स्वीकार गरिदै आएको छ । नेपालको संविधानले शिक्षा सम्बन्धि हकलाई मौलिक हकका रुपमा प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानले आधारभूत तहसम्मको शिक्षामा पहुँच, अनिवार्य र निःशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक प्रत्याभूत गरेको छ । अपाङ्गता भएका र आर्थिक रुपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने,प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृ भाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय वा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक प्रत्याभूत गरेको छ । साथै शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक तथा सीपमुलक तथा रोजगारमुलक बनाउदै शिक्षामा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामुलक बनाउने नीति अवलम्बन गरेको छ ।

नेपालको शिक्षा क्षेत्रमा विगतमा भएका लगानी र शैक्षिक पूर्वाधारको विकासबाट उल्लेखनीय उपलब्धिहरु प्राप्त भएका छन् । पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कुल भर्नादर ८४.७ प्रतिशत पुगेको छ । प्रारम्भिक बालविकासको अनुभवसहित कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकाको प्रतिशत ६६.९ पुगेको छ । प्राथमिक तह (कक्षा १ देखि ५), आधारभूत तह (कक्षा १ देखि ८), र माध्यमिक तह (कक्षा ९ देखि १२) को खुद भर्नादर क्रमश : ९६.९, प्रतिशत ९२.७ प्रतिशत र ४६.४ प्रतिशत पुगेको छ । कक्षा ५ र ८ सम्मको टिकाउ दर क्रमश : ८९.६ र ७७.९ प्रतिशत रहेको छ । आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा ७२ लाख १४ हजार ५२५ विद्यार्थी भर्ना भई अध्ययन गरिरहेका छन् । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा ९ लाख ७४ हजार बालबालिका अध्ययनरत छन् । लैङ्गिक समता सुचकाङ्क आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा क्रमश : ०.९८ र १.०१ रहेको छ । विद्यालय दोहोऱ्याउने दर आधारभूत तह (कक्षा १ –५) मा ३.८ प्रतिशत र आधारभूत तह (कक्षा ६–८) मा ४.४ प्रतिशत तथा माध्यमिक तह (कक्षा ९–१२) मा ३.७ प्रतिशतमा झरेको छ । मुलुकभर सार्वजनिक र निजी लगानीका गरी ३५०५५ वटा विद्यालयहरु स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका छन् । शिक्षामा पहुँच बढाउन बैकल्पिक तथा खुला शिक्षाका अवसरहरु उपलब्ध छन् । अभिभावकको लगानी परिचालन गरी निजी क्षेत्रले नेपालको विद्यालय शिक्षामा करिब २३ प्रतिशत विद्यार्थीहरुलाई सेवा प्रवाह गरिरहेको स्थिति छ ।

वि.सं २०६८ सालको जनगणनामा १५ बर्ष माथिको जनसंख्याको साक्षरता दर ५८ प्रतिशत रहेको थियो । भने आव २०७४/०७५ मा १५ देखि २४ बर्षको उमेर समुहको साक्षरता दर ८८.६ प्रतिशत पुगेको छ । **(स्रोत राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६)**

दमक नगरपालिकाको शिक्षाको अवस्था :

दमक नगरपालिकामा २३ वटा सामुदायिक विद्यालय र ६३ वटा संस्थागत विद्यालय गरी जम्मा ८६ वटा विद्यालय रहेका छन् जसलाई नक्शा नं १/५.३.१मा जनाईएको छ । २३ वटा सामुदायिक विद्यालय मध्ये ९ वटा माध्यमिक विद्यालय र १४ वटा आधारभूत विद्यालय रहेका छन् जसलाई नक्शा नं २/५.३.१ मा देखाईएको छ भने संस्थागत तर्फ २८ वटा माध्यमिक र ३५ वटा आधारभूत विद्यालय रहेका छन् । नगरपालिकामा ४ वटा क्याम्पस रहेका छन् जसमा एक वटा सामुदायिक र तीनवटा संस्थागत क्याम्पस रहेका छन् । एक वटा गैर नाफामुलक क्याम्पस रहेको छ । तीन वटा सामुदायिक अध्ययन केन्द्र रहेको छ । एक वटा बहु प्राविधिक विद्यालय रहेको छ ।

दमक नगर भित्रका २३ वटा सामुदायिक विद्यालयमा प्रति कक्षा कोठा ४० जना विद्यार्थीको आधारमा २ वटा माध्यमिक विद्यालयमा बाहेक क्षमता भन्दा कम बालबालिका अध्ययन गरिरहेका छन् जसलाई नक्शा नं ३/५.३.१ र ४/५.३.१ मा संकेत गरिएको छ । नगरपालिका भित्र रहेका ९ वटा माध्यमिक १४ वटा आधारभूत विद्यालय मध्ये १ वटा मा.वि र १३ वटा आ.वि.मा विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना हुन बाँकी रहेको छ । १ वटा मा.वि र ८ वटा आधारभूत विद्यालयमा कम्प्यूटर ल्याव स्थापन भएको छैन । ४ वटा आधारभूत विद्यालयमा पुस्तकालय सुविधा पुगेको छैन । १ वटा मा.वि.र ३ वटा आ.वि.मा प्राथमिक उपचार कक्ष व्यवस्था हुन बाँकी रहेको छ । १ वटा मा.वि. र १ वटा आधारभूत विद्यालयमा घेराबारको निर्माण भएको छैन । १ वटा आ.वि.मा बालक र

बालिकाको लागि छुट्टा-छुट्टै शौचालयको निर्माण हुन बाँकी रहेको छ । सबै सामुदायिक विद्यालयमा खानेपानीको सेवा पुगेता पनि ४ वटा विद्यालयमा ट्यूववेलको पानी प्रयोगमा आएको छ । जसलाई नक्शा नं ४/५.३.१ र नक्शा नं ५/५.३.१ मा जनाईएको छ ।

शैक्षिक सत्र २०७५/०७६ को अन्त्य सम्ममा ५ बर्ष माथिको जनसंख्याको साक्षरता दर ८५ प्रतिशत रहेको छ भने ५ देखि माथि ६० बर्ष उमेर समुह सम्मको साक्षरता दर ९१ प्रतिशत रहेको छ । १६ देखि ४० को साक्षरता दर ९५ प्रतिशत पुगेको छ । पूर्व प्राथमिक शिक्षाको कुल भर्नादर .... प्रतिशत पूर्व प्राथमिकको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकोको संख्या.... प्रतिशत पुगेको छ । प्राथमिक तह (कक्षा १ देखि ५), आधारभूत तह (कक्षा १ देखि ८), र माध्यमिक तह (कक्षा ९ देखि १२) को खुद भर्नादर क्रमश : ...., प्रतिशत .... प्रतिशत र .... प्रतिशत पुगेको छ । कक्षा ५ र ८ सम्मको टिकाउ दर क्रमश : .... र ..... प्रतिशत रहेको छ । आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा ..... विद्यार्थी भर्ना भई अध्ययन गरिरहेका छन् । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा ..... बालबालिका अध्ययनरत छन् । लैंङ्गिक समता सुचकाङ्क आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा क्रमश : .... र ...रहेको छ । विद्यालय दोहोऱ्याउने दर आधारभूत तह (कक्षा १ –५) मा .... प्रतिशत र आधारभूत तह (कक्षा ६–८) मा ..... प्रतिशत तथा माध्यमिक तह (कक्षा ९–१२) मा ..... प्रतिशत रहेको छ । बिचैमा विद्यालय छाड्ने १ देखि ५ मा ... प्रतिशत, ६ देखि ८ मा .... प्रतिशत र ९ देखि १२ मा .. प्रतिशत रहेको छ । आधारभूत तहको औषत सिकाइ उपलब्धि दर .. प्रतिशत र माध्यमिक तहको सिकाइ उपलब्धि दर .... प्रतिशत रहेको छ । विद्यार्थी शिक्षक अनुपात आधारभूत तहको .... रहेको छ भने माध्यमिक तहमा .... रहेको छ । अभिभावकको लगानी परिचालन गरी निजी क्षेत्रले नगरपालिकाको विद्यालय शिक्षामा करिव .... प्रतिशत विद्यार्थीहरुलाई सेवा प्रवाह गरिहेको स्थिति छ ।

दमक नगरपालिकाले शिक्षामा गरेको प्रयास र देखिएका केही समस्याहरु :

दमक नगरपालिकाले सामुदायिक विद्यालयमा बालबालिकाको पहुँच वृद्धि र टिकाउका लागि बालविकास सम्म दिवा खाजा कार्यक्रम व्यवस्थापन गरेको छ । अंग्रेजी भाषाको सुधार गर्नका लागि आंशिक रुपमा अंग्रेजी माध्यमबाट पठनपाठन सुरुवात गरेको छ । नगर भित्रका सबै विद्यालयहरुमा शिक्षकहरुको एकरुपता ल्याउन एकै किसिमको विद्यालय पोषाकको व्यवस्था गरेको छ । विद्यालयमा पहुँच,र गुणस्तर सुधारका लागि प्रयास भएतापनि बालबालिकाको सिकाईउपलब्धि वृद्धि,शिक्षकको सीप र क्षमता कक्षाकोठामा पुऱ्याउने,पाठ्यक्रमका आधारमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने, शिक्षकको नियमित उपस्थिति, कक्षा समय सम्म शिक्षकलाई कक्षाकोठामा टिकाउने, पठनपाठनका सम्बन्धमा अभिभावक सचेतना बढाउने, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, विद्यालय प्रशासन र शिक्षकहरुलाई क्षमता विकास गरी पारदर्शि र जवाफदेही बनाइ विद्यालय सुशासनको प्रत्याभूति दिने कार्यमा अझै समस्या रहेको छ । यी सबै समस्याको परिणामस्वरुप सामुदायिक विद्यालयको शिक्षाको गुणस्तरप्रतिको विश्वसनियता कायम हुन सकेको छैन । विद्यमान समस्याको सम्बोधनका लागि योजनाबद्ध प्रयासको आवश्यकता देखिन्छ ।

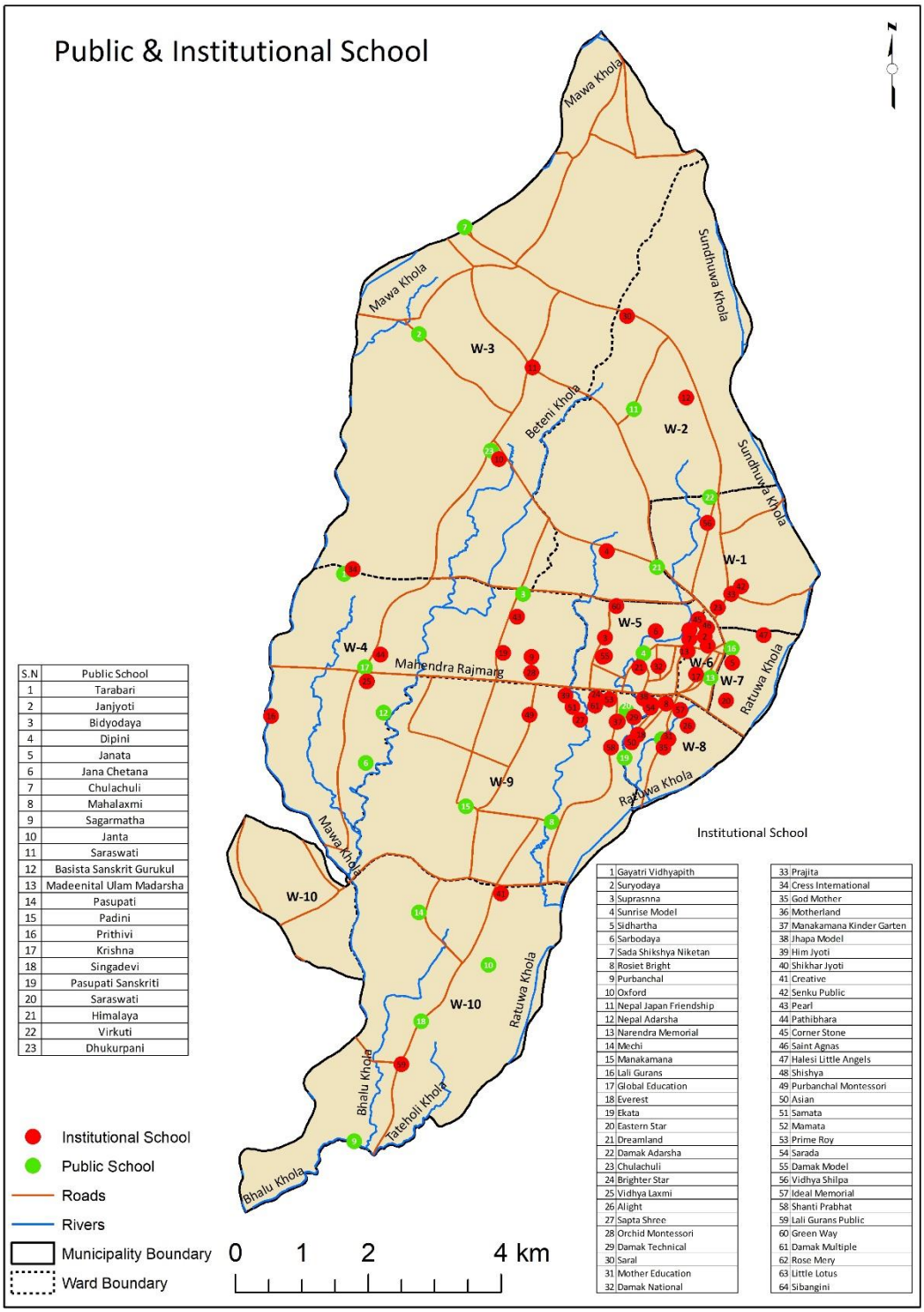

S.N	Public School
1	Tarabari
2	Janjyoti
3	Bidyodaya
4	Dipini
5	Janata
6	Jana Chetana
7	Chulachuli
8	Mahalaxmi
9	Sagarmatha
10	Janta
11	Saraswati
12	Basista Sanskrit Gurukul
13	Madeenital Ulam Madarsha
14	Pasupati
15	Padini
16	Prithivi
17	Krishna
18	Singadevi
19	Pasupati Sanskriti
20	Saraswati
21	Himalaya
22	Virkuti
23	Dhukurpani

Institutional School

1	Gayatri Vidhyapith
2	Suryodaya
3	Suprasnna
4	Sunrise Model
5	Sidhartha
6	Sarbodaya
7	Sada Shikshya Niketan
8	Rosiet Bright
9	Purbanchal
10	Oxford
11	Nepal Japan Friendship
12	Nepal Adarsha
13	Narendra Memorial
14	Mechi
15	Manakamana
16	Lali Gurans
17	Global Education
18	Everest
19	Ekata
20	Eastern Star
21	Dreamland
22	Damak Adarsha
23	Chulachuli
24	Brighter Star
25	Vidhya Laxmi
26	Alight
27	Sapta Shree
28	Orchid Montessori
29	Damak Technical
30	Saral
31	Mother Education
32	Damak National

33	Prajita
34	Cress International
35	God Mother
36	Motherland
37	Manakamana Kinder Garten
38	Jhapa Model
39	Him Jyoti
40	Shikhar Jyoti
41	Creative
42	Senku Public
43	Pearl
44	Pathibhara
45	Corner Stone
46	Saint Agnas
47	Halesi Little Angels
48	Shishya
49	Purbanchal Montessori
50	Asian
51	Samata
52	Mamata
53	Prime Roy
54	Sarada
55	Damak Model
56	Vidhya Shilpa
57	Ideal Memorial
58	Shanti Prabhat
59	Lali Gurans Public
60	Green Way
61	Damak Multiple
62	Rose Mery
63	Little Lotus
64	Sibangini

नक्शा नं १/५.३.१: सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय

माथिको नक्शामा हरियो रंगको संकेतमा सामुदायिक विद्यालय र रातो रंगको संकेतमा संस्थागत विद्यालय सकेत गरिएको छ ।

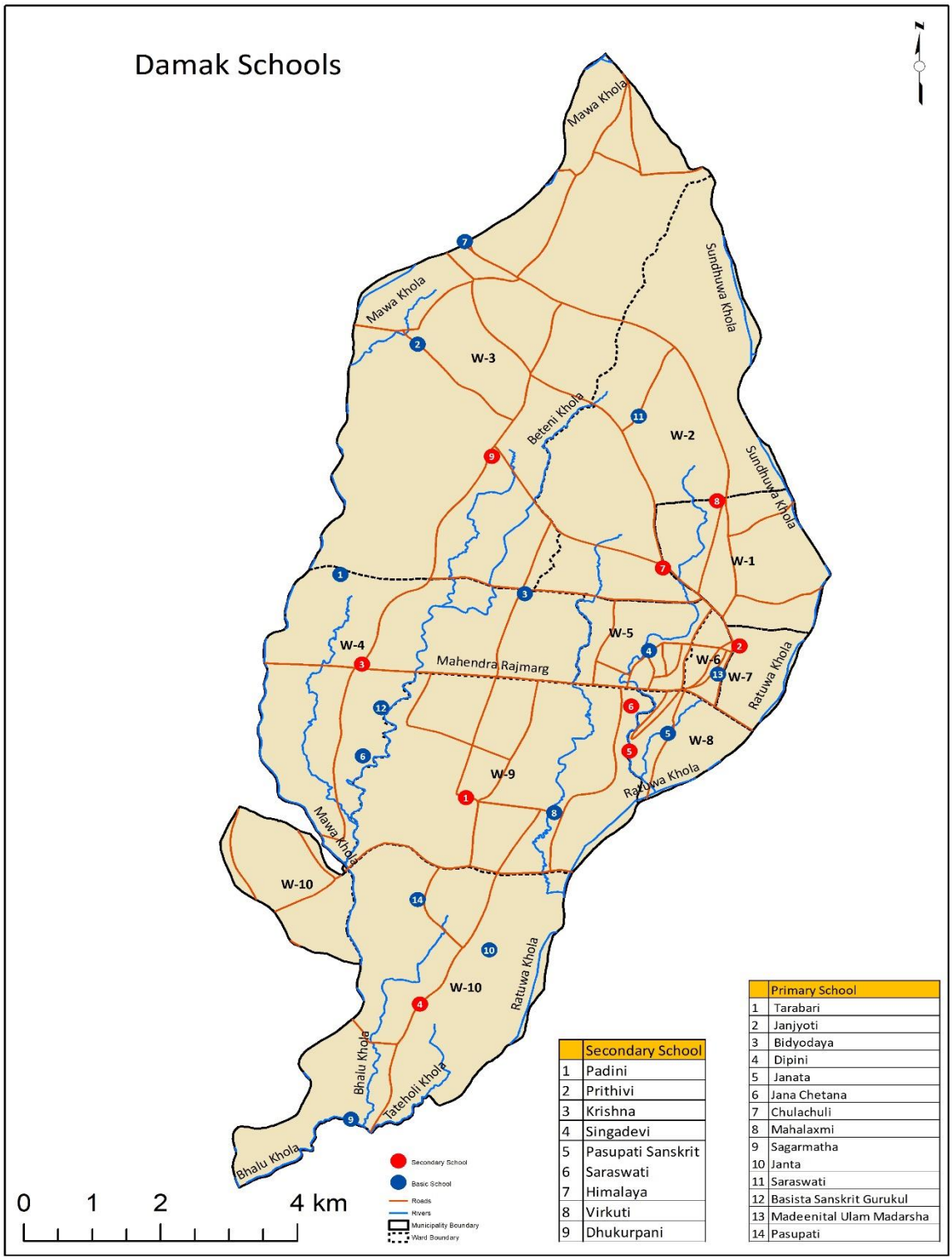

नक्शा नं २/५.३.१ : सामुदायिक विद्यालयहरुको विवरण

माथिको नक्शामा रातो रंगको संकेतले माध्यमिक विद्यालय र निलो रंगको संकेतले आधारभूत विद्यालय जनाउँछ ।

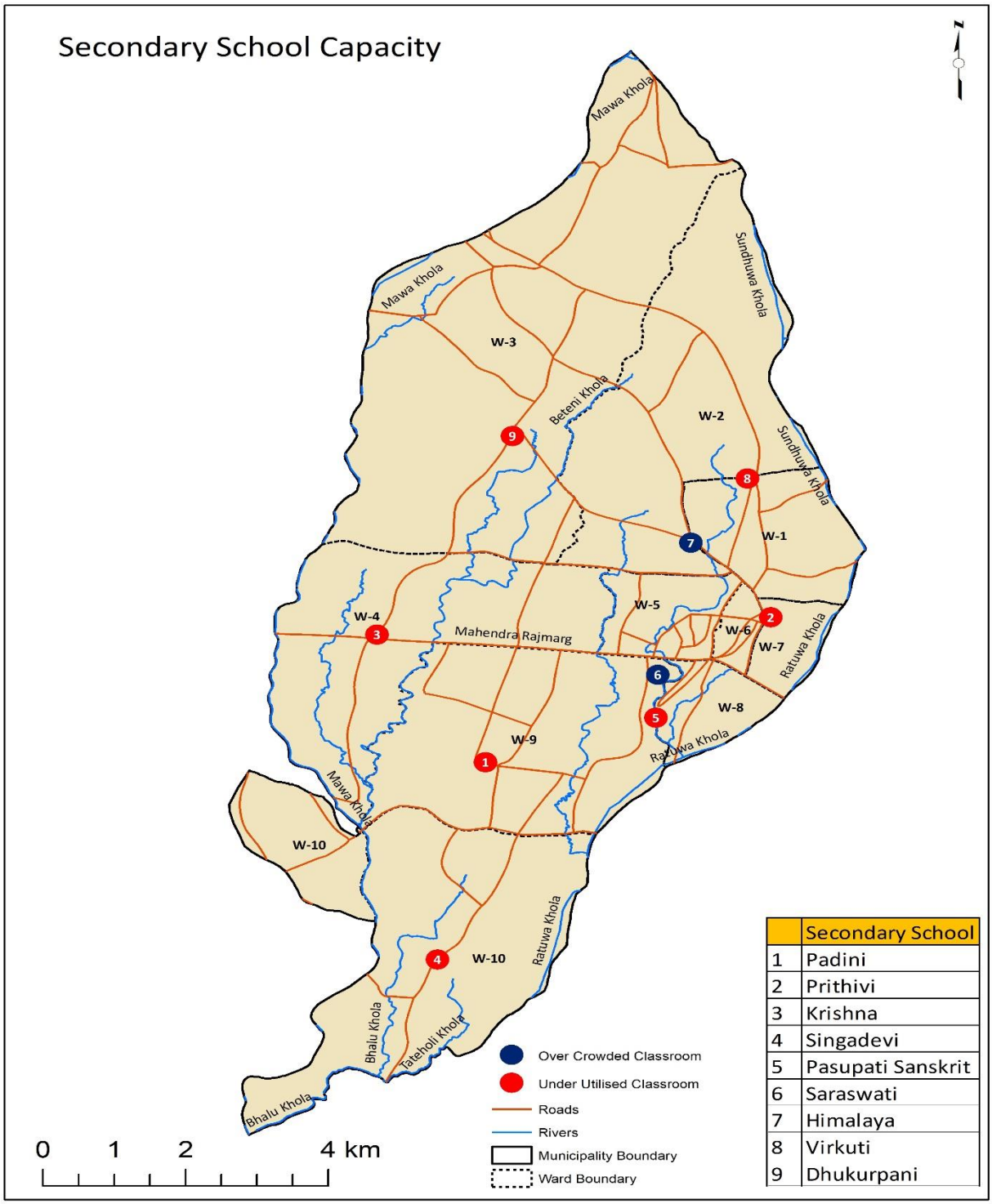

नक्शा न ३/५.३.१ : सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको कक्षाकोठाको क्षमता

नक्शामा जनाईएको रातो विन्दुले कक्षाकोठाको क्षमता भन्दा कम विद्यार्थी भएको विद्यालयको स्थान जनाउँछ । प्रति कक्षाकोठा ४० जना भन्दा कम विद्यार्थी भएको विद्यालयलाई Under utilized classroom भनिएको छ भने निलो रंगको संकेतले कक्षाकोठाको क्षमता भन्दा बढी विद्यार्थी भएको विद्यालय जनाउँछ ।

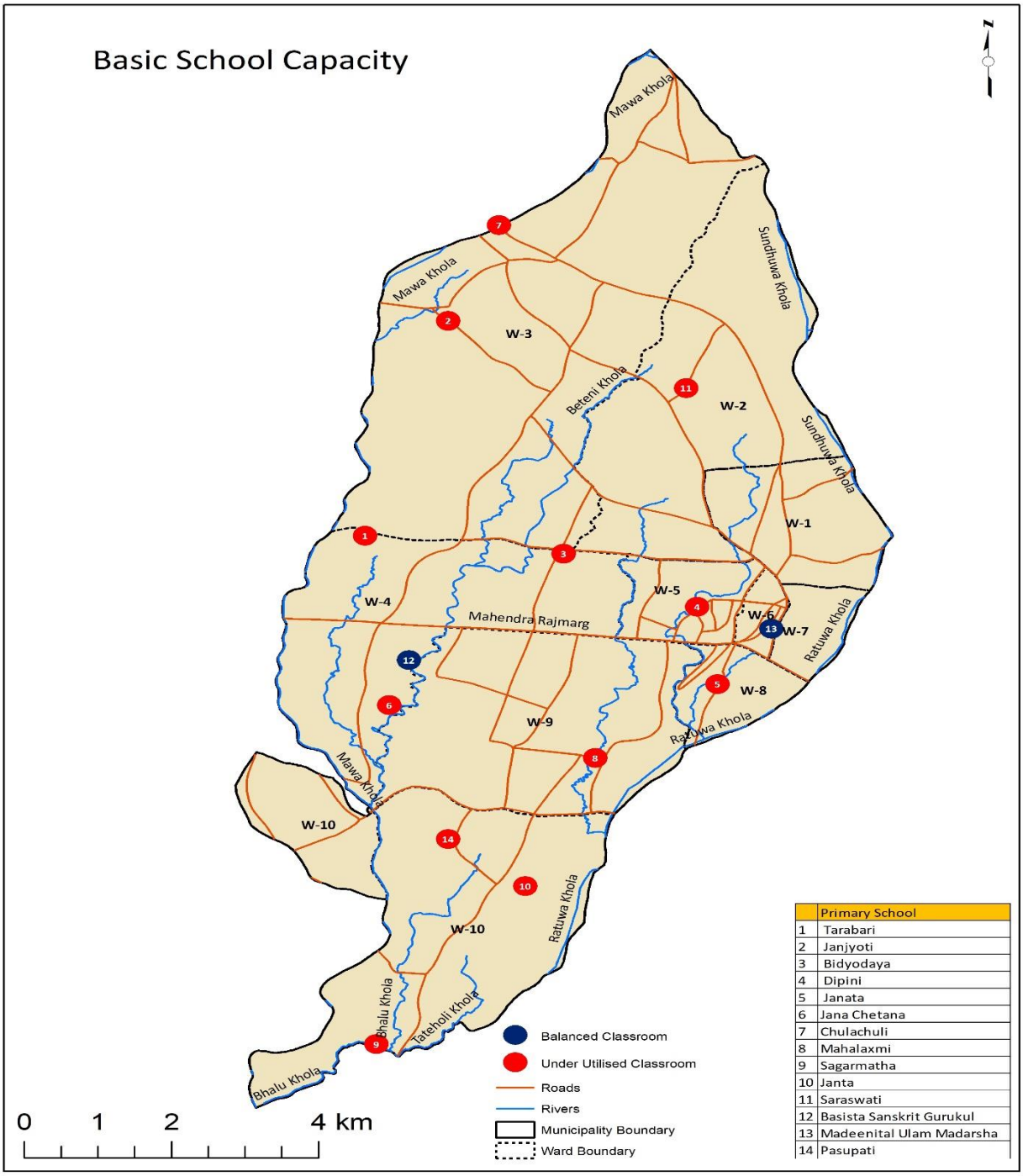

नक्शा न ४/५.३.१ : सामुदायिक आधारभूत विद्यालयको कक्षाकोठाको क्षमता

नक्शामा जनाईएको रातो विन्दुले कक्षाकोठाको क्षमता भन्दा कम विद्यार्थी भएको विद्यालयको स्थान जनाउँछ भने नीलो विन्दुले प्रति कक्षाकोठा ४० जना विद्यार्थी रहेको जनाउँछ । प्रति कक्षाकोठा ४० जना भन्दा कम विद्यार्थी भएको विद्यालयलाई Under utilized classroom भनिएको छ

माथिका सवालको सम्बोधन गरी शैक्षिक क्षेत्रको दीगो विकासका लागि निम्न अनुसारका उद्देश्यका साथ नीतिहरु निर्धारण गरिएको छ ।

उद्देश्य तथा नीतिहरु :

उद्देश्य १. विद्यालयको भौतिक वातावरण शिक्षण सिकाईमैत्री बनाउनु ।

सामुदायिक विद्यालयको पूर्वाधार पूर्ण रुपमा बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री हुन सकेको छैन साथै १ वटा माध्यमिक र १ वटा आधारभूत विद्यालयमा घेराबार नहुँदा नगरपालिका भित्रका सामुदायिक विद्यालयका सबै बालबालिकाहरु विद्यालय समयमा भयरहित हुन सकेको छैन । बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन, व्यवस्थित खेलमैदान, बालमैत्री शौचालय लगायतका सेवाको विस्तारले बालबालिकाको विद्यालय प्रतिको आकर्षण बढी अनियमितता र कक्षा छाड्ने दर कम गर्न मद्दत पुग्दछ । साथै सिकाई उपलब्धि दरमा वृद्धिका लागि पनि आधार तयार गर्न सहयोग गर्दछ ।

नीति क. विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार समय र आवश्यकता अनुसार विस्तार गरी नगर भित्रका सबै विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार बालमैत्री र अपाङ्गता मैत्री बनाईनेछ ।

नीति ख. विद्यालयमा स्वच्छ र सफा खानेपानी, शौचालय, घेराबार लगायत आवश्यक सेवाको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

नीति ग. विद्यालयको तह अनुसार खेलकुद सामाग्रीको मापदण्ड निर्धारण गरी सोही अनुसारको खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था गरिनेछ ।

नीति घ बौद्धिक खेललाई पनि विद्यालय स्तरीय खेलकुदको अंग बनाईने छ ।

नीति ङ. विद्यालयमा बालमैत्री र दण्डरहित शिक्षण सिकाई वातावरण तयार गरिनेछ ।

नीति च. विद्यालय क्षेत्रमा शिक्षण सिकाई र विद्यालय शान्तिमा असर पर्ने क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि निरुत्साहित गरिनेछ । विद्यालय शान्तिक्षेत्र कायम गर्नमा सबैको सहयोग जुटाउन नगरले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने छ ।

नीति छ. शिक्षण सिकाईलाई सहभागिता मुलक र भयरहित बनाउनका लागि आधुनिक सिकाई विधिको विकास गरी पुर्ण कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ज. बालविकास केन्द्रको बसाई व्यवस्थापन बालमैत्री बनाई सबै बालविकास केन्द्रलाई मन्टेश्वरी विधिबाट शिक्षण सिकाई वातावरण सृजना गरिनेछ ।

उद्देश्य २. विद्यालय शिक्षालाई गुणस्तरीय र पहुँच योग्य बनाउनु

दमक नगर भित्रका आधारभूत तहमा अध्ययन गर्ने उमेरका २ प्रतिशत बालबालिका विद्यालय बाहिर रहेको देखिन्छ त्यसमा पनि कमजोर आर्थिक अवस्था भएका, असहाय र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरुको विद्यालयमा सहज पहुँच हुन सकेको छैन । सामुदायिक विद्यालयहरुले संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सिकाई उपलब्धि दरमा वृद्धि गरी सामुदायिक विद्यालय प्रतिको अभिभावकको विश्वास जित्नु पर्ने अवस्था रहेको छ । विद्यालय प्रशासन र अभिभावक बिचमा सुमधुर सम्बन्ध कायम गर्नका लागि विद्यालय सुशासनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने हुन्छ ।

नीति क. आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाको सहज पहुँच सुनिश्चित र गुणस्तर सुधार गर्न आवश्यक कानून निर्माण वा समय सापेक्ष परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ख. शिक्षकको ज्ञान र सीप कक्षाकोठामा पुऱ्याइ बालबालिकाको सिकाई उपलब्धि दर उच्च बनाउन क्षमता विकास, प्रोत्साहन, अनुगमन, मुल्यांकन र सुपरिवेक्षणको विधिलाई एकीकृत रुपमा कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ग. निशुल्क र अनिवार्य विद्यालय शिक्षाको नीति व्यवहारिक कार्यान्वयनमा लगिने वातावरण निर्माण गरिनेछ ।

नीति घ. निरन्तर मुल्यांकन प्रणालीलाई अझ व्यवहारिक बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ङ. अपनत्वको सृजना, नेतृत्वको सवलिकरण, शिक्षण सिकाई प्रकृयामा सुधार, पेशागत नैतिकताको प्रबर्द्धन, लगानी अभिवृद्धि र प्रविधिको उच्चतम प्रयोगद्धारा सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गरिनेछ ।

नीति च. राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ मा व्यवस्था भए अनुसार आधारभूत तहको कक्षा एक देखि तीन सम्म एकीकृत पाठ्यक्रममा आधारित कक्षा शिक्षण वा बहु कक्षाशिक्षण पद्धतिलाई व्यवहारिक कार्यान्वयनमा लगिने छ ।

नीति छ. सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकले विषयगत शिक्षण,बह-ुकक्षा शिक्षण,कक्षा- शिक्षण पद्धति सम्बन्धि ज्ञान र सीप हासिल गरी पठन पाठनमा सो को प्रभावकारी प्रयोग गर्न सक्ने गरी शिक्षक तालिम र क्षमता विकास कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति ज. निशुल्क र अनिवार्य विद्यालय शिक्षाको व्यवहारिक कार्यान्वयनमा रहेका समस्या विश्लेषण गरी कमी पूर्तिका लक्षित कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति झ. सामुदायिक विद्यालयमा विज्ञान र प्राविधिक धारतर्फको विषय समावेश गरी नमूनाका रुपमा सञ्चालन गराउन सम्बन्धित सरोकारवालाहरु संगको सहकार्य गर्ने नीति लिइनेछ ।

नीति ञ. व्यवहारिक र जीवनपयोगि शिक्षाको कार्यान्वयनमा विशेष जोड दिइनेछ ।

नीति ट. सामुदायिक विद्यालयमा इ-पुस्तकालय, कम्प्यूटर र इ- हाजिरीको व्यवस्था क्रमश : गरिनेछ ।

नीति ठ. अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहुँच वृद्धिमा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति ड. विद्यालय सुशासन प्रणालीलाई व्यवहारिक कार्यान्वयनमा लगिनेछ ।

नीति ढ. अन्तर विद्यालय अनुभव आदान प्रदान तथा सिकाई पद्धतिमा सामन्जस्यता ल्याउन समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गरिनेछ ।

उद्देश्य नं ३ . शिक्षा सेवा तथा व्यवस्थापनको आन्तरिक क्षमता विकास गर्नु ।

नेपालको संविधान २०७२ ले आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको अधिकार स्थानीय तहको एकल अधिकारको रुपमा व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा नगरमा स्थापना भएको शिक्षा शाखा, नगर देखि वडा तह सम्म स्थापना हुने शिक्षा संरचना, विद्यालयका शिक्षक र कर्मचारीहरुको क्षमता विकास गरी विद्यालय शिक्षालाई थप व्यवस्थित गर्न मद्दत पुग्दछ ।

नीति क. शिक्षकहरुलाई मागमा आधारित तालिम तथा क्षमता विकासका अन्य अवसर उपलब्ध गराईनेछ ।

नीति ख. नगर शिक्षा समिति र वडा शिक्षा समितिको क्षमता विकास गरिनेछ ।

नीति ग. नगरमा निर्माण भएका बिभिन्न शिक्षा संरचनालाई जनशक्ति र प्राविधिक रुपमा सबल बनाइनेछ ।

नीति घ. नगरमा निर्माण भएका शिक्षा संरचनाको कार्य प्रणालीको पारदर्शिता र सुशासन सुनिश्चितताका लागि आवश्यक क्षमता विकास गरिनेछ ।

नीति ङ विद्यालय सुचना प्रणाली प्रभावकारी बनाउन नगरपालिका स्तरमा सुचना व्यवस्थापन सम्बन्धि एप्स निर्माण र कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति च. शिक्षकलाई पुरस्कार र सजायको व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गरिनेछ ।

नीति छ. विद्यालयको सिकाई उपलब्धि, निर्णयहरुको पारदर्शिता, आर्थिक सुशासन, निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता जस्ता मापदण्डका आधारमा विद्यालय सुशासनको अवधारणाको व्यवहारिक कार्यान्वयन गरिनेछ ।

उद्देश्य ४. विद्यालयको क्षमता र सेवाक्षेत्र सुनिश्चित गर्नु ।

सामुदायिक विद्यालयको भौतिक र शैक्षिक क्षमता वृद्धि गर्ने लक्ष्य प्राप्तीका लागि नगर भित्रका सबै सामुदायिक विद्यालयको भौतिक क्षमता मापन गरी आवश्यक विद्यालयमा भौतिक निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ । विद्यालयको सेवाक्षेत्र प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयनमा नआउँदा सेवा क्षेत्रका विद्यालय खाली हुने र सेवा क्षेत्र बाहिरको विद्यालयमा विद्यार्थीको चाप वृद्धि भई भौतिक व्यवस्थापन र गुणस्तर कायम गर्न समस्या हुने भएकोले विद्यालयको क्षमता र सेवाक्षेत्र सुनिश्चित गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । १२ वटा आधारभूत विद्यालयमा प्रति कक्षाकोठा ४० जना भन्दा कम विद्यार्थीमा सञ्चालन भईरहेको छ जसले गर्दा विद्यालयको क्षमता यकिन गरी विद्यालय मर्जिङ प्रकृयालाई प्रभावकारी रुपमा अगाडी बढाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

नीति क. विद्यालयको क्षमता मापनका आधारमा समयबद्ध रुपमा क्षमता विश्लेषण, मापन र निर्धारण गरिनेछ ।

नीति ख. विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार तथा प्राविधिक क्षमता एवं पहुँचयोग्यता समेतको आधारमा सेवा क्षेत्र निर्धारण गरी क्रमशः सेवाक्षेत्र कायम गरिनेछ ।

नीति ग. सेवाक्षेत्र कायम भएसंगै निश्चित सेवा क्षेत्रभित्रका विद्यार्थीहरुका लागि प्रदान गरिने थप सेवाको प्याकेज बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति घ. विद्यालय मर्जिङको प्रक्रियालाई निरन्तरता दिईने छ । यातायात लगायतको पूर्वाधार विकास र विद्यालयको सेवाक्षेत्र र विद्यालय गाभ्ने प्रक्रियाका विचमा सामञ्जस्यता कायम गरिनेछ ।

उद्देश्य नं ५. प्राविधिक शिक्षा विकासको वातावरण बनाउनु ।

विद्यालय शिक्षालाई थप आकर्षक, व्यवहारिक र जीवनउपयोगी बनाउनका लागि प्राविधिक शिक्षा सहज र सुलभ बनाउनु पर्ने पक्षमा आम अभिभावकको अपेक्षा रहेको छ । अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र निशुल्क माध्यमिक शिक्षाको व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि नगरले प्राविधिक शिक्षामा बढी जोड दिनु पर्ने आवश्यकता महशुस गरेको छ ।

नीति क. सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा प्राविधिक धारमा सञ्चालनका लागि प्रोत्साहन र सहजिकरण गरीनेछ ।

नीति ख. बहु प्राविधिक विद्यालय सञ्चालन गर्नका लागि सामुदायिक निजी साझेदारी नीति अवलम्बन गरिनेछ ।

नीति ग. सम्भाव्यताका आधारमा नगरमा मेडिकल कलेज, इन्जिनियरिङ कलेज, कृषि क्याम्पस खोल्नका लागि आवश्यक पहल र सहजीकरण गरिनेछ ।

नीति घ. सामुदायिक विद्यालयले शिक्षामा सामाजिक व्यवसायको आधारभूत सिकाई हुने गरी पूर्व व्यवसायिक शिक्षा समावेस गरिनेछ । शिक्षाका लागि सामाजिक व्यवसाय गर्नका लागि आवश्यक वातावरण तयार गरिनेछ ।**आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.३.१ : शिक्षा विकास**

क. नगर प्रोफाईल २०७५ अनुसार दमक नगरपालिकामा आधारभूत तहमा अध्ययन गर्ने उमेरका २ प्रतिशत बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका छन् । जसलाई नक्शा नं ५/५.३.१ मा जनाईएको छ । सामुदायिक विद्यालयको गुणस्तर संस्थागत विद्यालयको तुलनामा कमजोर रहेको छ । नगरमा सामुदायिक विद्यालयमा बालबालिका आकर्षित गर्ने ठोस नीति, नियम र कार्यविधि निर्माण हुन सकेको छैन त्यसैले सबै बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित र गुणस्तर सुधार, अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र निशुल्क माध्यमिक शिक्षा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक शिक्षा ऐन,नियमावली, निर्देशिका र कार्यबिधि निर्माण गरी आवश्यक कानूनी प्रकृया पुरा गर्नका लागि निम्न अनुसारका प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन(८ देखि २० बर्ष)
१.आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा ऐन निर्माण गर्ने । २. अनिवार्य शिक्षा कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कार्यविधि निर्माण गर्ने । ३. संबैधानिक अधिकार बमोजिम आधारभूत तह सम्म मातृ - भाषाको कक्षा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गर्ने । ४.अपाङ्गता भएका र विपन्न बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच र त्यस्ता बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी नीति निर्माण गर्ने । ५.सबै बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच र गुणस्तर अभिबृद्धिको लागि आवश्यकता अनुसार निर्देशिका,कार्यविधि तथा मापदण्ड निर्धारण गर्ने । ६.हरेक विद्यालयको आफ्नो सेवा क्षेत्र तोक्ने सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गर्ने र सो अनुरुप व्यवस्थित गर्ने । ७.प्राविधिक जनशक्ति वृद्धि गर्न निजी क्षेत्र संग साझेदारी गर्ने नीति निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने ।	१.शिक्षा ऐन तथा नियमावली अध्यावधिक गर्ने । २. निर्माण गरेका कार्यविधिको आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्ने । ३.मातृभाषाको कक्षा सञ्चालन गर्न चाहने विद्यालयको लागि कानूनी रुपमा प्रोत्साहन गर्ने । ४.अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच सम्बन्धी कार्यविधिको आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्ने । ५.सबै बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच र गुणस्तर सुधारका लागि निर्माण भएका कार्यविधिको आवश्यक कार्यान्वयनमा जोड दिने । ६.सामुदायिक विद्यालयको सेवाक्षेत्र तोक्न निर्माण भएको कार्यविधिको आवस्यकता अनुसार अध्यावधिक गर्दै कार्यान्वयनमा जोड दिने । ७.प्राविधिक शिक्षाको विकास र प्रवर्दन गरी दक्ष जनशक्ति उत्पादनका लागि निजी सामुदायिक लगानी सम्बन्धि नीति निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने ।	१. शिक्षाको विकासका लागि निर्माण गरिएको नीति नियमको आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।

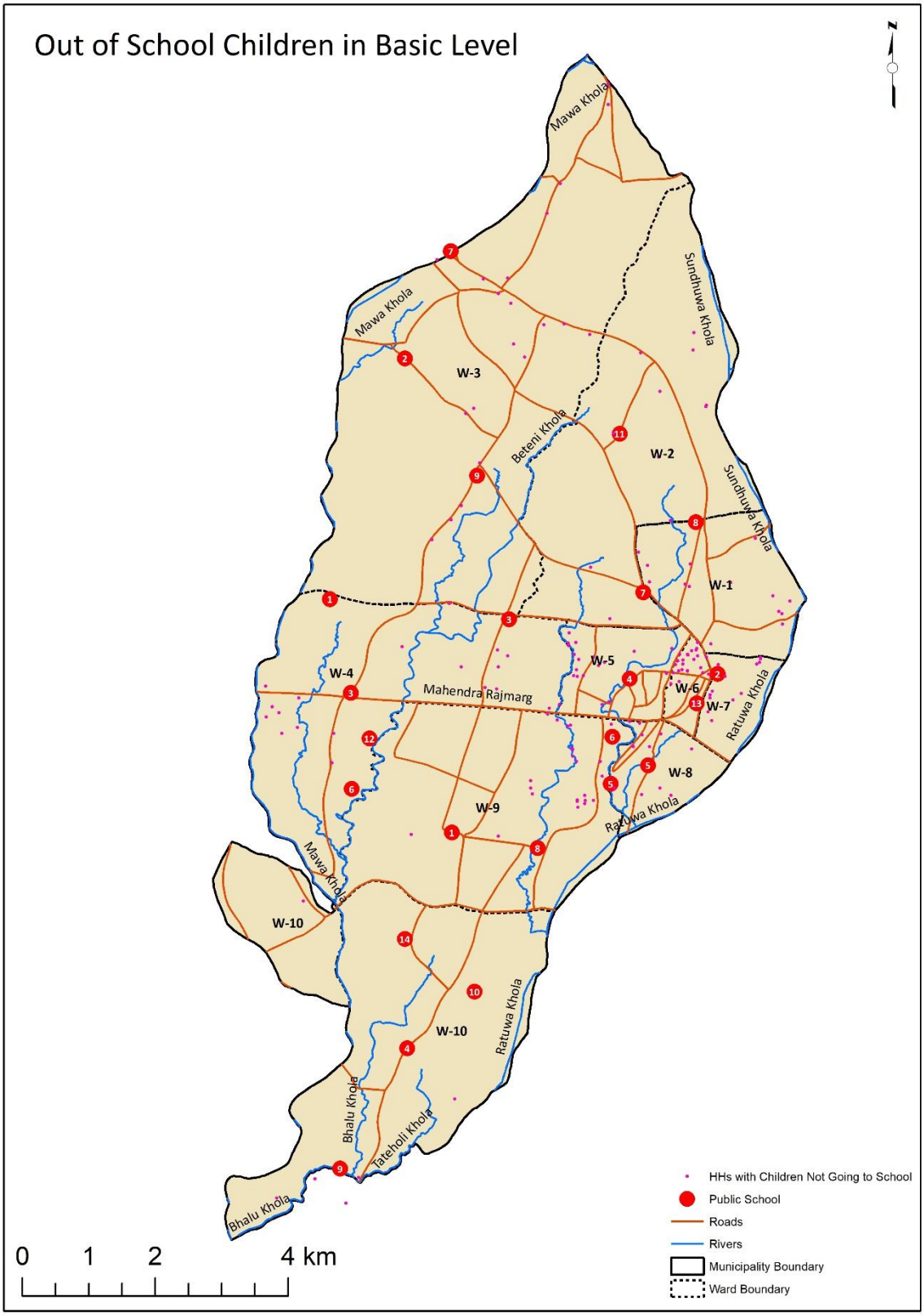

नक्शा नं ५/५.३.१ : विद्यालय बाहिर रहेका ५ देखि १२ बर्ष उमेर समुहका बालबालिकाको घर परिवारको विवरण

माथिको नक्शामा कलेजी रंगको विन्दुले ५ देखि १२ बर्ष उमेर समुहका विद्यालय नगएका घर परिवारको संकेत गर्दछ भने रातो रंगले सामुदायिक विद्यालयको संकेत गरेको छ ।

ख. दमक नगरपालिकामा विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक संरचना निर्माण हुन बाँकी रहेकोले निर्माण हुन बाँकी संरचनाको निर्माण गरी उक्त संरचनाको क्षमता विकास गर्नुका साथै शिक्षामा भएका प्रगतीको समिक्षा, प्रभावकारी अनुगमन, शिक्षाको विकासका लागि आवश्यक योजना निर्माण र कार्यान्वयन जस्ता पक्षलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि तपशिल अनुसारका प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन(८ देखि २० बर्ष)**
१ वडा शिक्षा समिति गठन र क्षमता विकास गर्ने । २.वडा शिक्षा समिति मार्फत विद्यालयको प्रगतिको नियमित समिक्षा गर्न थालनी गर्ने । ३.वडा शिक्षा योजना निर्माण गर्ने । ४.विद्यालयको भौतिक,शैक्षणिक र व्यवस्थापन तथा शिक्षक/कर्मचारीको जवाफदेहिता लाई केन्द्रीत गरेर नगरशिक्षा योजना निर्माण गर्ने । ५.सबै विद्यालयको विद्यालय सुधार योजना निर्माण गर्ने साथै विद्यालयको अभिलेख तयार गर्ने । ६.नगर तथा वडाहरूमा शिक्षा अनुगमन समिति गठन गर्ने ।	१.नगर र वडा शिक्षा समितिको नियमित क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । २.वडा शिक्षा समिति मार्फत विद्यालयको प्रगति समिक्षा गर्ने परिपाटी बार्षिक योजनामा अभिलेख गर्ने । ३.वडा शिक्षा योजनाको नियमित समिक्षा र अध्याबधिक गर्ने । ४.नगर शिक्षा योजनाको नियमित समिक्षा र अध्यावधिक गर्ने । ५.विद्यालय सुधार योजना र विद्यालय अभिलेखको अध्यावधिक गर्ने । ६.प्रत्येक वडामा वडा शिक्षा समितिको माध्यमबाट अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.गठन भएका समितिहरूको स्वपरिचालनका लागि आवश्यक वातावरण निर्माण गर्ने । ४.शिक्षाको योजनाबद्ध विकासका लागि योजना शाखामा पर्याप्त जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने प्रभावकारी योजना निर्माण गर्ने ।
ग.नगरपालिका भित्रका बालविकास केन्द्रमा भर्ना हुने उमेरका बालबालिका सबै बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका छैनन् । बालविकास केन्द्रको सिकाई वातावरण बालमैत्री बनाई सबै बालविकास उमेरका बालबालिकाहरूलाई बालविकासमा भर्ना गरी बालविकासको खुद भर्ना दर शत प्रतिशतमा पुऱ्याउन बालविकासको शैक्षिक एवं भौतिक वातावरण प्रभावकारी बनाउनका लागि निम्न अनुसारका प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन(८ देखि २० बर्ष)**

१.बालविकास केन्द्र नभएका विद्यालयमा वा समुदायमा आवश्यक भएका स्थानमा बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने । २.अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरी बालविकास केन्द्रमा भर्ना हुने उमेरका सबै बालबालिकाहरुलाई बालविकासमा ल्याउने । ३.बालविकास केन्द्रको बसाई व्यवस्थापन र सिकाई वातावरण बालमैत्री र भय रहित बनाउने । ४.बालविकास केन्द्रका सबै सहजकर्ताहरुलाई मन्टेश्वरी शिक्षण विधि सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने । ५.बालविकास केन्द्रका सहजकर्ताहरुलाई उचित पारिश्रमिकको व्यवस्था गर्ने ।	१.स्थापना भएका बालविकास केन्द्रको भौतिक व्यवस्थापन गर्ने २.बालविकास केन्द्रका अभिभावकलाई बालबालिका बालविकासमा नियमित पठाउन थप प्रोत्साहनका कार्यक्रम निर्माण गर्ने । ३.बालविकास केन्द्रको सिकाई वातावरण निरन्तर बालमैत्री र भयरहित बनाउन थप प्रोत्साहनल गर्ने । ४.तालिमप्राप्त सहजकर्ताहरुलाई उनिहरुको सीप र क्षमता कक्षाकोठामा लैजाने वातावरण तयार गर्ने । ५.बालविकास शिक्षा सहज र सर्वसुलभ बनाउन नगरबाट विनियोजन हुने रकममा बालविकासका लागि विशेष प्राथमिकता दिने ।	१.बालविकास केन्द्र सञ्चालन भएका भवन वा कक्षा कोठा अपांगमैत्री बनाउने २.बालविकास केन्द्र सबै अभिभावकको आकर्षणको केन्द्रको रुपमा विकास गरी शत प्रतिशत बालबालिका बालविकास बाट कक्षा १ मा भर्ना हुने वातावरण तयार गर्ने । ३.बालविकास केन्दलाई बालविकास उमेरका बालबालिकाहरुको लागि पूर्ण बालमैत्री वातावरण तयार गर्ने ।

घ.दमक नगरपालिका भित्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय, घेराबार, पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्यूटर प्रयोगशाला, प्राथमिक उपचार कक्ष, खेलकुद सामाग्री, शैक्षिक सामाग्री लगायत धेरैजसो विद्यालयहरूमा अपाङ्ग मैत्री विद्यालय भवन र शौचालयको व्यवस्था हुन सकेको छैन जसलाई नक्शा नं ६ र ७ मा सुचित गरिएको छ । जसले गर्दा सबै प्रकारका बालबालिकाको विद्यालय पहुँच, बालमैत्री र भयरहित सिकाई वातावरण तयार गर्नका लागि चुनौति देखिएको छ । विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच, गुणस्तर सुधार, भौतिक निर्माण र सेवा सुविधा प्रभावकारी बनाउने साथै आवश्यकता अनुसार प्राविधिक विद्यालय स्थापना र सञ्चालनका लागि निम्न अनुसारका प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन(८ देखि २० बर्ष)**
१.अत्यावश्यक सामुदायिक विद्यालयको भौतिक(नयाँ भवन निर्माण, कक्षाकोठा मर्मत) निर्माण गर्ने । २.स्थानीय सामाग्री प्रयोग गरेर शैक्षिक सामाग्रीको निर्माण र प्रयोग गराउने । ३. सबै सामुदायिक माध्यमिक तहमा प्राथमिकउपचार कक्ष	१.भौतिक निर्माण आवश्यक सामुदायिक विद्यालयको भौतिक निर्माण गर्ने । २.शैक्षिक सामाग्री निमार्ण र प्रयोगका लागि सबै विद्यालयलाई अनिवार्य गराउने । ३.सबै माध्यमिक विद्यालयको माध्यमिक तहमा १ वटा प्राथमिक उपचार कक्षको निर्माण गर्ने ।	१.भौतिक निर्माण गर्दा अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री संरचनाको लागि विशेष आधार तयार गरी पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने । २.शैक्षिक सामाग्रीको निर्माण र प्रयोगका आधारमा विद्यालयलाई पुरस्कृत गर्ने । ३.सबै सामुदायिक विद्यालयमा प्राथमिक उपचार कक्षको व्यवस्था गर्ने ।

निर्माणका लागि वातावरण तयार गर्ने र प्राथमिक उपचार बक्स व्यवस्था गर्ने । ४.सबै सामुदायिक विद्यालयमा कम्तीमा ५ कक्षा सम्म अंग्रेजी माध्यमबाट पठनपानठन अनिवार्य सुरुवात गर्नका लागि वातावरण तयार गर्ने । ५.सबै सामुदायिक विद्यालयलाई निरन्तर मुल्यांकन प्रणाली कार्यान्वयनका लागि तालिम प्रदान गर्ने । ६.पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको लागि शिक्षकलाइ अभिप्रेरित हुने तालिम प्रदान गर्ने । ७.प्रधानाध्यापक, शिक्षक तथा कर्मचारीको कार्यसम्पादन मुल्यांकन प्रकृयालाई पारदर्शि तथा नतिजामा आधारित बनाउन कार्य सम्पादन संझौता गर्ने । ८.घेराबार निर्माण नभएका सामुदायिक विद्यालयमा घेराबार निर्माण थालनी गर्ने ।	४.सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ५ सम्म अंग्रेजी माध्यमबाट पठनपाठन अनिवार्य गर्ने ५.निरन्तर मुल्यांकन प्रणाली सबै सामुदायिक विद्यालयमा अनिवार्य र व्यवहारिक बनाउने । ६.सबै सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यक्रमका आधारित शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप अनिवार्य गर्ने । ७.शिक्षकहरूलाई कार्यप्रगतीका आधारमा थप प्रोत्साहन र /नसिहतको व्यवस्था गर्ने । ८.घेराबार नभएका सबै सामुदायिक विद्यालयमा घेराबार निर्माण सम्पन्न गर्ने ।	४.आधारभूत तह सम्म अंग्रेजी माध्यमबाट पठनपाठन अनिवार्य गर्ने । ५.निरन्तर मुल्यांकन प्रणाली प्रति अभिभावक र सरोकारवालाको विश्वास जित्ने वातावरण तयार गर्ने । ६.पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको आधारमा विद्यालयलाई थप प्रोत्साहन गर्ने । ७.शिक्षकहरूलाई कार्यसम्पादनका आधारमा ग्रेड वृद्धि गर्ने । ८.सबै सामुदायिक विद्यालयलाई भौतिक र मनोवैज्ञानिक रुपमा सुरक्षित बनाउने ।
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन(८ देखि २० बर्ष)**

९.सामुदायिक विद्यालयको औषत सिकाई उपलब्धी वृद्धिका आधारहरू तयार गर्ने ।	९.विद्यालयहरूलाई औषत सिकाई उपलब्धीका आधारमा पुरस्कृत गर्ने	९.सामुदायिक विद्यालयको औषत सिकाइ उपलब्धी दर तहगत र कक्षागत रुपमा कम्तीमा विषयगत वि प्लस श्रेणीमा पुऱ्याउने आधार तयार गर्ने ।
१०.खानेपानी सेवा नपुगेका सामुदायिक विद्यालयमा खानेपानी सेवा विस्तारको थालनी गर्ने ।	१०.खानेपानी सेवा नपुगेका सबै सामुदायिक विद्यालयमा स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था गर्ने ।	
११.छात्र र छात्राको लागि छुट्टा छुट्टै शौचालय नभएका सामुदायिक विद्यालयहरुमा शौचालयको निर्माण थालनी गर्ने ।	११.छात्रा र छात्रहरूका लागि सबै सामुदायिक विद्यालयमा छुट्टा छुट्टै शौचालयको निर्माण सम्पन्न गर्ने ।	
१२.सामुदायिक विद्यालयमा विद्यालय बसको व्यस्थाका लागि पूर्व तयारी गर्ने ।	१२.विद्यालय बस सञ्चालनका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।	१२.सबै सामुदायिक विद्यालयमा विद्यालय बसको व्यवस्था गर्ने ।
१३.विज्ञान प्रयोगशाला नभएका सामुदायिक विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माणका लागि वातावरण निर्माण गर्ने ।	१३.विज्ञान प्रयोगशाला नभएका सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय सबैका विज्ञान प्रयोगशाला सञ्चालन गर्ने ।	१३.सबै सामुदायिक विद्यालयमा कम्तीमा ६ कक्षा देखि माथि विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण सम्पन्न गर्ने ।
१४.पुस्तकालय नभएका विद्यालयहरूमा पुस्तकालय सञ्चालनका लागि आवश्यक तयारी गर्ने ।	१४.पुस्तकालय नभएका समुदायिक विद्यालयमा पुस्तकालयको निर्माण र सञ्चालन गर्ने साथै सबै सामुदायिक विद्यालयमा इ पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने	१४.तहगत पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने ।
१५.मर्ज गर्न सकिने सम्भावना भएका विद्यालयहरूलाई मर्ज गर्नका लागि आवश्यक अध्ययन पुरा गरी मर्ज गर्न थालनी गर्ने ।	१५.मर्ज गर्न आवश्यकता देखिएका सबै सामुदायिक विद्यालय मर्ज गर्ने र मर्ज भएर खाली भएका विद्यालय भवनलाई अन्य सामुदायिक प्रयोगमा ल्याउने ।	
१६.सामुदायिक विद्यालयको आधारभूत तह सम्म दिवा खाजाको व्यवस्था गर्नका लागि वातावरण तयार गर्ने ।	१६.सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ८ सम्म दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने	१६. सामुदायिक विद्यालयको आधारभूत तह सम्म दिवा खाजा सञ्चालन तथा थप प्रोत्साहन गर्ने ।
१७.माध्यमिक विद्यालयमा एक विद्यालय एक नर्सको व्यवस्थाको लागि वातावरण तयार गर्ने ।	१७.माध्यमिक तहमा एक विद्यालय एक नर्सको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने	
१८.अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको लागि नगरपालिका स्तरमा आवासीय विद्यालय निर्माणका लागि आधार तयार गर्ने ।	१८.अपाङ्गता भएका बालिकाहरूको लागि आवासीय विद्यालय सञ्चालन गर्ने	१८.अपाङ्गता भएका भएका बालबालिकाहरूको लागि आवासीय विद्यालय निरन्तरताका लागि कोषको व्यवस्था गर्ने ।
१९.सामुदायिक विद्यालयमा इ-हाजिरिको समेत व्यवस्था गर्ने ।	१९.सामुदायिक विद्यालय सबैमा इ-हाजिरीको व्यवस्था गर्ने ।	
२०.माध्यमिक तहमा प्राविधिक धार सञ्चालनका लागि आवश्यक आधार तयार गर्ने ।	२०.अवश्यकता अनुसार माध्यमिक तहमा प्राविधिक धार सञ्चालन गर्ने ।	२०.सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहमा कम्तीमा ९० प्रतिशत प्राविधिक धार सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
२१.विद्यालयका शिक्षकहरूलाई क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्ने ।	२१.विषयगत शिक्षकहरूलाइ क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्दै प्रविधि मैत्री बनाउने ।	२१.विद्यालयका सबै शिक्षकहरूलाइ प्रविधिमैत्री तालिम प्रदान गर्ने ।
२२.बहु प्राविधिक विद्यालय सञ्चालनका लागि आधार तयार गर्ने ।	२२.नगरपालिकाभित्र बहु प्राविधिक विद्यालय सञ्चालन गर्ने ।	

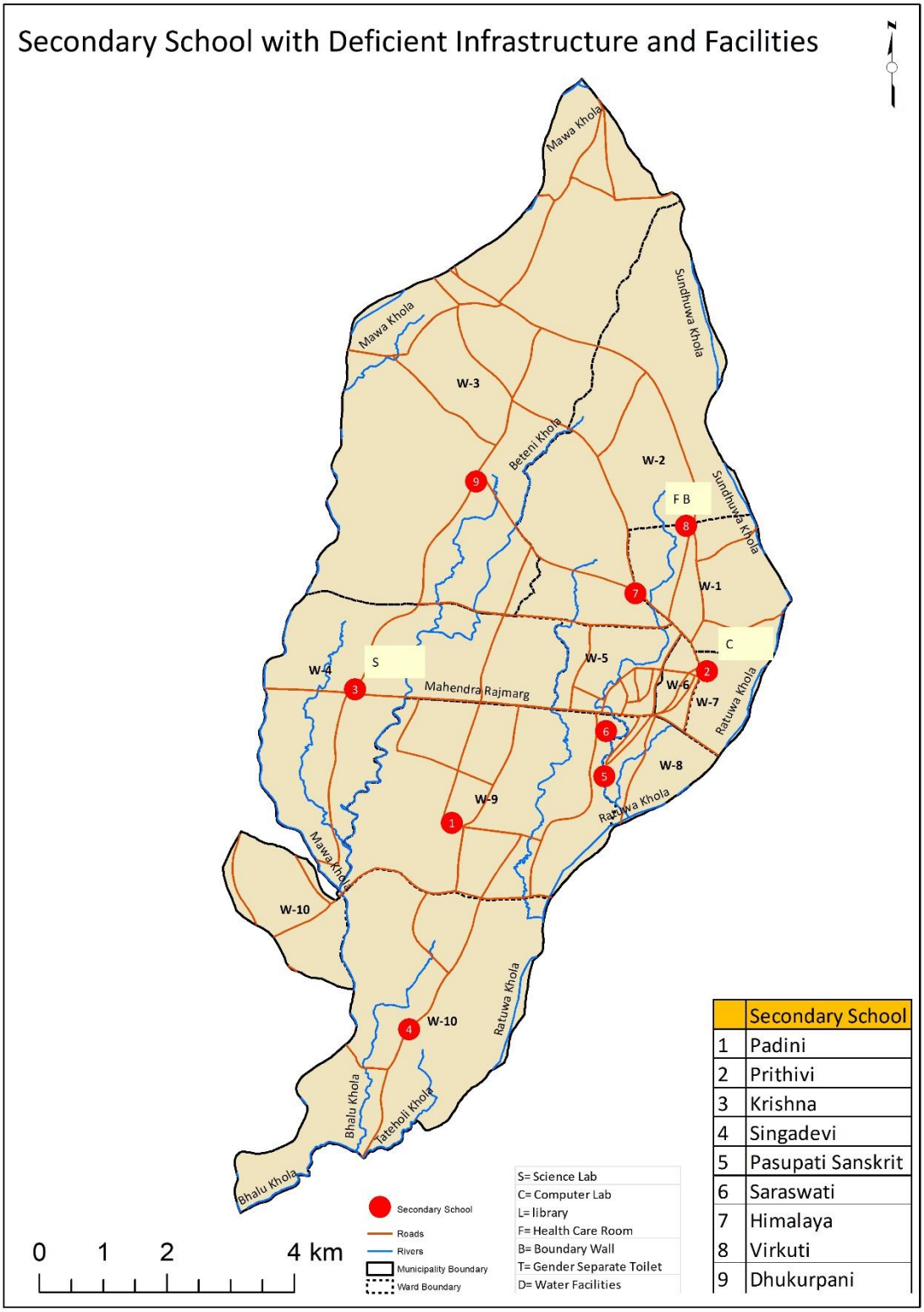

नक्शा नं ६/५.३.१ : माध्यमिक विद्यालयमा भौतिक र शैक्षिक सुविधामा कमी सम्बन्धी विवरण

माथि नक्शामा देखाइएको S,C,L,F,B,T,D संकेतले क्रमशः विज्ञान र कम्प्यूटर प्रयोगशाला, पुस्तकालय, प्राथमिक उपचार कक्ष, घेराबार, बालक र बालिकाको लागि छुट्टै शौचालय, र खानेपानी सुविधा नभएको जनाउँछ

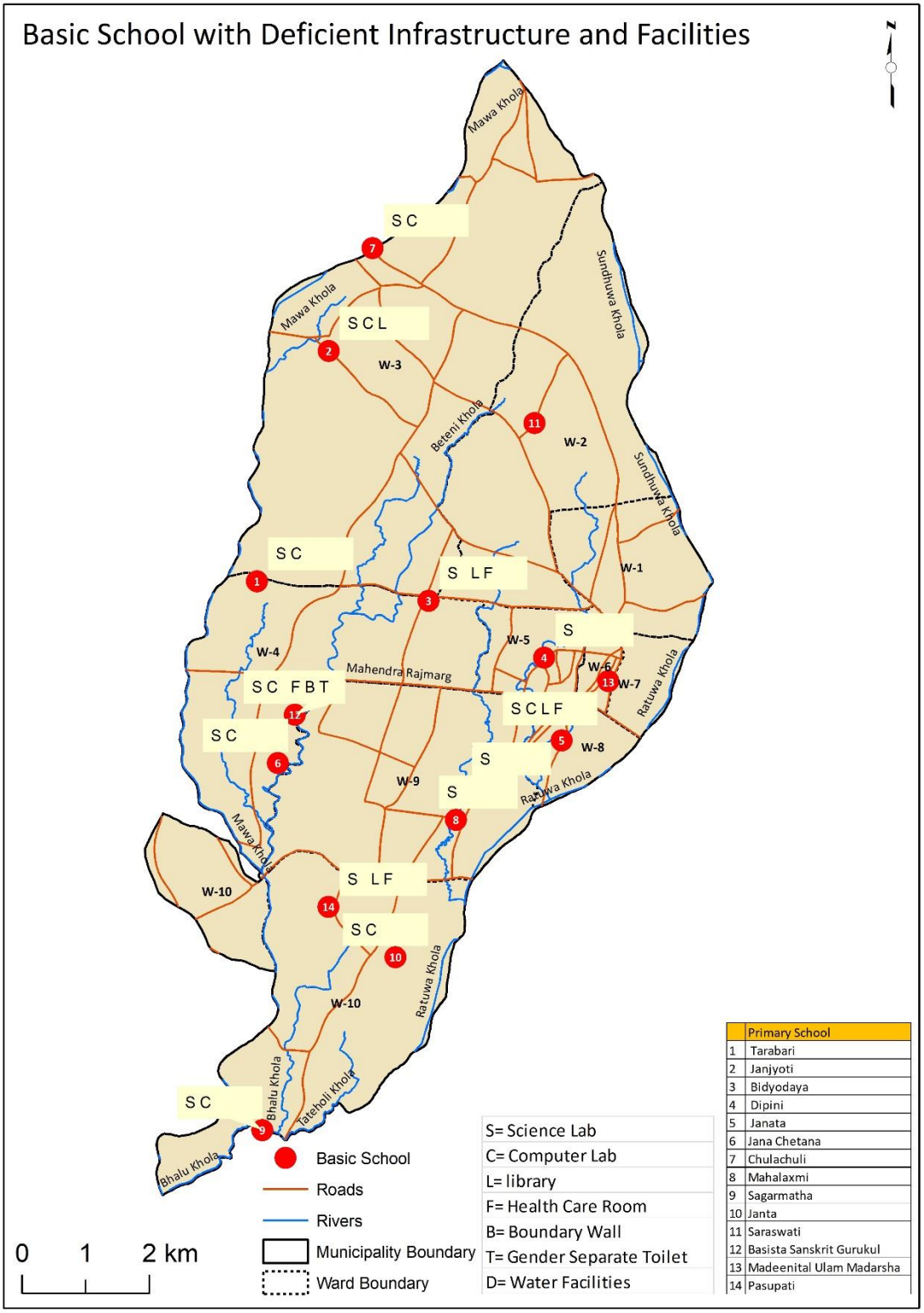

नक्शा नं ७/५.३.१: आधारभूत विद्यालयमा भौतिक र शैक्षिक सुविधामा कमी सम्बन्धी विवरण

माथि नक्शामा देखाइएको S,C,L,F,B,T,D संकेतले क्रमशः विज्ञान र कम्प्यूटर प्रयोगशाला, पुस्तकालय, प्राथमिक उपचार कक्ष, घेराबार, बालक र बालिकाको लागि छुट्टै शौचालय र खानेपानी सुविधा नभएको जनाउँछ ।

ङ. विद्यालय प्रशासन तथा व्यवस्थापनको अभिभावक प्रति जवाफदेहिता प्रभावकारी हुन सकेको छैन । विद्यालय प्रशासन र व्यवस्थापनलाई क्षमता विकास गरी अभिभावक प्रति जवाफदेहि बढाउन सकेमा सामुदायिक विद्यालय प्रति अभिभावकको विश्वास बढाउन सकिने छ जसले गर्दा सामुदायिक विद्यालयमा बालबालिकाको नियमितता, गुणस्तर अभिवृद्धि जस्ता पक्षमा सहयोग पुग्ने भएकोले विद्यालय प्रशासन र व्यवस्थापनको क्षमता विकास गरी पारदर्शिता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्नका लागि निम्न अनुसारका प्राथमिकता तय गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन(८ देखि २० बर्ष)**
१.विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई विद्यालयको प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि तालिम प्रदान गर्ने । २.पारदर्शिता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि साथै सुचनाको स्वत : प्रकाशन सम्बन्धि विद्यालयका शिक्षक र व्यवस्थापन समितिलाई क्षमता विकास तालिम दिने । ३.शैक्षिक सुचना व्यवस्थापन प्रणालीलाइ प्रभावकारी बनाउनका लागि प्राविधिकको क्षमता विकास गर्ने । ४. अनलाइनमा आधारित एककृत शैक्षिक सुचना व्यवस्थापन प्रणालीको सुदृढीकरण गर्ने ।	१.विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई विद्यालय व्यवस्थापन र विद्यालय सुधार योजना निर्माण र अध्यावधिक सम्बन्धि क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्ने २.पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्ने उत्कृष्ट विद्यालयहरूलाई पुरस्कृत गर्ने ३.सबै सामुदायिक विद्यालयमा आवश्यक उपकरण सहित प्रभावकारी शैक्षिक सुचना व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने । ४. अनलाइनमा आधारित एककृत शैक्षिक सुचना व्यवस्थापन प्रणालीको व्यवहारिक र नतिजामुखी बनाउने ।	१.नगरपालिकामा शिक्षाको विकासका लागि बटम अप योजना तर्जुमा प्रकृयाको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने । २.विद्यालय शासनलाई पारदर्शित र जवाफदेहिताको सुनिश्चित गर्ने ।

शिक्षा विकासको अपेक्षित उपलब्धी (आ.व. २०९५/९६)

- योजनाको अन्त्यमा १५ बर्ष माथिको जनसंख्याको साक्षरता दर ८५ प्रतिशतबाट बढेर ९९ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- ५ देखि ६० बर्षका जनसंख्याको साक्षरता दर ९० प्रतिशत बाट बढेर ९९ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- १६ देखि ४० बर्षको युवाहरुको साक्षरता दर ९५ प्रतिशत बाट ९९.५ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- आधारभूत तहको खुद भर्नादर .... बाट बढेर ९९ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- माध्यमिक तहको खुद भर्नादर ... प्रतिशतबाट बढेर ७० प्रतिशत पुगेको हुने छ ।
- कक्षा ५ र ८ को टिकाउ दर .. प्रतिशतबाट बढेर १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- कक्षा होहोऱ्याउने दर (१देखि ५), (५ देखि ८) र (९ देखि १२) को क्रमश ..... बाट घटेर .. प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- सबै सामुदायिक विद्यालयमा पुस्तकालयको स्थापना र सञ्चालन भएको हुनेछ ।
- सबै सामुदायिक विद्यालयमा(पिउन योग्य) स्वच्छ सफा पानी, विद्यालय घेराबार, छात्रछात्राको लागि छुट्टा छुट्टै शौचालय र कम्प्यूटर प्रयोगशाला हुनेछ ।

- कक्षा ५ भन्दा माथिका सबै सामुदायिक विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला सञ्चालनमा आएको हुनेछ ।
- प्रारम्भिक बालविकासको खुद भर्नादर शत प्रतिशत हुनेछ ।
- विद्यालय छाड्ने दर .... प्रतिशतबाट घटेर १ प्रतिशतमा पुग्नेछ ।
- मातृभाषामा पठनपाठन गर्ने विद्यालयको संख्या बृद्धि भएको हुनेछ ।
- विद्यालय शिक्षामा महिला शिक्षिकाको प्रतिशत.. बाट बढेर कम्तीमा ५० प्रतिशत पुगेको हुने छ ।
- सबै सामुदायिक विद्यालय बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री हुनेछन् ।
- सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तह सञ्चालन भएका विद्यालयहरु मध्ये ९० प्रतिशत माविमा प्राविधिक धार सञ्चालन भएको हुनेछ ।
- बहु प्राविधिक विद्यालयको संख्या वृद्धि भएको हुनेछ ।

५.३.२. स्वास्थ्य

दश वडामा विभाजित दमक नगरपालिकाका वडाहरूमा रहेका सरकारी अस्पताल, आधारभूत स्वस्थ्य केन्द्र, शहरी स्वास्थ्य केन्द्र र ती अन्तर्गत रहेका प्रशुती केन्द्र र विभिन्न नीजि स्वास्थ्य संस्था मार्फत स्वास्थ्य सेवा प्रवाह भइरहेको छ । साथै, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूले आ–आफ्नो समुदायमा निरोधात्मक र प्रवर्द्धनात्मक कार्य गर्नुका साथै उपचारात्मक सेवा प्राप्तिको सहजिकरणमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् ।
नगरपालिकामा नेपाल सरकारको मापदण्ड अनुसार हरेक वडामा स्वास्थ्य चौकी नरहेता पनि सरकारी, सामुदायिक र नीजि स्वास्थ्य संस्था तथा आधारभुत स्वास्थ्य केन्द्रबाट स्वास्थ्य सेवा प्रवाह भइरहेको छ । नगर भरी ३ वटा आफ्नै भवन सहित शहरी स्वास्थ्य केन्द्र र ६ वटा आधारभूत स्वस्थ्य केन्द्र रहेका छन् । आधारभूत स्वस्थ्य केन्द्रका आफ्नै भवन भने छैनन् । स्वास्थ्य शिविर र अन्य विस्तारित स्वास्थ्य सेवा मार्फत समुदाय स्तरमा स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको अभ्यास पनि नगरले गर्दै आएको छ । तथापि स्वास्थ्य संस्थामा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, स्वास्थ्य उपकरण, जनशक्तिको अपर्याप्तता महशुस गरिएको छ । नगरमा १५ शैयाको दमक अस्पतालबाट उपचार उपलब्ध हुन नसकेका कतिपय रोगको उपचारका लागि नीजि अस्पताल र कतिपय गम्भीर प्रकृतिका रोगको उपचारका लागि भने नगर बाहिर नै जानु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

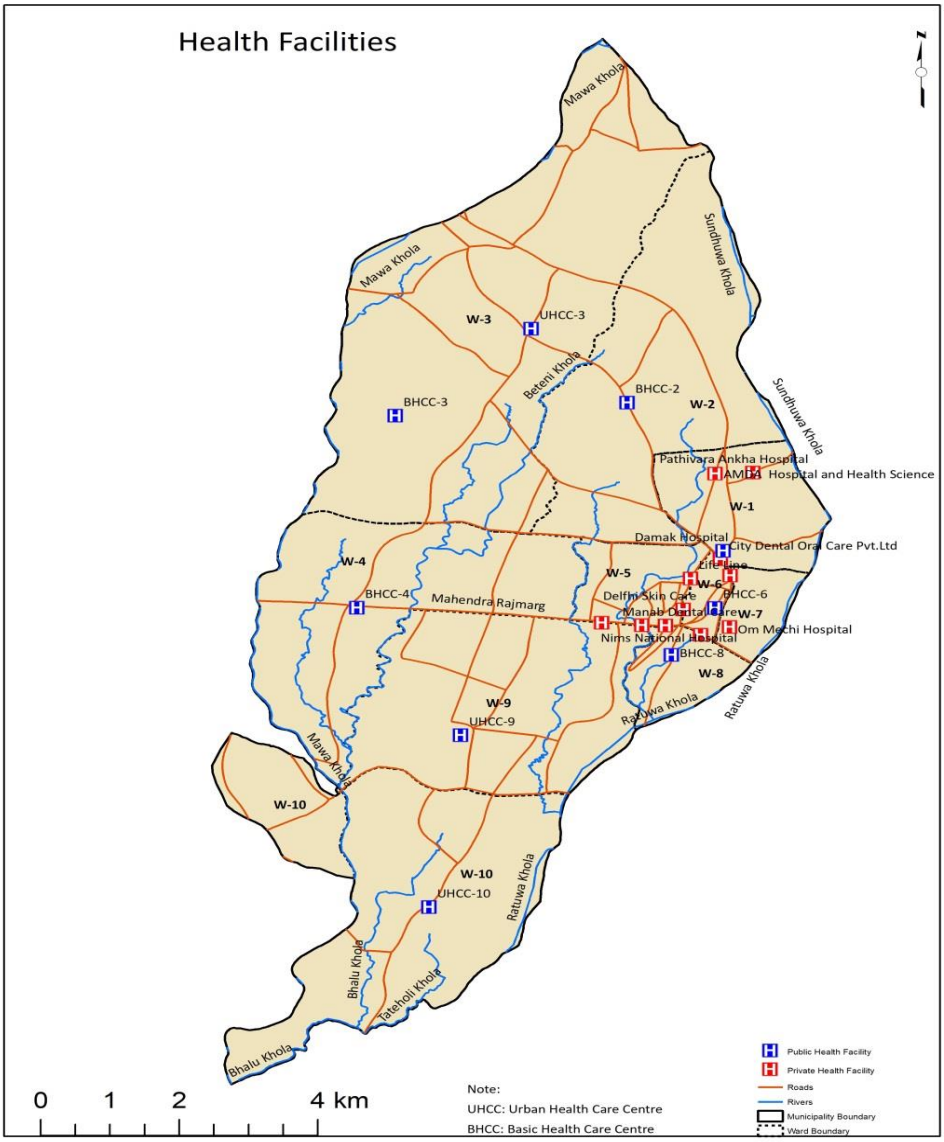

नक्शा १/५.३.२: नगरमा रहेका स्वांस्थ्य संस्था ।

नगरपालिकाका स्वास्थ्य संस्था तथा तिनको पुर्वाधारको अवस्था यस प्रकार छ ।

वडा नं.	स्वास्थ्य संस्थाको नाम	भवन	कैफियत
१	दमक अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी समाहित भएको	१५ शैयाको आफ्नै भवन	
२	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र	भवन छैन	भवन निर्माणका लागि बजेट विनियोजन भइसकेको ।
३	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र/शहरी स्वास्थ्य केन्द्र (भवन)	शहरी स्वास्थ्य केन्द्रको आफ्नै भवन रहेको/ आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रको छैन ।	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रका भवन निर्माणका लागि बजेट विनियोजन भइसकेको (नेपाल सरकार) बाट र जग्गा व्यवस्थापन भएको ।

४	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र	भवन छैन	बजेट बिनियोजन भइसकेको (साझेदरीको रकम विनियोजन हुन बाँकी) ।
५	स्वास्थ्य सेवा नै शुरु नभएको	स्वास्थ्य संस्था नै नभएको	स्थापनाको प्रक्रियामा रहेको ।
६	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र	भवन छैन	जग्गा प्राप्तीको प्रयास भइरहेको ।
७	स्वास्थ्य सेवा नै शुरु नभएको	स्वास्थ्य संस्था नै नभएको	
८	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र	भवन छैन	जग्गा प्राप्तीको प्रयास भइरहेको
९	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	भवन छ	
१०	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	भवन छ	

नगरको सहकार्यमा विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसमेत स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत रहेका छन् । संविधानले दिएको अधिकार र जिम्मेवारीलाई व्यवस्थित गर्न "स्वास्थ्य तथा सरसफाई सेवा ऐन-२०७५" निर्माण भएको छ भने स्वास्थ्य नीति, नियमावली, निर्देशिकाहरू तथा कार्यविधि निर्माण हुने क्रममा रहेका छन् । नगरले स्वास्थ्य सेवा सुधार तथा सबै नगरबासी माझ स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुऱ्याउन स्वास्थ सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रम आफ्नो बार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा प्राथामिकताका साथ समावेश गर्दै आएको छ ।

सरकारी अस्पतालमा पोष्ट मार्टम, ओपीडि, प्रशुती, फार्मेसी, सेवा, स्वास्थ्य बिमा फार्मेसी लगायत सञ्चालन गरिएको छ । तथापि नगर अस्पतालमा रहेका कतिपय उपकरण चलाउन सक्ने दक्ष जनशक्तिको स्थायी व्यवस्थापन गर्न बाँकी रहेको छ । अस्पतालहरूमा बिरामीको चाप अनुसार विशेषज्ञ चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मीहरू नभएकोले स्वास्थ्य परीक्षण प्रक्रियालाई अपेक्षित छिटो गराउन सकिएको छैन । नगरले दमक अस्पतालमा प्रशुतीका लागि आउने बिरामीका लागि निशुल्क सेवा सहित एम्बुलेन्स सञ्चालन गरेको छ । नगरपालिकामा श्वास प्रश्वास, छाला रोग, ग्यास्ट्राइटिक्स तथा मौसमी स्वास्थ्य समस्या बढि मात्रामा देखिने गरेको छ । रक्तचाप, मधुमेह, बाथ/हाडजोर्नी दुख्ने, दम र मुटु रोग आदि बढि देखिएका छन् । २० वर्षभन्दा कम उमेरमा आमा बन्नु मातृ तथा शिशु दुबैको स्वास्थ्यका दृष्टिकोणबाट जोखिमपूर्ण हुने भए तापनि १५-१९ वर्षको बिचमा सन्तान जन्माउने दर पुर्ण रुपमा रोकिएको छैन ।

दिगो बिकास लक्ष्य प्राप्तीका सन्दर्भमा नेपाल सरकारले मातृ मृत्युदर सन् २०१५ मा प्रति १ लाख २३८ रहेकोमा २०३० सम्म ६९ मा झार्ने, तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मी प्रशुती गराउनेको अनुपात ५८ प्रतिशत रहेकोमा ९० प्रतिशत पुऱ्याउने, ५ बर्ष मुनीको बाल मृत्यूदर प्रति १ हजारमा ३९ जनाबाट घटाई २२ र नवजात शिशु मृत्यूदर २३ बाट १० मा ल्याउने तथा कम उमेरमा बच्चा जन्माउने दर प्रति हजारमा ८८ बाट ३० मा झार्ने लक्ष्य राखेको छ । पोषण शुरक्षा कार्यक्रम मार्फत सन् २०३० सम्म कुपोषण दर ३६ बाट ३ प्रतिशत मा झार्ने लक्ष्य लिइएको छ । त्यसैगरी ३० मिनेटभित्र स्वास्थ्य संस्थाको पहुँच प्राप्त भएका परिवारको अनुपात ६८ बाट बढाएर ९० प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य पनि सरकारले राखेको छ भने सरुवा रोग तथा पानीजन्य रोगलाई नगन्य स्तरमा झार्ने लगायत स्वास्य क्षेत्रका समग्र सुचकमा सुधार ल्याउने लक्ष्य पनि लिएको छ ।
नगरको वर्तमान स्वास्थ्य समस्या समाधान गर्दै नेपाल सरकारले अनुकुलन गरेका माथि उल्लिखित लगायत दिगो विकासका सवै अपेक्षा नगर स्तरमा हाँसिल गर्ने र समग्र लक्ष्य प्राप्तिमा नेपाल सरकारलाई योगदान समेत गर्ने लक्ष्यका साथ नगरले स्वास्थ्य क्षेत्रको निम्न उद्देश्य तथा नीति तय गरिएको छ ।

उद्देश्य १: आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा सबै नगरवासीको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।

नीति क. राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरुप आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू नगर र वडा स्तरमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाबाट पुर्ण रुपमा निःशुल्क गरिने छ । त्यसका लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने स्रोत र साधनमा अपर्याप्तता रहेमा नगरका तर्फबाट पुर्ति गरिने छ ।

नीति ख. स्वास्थ्य सेवामा गरिब, सीमान्तकृत, दलित, महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अशक्त तथा अपाङ्गता भएका तथा दिर्घ रोगीहरूको पहुँच बढाउन स्वास्थ्य शिविर, विशेषज्ञ स्वास्थ्य जाँच कार्यक्रम जस्ता लक्षित कार्यक्रम आवश्यक परिमार्जन सहित निरन्तरता दिइने छ ।

नीति ग : स्वास्थ्य संस्थाका भौतिक पुर्वाधारहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्ति, वाल तथा ज्येष्ठ नागरिक मैत्री बनाइने छ । शारिरिक रुपमा विशेष सुविधा आवश्यक रहेका व्यक्तिका लागि सेवा सहजताका लागि वर्तमान अभ्यासमा आवश्यक सुधार गरिने छ ।

नीति घ : स्वास्थ्य संस्थाको थप पुर्वाधार व्यवस्थापन, सेवा सञ्चालन वा विस्तार गर्दा बढि परिवार र जनसंख्यालाई पायक पर्ने स्थान छनोट गरिने छ ।

नीति ङ : परिवार स्वास्थ्य बीमा सेवालाई थप व्यवस्थित गरी अति विपन्न परिवार, अपांगता भएका व्यक्ति र असहाय ज्येष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य बिमा वडा स्तरबाटै निशुल्क रुपमा गर्न आवश्यक प्रबन्ध गरिने छ ।

नीति चः नगर अस्पतालमा बालरोग, स्त्री तथा प्रजनन स्वास्थ्य तथा नसर्ने रोग लगायत अन्य विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्न र सेवा सुधार गर्न दक्ष जनशक्ति तथा न्यूनतम स्वास्थ्य उपकरणको व्यवस्थापन गरिने छ । यसका लागि विभिन्न निकायसँग समन्वय र साझेदारी गरिने छ ।

नीति छः अस्पताल लगायत सबै प्रकारका स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रदान गरिने पुर्वाधार र सेवाको गुणस्तर निर्धारण र मापन प्रणाली निर्माण कार्यान्वयन गरिने छ । यसका लागि आवश्यकता अनुसार संघ र प्रदेश स्तरका सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरिने छ ।

नीति जः समुदाय स्तरीय प्रेषण प्रणाली (महिला स्वयंसेविका, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, शहरी स्वास्थ्य केन्द्र) सवलीकरण गरी स्वास्थ्य सेवा लिन समयमा नै स्वास्थ्य संस्था जाने अभ्यास बढाइने छ । जटिल प्रकृतिको र नसर्ने रोग रोकथाम र निदानका लागि यो सेवाको अधिकतम उपयोग गरिने छ ।

नीति झः विपद्को समयमा प्राथमिक उपचार लगायत आपतकालिन उपचार सेवा प्रभावकारी बनाउन नगर स्तरीय ट्रमा सेवा सुदृढिकरण गरिने छ । दमक अस्पतालामा ट्रमा सेवा इकाई स्थापनाका लागि सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरिने छ ।

नीति ञः आयुर्बेद, होमियोप्याथिक, प्राकृतिक तथा चिकित्सा सेवा सहितको एकीकृत स्वास्थ्य सेवाको विकास तथा विस्तार गर्न समन्वय र सहजिकरण गरिने छ । व्यायाम र योगाभ्यासलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको अभिन्न अंगको रुपमा विकास गर्न पुर्वाधार तयारी तथा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालनमा विभिन्न पक्षसँग समन्वय र साझेदारी गरिने छ । हरित नगरको सोचलाई स्वास्थ्य समस्या न्यूनकरणको कार्यक्रमको रुमपा समेत अघि बढाइने छ ।

नीति टः मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत जनस्वास्थ्य सेवाको रुपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गरिने छ । मानसिक उपचार सेवाको वर्तमान अभ्यासलाई परिमार्जन र संस्थागत गरिने छ । त्यसका लागि संघ, प्रदेश र जिल्ला स्तरका सम्बन्धित निकाय तथा सहयोगी निकायसँग समन्वय गरिनेछ ।

नीति ठः वडा स्तरमा खोप केन्द्रको पुर्वाधर र सेवा व्यवस्थापन गरी पुर्णखोप सुनिश्चिततालाई निरन्तता दिइने छ । साथै, पोषण सेवालाई खोप सेवासँगै आवद्ध गरिने छ ।

नीति डः STI तथा HIV AIDS संक्रमितहरुको सिघ्र पहिचान र निशुल्क उपचारका लागि ART केन्द्र स्थापना र सञ्चालन गरिने छ ।

उद्देश्य २: स्वास्थ्य सेवा विस्तार र गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्नु ।

नीति कः दमक अस्पतालमा बिशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवा सहित स्तरोन्नतीको लागि सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरिने छ । साथै अस्पताललाई आधारभूत र विशिष्टीकृत सेवा प्रवाह गर्न आवश्यक पुर्वाधार, स्वास्थ्य उपकरण, प्रविधि र जनशक्तियुक्त बनाइने छ ।

नीति खः संघ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिनुका साथै विभिन्न साझेदारीका विकल्प खोजी गरी नगरमा क्यान्सर अस्पताल र बाल अस्पताल स्थापना गरिने छ ।

नीति गः स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम अन्तर्गत स्वास्थ्य सेवा लिने सेवाग्राहीको चापलाई मध्यनजर गर्दै छिटो र झन्झट रहित स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि वर्तमान अभ्यासमा आवश्यक सुधार गरिने छ । सबै किसिमका स्वास्थ्य सेवा प्राप्तीको समय र लागत घटाउनका लागि सेवा प्रवाह प्रक्रियामा आवश्यक परिमार्जन गरिने छ ।

नीति घः सबै स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई, विश्राम वा प्रतिक्षा स्थल, सेवा प्राप्त गर्न लाग्ने समय, बिरामीलाई हुने व्यवहार आदिको न्यूनतम स्तर कायम गरिने छ । नीजि स्वास्थ्य संस्थाबाट समेत निर्धारित स्तर कायम गर्न समन्वयकारी र नियमनकारी भूमिका निर्वाह गरिने छ ।

नीति ङः नगर अन्तर्गत रहेका स्वास्थ्य चौकी, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र तथा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र जस्ता स्वास्थ्य संस्थालाई उपयुक्त भवन सहित पुर्वाधारयुक्त बनाइने छ । सामुदायिक अस्पतालबाट उपलब्ध हुने कतिपय सेवाहरूलाई स्वास्थ्य चौकीसम्म विस्तार गर्दै क्रमशः स्तरोन्नती गरिने छ । स्वास्थ्य संस्था केन्द्रित रही नगरको आवश्यकता अनुसार अपुग पुर्तिमा योगदान गर्न चाहने संघसंस्थाहरूलाई सेवा प्रदानको लागि प्रोत्साहित गरिने छ ।

नीति चः नगरको सबै वडाका स्वास्थ्य संस्थासम्म सडक र यातायातको पहुँच सुधार गरी आपतकालिन स्वास्थ्य सेवा तुरुन्त उपलब्ध हुने गरी ख वर्गको एम्बुलेन्स सेवा नगर स्तरमा संचालन गरिने छ । अवस्था अनुसार सेवा निशुल्क उपलब्ध गराउनका लागि वैकल्पिक वित्तीय व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति छ नगरका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूको पुर्वाधार र प्राविधिक क्षमता सुधार गरी आपतकालिन र नियमित प्रसुती सेवा लाई थप व्यवस्थित गराइनुका यो सेवालाई क्लस्टर स्तरमा विस्तार गरिने छ ।

नीति जः स्वास्थ्य समस्या न्यूनीकरणका लागि खानपान तथा आहार अभ्यास सुधारका प्रवर्द्धनात्मक गतिविधि सञ्चालन गरिने छ ।

नीति झः नगरका सबै किसिमका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरलाई सुधार गर्न नेपाल सरकारको स्वास्थ्य पूर्वाधार बिकास मापदण्ड एवम् न्युनतम सेवा मापदण्डमा प्रभाकारी रुपमा कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ञः नगरमा नयां स्वास्थ्य संस्थाको भवन निमार्ण गर्दा तथा पूराना स्वास्थ्य संस्थाको भवनको स्तर उन्नती तथा पुर्ननिमार्ण गर्दा नेपाल सरकारको शहरी विकास मन्त्रालय अर्न्तगतको शहरी विकास तथा भवन निमार्ण विभागले तयार गरेको मापदण्ड तथा स्तर (Planning Norms & Standard) बमोजिम गरिने छ ।

उद्देश्य ३: स्वास्थ्य सेवालाई थप जवाफदेहि र संवेदनशिल (Sensitive) क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।

नीति क. नगर र वडा स्तरमा स्वास्थ्य अनुगमन संयन्त्र निर्माण र क्रियाशिल गराई सबै स्वास्थ्य संस्थाको प्रभावकारी अनुगमनका साथै नीजि तथा सामुदायिक क्षेत्रबाट प्रत्यक्ष र परोक्ष रुपमा स्वास्थ्य सेवामा संलग्न संघ संस्थाको सेवाको नियमन गरिने छ । स्थानीय जनस्वास्थ्य, स्वास्थ्य वोर्ड र स्थानीय स्वास्थ्य संस्था व्यवस्थापन समिति लगायत स्वास्थ्य सम्बन्धि संयन्यत्रको भूमिका थप प्रभावकारी बनाइने छ ।

नीति ख : नगर अस्पताल र स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाको सेवाको पारदर्शिता र विश्वसनीयता अभिवृद्धिका लागि आन्तरिक क्षमता तथा संरचनागत सुधार गरिनुका साथै आवश्यक प्रवर्द्धनात्मक गतिविधि सञ्चालन गरिने छ ।

नीति ग. शिशु मृत्यूदर, बाल मृत्यूदर लगायत सवै किसिमका रोक्न सकिने मृत्यूदर, कुपोषण दर, खोप अभ्यास, प्रोटोकल अनुसार गर्भ जाँच, दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रशुती सेवा लिने संख्या आदिमा सुधार गर्ने दिगो विकास लक्ष्य र राष्ट्रिय लक्ष्य हाँसिल गर्ने दिशामा भएका प्रगतिको वार्षिक समिक्षाको विधि तय गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति घ औषधी, उपकरण र प्रबिधिजन्य स्वास्थ्य सामाग्रीको मूल्य, गुणस्तर निर्धारण, खाद्य पदार्थ सुरक्षा र बजार मूल्य नियन्त्रणका लागि निश्चित मापदण्ड बनाई नगरबाट नियमन गरिने छ ।

नीति ङः महामारीको पुर्वतयारी र प्रतिकार्यका लागि वडा स्तरको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी द्रुत प्रतिकार्य टोली (RRT)गठन र क्रियाशिल गराइने छ ।

नीति चः किशोरकिशोरी, परिवार नियोजन लगायत यौन तथा प्रजनन सम्बन्धी स्वास्थ्य सेवा र स्वास्थ सूचना तथा शिक्षा सबैको पहुँचमा हुने गरी नगर र वडा स्तरबाट प्रतिकारात्मक, प्रवर्द्धनात्मक र सेवामुलक गतिविधि सञ्चालन गरिने छ ।

नीति छः स्वास्थ्य सेवाको माग पक्षलाई थप सवल वनाउन महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको भूमिका बढाउनुका साथै बाह्य संघ संस्थासँग समन्वयात्मक रुपमा सचेतनामुलक गतिविधि सञ्चालन गरिने छ ।

नीति जः क्षयरोग, कुष्ठरोग, पानीजन्य रोग, कीटजन्य, पशुपंक्षीबाट सर्ने रोग आदि रोकथामका उपाय प्रवर्द्धन गरी सरुवारोगको समस्याको दिगो समाधान गरिने छ ।

उद्देश्य ४: स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा नगरको क्षमता विकास गर्नु ।

नीति कः संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणका आधारमा नगरको स्वास्थ्य शाखा तथा अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्थाको उपयुक्त संरचना निर्धारण गरिने छ ।

नीति खः नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखा तथा नगरभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थामा आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिने छ । त्यसका लागि आवश्यकता अनुसार थप जनशक्तिको व्यवस्था तथा उपलब्ध जनशक्तिको क्षमता विकास गरिने छ ।

नीति गः नगरको स्वास्थ्य शाखा, स्वास्थ्य संस्थाहरू तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारी तथा महिला स्वास्थ्य स्वयंसविकाको कार्यका बिच प्रभावकारी समन्वय सुनिश्चित गरिनुका साथै उत्कृष्ठ स्वास्थ्यकर्मी तथा स्वयंसेविकालाई पुरस्कार र क्षमता विकासका अवसर उपलब्ध गराइने छ ।

नीति घः स्वास्थ्य सेवा प्रवाह र स्वास्थ्य क्षेत्रमा हाँसिल भएको उपलब्धी मापन र विश्लेषण गर्न सक्ने गरी स्वास्थ्य सम्बन्धि सवै महत्वपुर्ण सूचना स्वास्थ्य शाखामा व्यवस्थित गरिने छ । त्यसका लागि आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति ङः स्वास्थ्य सेवामा संलग्न कर्मचारी तथा स्वास्थ्यकर्मीका लागि उत्प्रेरणात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुका साथै भौतिक तथा निर्धारित अवधि सम्मको पेशागत सुरक्षा सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति चः नगरका स्वास्थ्यकर्मी तथा स्वास्थ्य जनशक्तिको क्षमता विकासको अंगका रुपमा अध्ययन तथा अनुभव आदानप्रदान भ्रमणका कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति छः आचारसंहिता मार्फत चिकित्सक/स्वास्थ्यकर्मी र बिरामी बीचको सुमधूर सम्बन्ध कायम गर्दै सद्भावपूर्ण व्यबहार सुनिश्चित गर्न प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

उद्देश्य ५: स्वास्थ्य सेवालाई सूचना प्रविधि मैत्री बनाउनु ।

नीति कः स्वास्थ्य संस्था तथा सेवालाई थप पारदर्शी र व्यवसथित गर्न डिजिटल सूचनापाटी, डिजिटल टिकेट काउन्टर, डिजिटल हाजिरी तथा डिजिटल टोकन प्रणालीको ब्यवस्था गरिने छ ।

नीति खः सबै स्वास्थ्य चौकी तथा अस्पतालमा बिरामीहरूको डिजिटल प्रोफाइल राखिने छ । नगरको स्वास्थ्य शाखामा स्वास्थ्य सूचना संकलन तथा डिजिटल स्वास्थ्य तथ्यांक व्यवस्थित गर्न आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिने छ । स्वास्थ्य सूचना प्रणालीको प्रयोगका क्रममा पर्याप्त सूचना संकलन तथा संकलित सबै सूचनालाई नगरको तथ्यांकका रुपमा व्यवस्थित र अध्यावधिक गरिने छ ।

नीति गः नगरवासीका लागि विभिन्न सामाजिक सञ्जाल, नगरको वेवसाइट र स्वास्थ्य सूचना सम्बन्धि एप्स मार्फत नगर तथा बाह्य संघ संस्था मार्फत उपलब्ध हुने स्वास्थ्य सेवाको जानकारी र सचेतनामुलक सन्देश प्रवाह गरिने छ ।

नीति घः निश्चित मापदण्ड बनाई नगरमा अनलाइन मार्फत निशुल्क र सशुल्क स्वास्थ्य परामर्श सेवा प्रवाहको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ङः दमक अस्पतालमा टेलिमेडिकेशन पद्धति विकास गरिनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.३.२: स्वास्थ्य

क. नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३५ ले प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई राज्यबाट प्राप्त हुने आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने तथा स्वास्थ्य सेवामा सबैको समान पहुँच रहने कुरालाई मौलिक हकको रूपमै प्रत्याभूत गरेको छ। दमक नगरपालिकामा स्थानीय अधिकार अनुरुप स्वास्थ्य तथा सरसफाई ऐन निमार्ण भइसकेको भए पनि उक्त ऐनलाई प्रभाकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि थप आबश्यक केही नियमावली, निर्देशिका कार्यबिधिहरू निर्माण हुन बाँकी रहेको छ। नेपाल सरकारको न्यूनतम मापदण्ड अनूरुप आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू नगरका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट पूर्ण रुपमा निःशुल्क र सबै नगरवासीहरूको पहुँचमा सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य तथा सरसफाई ऐन प्रभाकारी रुपमा कार्यन्वयन गर्दै आवश्यक निर्देशिका तथा कार्यबिधिहरू निर्माण गर्न आवश्यक छ।

संघीय सरकारले निर्माण गरेका जनस्वास्थ्य ऐन २०७५, राष्ट्रिय नीति २०७६, स्थानीय तहमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र निर्माण तथा सेवा, स्वास्थ्य पूर्वाधार बिकास मापदण्ड र शहरी विकास मन्त्रालय अर्न्तगतको शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले तयार गरेको स्वास्थ्य पूर्वाधार मापदण्ड तथा स्तरलाई आधार मानी नगर अनुकुल नगरको आफ्नै स्वास्थ्य सेवा तथा पुर्वाधारको स्थानीय मापदण्ड निर्माण गर्न आबश्यक छ।

दिगो बिकास लक्ष्य प्राप्तीका सन्दर्भमा नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको समग्र स्वास्थ्य सुचक र नेपाल सरकारको पन्ध्रौं योजनाको आधार पत्रको अपेक्षित उपलब्धीमा उल्लेख भएका लक्ष्य हाँसिल गर्न नगरको स्वास्थ्य क्षेत्रलाई थप प्रभाकारी र उपलब्धीमूलक बनाई स्वास्थ्य सेवाका कानून, निर्देशिका, कार्यविधि तथा मापदण्ड तत्काल निर्माण गरी लागु गर्ने र कार्यान्वयनको अवस्थाको आवधिक समिक्षा, आबश्यक परिमार्जन तथा संशोधन गर्दै सम्बन्धित आवधिक प्राथमिकता तल प्रस्तुत छ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरको स्वास्थ्य तथा सरसफाई ऐन कार्यान्वयनका लागि नियमावली, निर्देशिका र निम्नानुसारका कार्यबिधिहरू निर्माण गर्ने। ○ निशुल्क स्वास्थ्य बिमा सम्बन्धि कार्यविधि ○ स्वास्थ्य बिमाका लागि स्थानीय प्रेषण प्रणाली सम्बन्धि कार्यविधि ○ नगर एड्स कोष र विपन्न सहायता कोष सम्बन्धि कार्यविधि ○ एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन र निशुल्क सेवा सम्बन्धि कार्यविधि ○ घरदैलो स्वास्थ्य जाँच सेवा तथा स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन सम्बन्धि कार्यविधि	१.स्वास्थ्य ऐन तथा नीति कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्ने।	१.स्वास्थ्य सम्बन्धि नीति तथा कानूनको पुनरावलोकन, परिमार्जन र संशोधन।

○ अन्य सान्दर्भिक कार्यविधिहरू २.स्वास्थ्य सेवा तथा पुर्वाधारको स्थानीय मापदण्ड तयार गर्ने ।	२.स्वास्थ सेवा तथा पुर्वाधारको मापदण्ड कार्यान्वनयको समिक्षा तथा आवश्यक परिमार्जन गर्ने । ३.स्वास्थ्य क्षेत्रको उपलव्धीको आवधिक समिक्षा गरी मध्यकालिन लक्ष्य प्राप्तीमा भएका प्रगतिको लेखाजोखा गर्ने । ४. विशिष्ठ स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन एवं अनलाइन स्वास्थ्य परामर्श सेवा व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गर्ने । ५. "ख" वर्गको एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	२.स्वास्थ सेवा तथा पुर्वाधारको मापदण्ड कार्यान्वनयको समिक्षा तथा आवश्यक परिमार्जन गर्ने । ३.स्वास्थ्य क्षेत्रका अपेक्षित उपलब्धी प्राप्तीमा भएको प्रगतिको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार थप नीतिगत र कानूनी प्रवन्ध गर्ने । ४.विशिष्ठ स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन एवं अनलाइन स्वास्थ्य परामर्श सेवा व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि कार्यन्यनको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिर्मान । ५."ख" बर्गको एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि आबश्यक परिमार्जन ।.

ख. नगरको स्वास्थ सेवा सुधार तथा सबै नगरबासी माझ स्वास्थ सेवाको पहुँच पूऱ्याउन स्वास्थ सम्बन्धि विभिन्न कार्यक्रम आफ्नो बार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा प्राथामिकताका साथ समावेश गर्दै आएको छ । नगरको स्वास्थ्य क्षेत्रको दिर्घकालिन लक्ष्य हाँसिल गर्नका साथै वृहत योजनाका आवधिक कार्य्रकमहरूलाई समेत सहयोग हने हिसाबले नगरपालिकाले बार्षिक नीति तथा कार्यक्रम बनाउनेमा मात्र सिमित नभई नेपाल सरकारको राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६ र पन्ध्रौ योजना आधार पत्रलाई समेत आधार मानी नगरको छुटै दिर्घकालिन स्वास्थ्य नीति निर्माण गरी कार्यन्वयन गर्न आबश्यक छ । तीनको आवधिक प्राथमिकता तल प्रस्तुत छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.नगरको दिर्घकालिन स्वास्थ्य नीति निर्माण गर्ने ।	१.स्वास्थ्य नीतिको कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	१.स्वास्थ्य नीतिको कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा गरी समयअनुकुल आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।

ग.दमक नगरपालिकामा हाल नगर रेडक्रसको स्थानीय इकाईको समन्वयमा एउटा रक्त सञ्चार केन्द्र संचालनमा रहेको छ । नगर तथा सरकारी अस्पताल अर्न्तगत रक्त सञ्चार केन्द्र छैन । नगरभर एउटै रक्त सञ्चार केन्द्र रहेको छ जुन अप्रयाप्त छ । गर्भवती महिला, विभिन्न दुर्घटनामा परेका बिरामीहरू रगतको अभावको कारण अकालमा मृत्यु हुने सम्भावना अन्त्यका लागि नगरमा रहेको रक्त संचार सेवा र रक्त सञ्चार केन्द्रलाई थप प्रभाकारी र व्यवस्थित बनाउन निम्नानुसारको आवधिक कार्यक्रम प्रस्तुत गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)**	**अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)**
१. सम्बन्धित संघ संस्थासँगका समन्वयमा नगरमा थप रक्त सञ्चार केन्द्र (Blood Bank) स्थापना गर्ने ।	१. सम्बन्धित संघ संस्थासँगको समन्वयमा रक्त सञ्चार केन्द्र (Blood Bank) स्थापना र स्तरोन्नती गर्ने ।	१ं रक्त सञ्चार केन्द्र (Blood Bank) लाई थप व्यवर्सथित र आबश्यकता अनुसार नगरका वडाहरूमा विस्तार गर्ने ।
घ.नेपाल सरकार, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले तयार गरेको स्वास्थ्य पूर्वाधार मापदण्ड तथा स्तर अनुसार दमक जस्तो नगरपालिकामा (४०,०००-१००,००० जनसख्या भएको नगरं) २०,००० जनसंख्या बराबर ०.२५ हेक्टर क्षेत्रफलमा निर्माण भएको ५ देखि १५ शैयाको एक प्राथमिक स्वास्थ्य स्याहार केन्द्र र ५०,००० जनसंख्या बराबर १.३ हेक्टर क्षेत्रफलमा निर्माण भएको २५ देखि ५० शैयाको एक अस्पताल हुनपर्ने मापदण्ड रहेको छ । हाल दमक नगरपालिकाको जनसंख्याका नगर पार्श्वचित्र, २०७५ अनुसार ८६,८९० रहेको छ भने अबको बीस वर्षमा करिब १,४०,२८८ पुग्ने अनुमान रहेको छ । नगरको स्वास्थ्य सेवाको जि.आइ.एस नक्सा अनुसार सरकारी स्तरको स्वास्थ्य संस्थाबाट २ कि.मी भन्दा टाढा रहेको घरधुरी सबभन्दा धेरै वडा नं ३ त्यस पछि क्रमशः ४, १०, ६, ५ र २ रहेका छन् । त्ससकारण, अल्पकालीन र दीर्घकालीनमा नयां निर्माण हुने स्वास्थ्य संस्थाहरू यि बस्तीहरूलाई समेट्ने गरी पायक पर्ने स्थानमा निर्माण गर्न आवश्यक छ जहाँ अन्य वडाका भन्दा धेरै सख्याका नगरबासिहरू स्वास्थ्य सेवाका दुरीबाट टाढा रहेका छन् । जसलाई तलको नक्शामा देखाईएको छ ।		

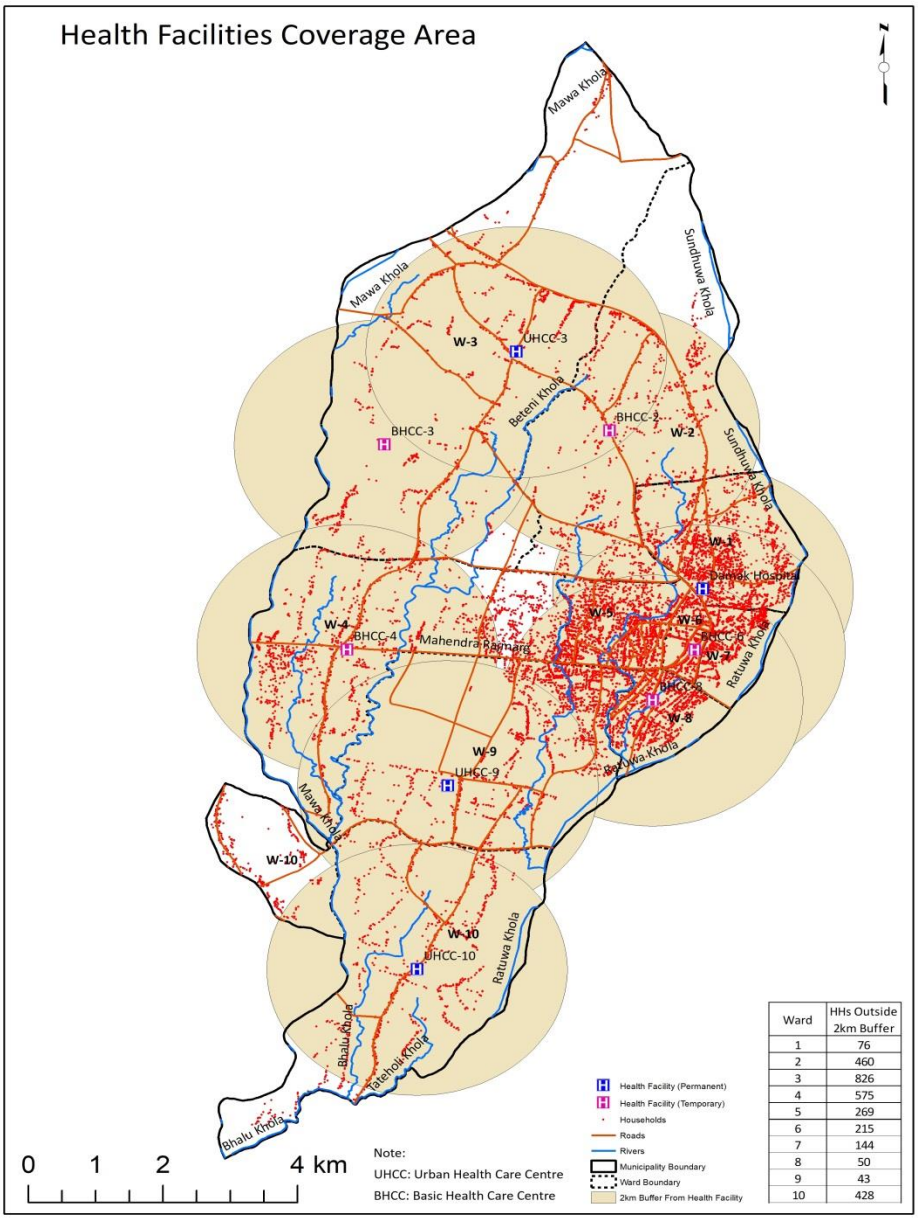

Ward	HHs Outside 2km Buffer
1	76
2	460
3	826
4	575
5	269
6	215
7	144
8	50
9	43
10	428

नक्शा २/५.३.२: स्वास्थ्य संस्थाको सेवा क्षेत्र

नेपाल सरकारको नीति अनुसार नगरको प्रत्येक वडाहरूमा स्वास्थ्य चौकी हुनु पर्ने नीति भए पनि दमक नगरपालिकाको सन्दर्भमा १० वडा मध्ये वडा नं. ५ मा अझै पनि सरकारी स्तरबाट स्वास्थ्य चौकी स्थापना हुनसकेको छैन ।

दमक नगरपालिकामा सरकारी स्तरका १५ शैयाको दमक अस्पताल सहित नगरका वडाहरूमा ८ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरू र ९ वटा भन्दा बढी नीजि स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट स्वास्थ्य सेवा प्रभाह हुदै आएको छ । नीजि स्वास्थ्य संस्थाहरू बढि बजार केन्द्रित रहेको छ विशेष गरी वडा नं ५ र ६ धेरै रहेको छ । नगर जनसंख्याको हिसाबले हेर्दा सरकारी स्तरका स्वास्थ्य केन्द्रहरू अपुग देखिन्छ ।

नगरका १० वडा सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरू मध्ये ४ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूको मात्र पक्की भवन छ । पक्की भवन भएका स्वास्थ्य संस्थाहरूको पनि कहीको मात्र न्यूनतम राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारको भौतिक पुर्वाधारहरू छन् भने बांकी आफ्नै भवन नभएका स्वास्थ्य संस्थाहरू वडा भवन र सामुदायिक भवनहरूमा अस्थाई रुपमा संचालन भईरहेको छ । यसकारण कम्तिमा पनि नगरका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूको स्तरोन्नती गर्दै न्यूनतम राष्ट्रिय मापदण्डमा पुर्वाधारहरू तयार गर्न तथा नगरको माग अनुसार नयाँ अस्पताल निर्माण

गदै स्वास्थ्य सेवामा सुधार तथा गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्न निम्नानुसारको प्राथामिकताका आवधिक कार्यक्रमहरू तय गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरमा संचालनमा रहेका सरकारी तथा सामुदायिक र नीजि स्वस्थ्य संस्थाहरूको भवनका भौतिक पुर्वाधारहरूको डिजिटल इन्भेन्टरी तयार गरी भवन निर्माण र सुधारको आवश्यकता सम्बन्धि विवरण तयार गर्ने ।	१. सरकारी तथा सामुदायिक र नीजि स्वस्थ्य संस्थाहरूको भवनका भौतिक पुर्वाधारहरूको डिजिटल इन्भेन्टरीको अध्यावधिक गर्ने ।	१. सरकारी तथा सामुदायिक र नीजि स्वस्थ्य संस्थाहरूको भवनका भौतिक पुर्वाधारहरूको डिजिटल इन्भेन्टरीको अध्यावधिक गर्ने ।
२. मर्मत सम्भार मार्फत उपयुक्त मापदण्डमा पुऱ्याउन सकिने नगर अर्न्तगतका स्वास्थ्य संस्था भवनको मर्मत सम्भारको कार्य पुरा गर्ने ।	२. नगरमा संचालनमा रहेका सरकारी तथा सामुदायिक स्वस्थ्य संस्थाह रूको मर्मत सम्भार मार्फत उपयुक्त मापदण्डमा पुऱ्याउन सकिने भवनको मर्मत सम्भारको कार्य परा गर्ने ।	२. नगर अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्थाको पुर्वाधार र सेवालाई दमक मापदण्डमा पुऱ्याई सबै नगरवासीलाई संविधान प्रदत्त निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको हक सुनिश्चित गर्ने ।
३. दमक नगरपालिका क्षेत्र भित्र बाल अस्पताल र क्यान्सर अस्पताल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	३.सम्भाव्यताका आधारमा संघ र प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा बाल अस्पताल र क्यान्सर अस्पतालको स्थापना र सञ्चालनका लागि प्रशासनिक र पुर्वाधारका कार्य सम्पन्न गर्ने ।	३.संघ र प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा पुर्वाधार तयार भएका बाल अस्पताल र क्यान्सर अस्पताल सञ्चालन गरिसक्ने ।
४. वडा नं ५ मा स्वास्थ्य संस्था स्थापनाको प्रक्रिया पुरा गर्ने । वडा नं १० मा मावा खोला भन्दा पारीका बासिन्दालाई लक्षित गरी गाउँघर स्वास्थ्य क्लिनिक स्थापना गर्ने र आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र स्थापनाको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	४.सम्भाव्यताका आधारमा मावाखोला पारीका बासिन्दा लक्षित आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र स्थापना गर्ने ।	
५. नगर अन्तर्गतका सबै स्वास्थ संस्थाको भवन निर्माण अघि बढाउने ।	५ नगर अन्तर्गतका सबै स्वास्थ संस्थाको भवन निर्माण गरि सक्ने । ६.संघ र प्रदेश सरकारको समन्वयमा	

६. दमक अस्पताललाई बिशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवा सहित अस्पतालमा स्तरोन्नती गर्न सबै प्रक्रिया पुरा गर्ने ।	दमक अस्पताललाई बिशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवा सहित कम्तिमा ५० शैयाको अस्पतालमा स्तरोन्नती गर्ने ।	६.सम्भाव्यताको आधारमा संघ, प्रदेश र अन्तरपालिका समन्वयमा दमक अस्पताललाई बिशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवाका प्रवाह गर्ने ३०० शैयाको पुर्वाधारयुक्त अस्पतालमा स्तरोन्नती गर्ने ।

ङ. मातृ मृत्युदर २५८ (२०१५) प्रतिलाखबाट सन् २०३० सम्म ७० मा घटाउने र तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसूती गराउनेको अनुपात ५५.६ (२०१५) बाट सन् २०३० मा ९० मा बढाउने लक्ष्य लिइएको छ ।

नगरको सुरक्षित मातृत्व सेवालाई थप सुधार गर्न प्रोटोकलअनुसार पहिलो पटक गर्भवती जाँच सेवा लिनेको संख्या, प्रोटोकलअनुसार ४ पटक गर्भवती जाँच सेवा लिनेको संख्या, दक्ष प्रसुतिकर्मीबाट (डाक्टर, नर्स, तालिम प्राप्त अ.न.मि.) प्रसुति गराउनेको संख्या, प्रोटोकलअनुसार ३ पटक सुत्केरी जाँच गरेको सङ्ख्यामा सुधार गर्न जरुरी छ ।

घरमै सुत्केरी गराउने कार्य शुन्य पार्ने कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन दमक नगर भित्रका गर्भवती तथा सुत्केरी, अशक्त असहायहरूका लागि निशुल्क एम्बुलेन्स सेवा संचालन गर्ने तथा गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूका लागि निशुल्क रुपमा आइरन, क्यालसियम तथा फोलिक एसिड वितरण गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरू नगरले आफ्ना बार्षिक कार्यक्रममा समावेश गरेको छ ।

नगरपालिकाको केन्द्रका नगरबासीहरूको पहुँच सहज देखिएता पनि वडाहरूको गाउँको बस्तीहरूमा गुणस्तरीय प्रसुती सेवाको अझै पहुच पुग्न सकेको छैन । मातृ मृत्युदर तथा नव शिशु मृत्युलाई घटाउन निन्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ । नगर भरी तीन वटा मात्र सरकारी स्तरको बर्थिङ सेन्टर रहेको छ जुन प्रयाप्त छैन ।

नगरपालिकाको केन्द्रका नगरबासीहरूको पहुँच सहज देखिएता पनि विकट वडाहरूमा गुणस्तरीय प्रसुती सेवा को अझै पहुच पुग्न सकेको छैन । मातृ मृत्युदर तथा नव शिशु मृत्युलाई घटाउन निन्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.प्रसुती सेवाको पहुच पुग्न नसकेको वडा तथा बस्तीहरूका स्वास्थ्य संस्थाह रुमा प्रसुति केन्द्र स्थापनाका लागि प्रक्रिया शुरु गर्ने ।	१. नगर स्तरमा आपतकालिन प्रसुति सेवा (Emergency Obstetric Care) स्थापना र सम्बन्धित विशेषज्ञको निगरानीमा सेवा सञ्चालन गर्ने ।	१.नगरका सबै वडामा क्लस्टर स्तरमा प्रसुति केन्द्र र नगर स्तरमा आपतकालिन प्रसुति सेवा (Emergency Obstetric Care) स्थापना र सम्बन्धित विशेषज्ञको निगरानीमा सेवा सञ्चालन गर्ने ।
	२. अपुग विश्लेषणका आधारमा नगरका सबै वडामा स्वास्थ्य संस्था स्थापना गरी क्लस्टर स्तरमा सामान्य प्रशुती सेवा केन्द्र स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।	२. क्लस्टर स्तरका प्रशुती सेवा केन्द्रको न्युनतम मापदण्ड कायम गर्ने ।
३.घरमै सुत्केरी गराउने कार्य शुन्य पार्ने कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन दमक नगर भित्रका गर्भवती तथा सुत्केरी, अशक्त असहायहरूका लागि निशुल्क	३. नगर भित्रका गर्भवती तथा सुत्केरी, असक्त असहायहरूका लागी निशुल्क	३. नगर भित्रका गर्भवती तथा सुत्केरी, असक्त असहायहरूका लागी निशुल्क एम्बुलेन्स सेवा संचालन कार्यक्रमको निरन्तरता दिने ।

एम्बुलेन्स सेवा संचालन गर्ने । ४. गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूका लागि निशुल्क रुपमा आइरन, क्यालसियम तथा फोलिक एसिड वितरणलाई निरन्तरता दिने ।	एम्बुलेन्स सेवा संचालन कार्यक्रमको निरन्तरता दिने । ४. गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूका लागि निशुल्क रुपमा आइरन, क्याल्सियम तथा फोलिक एसिड वितरणलाई निरन्तरता दिने ।	४. विपन्न वर्गका गर्भवती महिलाका लागि क्याल्सियम, प्रोटिन, भिटामिन आदि निशुल्क उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।
च. दमक नगरपालिका नेपालको एक पुरानो र विकसित नगर हो । सरकारी स्तरको १५ शैयाको दमक अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी तथा शहरी स्वास्थ्य चौकी रहेको छ जहाँ साधारण स्वास्थ्य सेवा मात्र सम्भब छ अन्य आधुनिक र ठुला रोगहरूको उपचारको लागि नगर बाहिर जस्तो बिराटनगर, धरान, सिलगुडि धाउन पर्ने बाध्यता रहेको छ । प्रदेश सरकारको सहयोग र समन्वयनमा नगरमा रहेको सरकारी अस्पताल तथा अन्य स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आधुनिक र विशिष्ठ स्वास्थ्य सेवाहरू संचालन गर्दै अन्य स्वास्थ्य चौकी र शहरी स्वास्थ्य केन्द्रहरूलाई थप स्तरोन्नती गर्दै सकेसम्म नगरका बिरामीहरूलाई नगरका सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सर्बसुलभ तथा आधुनिक स्वास्थ्य सेवा दिन निन्न अनुसारको आबधिक कायक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. विभिन्न निकायसँगको समन्वयमा नगरको सरकारी अस्पतालमा विशिष्ट विशेषज्ञ सेवा सञ्चालनका लागि पर्याप्त जनशक्ति र उपकरणको व्यवस्था गर्ने । २.अनलाईन स्वास्थ्य परामर्श सेवा तथा टेलिमेडिसिन सेवाको शुरुवात गर्न प्रक्रिया पुरा गर्ने ।	२.अनलाईन स्वास्थ्य परामर्श सेवा तथा टेलिमेडिसिन सेवा प्रारम्भ गर्ने । ३.स्वास्थ्य तथ्यांक तथा स्वास्थ्य प्रोफाइलकाको अध्ययन र विश्लेषणका आधारमा वार्षिक रुपमा प्रमुख स्वास्थ्य समस्या परिचान गरी तीनको न्यूनीकरणमा लक्षित केन्द्रीत स्वास्थ्य शिविर लगायत विशिष्टीकृत अस्थायी स्वास्थ्य सेवा संचालन गर्ने ।	२.अनलाईन स्वास्थ्य परामर्श सेवा तथा टेलिमेडिसिन सेवा थप व्यवस्थित र बिस्तार गर्ने ।

४.दमक अस्पताललाई बिशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक प्रक्रिया परा गर्ने । ५. नगर सरकारी स्वास्थ्य अस्पतालमा सडक दर्घटना तथा प्राकृतिक प्रकोपका कारण हुने गम्भिर प्रकृतिका चोट पटक तथा आपतकालिन स्वास्थ्य सेवाका लागि स्थानीय ट्रमा सेवा शुरु गर्न आवश्यक प्रक्रिया परा गरी पुर्बाधार तयार गर्ने । ७. संघ संस्थासँगको समन्वय मा नगरमा लागुऔषध दुर्व्यसनी सुधार केन्द्र स्थापना र सञ्चालन लागि प्रक्रिया पुरा गर्ने । ८ दमक नगरपालिका क्षेत्रमा अधिक जनताको चाप हुने सरकारी, गैर सरकारी कार्यालय, दमक अस्पताल दमक नगर कार्यपालिका परिसरमा स्तनपान कक्ष स्थापना गर्ने ।	४. दमक अस्पताललाई बिशिष्टीकृत स्वास्थ्य सेवाका शुरु गर्ने । ५.सम्भाव्यताको आधारमा केन्द्र र प्रदेशको समन्वयन र सहयोगमा स्थानीय ट्रमा सेवा केन्द्र स्थापन गर्ने । ६.आफन्त सम्पर्कमा नआइपुग्दा सम्मका लागि दुर्घटनामा परी घाइते भएका बिरामीको प्रारम्भिक उपचार स्थानीय अस्पतालमा निशुल्क गराउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । ७. संघ संस्थासँगको समन्वयमा नगरमा लागुऔषध दुर्व्यसनी सुधार केन्द्र स्थापना र सञ्चालन गर्ने । ८.दमक नगरपालिका क्षेत्रमा अधिक जनताको चाप हुने सरकारी, गैर सरकारी कार्यालय, दमक अस्पताल दमक नगर कार्यपालिका परिसरमा स्तनपान कक्ष स्थापना तथा विस्तार गर्ने	

छ. संघीय सरकारले विभिन्न ८ वटा गम्भिर किसिमका रोगहरू क्यान्सर, मुटुरोग, मृगौला, अल्जाइमर्ज, पारकिनीजम, हेड इन्जुरी, स्पाइनल इन्जुरी र सिकलसेल एनिमियाको लागि नेपाल भित्रै उपचार गरेमा १ लाख देखि ८ लाख सम्म आर्थिक सहयोग गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

नगर भित्रका अति विपन्न, दलित आदिवासी जनजाति, अन्य जातिका विपन्न मुटु र मृगौलाका बिरामीहरूका लागि विपन्न सहायता कोष बनाई आवश्यक सहयोग गर्ने नीति लिएको छ ।

नगरमा रहेका गरिब तथा विपन्न बर्गका नागरिकहरूसम्म स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुऱ्याउन आर्थिक सहयोगमा वृद्धि गर्दै संघीय सरकारले दिदै आएका आर्थिक सहयोगलाई समेत नगरका गरिब तथा विपन्न वर्गका

नागरिकहरूसम्म सेवा बिस्तार गर्न नगरपालिकाको तर्फबाट समन्वयनकारी भूमिका निभाउदै निन्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. स्थानीय कानुन अनुसार विपन्न र बढि सम्वेदनशिल रोगका बिरामीका लागि स्वास्थ्य सहायता कोष स्थापना गर्ने । २. नेपाल सरकारको कार्यक्रम अनुसार निशुल्क औषधी वितरणलाई निरन्तरता दिने । बिरामीको स्वास्थ्य जाँच प्रतिवेदनका आधारमा नसर्ने रोगको निश्चित औषधी स्थानीय स्वास्थ्य संस्था बाट निशुल्क रुपमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने ।	१ नगरको स्वास्थ्य सहायता कोषको आकार वृद्धि गरी अति विपन्न वर्गका बिरामीलाई ठूलो खर्च लाग्ने तथा गम्भीर प्रकृतिका रोगहरूको उपचारमा स्वास्थ्य बिमाको रकमले नथेग्ने खर्च नगरबाट बेहोर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउने ।	१. उपयुक्त मापदण्ड र प्रक्रियाका आधारमा आर्थिक हैसियत कमजोर भएका नागरिकहरूको क्यान्सर, मुटुरोग, पक्षघात, दुबै मृगौलाले काम नगर्ने जस्ता गम्भिर प्रकृतिका बिरामीको उपचार नगर भित्र वा बाहिरका अस्पतालमा पुर्ण रुपमा निशुल्क हुने व्यवस्था मिलाउने । ३. निश्चित मापदण्डका आधारमा नीजि तथा सामुदायिक स्तरमा सञ्चालित स्वास्थ्य सघ सस्थाबाट समेत विपन्न परिवार लगायतका विशेष वर्गका लागि निशुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध भएको सुनिश्चितताका लागि समन्वयात्मक र नियमनकारी भूमिका निर्वाह गर्ने ।

ज. शिशु र बाल्य अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी.एक पटक, डि.पि.टी. हेप.बी हिब तीन पटक, पोलियो तीन पटक, पि.सी.भी. ३ पटक, दादुरा रुबेला दुई पटक तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ । विभिन्न किसिमका ११ वटा प्राणघातक रोगहरूबाट बचाउनका लागि बच्चा जन्मेको १५ महिनाभित्र सबै खोप पुरा लगाइसक्नु पर्ने कुरालाई नगरले उच्च प्राथामीकतामा राखेको छ ।

नगरमा हाल १० वटै वडाहरूमा रहेका खोप क्लिनिक मार्फत सेवा दिदै आए पनि स्वास्थ्य संस्था बाहिरका खोप स्थलहरूलाई व्यवथित बनाउन सकिएको छैन । यसकारण खोप सेवाको गुणस्तरीताका केही सिमितता रहेका छन् । प्रत्येक वडा र बस्तीलाई समेट्ने हिसाबले क्लस्टर स्तरमा व्यवस्थित खोप केन्द्र स्थापना गर्न आबश्यक छ । दमक नगरपालिका पुर्ण खोपयुक्त नगर हो । पुर्ण खोपयुक्त नगर सुनिश्चिततालाई निरन्तरता र सुधारका लागि निम्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१ स्वास्थ्य संस्था बाहिरका खोप स्थल निर्धारित र व्यवस्थित गर्ने । २.पुर्ण खोपयुक्त नगर सुनिश्चिततालाई निरन्तर ता दिने ।	१ नगरको सबै वडाहरूमा व्यवस्थित तथा निश्चित ठाउँमा खोप केन्द्र स्थापना गर्ने । २.पुर्ण खोपयुक्त नगर सुनिश्चिततालाई प्रभाकारी रुप मा निरन्तरता दिने ।	१ आवश्यकता अनुसार थप खोप केन्द्र स्थापना गर्ने । २.पुर्ण खोपयुक्त नगर सुनिश्चिततालाई प्रभाकारी रुप मा निरन्तरता दिने

झ. बालवालिकाको पोषणको अवस्थालाई सम्वन्धित क्षेत्रको सामाजिक र आर्थिक विकासको सूचकको रूपमा हेर्न सकिन्छ । बाल अधिकार सम्बन्धि महासन्धी १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचक्र्याई, दुव्यर्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ ।

दमक नगरपालिकाले नगरमा रहेका बालबालिकाको पोषणलाई ध्यानमा राख्दै बालबालिकामा देखिने कुपोषणजस्ता समस्यालाई कम गर्न निम्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरेको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाको पोषण व्यवस्थापनका लागि विशेष कार्यक्रमको शुरुवात गर्ने ।	१.कुपोषित वालवालिकाको तथ्यांक अध्यावधिक गरी लक्षित पोषण कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने । शसर्त अनुदानका कार्यक्रम बाहेक नगर स्तरको विशिष्ठ पोषण कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	१.सामुदायिक स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमलाई परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने । २.नगरमा सबै किसिमका कुपोषणहरूको पुर्ण रुपमा अन्त्य गर्ने ।

ञ. नगरका गाउँ बस्ती रहेका वडाहरूका नागरिकहरूमा स्वास्थ्य सम्बन्धि जनचेतना तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ । नगरमा देखिएका प्रमुख सर्ने, नसर्ने रोगहरू तथा दीर्घ रोगहरू, यौन तथा प्रजनन शिक्षा, पोषण सम्बन्धि, संघ, प्रदेश, नगर र अन्य संघ संस्थाबाट प्रवाह हुने स्वास्थ्य सेवाहरू र अन्य स्वास्थ्य सम्बन्धि जनचेतमुलक कार्यक्रमहरू आदि सम्बन्धि विभिन्न शिविर तथा जनचेतनाका कार्यक्रमहरू कम मात्रामा हुने गरेको छ । यस नगरपालिकामा रक्तचाप, मधुमेह, बाथ/हाडजोर्नी दुख्ने, दम, थाइराइड र मुटु रोग सम्बन्धि रोगीहरू बढि मात्रमा रहेको छ । यस्ता रोगहरूको न्युनिकरण गर्न लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आबश्यक छ । नगरमा कार्यरत विभिन्न राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था तथा नगरका स्वास्थ्य संस्थासंग साझेदारी र सहकार्यमा यस्ता जनचेतनामूलक कार्यक्रम तथा लक्षित कार्यक्रम गर्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. कीटजन्य वा अन्य सर्ने र नसर्ने रोगको रोकथाम र उपचार, मातृ शिशु स्वास्थ्य, पोषण, पानीजन्य रोग तथा सरसफाई, मनोसामाजिक समस्या, महिलाहरूको पाठेघरको समस्या, स्तन क्यान्सर लगायत सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धि सचेतानमुलक गतिविधि सञ्चालन गर्ने । २. विभिन्न संघ संस्था तथा स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरू	१. सामुदायिक स्वास्थ्यका प्रवर्द्धनात्मक र सचेतनामुलक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने । २.सुकुम्बासी बस्ती तथा मजदुर बाहुल्य क्षेत्र लक्षित स्वास्थ्य शिविर तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरूको निरन्तरता दिने ।	१.सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धि सचे तनामुलक गतिविधि सञ्चालनलाई निरन्तरता दिने ।

सँगको साझेदारीमा नगर केन्द्र बाहिरका वडा तथा सुकुम्बासी बस्ती तथा मजदुर बाहुल्य क्षेत्र लक्षित स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गर्ने । ३. नगरको आफ्नै कार्यक्रम र सशर्त अनुदान वा संघ संस्थाको साझेदारीमा प्रवाह हुने स्वास्थ्य सेवा तथा निशुल्क औषधी सम्बन्धमा महिला स्वयंसेविका मार्फत वा अन्य विधिवाट प्रचार प्रसार गर्ने । ४.धुम्रपान, मध्यपान र लागु पदार्थ सेवन निरुत्साहित गर्न प्रवर्द्धनात्मक र नियन्त्रणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ६.विद्यालयमा किशोर किशोरी, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा लगायत तथा २० बर्ष भन्दा कम उमेरमा विवाह गर्ने, बच्चा जन्माउने अभ्यास अन्त्य गर्ने गरी सचेतना लगायतका लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	३. नगरका स्वास्थ्य सेवा सुबिधाबारे र जनचेतना तथा सामुदायिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धनका लागि सूचना प्रविधिका बहु माध्यम (मोबाइल एम्स लगायत) उपयोग गर्ने । ४. धुम्रपान, मध्यपान र लागु पदार्थ सेवन निरुत्साहित गर्न प्रवर्द्धनात्मक र नियन्त्रणका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने । ५. नसर्ने रोगको रोकथाम तथा उपचारमा केन्द्रीत प्रवर्द्धनात्मक तथा सेवामुलक थप कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने । ६. विद्यालयमा किशोर किशोरी, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाका सचेतना लगायतका लक्षित कार्यक्रम निरन्तरता दिने ।	४ धुम्रपान, मध्यपान र लागु पदार्थ सेवन निरुत्साहित गर्न प्रवर्द्धनात्मक र नियन्त्रणका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने । ५.रक्तचाप, मधुमेह, बाथ/हाडजोर्नी दुख्ने, दम र मुटु रोग सम्बन्धि रोगहरू न्युनिकरण गर्ने कार्यमा प्रगतिको आवधिक समिक्षा गर्ने र लक्षित कार्यक्रममा आवश्यक परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने । ६.विद्यालयमा किशोर किशोरी, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा लगायत लगायतका लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै प्रगतिको आवधिक समिक्षा गर्ने र लक्षित कार्यक्रममा आवश्यक परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने ।

ट. नेपाल सरकारको स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम अर्न्तगत ५ जना सदस्य भएको परिवारको लागि रु ३५०० बिमा किस्तामा १ वर्षको अबधी भर रु १ लाख सम्मको स्वास्थ्य सेवा लिन सकिने छ भने ५ सदस्यीय भन्दा बढि भएका परिवारमा थप प्रति सदस्य ७ सय किस्ताबाट थप रु. २० हजार सम्मको स्वास्थ्य सेवा लिन सकिने छ साथै ७० वर्ष भन्दा माथिका ज्येष्ठ नागरिक र बिमा किस्ता तिर्न नसक्ने परिवारको लागि भने नेपाल सरकारले नै निशुल्क गरिदिने व्यवस्था रहेको छ ।

नेपाल सरकारको स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम दमक गरपलिकामा लागु भइसकेको छ । दमक नगरपलिकाले ७० वर्ष भन्दा माथिका नागरिक, अपाङ्गता भएका नागरिक र विपन्न नागरिकलाई निशुल्क स्वास्थ्य बीमा गराउने कार्यक्रमलाई नगरको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । तर स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रमको सेवा लिन यस नगरपालिकामा झन्झटिलो, स्वास्थ्य बिमा अर्न्तगतका औषधीहरूको अभाव, सेवा लिन धरै समय लाग्ने गरेको छ । नगरको स्वास्थ्य क्षेत्रको सेवामा यो पनि एउटा प्रमुख समस्याको रुपमा रहेको छ । अति विपन्न, गरिब, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग लगायत सबै

नगरबासीसम्म स्वास्थ्य सेवाको पहच विस्तार गर्न नेपाल सरकारको बिमा कार्यक्रमलाई नगरको हिसाबले थप प्रभाकारी बनाउन निम्न प्राथाकिताका आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा सहभगिता विस्तारका प्रवर्द्धनात्मक र सहयोगात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ३. स्वास्थ्य विमा मार्फत उपलब्ध हुने स्वास्थ्य सेवा प्राप्ती सहज बनाउन टोकन प्रणाली लागु गर्नुका साथै उपचार र प्रेषण प्रक्रियालाई सरल बनाउने ।	१ स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रममा सहभागिता विस्तारका प्रवर्द्धनात्मक र सहयोगात्मक कार्यक्रम सञ्चालनलाई निरनन्तर ता दिने । २. राष्ट्रिय स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रममा सामञ्जस्यता हुने गरी नगर स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम लागु गर्ने । ३.स्वास्थ्य बिमा सेवालाई थप विस्तार र व्यवस्थित बनाउने । निश्चित मापदण्डका आधारमा निशुल्क स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा समेटिने परिवारको सुची तयार गरी वार्षिक रुपमा ती परिवारको बिमा समयवद्ध रुपमा गराउने ।	१. स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रममा सहभगिता विस्तारका प्रवर्द्धनात्मक र सहयोगात्मक कार्यक्रम सञ्चालनलाई निरन्तरता दिने ।
ठ. नगरपालिकामा रहेका सरकारी अस्पताल लगायतका केही स्वास्थ्य संस्थाहरूमा नगरबासीहरूले स्वास्थ्य सेवा लिन लामो समय पालो कुर्नुपर्ने विशेषगरी टिकट काट्न र सेवा लिन धेरै समय खर्च गर्नु परेको छ । साथै, स्वास्थ्य संस्थाहरूमा प्रविधिहरूको कम प्रयोगमा आउने गरेको छ । जस्तो स्वास्थ्य सम्बन्धि तथ्याङ्क राख्ने कुराहरूमा तथा सेवा दिने कराहरू आदिमा त्यसकारण स्वास्थ्य सेवालाई तथा छिटो, छरितो र प्रभावकारी बनाउन तथा डिजिटल तथ्याङ्कहरूलाई थप व्यवथित गदै निन्न आवधिक कार्यक्रमहरू तय गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. हाल नगरमा सञ्चालनमा रहेका सरकारी स्वास्थ्य संस्थाह रूमा बिरामीको चाप अनुसार टिकेट काउन्टरहरू थप गर्ने, डिजिटल टोकन सिस्टम र हेल्प डेस्कको व्यवस्था गर्ने । २.स्वास्थ्य शाखाले प्रयोग गर्ने र स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई थप व्यवस्थित र नगरका लागि विशिष्टीकृत बनाउने । स्वास्थ्य क्षेत्रको अनुगमन र नियमनको कार्यलाई तथ्यांकमा आधारित बनाउने ।	१.नगरमा सञ्चालनमा रहेका सरकारी स्वास्थ्य संस्थाह रूमा बिरामीको चाप अनुसार टिकेट काउन्टरहरू थप गर्ने, डिजिटल टोकन सिस्टम र हेल्प डेस्कको व्यवस्था गरी सक्ने ।	

५.नगरका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आउने बिरामीहरूको डिजिटल प्रोफाइल राख्न शुरु गर्ने ।	४.नगरको GIS मा आधारित स्वास्थ्य सेवाका तथ्यांक अध्यावधिक भएको सुनिश्चित गर्ने । ५. नगरका सवै स्वास्थ्य संस्थामा उपचार गर्ने नगरवासीको स्वास्थ्य प्रोफाइल व्यवस्थित गर्ने । ६.सबै वडाका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट नगरको स्वास्थ्य शाखामा गरिने प्रतिवेदन प्रणालीलाई डिजिटाइज र अनलाइन गर्ने ।	३. स्वास्थ्य सम्बन्धि सूचनालाई सम यवद्ध (Real Time) मा अध्यावधिक हुने व्यवस्था मिलाउने ।

ढ. दमक नगरपलिकाले हाल ७२ भन्दा बढि औषधीहरू आफ्ना स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट बितरण गर्दै आएको छ ।तर स्वास्थ्य संस्थाहरूमा निशुल्क औषधीहरूको अभाव हुने गरेको छ । संघीय सरकार र नगरबाट वितरण हूने निशुल्क औषधीहरूको सहज वितरण गर्न र नगरको पहलमा यस्ता सेवाहरू थप तथा औषधी आदिको उपलब्धतामा सहज गर्न निम्न प्राथामीकताका कार्यक्रमरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरू न्यूनतम स्वास्थ्य उपकरण, निशुल्क औषधी, परिवार नियोजनका साधान, खोप, भिटामिन, आइरन चक्की आदिको उपलब्धता र उपयुक्त मौज्दात कायम राख्ने ।	१. नगरमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा न्यूनतम स्वास्थ्य उपकरण, निशुल्क औषधी तथा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सामग्री तथा औषधी आदिको उपलब्धता र उपयुक्त मौज्दातलाई थप व्यवस्थित बनाउने ।	१. नगरमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा न्यूनतम स्वास्थ्य उपकरण, निशुल्क औषधी तथा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सामग्री तथा औषधी आदिको उपलब्धता र उपयुक्त मौज्दातलाई थप व्यवस्थित बनाउने ।

ण. नगरपालिकाद्धारा सञ्चालित २ वटा एम्बुलेन्स सञ्चालनमा रहेको छ । जुन नगर भरिका लागि अपर्याप्त छ । सुबिधासम्पन 'ख' बर्गको एम्बूलेन्स सेवा सुचारु गर्दै आपतकालिन तथा ट्रमा प्रणाली सदृढीकरण गर्न निम्न प्राथाकिमताका आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा नगरमा "ख" वर्गको एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालनका लागि प्रशासनिक प्रक्रिया पुरा गर्ने ।	१. नगरको विकट वडाहरूमा विपन्न, गर्भवती र सुत्केरी, ज्येष्ठ नागरिकहरूका लागि निश्चित मापदण्ड बनाई कम्तीमा पनि "ख" वर्गको एम्बुलेन्स सञ्चालन गर्ने ।	१. नगर अस्पताल र नगर केन्द्रका अन्य स्वास्थ्य संस्था केन्द्रित रहेर सबै नगरवासीमा ख वर्गको एम्बुलेन्स सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने । आवश्यकता अनुसार नगरमा ग बर्गको एम्बुलेन्सको व्यवस्था गर्ने ।

त. नगरको स्वास्थ्य सेवाको क्षेत्रमा एक प्रमख समस्या मध्ये दक्ष जनशक्तिको अपर्याप्ता पनि एक हो । दमक नगरपालिकामा दरबन्दी अनुसारका स्वास्थ्य शाखामा आवश्यक कर्मचारी र स्वास्थ्य संस्थाहरूमा दक्ष र पर्याप्त स्वास्थ्यकर्मी, विशेषज्ञ डाक्टर, स्वास्थ्य उपकरण चलाउन सक्ने दक्ष जनशक्तिहरूको कमी रहेको छ । दमक अस्पतालमा अन्यत्रको तुलनामा स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता केही राम्रो भएता पनि नगरमा बिशेषज्ञ चिकित्सक र वडाका स्वास्थ्य चौकी, शहरी स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा स्वास्थ्यकर्मीहरू पर्याप्त छैनन् । अझै पनि वडाका केही आधारभुत स्वास्थ्य केन्द्र र शहरी स्वास्थ्य केन्द्रहरू एनमीको भरमा सञ्चालन भइरहेको छ ।

केन्द्र, प्रदेशबाट आउने कर्मचारी बाहेक नगरको आफ्नै लगानीमा पनि आवश्यक जनशक्तिको व्यस्थापन गर्न जरुरी छ । यसैगरी नगरमा कार्यरत कर्मचारीहरू (प्रशासन, व्यवस्थापन र प्राविधिक क्षेत्रका) नेपाल सरकारबाट नियमित रुपमा उपलब्ध हुने बाहेकको स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकासका छोटो र मध्यम अवधिका तालिम कार्यक्रम नगरको तर्फबाट न्यून मात्रामा मात्र सञ्चालन गर्न सकिएको छ । नगरका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा दक्ष जनशक्तियुक्त बनाई स्वास्थ्य क्षेत्रलाई थप सुधार र प्रभाकारी बनाउन निम्न आवधिक प्राथामिकताका कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षण मार्फत, तत्काल, मध्यकाल र दिर्घकालका लागि चाहिने स्वास्थ्य क्षेत्रको जनशक्तिको संख्या र स्तर प्रक्षेपण गर्ने । २.संघ र प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा नगरको स्वास्थ्य शाखालाई आवश्यक जनशक्ति युक्त बनाउने । ३. नगर अस्पताल र सबै स्वास्थ्य संस्थामा अल्पकालका लागि आवश्यक न्यूनतम जनशक्ति व्यवस्थापन गरिसक्ने । ४.सम्भाव्यताका आधारमा स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा महिनाको एक पटक चिकित्सकबाट स्वास्थ्य परीक्षणका लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने । ५.स्वास्थ्य संस्था व्यवस्थापन समिति, स्वस्थ्य कर्मी, स्वस्थ्य स्वयसेविकाहरूका लगि क्षमता अनुशिक्षण तथा तालिम सञ्चालन गर्ने ।	१.संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षणको नतिजा अनुसार मध्यकालका लागि निर्धारित नगरको संगठन ढाँचा बमोजिम स्वास्थ्य शाखा तथा स्वास्थ्य संस्थालाई जनशक्ति र उपकरणयुक्त बनाउने । ४. वडा स्तरका स्वास्थ्य चौकी वा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रमा महिनाको एक पटक डाक्टरबाट स्वास्थ्य परिक्षण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने । ५. निर्धारित क्षमता विकासका छोटो र मध्यम अवधिका कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने । ६. .स्वस्थ्य सूचनामा आधारित अनुगमन, मूल्याकन, समिक्षा, नीति	१.स्वास्थ्य शाखालाई सबै स्तरका स्वास्थ्य सेवा को अनुगमन र सुपरिवेक्षण गर्न सक्ने गरी आवश्यक जनशक्ति, उपकरण र सूचना प्रविधियुक्त बनाउने । ४.आवश्यकता र सम्भाव्यताको आधारमा प्रत्येक वडाका स्वास्थ्य संस्थालाई पूर्वाधार र सेवामा स्तरोउन्नती गर्दै कम्तीमा एक जना डाक्टरको आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने । ५.स्वास्थ्य क्षेत्रको क्षमता विकासका कार्यक्रमलाई परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने ।

६.नेपाल सरकारबाट नियमित रुपमा उपलब्ध हुने बाहेकको स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता विकासका छोटो र मध्यम अवधिका तालिम कार्यक्रम तय गर्ने । ६.नगर कार्यपालिका अन्तर्गतको सामाजिक विकास समितिमा स्वास्थ्य फोकल पर्शन तोक्ने । ७.स्वास्थ्य क्षेत्रका सबै स्वास्थ्य कर्मी तथा कर्मचारीहरूको भौतिक र व्यवसायिक शुरक्षाका मापदण्ड तय गर्ने ।	निर्माण तथा निर्णय प्रक्रिया व्यवस्थित गर्ने गरी स्वास्थ्य शाखाको क्षमता विकास गर्ने । ७.स्वास्थ्य क्षेत्रका सबै स्वास्थ्य कर्मी तथा कर्मचारीहरूको भौतिक र व्यवसायिक सुरक्षाका मापदण्ड तय गरी कार्यान्वयन गर्ने । ८.नगर र वडा स्तरका स्वास्थ्य व्यवस्थापन तथा स्वास्थ्य अनुगमन समितिलाई तालिम र पुर्नताजगीको व्यवस्था गर्ने । यसमा स्वास्थ्य फोकल पर्शन तथा सामाजिक विकास समितिको पनि प्रतिनिधित्व गराउने । ९.नगरका स्वास्थ्य सेवाका क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरू (प्रशासन, व्यवस्थापन र प्राविधिक) का लागि कार्य सम्पादनमा आधारित क्षमता विकास र पुरस्कार प्रणाली तय गरी वार्षिक रुपमा कार्यान्वन गर्ने ।	. ७.नगरका स्वास्थ्यकर्मी र कर्मचारीहरूको भौतिक र व्यवसायिक सुरक्षाका मापदण्ड कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा गरी समयानुकुल परिमार्जन गर्दै जाने । . ९.नगरका स्वास्थ्य सेवाका क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरू (प्रशासन, व्यवस्थापन र प्राबिधिक) का लागि कार्य सम्पादनमा आधारित क्षमता विकास र पुरस्कार प्रणालीलाई निरनन्तरता दिने ।
थ.नगरको स्वास्थ्य शाखामा पर्याप्त भएपनि वडाहरूमा रहेका अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी र शहरी स्वास्थ्य केन्द्रमा प्रशासन कार्य गर्नको निम्ति, बिरामीहरूको डिजिटल प्रोफाइल राख्न तथा अन्य तथ्याङ्कको डिजिटल अभिलेख राख्नको लागि आवश्यक कम्प्युटर लगायतका उपकरणको अपर्याप्तता छ । उपलव्ध भएका सामाग्रीहरूको प्रयोग पनि सिमित मात्रामा मात्र भएको छ । नगरका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा प्रयाप्त र व्यवस्थित तथ्याङ्क डिजिटल अभिलेख नहूँदा नगरको वास्तविक स्वास्थ्य सूचाङ्कहरू निकाल्न सकिने अवस्था छैन । त्यसकारण नगरका तथ्याङ्कको डिजिटल अभिलेखलाई अझ व्यवस्थित गर्न तथा विभिन्न रिपोर्टिङ र दस्ताबेजहरूमा प्रयोग गर्नका लागि निम्न कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगर र वडा स्तरका सबै स्वास्थ्य शाखा र सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सम्बन्धित तथ्याङ्कको डिजिटल	१. नगर र वडा स्तरका सबै स्वास्थ्य शाखा र सम्बन्धत स्वास्थ्य संस्थाहरूमा डिजिटल अभिलेख राख्न आश्यक	१.स्वास्थ्य संस्थाका गतिवधिको अनुगमन तथा मुल्यांकनलाई तथ्यांक विश्लेषणमा आधारित

अभिलेख राख्न आवश्यक कम्पूटर, प्रिन्टरको व्यवस्थाको शुरुवात गर्ने । स्वास्थ्य कर्मचारीहरूका लागि विद्युतीय हाजिरको व्यवस्था । २. सवै महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाका लागि उपयुक्त प्रतिवेदन प्रणाली सहितको आधारभूत उपकरण उपलब्ध गराउने ।	कम्पूटर, प्रिन्टरको व्यवस्था गरिसक्ने ।	बनाउने । सूचना प्रविधिमा आधारित अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने ।
द. नगर अन्तर्गतका स्वास्थ्य शाखा, स्वास्थ्य संस्थाका व्यवस्थापन समिति, जनप्रतिनिधि, सबै स्वास्थ्य संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने गरी र अन्य सहरोकालवालाहरू बिच स्वास्थ्य संस्था तथा समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रबाट भएका स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्य तथा उपलब्धीहरूबारे, लक्ष्य प्राप्तीमा भएका प्रगति समिक्षाका आधारमा कमी देखिएमा कमी पुर्तिको रणनीति समेत बनाउने गरी आवधिक प्राथमिकता तल प्रस्तुत गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. स्वास्थ्य शाखाले मातहतका स्वास्थ संस्थासँगको मासिक बैठक गर्ने र स्वास्थ्य समिति तथा सम्बन्धित स्वास्थ्य संयन्त्र बिचमा नियमित समन्वयात्मक बैठक गर्ने । २. नगर स्तरको स्वास्थ्य संयन्त्र र स्वास्थ्य अनुगमन समितिका लागि आवश्यक अनुगमन फारम तयार गरी त्रैमासिक प्रतिवेदन प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाउने । ३. महामारी नियन्त्रण तथा प्रतिकार्यका लागि नगरस्तरीय द्रुत प्रतिकार्य टोली निर्माण गरी आवश्यक तालिम उपलब्ध गराउने र उपकरण तथा जनशक्तिको पुर्व व्यवस्था गर्ने ।	१. नगर अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्था तथा समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रबाट भएका स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यको प्रभाविकारीताको वार्षिक समिक्षाको अभ्यासलाई थप व्यवस्थित गरी निरन्तरता दिने । २.नगर, नगर अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्था तथा समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रबाट भएका स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यको प्रभावकारीताको वार्षिक समिक्षा गर्ने । ३. द्रुत प्रतिकार्य टोलीलाई पुर्न ताजगी प्रदान गर्ने र कीटजन्य लगायत स्वास्थ्य महामारी नियन्त्रणका लागि पुर्व तयार राख्ने । ४. स्वास्थ्य शाखा र सम्बन्धित संयन्त्र एवं समिति बिचमा नियमित समिक्षा बैठक बस्ने । सबै स्वास्थ्य संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने गरी	१. स्वास्थ्य संस्थाका व्यवस्थापन समिति र अनुगमन समिति सहितको समन्वय बैठकलाई नियमित गर्ने । २. नगर, नगर अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्था तथा समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रबाट भएका स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यको प्रभावकारीताको वार्षिक समिक्षालाई निरन्तरता दिने । ३. निरन्तर ४. स्वास्थ्य क्षेत्रको उपलब्धि लेखाजोखा गरी सोका आधारमा मध्यकालका स्वास्थ्य कार्यक्रम छनोट र परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने ।

	वार्षिक समिक्षा बैठक सञ्चालन गर्ने । ५. स्वास्थ्य संस्थाका व्यवस्थापन समिति र अनुगमन समिति सहितको समन्वय वैठकलाई नियमित गर्ने ।	६.स्वास्थ्य क्षेत्रमा समग्र बजेट विनियोजनाको कम्तिमा ७ प्रतिशत लगानी सुनिश्चित गर्ने ।
ध.सुरक्षित खानेपानी, सरसफाईका पर्याप्त पुर्वाधार र तीनको उचित व्यवस्थापन सहित स्वास्थ्य संस्थालाई स्वच्छ, सफा र समुदायका लागि समेत अनुकरणीय बनाउनु सामुदायिक स्वास्थ्य र स्वास्थ्य सेवाको दृष्टिकोणले अपरिहार्य हुन्छ । त्यसैलाई दृष्टिगत गरी खानेपानी र सरसफाई सम्बन्धि प्राथमिकता निम्नानुसार तयार गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.सबै स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी र सरसफाईका पुर्वाधार र सेवालाई नगर मापदण्डमा पुऱ्याउने र विश्राम वा प्रतिक्षा स्थल आदिका लागि पुर्वाधार व्यवस्थापनको कार्य शुरु गर्ने । २.सबै स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाईको निर्धारित मापदण्ड कायम गर्ने र स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्कने फोहोरहरूलाई व्यवस्था गर्ने ।	१.सबै स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी र सरसफाईका पुर्वाधार र सेवालाई नगर मापदण्डमा पुऱ्याउने र विश्राम वा प्रतिक्षा स्थल आदिका लागि पुर्वाधार व्यवस्थापनको कार्य गरिसक्ने । २. सबै स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाईको निर्धारित मापदण्ड कायाम गर्ने र स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्कने फोहोरहरूलाई दिर्घकालिन व्यवस्था गर्ने ।	१. स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी र सरसफाईको नगर मापदण्ड कायम राख्न नियमित कार्यक्रम तय गरी सम्बन्धित संस्थाबाट कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने ।
ञ. प्रचलित प्राकृतिक चिकित्सा, वैकल्पिक तथा अन्य चिकित्सा पद्धति तथा सेवालाई निश्चित मापदण्डको आधारमा सुचिकृत तथा व्यवस्थित गर्दै आयुर्बेद, योग र प्राकृतिक चिकित्सा सेवा सहितको आयुर्बेद, योग र प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापन गर्न निम्न आवधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.सामुदायिक संघ संस्थासँगको समन्वय र साझेदारीमा वडा स्तरसम्म एकीकृत स्वास्थ्य चिकित्सा प्रणाली (आयुर्वेदिक होमियोप्याथिक, युनानी, प्राकृतिक समेत) कार्यान्वयन गर्ने । आवश्यकता अनुसार नगर र वडा स्तरमा पुर्वाधार तयारी र सेवा सञ्चालन प्रारम्भ गर्ने ।	१.सामुदायिक संघ संस्थासँगको समन्वय र साझेदारीमा वडा स्तरसम्म एकीकृत स्वास्थ्य चिकित्सा प्रणाली (आयुर्वेदिक होमियोप्याथिक, युनानी, प्राकृतिक समेत) कार्यान्वयन गर्ने । आवश्यकता अनुसार नगर र वडा स्तरमा पुर्वाधार तयारी र सेवा सञ्चालन प्रारम्भ र विस्तार गर्ने ।	१. एकीकृत चिकित्सा प्रणालीलाई थप समन्वयत्मक रुपमा कार्यान्वयन र विस्तार गर्ने ।

प. नगरको २०७५ को घरधुरी सर्वेक्षण अनुसार २ कि.मी बफर क्षेत्र भन्दा बाहिर रहेको दिर्घरोगी र अपाङ्गहरूको २, ३, ४, ५ र १० वडाहरूमा संख्या अधिक रहेको छ । दिर्घरोगीहरू स्वास्थ्य चौकी धाइरहन पर्ने बिरामी हुन् भने अपाङ्गहरू आफैमा शारीरिक र मानसिक हिसाबमा अशक्त भएकाले यस्ता बिरामीहरूका लागि छोटो दूरीमा स्वास्थ्य संस्था हुन जरुरी छ । दमक नगरपलिकाले ७० वर्ष भन्दा माथिका नागरिक, अपाङगता भएका नागरिक र विपन्न नागरिकलाई निशुल्क स्वास्थ्य बीमा गराउने, नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका आर्थिक रुपले ज्यादै बिपन्न असहाय, अनाथ अपाङगता भएकाहरूलाई स्वास्थ्य उपचारमा सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले कोष स्थापना गर्ने र अशक्त र वृद्धवृद्धाहरुको लागि घरघरमा स्वास्थ्य परिक्षण तथा उपचार सेवा विस्तार गरिने नीति लिएको छ ।

यसकारण, दिर्घरोगी र अपाङ्गहरूहरू माझ छिटो छरितो रुपमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार गर्न निम्न प्राथमिकताका आवाधिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत छ ।

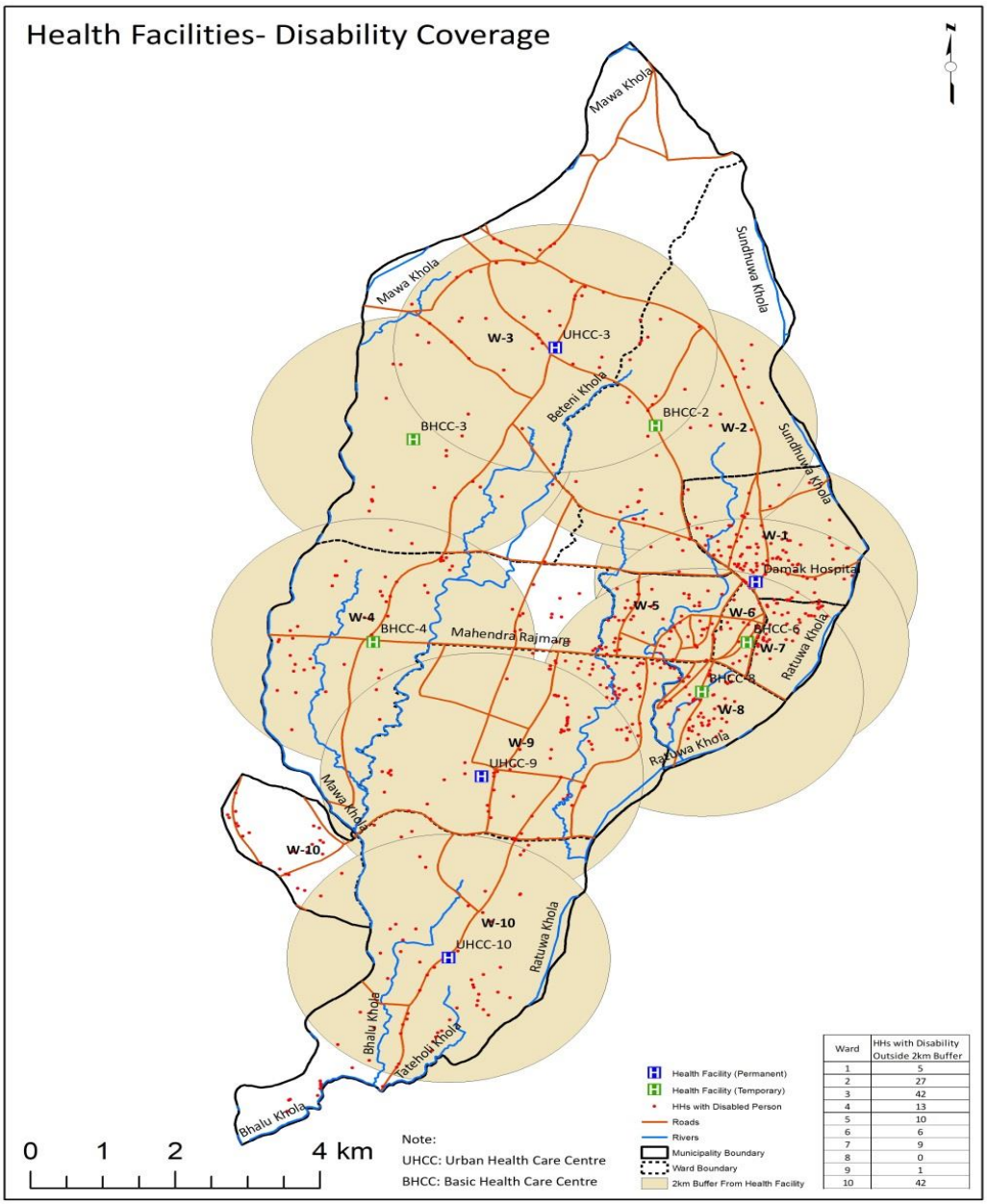

Ward	HHs with Disability Outside 2km Buffer
1	5
2	27
3	42
4	13
5	10
6	6
7	9
8	0
9	1
10	42

नक्शा ३/५.३.२. दिर्घरोगी बढि भएको क्षेत्र र स्वास्थ्य संस्था

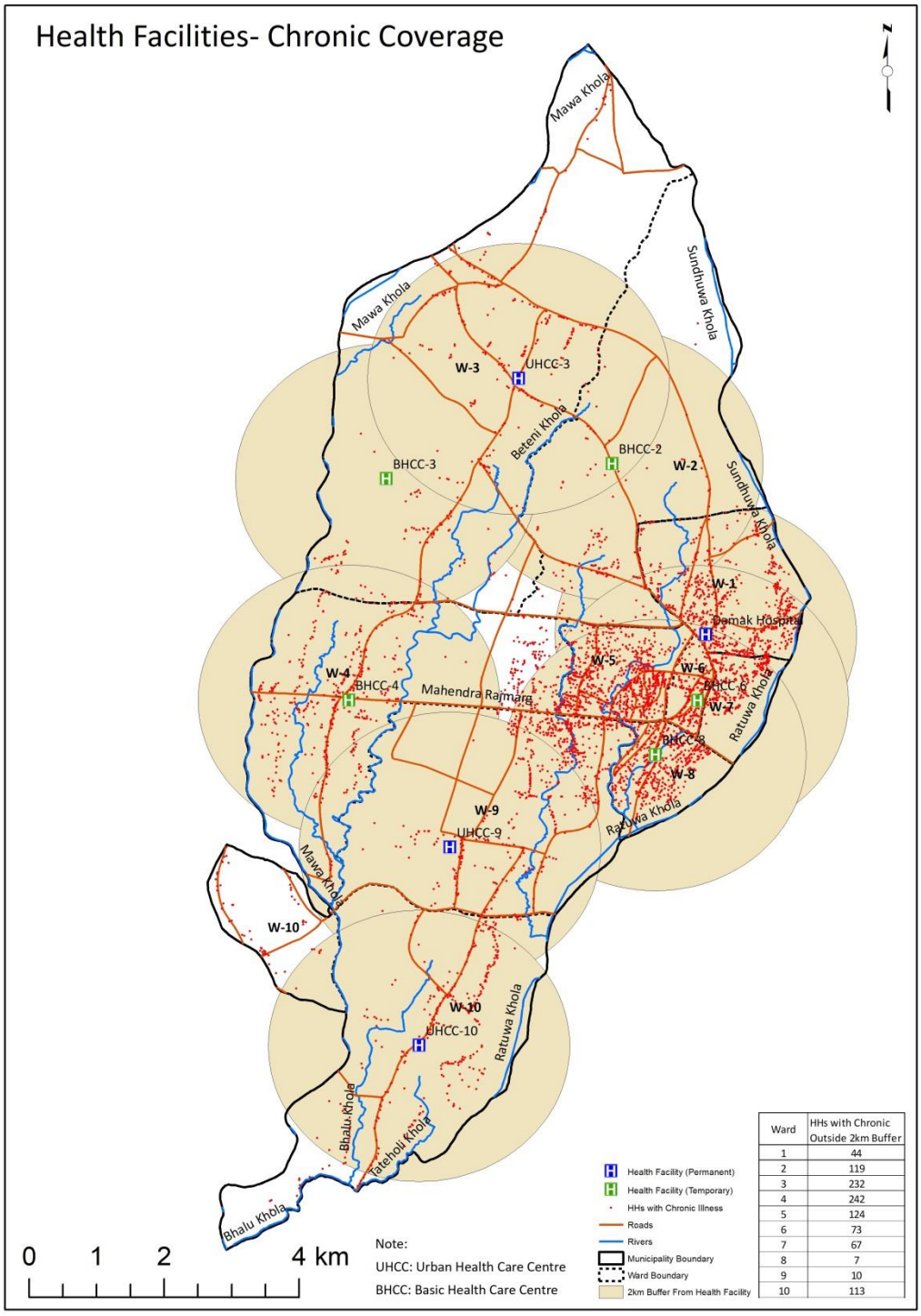

Ward	HHs with Chronic Outside 2km Buffer
1	44
2	119
3	232
4	242
5	124
6	73
7	67
8	7
9	10
10	113

नक्शा ४/५.३.२. अपांगता बढि भएको क्षेत्र र स्वास्थ्य संस्था

२०७५ को तथ्यांक अनुसार नगरका रहेका स्वास्थ्य संस्था र नगरमा भएका दिर्घरोगी र अपाङ्गहरू भएका घरधुरी बिचको दुरी र त्यस्ता घरधुरी संख्या माथिको नक्शामा देखाईएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.नगरका स्वास्थ्य संस्थाबाट टाढाको दूरीमा रहेका अर्थात २ कि.मी बफर क्षेत्र भन्दा बाहिर रहेको	१.दिर्घरोगी र अपाङ्गहरूको लागि घरदैलो स्वास्थ्य कार्यक्रम ,घुम्ती शिविरहरू, निशुल्क एम्बलेस	१. दिर्घरोगी र अपाङ्गहरूको लागि घरदैलो स्वास्थ्य कार्यक्रम, घुम्ती शिविरहरू, निशुल्क एम्बूलेस तथा अन्य

दिर्घरोगी र अपाङ्गहरूको लागि घरदैलो स्वास्थ्य कार्यक्रम, घुम्ती शिविरहरू, निशुल्क एम्बूलेस तथा अन्य विशेष कार्यक्रमको शुरुवात गर्ने ।	तथा अन्य विशेष कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।	विशेष कार्यक्रम कार्यान्वयनका आवधिक समिक्षा गर्दै निरन्तरता दिने । २. नगरका सबै स्वास्थ्य संस्थाका पुर्वाधारलाई, महिला, बालबालिका, आपांगता भएका व्यक्ति र ज्येष्ठ नागरिक मैत्री सुनिश्चित गर्ने ।
फ.दमक नगरपालिकामा ९ वटा भन्दा बढी नीजि स्वास्थ्य संस्थाहरू रहेका छन् । नगरमा रहेका विभिन्न नीजि स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई कम नाफामुलक र बढि सेवामुलक र नगरबासी प्रति थप उतरदायी बनाउन नगरमा रहेका विपन्न, बालबालिका, महिला, ज्ेष्ठ नागरिक, अपाङ्गहरूलाई नगरको सिफारीस र समन्वयमा निश्चित कोटाका अधारमा निशुल्क उपचार सेवा प्रवाह हुने व्यवस्था मिलाउन तथा नगरमा रहेका सामुदायिक र सरकारी लगायत सबै किसिमका स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारको प्रविधिक, पुर्वाधार र जनशक्तियुक्त बनाई नगरबासीहरूलाई गुणस्तरीय र विश्वसनीय स्वास्थ्य सेवाको अनुभुति गराउनका लागि निम्न कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१.नगरमा रहेका ठूला नीजि हस्पिटलहरूले नगरमा रहेका विपन्न नगरवासीहरूका लागि नगरको सिफारिसमा निश्चित कोटा छुट्याइ निशुल्क स्वस्थ्य सेवाको शुरुवात गर्ने । २. सामुदायिक, सरकारी तथा नीजि स्वास्थ्य संस्थाको सेवा अनुगमन तथा नियमन गर्ने ।	१. नगरका विपन्न वर्गका लागि निश्चित कोटाको व्यस्थापन गरी नगरले नीजि स्वास्थ्य संस्थाहरूसंग आवश्यक समन्वय गर्दै जाने । २. निरन्तरता	२. स्वास्थ्य संस्थाको अनुगमन र नियमनको अभ्यासलाई थप व्यवस्थित बनाउने ।

स्वास्थ्य क्षेत्रको अपेक्षित उपलब्धी

सूचकाङ्कहरू	एकाइ	हालको (२०७६/७७)	अल्पकालिन	मध्यकालिन	दीर्घकालिन
क. बाल स्वास्थ्य					
खोप सेवा					
सबै खोप लगाएका बालबालिकाको (१२ देखि २३ महिना) %	%				
TD2 र 2+ खोप लगाएका गर्भवती महिलाहरूको %	%				
पोषण					
बच्चाको वृद्धि भएको छ वा छैन भन्ने कुराको अनुगमन गराउन दर्ता भएका ०-११ महिनाका बच्चाहरूको %	%				

बच्चाको वृद्धि भएको छ वा छैन भन्ने कुराको अनुगमन गराउन दर्ता भएका ०-२३ महिनाका बच्चाहरूको %	%				
कुपोषित बालबालिका र नयाँ अनुगमन भ्रमण ५ प्रतिशतको अनुपात (<२ वर्ष)	%				
वृद्धि अनुगमन भ्रमणको औसत संख्या (२ मुनिका बालबालिकामा)	%				
ख.पारिवारिक स्वास्थ्य					
सुरक्षित मातृत्व					
प्रोटोकल अनुसार (चौथो, छैठौं, आठौं र नवौं महिनामा) प्रसूतिपूर्व जाँच गराउने महिलाको %	%				
गर्भावस्था दौरान १८० दिनको लागि आइरन र फोलिक एसिड प्राप्त गर्ने महिलाहरूको %	%				
जीवित जन्मको हकमा स्वास्थ्य संस्थामा डेलिभरी गराउने महिलाहरूको %	%				
स्वास्थ्य संस्थामा भएको कुल डेलिभरी मध्ये तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीको अनुगमनमा भएका डेलिभरीहरूको %	%				
प्रोटोकल अनुसार प्रशुति पछिको स्याहारको लागि स्वास्थ्य संस्थामा जाने महिलाहरूको %	%				
शिशु मृत्यु संख्या	जना				
सुत्केरी मृत्यु संख्या	जना				
परिवार नियोजन					
परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नेको दर (CPR) (आधुनिक विधि) (समायोजन नगरिएको)	%				
महिला स्वास्थ्य स्यमंसेविका (FCHV)					
आमा समूहको बैठकको	%				
ग. क्षयरोग					
रोग पत्ता लागेको दर (सबै PBC)	%				
सफल उपचारको दर (सबै PBC)	%				
स्पटम परिवर्तन दर (सबै PBC)	%				
घ. कुष्ठरोग					
नयाँ रोगी पहिचान दर (NCDR) प्रति १००,००० जनसंख्यामा	/१००,०००				
ङ.एचआइभी/एड्स					

प्रसूतिपूर्वको जाँच दौरान एचआइभीको जाँच गराउने महिलाको	%				

५.३.३. सम्पदा संरक्षण

दमक नगरपालिका र आसपासको क्षेत्रमा १९७० सालदेखि बसोबास शुरू भए पनि त्यसअघि नै धिमाल कुमाल, मेचे, सतार, राजवंशी, ताजपुरिया आदि जातिको बस्ती रहेको थियो । दमकको नामाङ्कनको विषयमा केही भनाई तथा तथ्यहरू रहेका छन् । पहिले जिमिन्दारी पटुवारी प्रथा रहेको बेला आठमौजा अन्तर्गत दमक धनपूरा इकाईमा पर्दथ्यो । दमनलाल मेचे नाम गरेका व्यक्तिले घना जंगल फडानीको नेतृत्व गरेकोले दमन अपभ्रंश हुदै दमक भएको एक थरीको भनाई छ । यस ठाउँमा दलदल रहेको हुँदा धिमाल तथा कुमाल भाषामा दमक भनिएको अर्को मत छ भने माटोको ढिस्को उठेको ठाउँ भएकोले "ढिमक" भन्दाभन्दै अपभ्रंश भई दमक हुन गएको मत अझ प्रबल देखिन्छ । त्यस्तै जनश्रुति तथा स्थलगत अध्ययन गर्दा पहिला हालको दमक बजारस्थित दलदल सिमसार थियो । धिमाल भाषामा "दालदालि दोमोमोका" (टाढाबाट हेर्दा- रमणीय सिमसार) बाट पछि दमक भएको कुरा छ । नेपाली शब्दकोषले दमक शब्दको अर्थ प्रकाशयुक्त वस्तुको चम्चमावट, चमक, हिंड्दा आउने पदचपको ध्वनी, पैतालाको चाल वा दम्को भनी अर्थ्याएको छ ।

अहिले दमक नगरपालिकाको प्रथम नागरिक भनि परिचित धिमाल समुदाय लिखित इतिहासमा उल्लेख भए अनुसार १००० ई.पू. वर्षभन्दा धेरै पहिला, आर्यहरूको आगमनभन्दा पनि पहिले भारतीय उपमहाद्विपको उत्तर पूर्व हिमालय क्षेत्रमा आएर बसोबास गरेका किराँतीहरूको एक शाखाभित्र पर्दछन् (रेग्मी, ई.१९९१ दिवस, २०३९ वि.सं.) । जनश्रुति वंशावली अनुसार किँरातइङवाका दश भाइ छोराहरूमध्ये कान्छा थाङदावाका जेठा छोरा धिकोम्पाका सन्तानहरू धिमाल भएका हुन् (दिवस, २०३५, २०३९ वि.सं.) ।

धिमालहरू किराँती दाजुभाइहरूबाट छुट्टिएर भोगटेनी राजारानी धिमाल डाँडास्थित बसोबास गर्न थाले । त्यसैताका कमलझोडा, कीर्तिमान फरानी, लेटाङ, वाराङ्गी, जाँते खेरुवा जस्ता ठाउँहरू अवादिका साथै नामाकरण गरी बसोबास गर्न थाले । वि.सं. १८९० भन्दा अगावै धिमालहरूको बसोबास यिनै स्थानहरूमा पाइन्थ्यो । त्यसपछि वा १९ औं शताब्दीको शुरुवातबाट मात्र धिमालहरू तराईको चारकोसे झाडी, घनाजंगल तराई औलो लाग्ने कालापानी क्षेत्रतिर बसाइसराइँ गरी यत्रतत्र छरिएर बस्न थालेको इतिहास पाइन्छन् (धिमाल, ई.२०१२) । त्यसपछि धिमालहरू दोहोलु साखुवारा, रिंगुवा, बालाइ, सुनझोरा, बेलबारी, भिन्डाहा पोर्ताघारी, धिमालधुरा, बुढीझार, लक्ष्मीझार, तिलाइझार, नागाराडुब्बा, रा सोम्ब्री, रा धाम्पाल, भुँडे सिमल, दमक, उर्लाबारी, नकलबन्दा, बिर्ता लगायतका क्षेत्र तथा ठाउँहरूमा बसोबास गरेका पाइन्छन् । औलो रोग वा ज्यानमारा रोगका कारण न त पहाड, न त दक्षिण भारतबाट मानिसहरू यस कालापानी वा औलोग्रस्त क्षेत्रमा बसोबास गर्न सकेका थिए । त्यसताका यस क्षेत्रको निरन्तर स्थायी बसोबास गर्नेमा धिमाल आदिवासी नै पर्दथे ।

यसरी ऐतिहासिक बसोबास, सांस्कृतिक विविधता र परापुर्वकाल देखि विभिन्न समुदायको मिश्रण थलो रहेकोले दमक नगरपालिकामा सम्पदाको महत्व बिशेष छ । त्यस कारण सम्पदा संरक्षणको महत्व पनि उतिकै रहन्छ । परिभाषामा व्यक्त गर्दा पुर्खाहरूबाट परम्परागतरुपमा प्राप्त गरी वर्तमान र भावी सन्ततिहरूमा हस्तान्तरण हुने परम्परा एवं मानवसभ्यता र संस्कृति झल्काउने जीवन्त अभिव्यक्ति सम्पदा हो । यस्ता अभिव्यक्तिहरू मुर्त र अमुर्त रुपमा व्यक्त हुन्छन् । संयुक्त राष्ट्र संघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक संगठन अनुसार मुर्त सम्पदा स्मारक, वास्तुकला, मुर्ति, उपकरण, औजार आदि हुन् भने, अमुर्त सम्पदामा मौखिक परम्परा, प्रस्तुति कला, सामाजिक अभ्यास, रीति-रिवाज, चाडपर्व, प्रकृति र ब्रह्माण्डसँग सम्बन्धित ज्ञान तथा अभ्यासहरू एवं परम्परागत शिल्पकला निर्माण गर्ने ज्ञान तथा सीपहरू समावेश हुन्छन् । सामान्यता हरेक किसिमको सम्पदालाई प्राचिन, ऐतिहासिक, धार्मिक र सांस्कृतिक भनि वर्गिकरण गर्न सकिन्छ ।

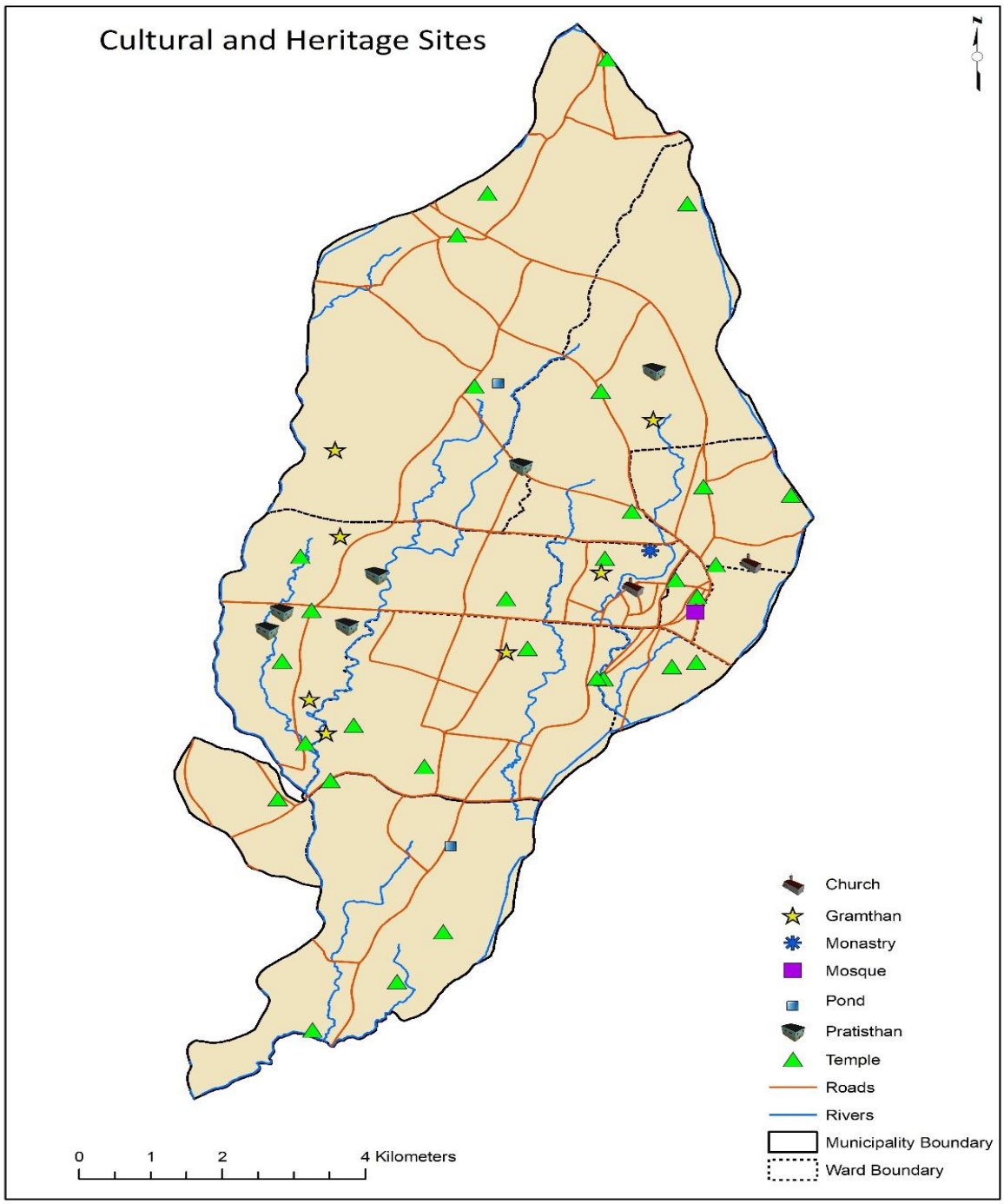

नक्शा १/५.३.३. नगरपालिकाको भू-उपयोग बर्गिकरण नक्सामा चित्रित प्रमुख सम्पदा स्थान

यस नक्साले वडाहरूमा अवस्थित धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थानहरू इंगित गर्दछ । यस प्रकारको तथ्यांक सहितको नक्साङ्कनले सम्पदा संरक्षण एवं व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुराउँदछ । साथै नगरमा रहेका धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थानहरूको यस नक्शाले भौगोलिक अवस्थिति मात्र जनाएपनि, विद्युतिय (digital) माद्यमद्वारा प्रयोजनमा ल्याउँदा प्रत्येक स्थानको विस्तृत जानकारी लिन मिल्ने गरी भण्डारण गरिएको हुन्छ ।

विश्वव्यापिकरण, आधुनिकीकरण, जनसंख्या वृद्धि, बढ्दो शहरीकरण र अव्यवस्थित विकास निर्माणको कारण सम्पदा तथा सांस्कृतिक विविधताको संरक्षण कार्य स्थानीय सरकार र नागरिकको लागि प्रमुख चुनौतीको रुपमा रही आएको छ । विभिन्न कारणले शहर तथा बजार क्षेत्रको जनसंख्यामा उच्च वृद्धि देखिन्छ भने, ग्रामिण क्षेत्रको जनसंख्यामा गिरावट देखिन्छ । यी सब प्रवृतीले गर्दा मुर्त सम्पदाहरूमा क्षति, हानी नोक्सानी, चोरी, अतिक्रमण, तथा जिर्ण हुने समस्या रहेको छ । त्यस्तै शताब्दीऔं पुराना अमुर्त सम्पदा जस्तै; परम्परा, संस्कृति, भाषा, कला

तथा जीवनशैलीहरू अपरिवर्तनीय रुपले हराउँदै गएको छ। त्यसर्थ विद्यमान सन्दर्भमा विकास र सम्पदा संरक्षण बीच सन्तुलन ल्याई दिगो विकास हाँसिल गर्नु प्रमुख चुनौतीको रुपमा प्रस्तुत छ।

कुनै पनि सम्पदा ऐतिहासिक, सामाजिक, सौन्दर्य, वैज्ञानिक, वा आर्थिक हिसाबले महत्वपुर्ण हुन्छ। ऐतिहासिक सम्पदाहरूले विगतको सभ्यता, संघर्ष, मान्यता तथा दर्शन झल्काएको पाइन्छ। सामाजिक सम्पदाहरू, मुख्यत अमुर्त सम्पदाले सामुदायिक सद्भाव एवं भाइचारा कायम गर्न टेवा पुराइ रहेको हुन्छ। सौन्दर्यताको पाटोबाट पनि सम्पदाले बस्ती, शहर, वा क्षेत्रको भौतिक विशेषता, पहिचान तथा बिशिस्टता जनाउदछ। त्यस्तै वैज्ञानिक हिसाबलेपनि पुरातात्विक र प्राचिन स्मारक, वस्तु, उपकरण, औजार, प्रविधि, विद्या आदिको खोज र अध्ययनले केही सम्पदा र सस्कृति महत्वपूर्ण हुन्छन। आर्थिक हिसाबले मुलत पर्यटक भित्राउन र रोजगारी सृर्जना एवं राजस्व अभिवृद्धिको लागि सम्पदा अत्यन्त महत्वपूर्ण छ।

यसै सन्दर्भमा नेपालको संबिधान, अनुसूची ८, (*भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास*) र स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, परिच्छेद ३, दफा ११.फ बमोजिम संस्कृति र सम्पदा जोगाउने पहिलो दायित्व स्थानीय सरकारको रहन्छ।

उद्देश्य १: सम्पदा व्यवस्थापन एवं संरक्षणको लागि संयन्त्र गठन तथा परिचालन गर्ने।

नीति क. सबै वडा र नगरपालिकाबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी तथा प्राविधिक जनशक्ति/क्षेत्रगत जानकार नागरिक सहितको स्थानीय सम्पदा समिति गठन गरिने छ। साथै आवश्यकता देखिएमा वडास्तरीय/वडा बिशेष सम्पदा समिति पनि गठन गरिने छ।

नीति ख. प्राविधिक जनशक्ति र विशेषज्ञ सहितको सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन इकाई गठन गरिने छ।

नीति ग. सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धि नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन, नियमन, पहिचान आदिमा समिति र इकाईको बिशेष भूमिका सुनिश्चित गरिने छ। साथै पुरातत्व विभागको प्राचीन स्मारक संरक्षण नियमावली अनुरुप सम्पदाको पहिचान र सुचिकृत गर्न आवश्यक मापदण्ड तथा निर्देशिका तयार गरिने छ।

नीति घ. गठन भए पश्चात समिति र इकाई द्वारा सबै किसिमको भौतिक/सांस्कृतिक सम्पदाको अध्ययन तथा तथ्यांक संकलन थालनी गराइने छ।

उद्देश्य २: नगरपालिकाको सम्पूर्ण सम्पदा सम्बन्धि तथ्यांक व्यवस्थापन गर्नु।

नीति क. सम्पदा संरक्षण एवं व्यवस्थापनका निम्ति आवश्यक उपकरण/ प्रबिधि व्यवस्था गरिने छ।

नीति ख. लोपोन्मुख भाषा, लिपि र विभिन्न कला, संस्कार, संस्कृति संरक्षण गर्न अभिलेखीकरण तथा knowledge management गरिने छ।

नीति ग. प्रभावकारी सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापनको लागि सम्पूर्ण सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, पुरातात्विक सम्पदाको तथ्यांक संकलन तथा अध्यावधिक गरी नगरपालिकाको सम्पदा स्रोत नक्शा सहितको heritage register निर्माण गरिने छ।

उद्देश्य ३: सम्पदा/संस्कृतिको प्रभावकारी व्यवस्थापन र प्रवर्दनद्वारा पर्यटन, स्थानीय आर्थिक विकास लगायतका क्षेत्रको थप सबलीकरण गर्ने।

नीति क. सम्पदा क्षेत्र वा स्थान भित्र परेको भनि स्थापित भएका जग्गा/घर/संरचनालाई नगरपालिकाद्वारा कानून बमोजिम व्यवस्था गरिने छ।

नीति ख. नगरपालिकाको पर्यटकीय र स्थानिय आर्थिक विकासमा टेवा पुराउन सक्ने सम्पूर्ण सम्पदा क्षेत्र/स्थान र संस्कृति झल्काउने समुदायको संरक्षण र व्यवस्थापनमा बिशेष ध्यान पुराइने छ ।

नीति ग. अन्य बिभाग र क्षेत्र (जस्तै स्थानीय आर्थिक विकास/राजस्व, यातायात, भू-उपयोग आदि) संग समन्वय गरी सम्पदा संरक्षण एवं व्यवस्थापन गुरुयोजना निर्माण गरिने छ ।

नीति घ. गुरुयोजनालाई भू-उपयोग योजना, वर्गिकरण (zoning) आदिसँग तालमेल हुने गरी निर्माण गरिने छ ।

नीति ङ. भुटानी शरणार्थीहरूको इतिहास र संघर्स झल्काउने दमक स्थित भुटानी शिविर रहेका स्थानलाई भुटानीहरूको सांस्कृतिक पहिचान सहितको संग्रालय/अध्ययन केन्द्र निर्माण गरी आकर्षक ज्ञान/पर्यटकीय गन्तव्यको रुपमा विकास गरिने छ ।

उद्देश्य ४: सबै किसिमको संस्कृति र सम्पदा क्षेत्रलाई लोप/जिर्ण हुनबाट र नीजि तथा सार्वजनिक गतिबिधिबाट हानी/नोक्सानी हुनबाट संरक्षण गर्ने ।

नीति क. दमक नगरपालिकाद्वारा प्रथम नागरिकको रुपमा घोषित धिमाल समुदायको सम्पदा, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य, इतिहासको खोज/अनुसन्धान तथा क्रमशः संरक्षण, सम्वर्द्धन र प्रवद्धन गरिने छ ।

नीति ख. धिमाल समुदायको पुराना ग्राम थानहरूको पहिचान गरी संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन र प्रवर्द्धन गरिने छ ।

नीति ग. सम्पदा/संस्कृतिलाई असर गर्ने सबै किसिमको गतिबिधिको रोकथाम, नियन्त्रण, र नियमन गरिने छ ।

नीति घ. विकास निर्माण परियोजना संचालन गर्दा सम्पदा क्षेत्रलाई जोगाएर अगाडी बढ्ने नीति अवलम्बन गरिने छ ।

नीति ङ. सम्पदा संरक्षणका लागि नगर भित्र संरक्षण क्षेत्रहरू कायम गरिने छ ।

नीति च. सम्पदा संरक्षणका लागि विभिन्न किसिमको प्रोत्साहन तथा सहयोगको व्यवस्था गरिने छ ।

उद्देश्य ५: सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापनमा जनचेतना, जनसहभागिता तथा साझेदारी वृद्धि गर्ने ।

नीति क. सूचना प्रवाहका विभिन्न माध्यमको प्रयोग र कार्यक्रम तथा पाठ्यक्रम मार्फत नागरिकलाई र विशेष गरी नयाँ पुस्तालाई सम्पदा र सो को संरक्षण बारे सचेत गराइने छ ।

नीति ख. पाठ्यक्रम विकास गर्दा नगरपालिकाको स्थानीय सम्पदा, संस्कृति, कला, र भाषालाई पनि समेटिने छ ।

नीति ग. संरक्षणमा नागरिक र विशेष गरी नयाँ पुस्ताको प्रतक्ष्य संलग्नता सुनिचित गराइने छ ।

नीति घ. नगरपालिकाको प्रमुख सम्पदा रेखदेख गर्दै आएका परम्परागत मन्दिर/थान व्यवस्थापन समिति, गुम्बा व्यवस्थापन समिति, प्रतिष्ठान आदि संग समन्वय र साझेदारी मार्फत अगाडी बढ्ने नीति अवलम्बन गरिने छ ।

नीति ङ. सरोकारवाला संघ संस्था, नीजि क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था र जानकार समुह आदि संग समन्वय र साझेदारी मार्फत अगाडी बढ्ने नीति अवलम्बन गरिने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.३.३: सम्पदा संरक्षण

क. संबैधानिक व्यवस्थामा स्थानीय सरकार अधिकार क्षेत्रमा "भाषा, संस्कृति, ललितकलाको संरक्षण" समेत उल्लेखित भएकोले समस्त सम्पदा संरक्षणको जिम्मेवारी नगरपालिकाको रहेको छ। नगरको मुर्त तथा अमुर्त सम्पदाको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई नियमन तथा सहजीकरण गर्न बहुपक्षीय समन्वय सहित नियम कानून निर्माण र मार्गनिर्देशनको लागि योजना तर्जुमा गर्ने जस्ता क्रियाकलाप अगाडी बढाइने छ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. स्थानीय सरकारले पाएको अधिकार र प्रचलित ऐन कानून अनुरुप सम्पदा संरक्षण र ब्यवस्थापन सम्बन्धि ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका, कार्यविधिहरू निर्माणलाई स्थानीय परिवेश र सवालहरूलाई समेटि प्रदेश र संघ संग समन्वय गर्ने। २. नगरपालिका र संघ/प्रदेश सरकारको दोहोरो स्वामित्व वा लगानी रहेको सम्पदा संरक्षण/व्यवस्थाप नमा स्पष्टता ल्याउने।	१. नेपालको संबिधान, अनुसूची ८, भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास र स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, परिच्छेद ३, दफा ११.फ बमोजिम नीति, कानून, मापदण्ड तथा सो सम्बन्धी योजना तर्जुमा, योजना पहिचान, अध्ययन, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने। १.१. आवश्यक ऐन, योजना, मापदण्ड सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन ऐन, नियमावली, कार्यविधि, सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन गुरुयोजना।	१. सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धि प्रभावकारी ऐन सहितको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सबल नगरपालिका बन्ने।
ख. सम्पदा संरक्षण एवं व्यवस्थापनको निम्ति तथ्यांकको प्रयोग प्रमुख हुन्छ। नगरमा यस्ता तथ्यांकहरू विभिन्न समयमा, र संघसंस्थाको सहयोगमा संकलित छन्। त्यसर्थ यस्ता तथ्यांकको प्रयोगबाट वैज्ञानिक व्यवस्थापन हासिल गर्न, नगरले विभिन्न चरणमा तथ्यांक सम्बन्धि कार्यहरू गर्ने छ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. संकलित नगरव्यापी सार्वजनिक स्थलको तथ्यांक र सुची (City Wide Inventory and Assessment of Public Spaces) मा सम्पदा स्थानहरू पनि समेटिएकोले, सो सुची र नगरमा उपलब्ध सम्पदा सम्बन्धि अन्य तथ्यांकलाई अध्यावधिक गरेर एकरुपता दिने। २. नगरमा अवस्थित सम्पूर्ण धार्मिक, संकृतिक, ऐतिहासिक, पुरातात्विक, पर्यटकीय महत्वका सम्पदा क्षेत्र र स्थलहरूको तथ्यांक र सुचीको आधारमा थप	१. सम्पदा क्षेत्र र स्थान सम्बन्धि विभिन्न तथ्यांक/सुची र अन्य क्षेत्रको तथ्यांक/सुची (Land Use Inventory, Public Space Inventory, Transportation Inventory आदि) समेतलाई प्रयोगमा ल्याई सम्पदा क्षेत्रहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन र संरक्षण कार्य गर्ने। २. संकलित तथ्यांक, अध्यन-अनुसन्धान अधारमा सम्पदा गुरुयोजना र heritage register निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने।	१. मध्याकालका सम्पदा संरक्षण सम्बन्धि मध्यकालिन प्राथमिकताका कार्यक्रमलाई निरन्तता दिने।

तथ्य संकलन, अध्यन-अनुसन्धान थालनी ।		

ग. बिशेष गरी नगरको आदिबासी, जनजाती र लोपन्मुख समुदायको भाषा, लिपि, प्रस्तुति तथा शिल्पकला लोप हुदै गएको सन्दर्भमा सो को संरक्षण जरुरी छ । अमुर्त सम्पदा, जस्तैः मौखिक परम्परा, भाषा, लिपि, साहित्य, प्रस्तुति कला, सामाजिक अभ्यास, रीति-रिवाज, चाडपर्व, प्रकृति र ब्रह्माण्डसँग सम्बन्धित ज्ञान तथा अभ्यासहरू एवं परम्परागत शिल्पकला निर्माण गर्ने ज्ञान तथा सीपहरू जोगाउन चुनौतीपूर्ण हुन्छ । त्यसर्थ यस्तो किसिमको ज्ञान तथा कलालाई जगेर्ना गर्न नगरले अभिलेखीकरण तथा व्यवस्थित तरिकाले सम्बर्द्धन, अध्यावधिक तथा वितरण गर्ने कार्यक्रम राखेको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. धिमाल, कुमाल र माझी समुदायको भाषा, संस्कृति, कला, र सम्पदा लोप हुदै गएको नागरिक प्रतिक्रिया भएकोले लोपोन्मुख र जनजाति भाषा, लिपि र विभिन्न कला र संस्कृतिको पहिचान र त्यस पश्चात सो को संरक्षण गर्न अभिलेखीकरण र knowledge management को थालनी ।	१. भाषा तथा लिपीको अभिलेखीकरण र knowledge management लाई निरन्तरता तथा अध्यावधिक ।	१. भाषा तथा लिपीको अभिलेखीकरण र knowledge management लाइ निरन्तरता तथा अध्यावधिक गरी स्थानीय पहिचान निर्माण गर्ने ।

घ. सेवा प्रवाह अन्तर्गत सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धि विभिन्न कार्य पहिचान गरिएको छ । नगरमा अवस्थित सम्पदा स्थान/क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सुधार तथा प्रवर्द्धन, नयाँ सम्पदा स्थान/क्षेत्रको पहिचान, जारी रहेका योजना/परियोजना समापन लगायत कार्यक्रमहरू विभिन्न चरणमा तय गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. धिमाल, कुमाल र माझी समुदायको संस्कृति झल्काउने कार्यक्रम, समारोह आदिलाइ निरन्तरता दिने र बढाउदै जाने । साथै यस्ता समुदायहरूको मौलिकता झल्काउने संग्रहालय निर्माणको निम्ति सम्भाव्यता अध्ययन, र निर्माण स्थल छनौट सम्पन्न गर्ने ।	१. संग्रहालय निर्माणको थालनी गरी समापन गर्ने ।	१. संग्रहालय प्रयोगमा ल्याई उचित व्यवस्थापन र प्रचार प्रसारलाइ निरन्तरता दिने ।
२. नगरपालिकाले गर्दै आएको संकृतिक सहयोग र सहकार्यलाइ निरन्तरता दिने र यस्तो कार्य बढाउदै जाने ।	२. स्थानीय कला र संस्कृति संरक्षण र प्रवर्द्धनमा नगरले गर्ने सहयोग र सहकार्यलाई निरन्तरता दिने । स्थानीय कला र संस्कृति संरक्षणलाई अन्य क्षेत्रको कार्यक्रममा समेत समावेश गर्ने ।	
३. वडा नागरिकहरूको अनुरोधलाई मध्यनजरमा राख्दै ओझेलमा परेका महत्वपुर्ण स्थानीय सम्पदा (धिमाल समुदायका ग्राम थानहरू, वडा न		

२ स्थित गजकाली मन्दिर, वडा न ६ स्थित पशुपति मन्दिर, वडा न १० स्थित शिंहदेवी देवस्थल र अन्य सबै) र संस्कृतिको संरक्षण, व्यवस्थापन, र प्रचार प्रसारको लागि बिशेष कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने । ३.१. वडा न ३ को अतिक्रमित राम मन्दिर क्षेत्र (करिब २ बिघा) अधिग्रहण प्रक्रिया पुरा गरी अधिग्रहण थालनी गर्ने । ३.२. प्रस्तावित, निर्माणाधीन र बिशेष गरी २०७६/७७ को नीति तथा कार्यक्रममा उल्लेखित सम्पूर्ण सम्पदा एवं संग्रहालय, मठ्मन्दिर, गुम्वा, महाराजथान, माङ्गहिम, मदरसा, ग्रामथान ,चर्च आदि सम्बन्धि सबै कार्यक्रम सम्पन्न गरी प्रयोगमा ल्याउने । ३.३. पर्यटकीय हिसाबले महत्वपुर्ण सम्पदा क्षेत्र र स्थलहरूको प्रचार प्रसार, पूर्वाधार निर्माण, र सूचना केन्द्रहरू स्थापना गर्ने ।		
ङ. सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धि सम्पुर्ण कार्यसम्पादनको निम्ति नगरपालिकामा सक्षम जनशक्ति, शाखा, संयन्त्र, तथा अन्तरिक तथा बाह्य सरोकारवालाहरूको आवश्यकता पर्ने हुनाले साथै विभिन्न स्तर तथा चरणमा निरन्तर क्षमता अभिवृद्धि, सहकार्य र समन्वय पनि महत्वपूर्ण हुनाले यस सम्बन्धि कार्यक्रमहरू पनि तर्जुमा भएको छ । त्यस्तै यस क्षेत्रमा सचेतना र जागरूकताको पनि उत्तिकै महत्वपुर्ण भूमिका हुनाले र यस्ता क्षेत्र र स्थानको सुरक्षामा पनि ध्यान दिनु पर्ने हुनाले यस बिषयलाई पनि मध्यनजर गर्दै कार्यक्रम रखिएको छ । बिशेष गरी युवा पुस्तामा संस्कृति सम्बन्धि मूल्यमान्यता घट्दै गएको भन्ने बुझिएकोले, युवा पुस्तालाई समेत सचेतना अभिवृद्धिमा कार्यक्रम तय गरिएको हो ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (२०७४) को संगठन संरचना बमोजिम पूर्वाधार विकास तथा बातावरण व्यवास्थापन शाखा अन्तर्गत सम्पदा संरक्षण ईकाइ स्थापना गर्ने । २. सम्पदा संरक्षण ईकाइको विभिन्न तालिम, सेमिनार, सिकाई कोर्सको माध्यमद्धारा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । ३. सम्पदा व्यवस्थापन एवं संरक्षणको लागि नगरस्तरीय र वडास्तरिय समिति गठन तथा परिचलान गर्ने ।	१. आवश्यकता अनुसार सम्पदा संरक्षण इकाईलाइ सामाजिक विकास शाखा अन्तर्गत विस्तार गर्ने । २. कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिने । ३. समिति र सो को कार्यसम्पादन निरन्तरता दिने ।	२. सम्पदा संरक्षणसँग सम्बन्धित क्षमता विकास कार्यक्रममा आवश्यक परिमार्जन गरी क्षमता अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिने । ३. समिति र सो को कार्यसम्पादन निरन्तरता दिने ।

ङ.१. स्थानीय सम्पदा संरक्षण र प्रवर्द्धन नगरपालिकाको एक्लो प्रयासले सम्भव नहुने भएकोले क्षमता विकास र समन्वयका माध्यमबाट सहकार्य विकास गर्न निम्नानुसारको प्राथमिकता तय गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरपालिकाको अन्तरिक क्षमता विकासमा मात्र नभई सम्पदा संरक्षण क्षेत्र संग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने नागरिक, बाह्य जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको सीप विकास, सचेतना वृद्धिका कार्यक्रम तय गरी लागु गर्ने । २. सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापनको लागि मन्दिर/थान व्यवस्थापन समिति, गुम्बा व्यवस्थापन समिति लगायत सरोकारवाला संघ संस्था, नीजि क्षेत्र, गैरसरकारी संस्था र जानकार समुह आदि संग साझेदारी विकास गर्ने । ३. समुदाय स्वयं तथा नगर प्रहरी र अन्य सुरक्षा संयन्त्र (प्रहरी, सेना आदि) को सहयोगमा सम्पदा क्षेत्र संरक्षण गर्ने । साथै बिशेष गरी नयाँ पुस्तालाई संलग्न गराउने किसिमको सचेतना कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने ।	१. तालिम प्राप्त जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको निरन्तर अनुगमन, मुल्यांकन र नियमन । २. सम्पदा संरक्षणका नगरको आन्तरिक संयन्त्र र सम्वन्धित सरोकारवालासँ गको सहकार्यलाई संस्थागत र व्यवस्थित गर्ने ।	१. तालिम प्राप्त जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको निरन्तर अनुगमन, मुल्यांकन र नियमन । २. सम्पदा संरक्षणमा सहकार्य र साझे दारीलाई उपलब्धीमुलक वनाउन सम्बन्धित सरोकारवाला सहि तको नगर स्तरीय संयन्त्रको भूमिका परिभाषित गरी थप व्यवस्थित बनाउने ।

५.३.५. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

नेपालको सन्दर्भमा लैंगिक समानता अन्तर्गत मुलतः महिला तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकको सम्मान, शुरक्षा, अवसर र न्यायको विषय पर्छन् । समाजिक समावेशीकरण भन्नाले विभिद कारणले वहिश्करणमा परेका वर्ग क्षेत्र, लिङ्ग र संप्रदायका नागरिकको राज्य संचालन प्रक्रियामा मुल प्रवाहीकरण गर्ने विषय पर्छन । विभिन्न जातजातिको समिश्रण रहेको दमक नगरपालिका जनसांखिक अवस्थाका आधारमा एक समावेशी नगरपालिका हो । दमकमा बसोबास गर्ने सबै जातजाति लगायत महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत सबैको बराबर सम्मान र समान अवसरको सुनिश्चितताका लागि नगरले विभिन्न प्रयास गरिरहेको छ । नागरिकका बीच उत्पत्ति धर्म, बर्ण, जातजाति, लिङ्ग, आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र, बैचारिक आस्था वा अन्य कुरामा भेदभाव नगरिने कुरा नेपालको संविधानले मौलिक हकका रुपमा समावेश गरेको सन्दर्भमा निर्वाचित स्थानीय सरकार गठनसँगै संविधान प्रदत्त समानताको हक सुनिश्चिततालाई स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व हुनेमा दमक दृढ छ । दमक नगरपालिकाले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण कार्यक्रम अन्तर सम्बन्धित विषयका रुपमा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्दै आएता पनि स्थानीय रुपमा कानुनी र नीतिगत प्रबन्ध गरी लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको सेवालाई सम्बोधन गर्ने सवालमा कमी महशुस गरिएको छ ।

दमक नगरपालिकाको नगर प्रोफाइल २०७५ का अनुसार ५ बर्ष माथिका महिला र पुरुषको साक्षरता दर क्रमश : ८१.२४ प्रतिशत र ८९.७६ प्रतिशत रहेको छ । सम्पत्तिमा र खासगरी घर जग्गामा

स्वामित्व पुगेको महिला ३७ प्रतिशत रहेको छ । मातृ मृत्यूदर प्रतिलाख जिवित जन्ममा १ प्रतिशत भन्दा कम रहेको छ । यस आधारमा समेत लैङ्गिक समानताको स्तर सुधारको आवश्यकता छ ।

महिला तथा पुरुषको सामाजिक विकासको स्तरमा रहेको अन्तर तथा समस्या समाधानका लागि नगरले विभिन्न प्रयास गरेको छ । स्वास्थ्य बिमा लगायत निश्चित सेवामा महिला, दलित, अल्पसंख्यक आदिको पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विभिन्न स्थानीय नीति तथा कानून तय गरी कर्यान्वयन समेत गरिएको छ । तथापि लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको समग्र सवाललाई विशेष नीति मार्फत सम्वोशधन गर्ने आवश्यकता महशुस गरी यो क्षेत्रको दिर्घकालिन नीति तथा योजना तयार गरिएको छ ।

यस पृष्ठभूमिमा **विकास, सेवा र अवसरहरूमा सवैको समान पहुँच र न्याय सुनिश्चित गर्ने** लक्ष्यका साथ यो क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति तय गरिएको छ ।

उद्देश्य १ नीतिगत र कानुनी रुपमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सुनिनिश्चित गर्नु ।

नीति क. लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सन्दर्भमा नेपालको कानूनमा भएको व्यवस्थालाई व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति, तथा कानून निर्माण गरि कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ख नीति तथा कानूनी प्रावधानका आधारमा लक्षित कार्यक्रम तय गरी नगरमा लैङ्गिक समानता र महिला तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरण गरिने छ ।

नीति ग. बालअधिकारलाई सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक नीतिको कार्यान्वयनलाई निरन्तरता दिने छ ।

नीति घ. संविधानको धारा १० मा व्यवस्था भए अनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि आवश्यक नीति नियम तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ङ. महिला सशक्तिकरण सम्बन्धि नीतिगत व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।

नीति च.. लैङ्गिक समानता तथा सामासजिक समावेशीकरणको सवललाई सबै क्षेत्रका नीति तथा कार्यक्रममा मुल प्रवाहिकरण गर्दै लगिने छ ।

उद्देश्य २: नगरको विकास निर्माण र सेवा प्रवाहमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई व्यवहारिक कार्यान्वयन गर्नु ।

नीति क. महिला, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायतको विकास निर्माण प्रक्रियामा सहभागिता प्रवर्द्धन गर्नुका साथै महशुस हुने गरी नगरको सेवालाई पहुँचयोग्य बनाइने छ ।

नीति ख. नगरको राजनीतिक, आर्थिक तथा सार्वजनिक जीवनका सबै निर्णायक तहमा नेतृत्वका लागि महिलाहरूको प्रभावकारी सहभागिता तथा समान अवसर सुनिश्चित गरिनेछ ।

नीति ग नगरमा निर्माण हुने हरेक सार्वजनिक संरचना अपांगता मैत्री, बालमैत्री र ज्येष्ठ नागरिक मैत्री बनाइनेछ ।

नीति घ. दुर्व्यवहार/बेचविखनको जोखिममा परेका महिलाहरूको शुरक्षा र शुरक्षित बसोबासका लागि आवश्यक प्रबन्ध गरिनेछ ।

नीति ङ आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक गतिविधिहरूमा महिलाहरूको सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने नीति अवलम्बन गरिने छ ।

नीति च) आर्थिक, सामाजिक र राजनितिक गतिविधिहरुमा महिलाहरुको सहभागिता अभिबृद्धि गर्ने नीति अवलम्बन गनिने छ ।

नीति छ. नगरमा रहेका संघ संस्था तथा समितिहरुमा विभिन्न पक्षको प्रतिनिधित्वको अवस्था, पूर्वाधारहरुको पहुँचयोग्यता र सबन्धीत पक्षले पाउने सेवा प्रतिको अवधारणा आदी मापदण्ड बनाई लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको अवस्था लेखा जोखा प्रणालीलाई संस्थागत गरिनेछ ।

उद्देश्य ३. सामाजिक समावेशिकण प्रवर्द्धनको भूमिकामा रहेको नगर संयन्त्रलाई क्षमतायुक्त बनाउनु ।

नीति क नगरमा रहेका महिला तथा बालबालिका शाखामा आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन गरिनेछ ।

नीति ख महिला तथा बालबालिका शाखालाई प्रविधि मैत्री बनाइनेछ ।

नीति ग महिला तथा बालबालिका शाखाका कर्मचारीहरूको क्षमता विकासका कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति घ. तालिम, अनुशिक्षण लगायतका विधि मार्फ महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नगरिक आदिको अधिकार, पहुँच तथा नगरको भूमिका सम्बन्धमा सबै नगर अन्तर्गतका इकाई तथा कर्मचारी बीचमा स्पष्टता ल्याइने छ ।

नीति ङ. नगर भित्र, नगरमा रहेका संघ संस्था तथा समितिमा विभिन्न पक्षको प्रतिनिधत्वको अवस्था, पुर्वाधारहरूको पहुँचयोग्यता, सम्बन्धित पक्षले पाउने सेवा प्रतिको अवधारणा आदि मापदण्ड बनाई लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको अवस्था लेखाजोखा प्रणालीलाई संस्थागत गरिने छ ।

उद्देश्य ४. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत नगरबाट प्रवाह गरिने सेवा प्रभावकारी बनाउनु ।

नीति क. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रदान गर्दै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।

नीति ख. सामाजिक सुरक्षा सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको प्रभावकारी तथ्यांक व्यवस्थापन गरिनेछ ।

नीति ग. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वयनको प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति घ. ज्येष्ठ नागरिक, दिर्घरोगी तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सम्मान र शुरक्षाका लागि पारिवारिक संरक्षणमा जोड दिइने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.३.४: लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

अल्पकालिन	मध्यकालिन	दिर्घकालिन
क.दमक नगरपालिकाले सेवा प्रवाह र विकास निर्माणलाई ज्येष्ठ नागरिक, महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई प्राथमिकता दिने तथा योजना तथा विकास निर्माणको अभ्यासमा सहभागिता प्रवर्द्धनका अभ्यास गरिरहेको छ । तथापि लैङ्गिक समनता र सामाजिक समावेशीकरणको नीति तथा बेग्लै कानून नभएको तथा सबै क्षेत्रका नीति तथा कानूनमा यो पक्ष विश्लेषण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएकोले नीतिगत र कानूनी व्यवस्था निर्माणको आवधिक कार्यसुची यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।		
१. लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकारणको व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति, नियम र निर्देशिकाहरू निर्माण गर्ने ।	१. लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकारणको व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति, नियम र निर्देशिकाहरू अध्यावधिक गर्ने ।	१. लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकारणका नीति नियम र कार्यविधिहरूलाई थप व्यवहारिक र समय सापेक्ष बनाउने ।

२. नगरको पुर्वाधार व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित नीति तथा कानूनमा सामाजिक समेवेशीकरणको पक्ष विश्लेषण गरी आवश्यक परिमार्जनको शुरुवात गर्ने ।	२. नगरका सबै नीति तथा कार्यक्रमलाई समाजिक समावेशीकरणको नीति अनुकुल भएको सुनिश्चिता गर्ने ।	१. क्षेत्रगत नीतिहरूमा रहेका लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको पक्षको पुनरावलोकन र आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।
ख.नगरपालिकाले विभिन्न कार्यक्रम कार्यान्वयका लागि गठन हुने उपभोक्ता समितमा महिला लगायत सबै पक्षको प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने संरचनाहरूलाई अपाङ्गता भएका, वालवालिका र महिला मैत्री बनाउँदै लगिएको भएपनि सहभागिता र संरक्षण र पहुँचका थप कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरी निम्न प्राथमिकता तय गरिएको छ ।		
१. उपभोक्ता समिति र कार्यक्रम अनुगमन समितिमा महिलाको सहभागिता कम्तीमा ४० प्रतिशत पुऱ्याउने साथै दलित, जनजाति र पछाडि परेका समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने । २. नगरमा निर्माण भएका र निर्माण हुने सार्वजनिक पूर्वाधार अपाङ्गता मैत्री बनाउन थालनी गर्ने । ३. महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक र राजनितिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ४.दुर्व्यबहार/बेचबिखनको जोखिममा परेका महिलाहरूको लागि आवास गृह निर्माणका लागि अध्ययन र पूर्व तयारी गर्ने ५.नगरलाई बालमैत्री नगरको अवस्थामा पुऱ्याउने गरी सार्वजनिक पूर्वाधार सुधारको थालनी गर्ने ६. लैङ्गिक हिंसा न्यूनिकरणका लागि नगरपालिकामा लैंगिक हिंसा न्यूनिकरण कोष स्थापना गर्ने । ७. नगरपालिकाबाट प्रवाह हुने सेवामा जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालालिकाको सहज पहुँचका लागि सेवा प्रवाहको विधि परिमार्जनका लागि आधारहरू तयार गर्ने ।	१. विभिन्न समितिमा महिला, दलित जनजातिको वा लोपउन्मुख जातिको सहभागिता सुनिश्चितताको व्यवहारिक कार्यान्वयनमा जोड दिने । २. नगर भित्र निर्माण भएका सबै पूर्वाधार अपांगता मैत्री बनाउने । ३.महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न गरिने प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउने ४.दुर्व्यवहारमा/बेचविखनको जोखिममा परेका महिलाहरूको लागि आवास गृह निर्माण गर्ने । ५. नगरलाई बालमैत्री नगरको अवस्थामा पुग्नेगरी सार्वजनिक पुर्वाधार सुधार गरिसक्ने । ६. लैङ्गिक हिंसा न्यूनिकरण कोषका माध्यमबाट लैङ्गिक हिसा न्यूनिकरणका लागि विविध कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ७. नगरपालिकावाट प्रवाह हुने सेवामा ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाको सहज पहुँचका लागि सेवा प्रवाहको विधि	२.नगरपालिकाबाट सञ्चालन हुने सबै पुर्वाधार र सेवा सम्बन्धि कार्यक्रममा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवाल समेट्ने अभ्यासलाई संस्थागत गरिसक्ने । ४.दुर्व्यवहार/बेचबिखनको जोखिममा परेका महिलाहरूको लागि आवास गृहलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने ५. नगरलाई बालमैत्री पूर्वाधार युक्त नगरको रुपमा स्थापित गर्ने

	परिमार्जन सहित कार्यान्वयन गर्ने ।	
ग.नगरका महिला तथा बालबालिका शाखा रहेकोमा यसलाई थप क्षमतायुक्त बनाउन तथा सबै संयन्त्रको कार्यमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको सवलालाई समेट्ने गरी संगठन संरचना र क्षमता विकासका प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।		
१.महिला तथा बालबालिका शाखालाई व्यवस्थित गर्दै आवश्यक उपकरण व्यवस्था गर्ने । २. महिला तथा बालबालिका शाखामा कार्यरत कर्मचारीको क्षमता विकास गर्ने । ३. सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धि सेवालाई प्रविधि मैत्री बनाउन थालनी गर्ने । ४. महिला तथा बालबालिका शाखालाई अपाङ्गता मैत्री र बालमैत्री बनाउन थालनी गर्ने । ५. एकल महिला स्वरोजगार कार्यक्रमका लागि आधार तयार गरी प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ६. एकल तथा असहाय महिला सुरक्षा कोष स्थापना र सञ्चालन गर्ने । ७. महिला उद्यममा पहिला भन्ने नारालाई साकार पार्न महिला लक्षित साना तथा लघु उद्यम प्रवर्द्धन कार्यक्रम तय गरी आर्थिक विकासको अंगका रुपमा लागु गर्ने ।	१. महिला तथा बालबालिका शाखालाई आधुनिक प्रविधि युक्त बनाउने । २. महिला तथा बालबालिका शाखामा कार्यरत कमचारीको क्षमता विकासका कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने । ३.सबै प्रकारका सामाजिक सुरक्षा सेवा वितरणलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाउने । ४. महिला तथा बालबालिका शाखालाई पूर्ण अपांगता मैत्री र बालमैत्री बनाउने । ५. एकल महिला स्वरोजगार कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्ने । ६. एकल तथा असहाय महिला सुरक्षा कोषलाई थप प्रभावकारी बनाउने ।	१. महिला तथा बालबालिका शाखालाई जनशक्ति , पुर्वाधार र प्रविधि-युक्त वनाउने ।

५.४. पुर्वाधार विकास

यो खण्डमा दमक नगरपालिकाको भू-उपयोग र शहरी विकास, पार्क तथा मनोरञ्जनका पुर्वाधार, यातायात, खानेपानी, सार्वजनिक सरसफाई, सार्वजनिक भवन तथा पुस्तकालय, सिंचाई, विद्युत र सञ्चार सम्बन्धि पुर्वाधार र सेवाको नीति तथा आवधिक प्राथमिकता समेटिएको छ । यी सेवाका पुर्वाधार तयारी वा स्तरोन्नतीको विधि र मापदण्ड निर्माण गरी तीनको प्रभावकारी कार्यान्वयन मार्फत सुव्यवस्थित पुर्वाधारयुक्त दमक निर्माणमा केन्द्रीत नीति र प्राथमिकता यो क्षेत्रमा समेटिएको छ ।

५.४.१. भू उपयोग तथा आवास व्यवस्थापन

दमक नगरपालिका र आसपासको क्षेत्रको भू-उपयोग, बस्ती विकास र मानव गतिविधिको इतिहास हेर्दा, शुरुमा यस क्षेत्र घना बन र सिमसार/दलदलले ढाकिएको भूभाग थियो भन्ने विभिन्न प्रकाशनमा उल्लेखित भएको पाइन्छ । त्यसपछि नेपालखण्डमा मानवसभ्यताको विकास संगै १९औं शताब्दीको शुरुवाततिर यस क्षेत्रमा धिमालहरूले बसोबास स्थापना गरेका थिए । यसरी बसोबास स्थापना भए पश्चात कुमाल, मेचे, सतार, राजबंशी,

ताजपुरिया समुदायहरूले पनि क्रमश बस्ती बसाएका थिए । यद्यपि आदिबासी जीवनशैली निर्बाह गर्ने भएकाले यी समुदायहरूको बस्ती पातलो, छरिएको, र मुख्यतः प्राकृतिक स्रोत साधनमा आधारित थियो । समकालीन इतिहास केलाउदा १९७० सालयता पूर्वी पहाडी जिल्लाहरू र भारतको आसामबाट बसाईसराईं र कृषि/पशुपालनको शिलशिलामा मानिसहरू आउन थालेपछि वन फडानीको शुरुवात भयो । २००७ सालको औलो उन्मुलन कार्यक्रम पश्चात् भने थप बसाइसराई, बस्ती बिकास, र खेतीपातीले गति लियो । यसै शिलशिलामा २०१२ साल देखि उत्तरी क्षेत्र र २०२० साल देखि दक्षिणी क्षेत्रमा बस्ती एवं मानव गतिविधि बिस्तार हुन थालेको पाइन्छ ।

यस सन्दर्भमा कुनैपनि खालि भूभागमा बस्ती एवं अन्य प्रयोग स्थापना र बिस्तार गर्दा योजनाबद्ध रुपमा विकास गर्नु पर्ने हुन्छ । दमक नगरपालिकाको प्रारम्भिक विकासको ढाँचा हेर्दा सडक र बस्तीलाई केहि हद सम्म ग्रिड शैलीमा (gridiron plan) बसाइएको छ । यो शैलीमा बिकासलाई अगाडी बढाउँदा प्रत्येक घर/कित्तामा बाटोको सुनिश्चितता, जमिनको बैज्ञानिक र व्यवस्थित विभाजन, मार्ग पहिचानमा (बाटो पत्ता लगाउन) सहजता, र शहर तथा ट्राफिक व्यस्थापनमा सहजता लगायत बिभिद फाइदा रहन्छ । तर निरन्तर विकास निर्माणको नियमन र अनुगमन नहुँदा नगरमा अव्यवस्थित शहरीकरण र बेथितिको दबाब बिद्यमान छ । त्यस्तै मुख्य रुपमा आवासीय र सेवा-व्यवसायिक, र त्यसपछि औद्योगिक र व्यवसायिक कृषिमा दमक नगरपालिका उन्मुख रहेको छ । जसले गर्दा नगरको मूल बस्ती तथा व्यवसायिक वडाहरू १, ५, ६, ७ र ८ मा बढ्दो जनसंख्या, शहरीकारण र बजारीकरणलाई व्यवस्थित गराउने चुनौती छ भने बाँकी वडाहरूमा खालि जमिनको उचित प्रयोग, योजनाबद्ध भौतिक/सामाजिक सेवा प्रवाह, कृषि एवं उद्योगको व्यवस्थापन र अन्य वडाबाट बिस्तार भई रहेको शहरीकरण (urban sprawl) नियन्त्रण गरी आफ्नै पहिचान कायम राख्नु प्रमुख चुनौती छ । यी सबै चुनौतीहरू विश्लेषण गरी रहँदा नगरमा रहेका रतुवा, मावा, बेतनी र दिपिनी नदी तथा स-साना होलिद्वारा बस्ती एवं खेतिमा पार्ने प्रभाव, बन क्षेत्र स्थित बस्ती एवं खेतिमा जंगली जनावर आतंक, क्रसर र अन्य उद्योग तथा अव्यवस्थित पशुपालनले बस्ती एवं खेतिमा निम्ताएका समस्या, र अन्य विभिन्न वातावरणीय मुद्दालाई पनि प्रत्येक वडाको विकास निर्माणको योजनामा समावेश गर्न अनिवार्य हुन्छ । तर हाल भूमिको अबैज्ञानिक तथा परस्पर बिरोधि प्रयोग (land use conflict), अव्यवस्थित र असुरक्षित बसोबास/भू प्रयोग बिद्यमान छ । यसलाई मिलाउन एकातिर भौतिक र सामजिक जटिलता छन् भने अर्कातिर जग्गाको कित्ता सम्बन्धि समस्या पनि सामना गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

माथि उल्लेखित शहरी र बस्ती विकास तथा वातावरणीय सवालहरू समेट्न एवं भुमिको प्रभावकारी प्रयोग सुनिश्चित गर्न भू-उपयोग नीति तथा योजनाहरू अति आवश्यक रहन्छ । कुनै पनि योजना निर्माण र बिकासलाई मुर्त रूप दिन, सो लाई सहजिकरण गर्ने नीति नियम आवश्यक रहने हुनाले यस्तो नीति नियम निर्माणमा ध्यान पुराउन उत्तिकै जरुरी छ ।

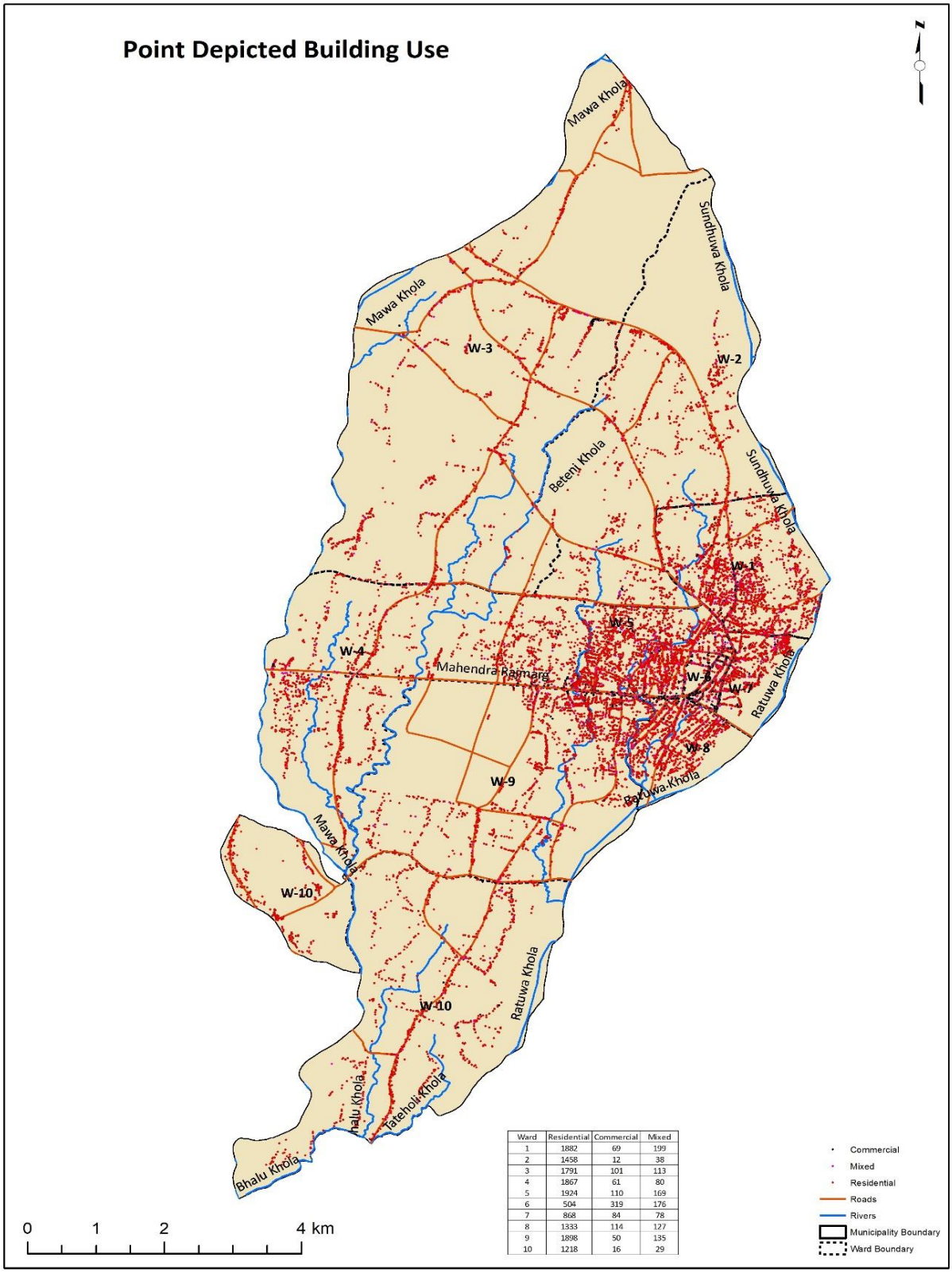

Ward	Residential	Commercial	Mixed
1	1882	69	199
2	1458	12	38
3	1791	101	113
4	1867	61	80
5	1924	110	169
6	504	319	176
7	868	84	78
8	1333	114	127
9	1898	50	135
10	1218	16	29

नक्सा १/५.४.१. दमक नगरपालिकाको संकलित जी पी एस तथ्यांकको आधारमा भवनहरूको प्रयोग ।

नक्साले वडा १, ५, ६, ७, ८ मा सघन बस्ती तथा व्यवसायिक प्रयोग इंगित गर्द छ । बाँकि वडामा छरिएको, पातलो बस्ती, र केहि व्यवसायिक र मिश्रित प्रयोग देखिन्छ । त्यस्तै नक्सा भित्रको विवरणमा प्रत्यक वडामा आवासीय, व्यवसायिक र मिश्रित प्रयोगको आधारमा भवन संख्या पनि उल्लेखित छ ।

भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको (२०७२) अनुसार सीमित भूमि र भूमिस्रोतको संरक्षण, समुचित उपयोग र प्रभावकारी व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यलाई मार्गनिर्देशन गर्न तर्जुमा गरिएको नीतिगत

दस्तावेज भूउपयोग नीति हो । भूमि तथा भुमिस्रोतको संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने कानुनी एवं संस्थागत व्यवस्था यसै नीतिको आधारमा गरिन्छ । यस नीतिले भूमि तथा भुमिको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभलाई न्यायोचित ढंगबाट बितरण गर्न सक्ने अवस्था सृर्जना गर्दछ । भू-उपयोग नीति, नियम, योजनाको साथै सो को प्रभावकारी कर्यान्वयन र अभ्यास स्थानीय सरकारको लागि महत्वपूर्ण हुन्छ । नगरपालिकाहरूको शहरी/ग्रामिण योजना निर्माण, चाहे औद्योगिक, व्यापारिक वा आवासीय क्षेत्रका लागि होस् यसमा कतै न कतै भू-उपयोग योजनाको आवश्यकता पर्दछ । भू-उपयोग योजनालाई स्थानीय सरकारको नीति निर्माणले पनि प्रभावित पार्दछ । उदाहरणको लागि स्थानीय सरकारले कुनै पनि निर्माण संस्थालाई आवासीय वा व्यापारिक प्रयोजनको लागि ठूला अपार्टमेन्टहरू निर्माणको अनुमति दिन लागेको, विद्यालयको कक्षा कोठा वा नयाँ भवन निर्माणको तयारी, बाटो निर्माण वा अस्पताल निर्माण जस्ता कार्यहरू सञ्चालन गर्न भू-उपयोग योजना छ भने सो निर्माण गर्दा बढी प्रभावकारी हुने निर्णय गरी निर्माण प्रकृयामा लैजान सकिन्छ । भू-उपयोग नीति, नियम, योजनाले स्थानीय सरकारलाई जमिनको प्रकृति अनुसारको क्षेत्र छुट्याउन तथा विकास निर्माणका कार्यहरू विस्तार गर्न सहज बनाउछ । नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय सरकारहरूलाई आफ्नो क्षेत्रभित्रका विभिन्न किसिमका विकासका योजनाहरू तथा स्थानीय आवश्यकता अनुसारका विकास निर्माण कार्यहरू गर्न पाउने अधिकार प्रदान गरेको छ । त्यस्तै स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले स्थानीय सरकारलाई शहरी विकास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धि काम कारवाहीमा अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । भू-उपयोग ऐन २०७६ ले पनि स्थानीय सरकारलाई विभिन्न भू-उपयोग संरचना सहित, भू-उपयोग क्षेत्र नक्सा तयारी, परिमार्जन, र कर्यान्वयन एवं भू-उपयोग योजना तर्जुमा गर्न निर्देशित गरेको पाइन्छ । विस्तृत रूपमा हेर्दा भू-उपयोग नीति, नियम, योजना बनाउने कार्य संघीय र प्रदेश सरकारको कार्यसुचि भित्र परेका छन् र थप स्थानीय नीति, नियम, भू-उपयोग योजना बनाउने कार्य स्थानीय सरकारको कार्य हो भनि शहरी विकास मन्त्रालयले प्रकाशन गरेको भू-उपयोग नीतिमा उल्लेख छ ।

भवन निर्माण स्वीकृति प्रक्रिया तथा अभ्यासमा नगरले आवश्यक सुधार गर्दै आएको भएपनि कागजी प्रक्रियामा आधारित नक्सा पास प्रक्रियालाई विद्युतीय माध्यमद्वारा अगाडी बढाउन बाँकी रहेको छ । सडक, विद्युत, खानेपानी, ढल, फोहोर व्यवस्थापन, सञ्चार, नापी जस्ता नगर अन्तर्गतका विभिन्न इकाई तथा बाह्य सेवा प्रदायक निकायसँग तालमेल मिलाई भवन निर्माण स्वीकृति प्रणाली एकिकृत गर्ने integrated building permit system तिर उन्मुख हुनु आवश्यक छ । यी कार्यको लागि तथ्यांक व्यवस्थापन र प्रयोगको महत्वपुर्ण भूमिका हुन्छ ।

भू-उपयोग अभ्यासमा सुधार गरी नगर विकास र शहरी व्यवस्थापनलाई वैज्ञानिक भू-उपयोगमा आधारित तथा आवास व्यवस्थापनलाई आधारभूत शहरी मापदण्ड अनुकुल बनाउने लक्ष्यका साथ यो क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीतिहरू तय गरिएको छ ।

उद्देश्य १: नगरपालिकाको सबै अन्तर वडा तहका सीमाहरू भौगोलिक सूचना प्रणाली GIS आधारमा अध्यावधिक/परिमार्जन गर्नु ।

नीति क. निर्वाचन आयोग र नापी कार्यालय संग समन्वय गरी हरेक वडाको राजनीतिक र भौगोलिक सीमा यकिन गरि नगरपालिका सीमा मा एकरुपता ल्याईने छ ।

नीति ख. प्रत्येक वडा भित्र पर्ने हरेक घरधुरि तथा सेवा प्रवाह सहि वडा भित्र पर्ने गरी सीमा तथ्याकं कायम गरिने छ ।

नीति ग. नगरपालिका संग जोडिएका छिमेकी नगरपालिका/गाउँपालिका बीच समन्वय गरी नगरपालिकाको सीमा सहि रुपमा कायम गरिने छ ।

उद्देश्य २: नगरपालिका भित्र पर्ने हरेक जमिन कित्ता (Land Parcel) तथ्याकं निरन्तर रुपमा संकलन तथा अध्यावधिक/परिमार्जन गर्नु ।

नीति क. नापी कार्यालय संग समन्वय गरी हरेक जमिन कित्ताको आधुनिक प्रविधिको आधारमा (*उदाहरणको लागि GIS/DGPS/GNSS*) सर्वेक्षण तथ्यांक अध्यावधिक गरिने छ ।

नीति ख. नापी तथा मालपोत कार्यालय सँग समन्वय गरी लालपुर्जा तथा नापी नक्शाको क्षेत्रफलमा एकरुपता ल्याईने छ ।

नीति ग . नगरपालिको ऐलानी, सार्वजनिक, सरकारी, र निजि तथा जोखिमयुक्त जग्गामा बसोबास गर्ने सुकुम्बासी तथा अन्य परिवारको तथा यसरी प्रयोग भइ रहेको जमिनको तथ्यांक संकलन गरिने छ ।

नीति घ. ऐलानी, सार्वजनिक, सरकारी, र निजि तथा जोखिमयुक्त जग्गामा बसोबास गर्ने सुकुम्बासी र अन्य परिवारहरूको वास्तविकता यकिन गरिने छ ।

नीति ङ. नगरपालिको भित्रका जमिन कित्ताको तथ्याकंलाई कानुन बमोजिम छनौट गरी सर्वसाधारणले विद्युतीय (डिजिटल) माध्यमबाट हेर्ने र प्राप्त गर्न सक्ने प्रबन्ध गरिने छ ।

उद्देश्य ३: नगरपालिका भित्र रहेका हरेक पूर्वाधार/भवन को तथ्यांक संकलन सम्पन्न गरी निरन्तर अध्यावधिक गर्नु ।

नीति क. नगरपालिकाबाट भवन अनुमति प्राप्त भवनहरूको थप तथ्यांक जस्तै संरचनागत प्राबिधिक (engineering requirement), विद्युतीय लाइन, खानेपानी लाइन, सञ्चार, कर तथा शुल्क, भवन/संरचनाको प्रस्तावित प्रयोग आदिलाई अध्यावधिक गरिने छ । भवन अनुमति नभएको संरचनाहरूको हकमा स्वीकृति लिन प्रोत्साहन गरी माथि उल्लेखित तथ्याकं संकलन गरिने छ ।

नीति ख. नगरपालिको भवन अनुमति प्रणालीलाई (building permit system) वैज्ञानिक तथा डिजिटल माध्यममा ल्याई सर्वसाधारणले सहज रुपमा आवेदन प्रक्रिया, आवेदन माथि भएको प्रगती (process tracking) आदिको जानकारी लिन मिल्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ग. आधुनिक विधिमा घर नम्बर प्रणाली थालनी गरी प्रयोगमा ल्याइने छ ।

नीति घ. सम्पुर्ण भवन अनुमतिको तथ्याकंलाई छनौट गरी सर्वसाधारण/संघसंस्थालाई समेत उपलब्ध हुने खाले डिजिटल प्रविधि तयार गरिने छ ।

उद्देश्य ४: नगरमा रहेको भू-उपयोग असमाञ्जस्याता हटाउनु ।

नीति क. भू-उपयोग ऐन २०७६ अनुरुप नगरपालिकालाई विभिन्न क्षेत्रमा बर्गिकरण (zoning) गरिने छ । साथै बर्गिकरण अनुसारको प्रयोग पनि सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति ख. हरेक क्षेत्रको लागि तोकिएको भू-उपयोग बमोजिम नगरपालिकाले आफ्नो बृहत उद्देश्य प्राप्तिका लागि त्यस्ता क्षेत्रका लागि परिपुरक नीति नियमको व्यवस्था मिलाइने छ ।

नीति ग. भू-उपयोग क्षेत्र तोक्दा सम्बन्धित समुदायको पहिचान जनाउने तथा सडक/यातायात पहुँचको हिसाबले उपयुक्त किसिमको हुने छ ।

नीति घ. भू-उपयोग अभ्यासमा नगरका नदि तथा होलिहरूको बेल्ट र ROW लाई बाधा नपर्ने गरी विकास निर्माण कार्य गरिने छ । नदि नजिकका तथा वतावरणीय हिसाबले जोखिममा रहेका सम्पूर्ण बस्तीलाई उचित स्थानमा पुनर्स्थापना गरिने छ ।

नीति ङ. बस्ती क्षेत्र तथा मानव स्वास्थलाई असर गर्ने पशुपंछी पालन, उद्योग व्यवसाय, र अन्य सबै प्रयोजनलाई अन्यत्र स्थानान्तरण गरिने छ ।

नीति च. संघिय तथा प्रादेशिक सरकारका परियोजनाहरूबाट नगरले प्राप्त गर्न चाहेको भू-उपयोग सम्बन्धि अपेक्षित उपलब्धिहरु desirable outcomes तर्जुमा गरी त्यस्ता उपलब्धिहरू हासिल गर्ने बारे सम्बन्धित सरकार संग समन्वय अगाडी बढाइने छ ।

नीति छ. विभिन्न भू-उपयोग क्षेत्र अन्तर्गत आवासीय क्षेत्र तोक्दा सकेसम्म मिश्रित किसिमको (mixed use) प्रयोग सृजना हुने गरी योजना बनाउने ताकी यातायातका कारण दैनिक प्रयोजनको लागि चाहिने उपभोक्ता बस्तु तथा कारोबारलाई कम दुरीमा सम्पन्न गर्न सक्ने बनाइने छ ।

नीति ज. एकल किसिमको भू-उपयोग क्षेत्र, जस्तै आवासीय, व्यापारिक, औद्योगिक क्षेत्र तोक्न परेको खण्डमा सो क्षेत्रहरूमा आवश्यकता अनुसार खुद्रा व्यापारिक स्थानहरूको (retail centre) प्रावधान पनि ल्याइनेछ ।

नीति झ. समुदायले परम्परागत रुपमा प्रयोजनमा ल्याइरहेको मध्यम तथा ठुला वर्गका बजार क्षेत्रलाई व्यवस्थापन तथा नयाँ इलाकामा बजार क्षेत्र बिस्तार गरिने छ ।

नीति ञ. आवासीय क्षेत्रहरू तोक्दा र आवासहरूको निर्माण गर्दा/गराउँदा सबै किसिमका आवासहरू [single family detached dwelling, townhouse, अपाङ्गमैत्री आवास (special needs housing), अपार्टमेन्टहरू, किफायती आवास (affordable housing) आदि सबैको प्रावधान राखेर योजना बनाइने छ ।

नीति प. नयाँ क्षेत्र/प्रयोग तोक्दा सर्वसाधारणको सहज पहुँच हुने गरी तोकिने छ (बसपार्क, बसस्टप इत्यादि) ।

नीति फ. नगरपालिकाले विभिन्न भू-उपयोग क्षेत्र छुट्टाउने क्रममा चलिआएका प्रयोजन/संरचनालाई यथावत रहन दिने व्यवस्था (grandfather clause) राखेतापनि भविष्यमा सो प्रयोजन/संरचनालाई निर्धारित प्रयोजनमै ल्याउने प्रावधान बनाउने छ ।

नीति ब. नगरपालिकाले भू-उपयोग योजना बनाउँदा अन्तर नगर/गाउँपालिका, प्रादेशिक सरकार तथा संघिय सरकारको अन्य योजना तथा आवश्यकतालाई मध्यनजर राखेर बनाउने छ ।

नीति भ. नगरपालिकाको भू-उपयोग योजनामा आवश्यकता अनुसार संरक्षित क्षेत्रहरू भनि -प्राकृतिक स्रोतहरू, खुल्ला क्षेत्र, सिमसार क्षेत्र, खानि खनिज क्षेत्र, सांस्कृतिक सम्पदा क्षेत्र आदि भनी छुट्टाइने छ । सो कार्यको लागि नगरपालिकाले यस्ता सबै क्षेत्रहरूको पुर्वअध्ययन गरी निर्धारण गर्ने छ र संरक्षण र प्रयोगका लागि नीति, नियम निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने छ ।

नीति म. नगरमा छरिएका सबै बस्तीहरूलाई एकीकृत (urban consolidation) गरिने छ ।

उद्देश्य ५: पुराना पुर्वाधारको सुव्यवस्थापन र प्रभावकारी पुनस्थापना गर्नु ।

नीति क. आवश्यकता अनुसार पुर्नविकास क्षेत्र/स्थान पहिचान, पुर्नविकास योजना तर्जुमा, र पुर्नविकास बजेट सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति ख. कृषियोग्य, वन क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र बाहेक अरु बसोबास गर्न मिल्ने क्षेत्रमा खाली, बाँझो/प्रयोग बिहिन, पुरानो बस्ती तथा अन्य पुराना भवन भएका जमिनहरूमा मात्र पुर्नविकास गर्न पाइने छ ।

नीति ग. भवनहरूमा एकरुपता ल्याउन विशेष शैली निर्धारण गरी भवनहरूमा समान अघिल्लो मोहडालाई (facade) नीति, प्रोत्साहन र सहुलियतको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति घ. Land pooling गर्दा स्थानीय मापदण्ड अनुरुप उपयुक्त निश्चित प्रतिशत जग्गा/कित्ता pooling को योजनामा हुनु पर्ने छ । Pooling को योजनामा नआएका जग्गाधनिको हकमा Pooling मा आएका जग्गाधनि सरह व्यवस्था गरिने छ ।

उद्देश्य ६: ऐलानी, सार्वजनिक, र सरकारी जग्गामा बसोबास गर्ने सुकुम्बासी परिवारलाई सुरक्षित पुनर्स्थापना तथा उक्त जमिनहरूको उचित व्यवस्थापन गर्नु ।

नीति क. संकलित भूमि सम्बन्धि तथ्यांकको अधारमा, संघिय तथा प्रदेश सरकार संग समन्वय गरी, सम्बन्धित सबै निकाय, संघसंस्था, सरोकारवालाको सहयोगमा ऐलानी, सार्वजनिक, र सरकारी जग्गामा बसोबास गर्ने सुकुम्बासी परिवारलाई उचित स्थान निर्धारण गरी पुनर्स्थापना गरिने छ ।

नीति ख. संकलित तथ्यांकको अधारमा, संघिय तथा प्रदेश सरकार संग समन्वय गरी, सम्बन्धित सबै निकाय, संघसंस्था, सरोकारवालाको सहयोगमा यसरी प्रयोग भई आएका सबै जमिनको उचित व्यवस्थापन तथा पुर्नविकास गरिने छ ।

उद्देश्य ७ : भू-उपयोगको आधार माथिल्लो तहका सरकारको अधिनमा रही र नगरपालिकाको आवश्यकता अनुरुप भू-उपयोग योजना तयार गर्ने ।

नीति क. नगरपालिकाको भु-उपयोग योजना संघिय सरकार तथा प्रादेशिक सरकारको अधिनमा रही, राष्ट्रिय भू-उपयोग ऐन २०७६ र स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा निर्धारित व्यवस्था अनुसार तयार गरिने छ ।

नीति ख. योजना बनाउँदा तथा संसोधन गर्दा मान्यता प्राप्त राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय गुणस्तर, दिगो विकास लक्ष्य (SDG), ISO, NS quality standards, अर्न्तराष्ट्रिय उत्तम अभ्यासहरु आदि समावेश गरिने छ ।

उद्देश्य ८: नगरपालिकाले भू-उपयोग योजनालाई जिवन्त बनाइराख्नु ।

नीति क. स्थानीय भू-उपयोग योजना परिवर्तन गर्न अति आवश्यक महशुस भएमा संशोधन गरिने छ, जसमा हेरफेर भएका खण्डहरूलाई मात्र परिमार्जन गरेर बाँकीलाई यथावत राखिने छ ।

नीति ख. भू-उपयोग योजना संशोधन गर्दा अपनाउने प्रक्रियामा अधिकतम नागरिक सहभागिता सुनिश्चित हुने पद्धति अपनाइने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.४.१ : भू-उपयोग र आवास व्यवस्थापन

क. दमक नगरपालिकाले निकट भविष्य देखि दीर्घकालको लागि भू-उपयोग अभ्यासमा सुधार गरी नगर विकास र शहरी व्यवस्थापनलाई वैज्ञानिक भू-उपयोगमा आधारित तथा आवास व्यवस्थापनलाई शहरी मापदण्ड अनुकुल बनाउने लक्ष्य लिएको हुनाले यो कार्यलाई मुर्त रुप दिन सर्वप्रथम विभिन्न कानुनी व्यवस्था एवं औजारको आवश्यक हुन्छ । हालको सन्दर्भमा यस नगरपालिकामा भू-उपयोग, शहरी विकास, बस्ती विकास, र भवन निर्माण सम्बन्धि गतिविधि नियमन गर्ने कानुनी औजारहरू समयावस्था अनुसार थप गर्नु पर्ने हुन्छ । नगरपालिकाको भूगोल र सम्भावित प्रकोपहरू ध्यानमा राख्दै भवन निर्माण सम्बन्धि कानुन तथा मापदण्ड पनि स्थानीयकरण गर्न आवश्यक छ । त्यस्तै संघिय स्तरमा भू-उपयोग ऐन २०७६ लागु भइ सकेको अवस्था छ । यस परिवेशमा नगरले प्राथमिकताको आधारमा सान्दर्भिक ऐन कानुन निर्माणको लागि संघ तथा प्रदेश संग समन्वय, मौजुदा ऐन, कानुन, मापदण्डलाई स्थानीय परिवेश सुहाउँदो गरी परिमार्जन/संसोधन, तथा आवश्यक ऐन कानुन निर्माण गर्ने छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. स्थानीय सरकारले पाएको अधिकार र प्रचलित ऐन कानुन अनुरुप स्थानीय भु-उपयोग नीति,	१. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, परिच्छेद ३ बमोजिम, संघीय तथा प्रदेश कानुनको अधिनमा रही शहरी	१. प्रदेश स्तरिय भूमि तथा वातावरण अदालत (Land/Planning and

नियम, निर्देशिका, कार्यविधिहरू निर्माणलाई स्थानीय परिवेश र सवालहरूलाई समेटि संघ र प्रदेशसंग समन्वय गर्ने । २. स्थानीय शहरी (तथा ग्रामिण) योजना/ व्यवस्थापन को लागि कार्यविधि तयार गर्ने । २.१. भवन निर्माण/घर नक्शा सम्बन्धि मापदण्ड र ऐनलाई समय सापेक्ष राख्ने । २.२. अव्यवस्थित, असुरक्षित, र गैरकानुनी बस्ती व्यवस्थापनको लागि अल्पकालीन कार्यविधि तयार गर्ने । २.३. घर जग्गा निर्माण व्यवसायी, भवन निर्माणकर्मी, engineering consultancy आदि का licensing को लागी आवश्यक कार्यविधि तयार गर्ने । ३. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, परिच्छेद ७ बमोजिम नक्सा पास तथा भवन निर्माण सम्बन्धि सम्पूर्ण कार्यको लागि भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन कार्यविधि तथा नक्सा पास नीति ७४/७५ को जरिवाना सम्बन्धि व्यवस्था र यस्ता अन्य सबै व्यवस्थाहरू समेटी छुट्टै र थप प्रभावकारी कार्यान्वयन कार्यविधि (Enforcement Guidline) बनाउने ।	विकास, बस्ती विकास, र भवन सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तथा सो सम्बन्धी योजना तर्जुमा, योजना पहिचान, अध्ययन, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने । *२. आवश्यक स्थानिय कानुनहरू* ● स्थानीय भू-उपयोग नीति, नियम, निर्देशिका ● भू-उपयोग योजना तर्जुमा सम्बन्धि कार्यविधि ● ल्याण्ड पुलिङ सम्बन्धि ऐन/कार्यनिति ● अव्यवस्थित, असुरक्षित, र गैरकानुनी बस्ती व्यवस्थापन ऐन	Environment Court) जस्तो बिशेष संरचना सहितको कानुनी रुपमा भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण मामिलामा सक्षम नगरपालिका बन्ने ।
ख. सामान्यता भू-उपयोग तथा शहरी नियोजन र बस्ती विकासको नीति नियम निर्माण र अभ्यासमा ल्याउँदा एकल बिषयवस्तुको रुपमा लिइने गरेको पाइन्छ । तर यस क्षेत्रको प्रभावकारी अभ्यास र सोचे बमोजिम प्रतिफल हाँसिल गर्न आगामी दिनहरूमा नगरपालिकाले यस क्षेत्र संग अन्य विभिन्न क्षेत्र तथा सवाललाई जोडेर वा समेटेर अगाडी बढ्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले समान्य अर्थमा भू-उपयोग भनेको उपलब्ध जमिनको प्रयोग भन्ने बुझिएतापनि भू-उपयोगको अर्थ र प्रयोगको दायरा व्यपाक रहेको छ । भू-उपयोगमा योजनावद्ध विकास तथा शासकीय अभ्यासलाई प्रभाव पार्ने आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, कानुनी तथा प्रशासनीक विषय		

तथा सवाल समेत समेटिन्छ । भू-उपयोगको बारे सोच्दा विभिन्न क्षेत्रको आवश्यकता र भू-उपयोग अभ्यासका बिचमा सामञ्जस्याता कायाम गर्नु अत्यावस्यक हुन्छ । प्रभावकारी भू-उपयोग अभ्यास कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकाले विभिन्न पक्षसँग सहकार्य र साझेदारी गर्नुपर्ने हुन्छ भने त्यसका लागि स्पष्ट र अर्न्तसम्बन्धित कानुनी आधार, आवश्यकता अनुसार परम्परागत अभ्यास र आधुनिक प्रविधिको उपयुक्त प्रयोग तथा राजनीतिक इच्छाशक्ति र प्रतिवद्धता आवश्यक पर्छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण बिषयलाई कम्तिमा आधारभूत क्षेत्रहरूको नीति नियम निर्माण संग जोडेर लैजाने, जस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, वातावरण/सरसफाई, यातायात । २. नगरपालिका भित्रको सबै तहमा भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण आदि बिषयलाई वातावरण, सामाजिक, नीतिगत, भौतिक, र आर्थिक क्षेत्र संग जोडेर लैजाने र सो को अन्तरसम्बन्ध बारे प्रस्ट हुने ।	१. अन्य सबै क्षेत्र र उपक्षेत्रको (वातावरण, सामाजिक, भौतिक, र आर्थिक) ऐन, कानुन, नीति निर्माणको क्रममा भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण बिषयलाइ मध्यनजरमा राखेर अघि बढ्ने । २. भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण आदि बिषयलाई वातावरण, सामाजिक, नीतिगत, भौतिक, र आर्थिक क्षेत्र सगँ जोडेर र अन्तरसम्बन्धित रुपमा काम अगाडी बढाउने ।	२. सबै क्षेत्रको अन्तरसम्बन्ध बोध सहित प्रभावकारी काम, अनुगमन, मुल्यांकन आदि ।
ग. कुनैपनि क्षेत्रको नीति नियम कानुन जतिकै महत्व बोकेको नीतिगत दस्ताबेज सो क्षेत्रको योजना वा गुरुयोजना हुन्छ । नीति नियम कानुनले सम्बन्धित क्षेत्रको कार्य गर्न मार्गप्रसस्त तथा नियमन गर्छ भने योजना वा गुरुयोजनाले सो क्षेत्रको कार्यसम्पादन गर्न मार्गनिर्देशन गर्दछ। विभिन्न राष्ट्रिय नीति तथा भू-उपयोग ऐन २०७६ बमोजिम तथा नगरको अन्तरिक आवश्यकताको आधारमा पनि भूमिको तथा भुमिमा हुने सम्पूर्ण गतिविधिको व्यवस्थित र बैज्ञानिक उपयोग सुनिश्चितताको लागि भू-उपयोग योजना निर्माण गर्न नगरपालिका तत्पर छ । त्यसकारण आवश्यक समन्वय तथा अध्ययन पुरा गरी नगरलाई सुहाउँदो योजना तर्जुमा गरिने छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. भू-उपयोग ऐन २०७६, परिच्छेद २ बमोजिम भू-उपयोग योजना तर्जुमाका लागि संघिय र प्रदेश सरकार संग समन्वय शुरुवात गर्ने ।	१. भू-उपयोग ऐन २०७६, परिच्छेद २ बमोजिम भू-उपयोग योजना तर्जुमाका लागि नगरपालिकाले भूमिको वस्तुस्थिति, जनसंख्या वृद्धिदर, खाद्य तथा आवासको आवश्यकता, आर्थिक विकास तथा पूर्वाधार निर्माणको लागि भूमिको मागमा हुने वृद्धि लगायतका बिषयमा अध्ययन गर्ने । आवश्यकता अनुसार ग्रामीण र शहरी क्षेत्रको बेग्लाबेग्लै योजना तर्जुमा गरेर कार्यान्वयन गर्ने ।	१. संकलित सबै तथ्यांकको नियमित अध्यावधिक गर्ने । तर्जुमा भएका योजनाहरूको अल्पकालीन र मध्यकालीन समिक्षा/पुनरावलोकन गर्दै अध्यावधिक गर्ने र पुन कार्यान्वयन गर्ने । साथै यस विधिलाई दिगोरुपमा निरन्तरता दिने ।

घ. भू-उपयोग, शहरी विकास, बस्ती विकास, र भवन निर्माण क्षेत्रमा तथ्यांकको प्रयोग प्रमुख हुन्छ । विशेष गरी भुमि संग सम्बन्धित विभिन्न भौगोलिक तथ्यांक तथा त्यस्तो तथ्यांकहरूलाई अझ प्रस्ट रुपमा चित्रण गर्ने नक्साहरूको प्रयोग बृहत हुन्छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय उत्तम अभ्यासहरूलाई नियाल्दा यस क्षेत्रमा व्यापक तथ्यांक तथा नक्साहरूको प्रयोगद्वारा भूमिको वस्तुस्थिति, खाद्य तथा आवासको आवश्यकता, भूमिको माग, परियोजना कार्यान्वयन र अन्य निर्णय तथा नीति निर्माण प्रक्रियामा आवश्यक पर्ने अध्ययन, मुल्यांकन आदि हुने गर्दछ । यस सन्दर्भमा नगरमा तथ्यांक र नक्साको संकलन/निर्माण गर्ने अभ्यास विभिन्न चरणमा नगरपालिका तथा सहयोगी संघ संस्थाबाट भएको छ, निरन्तर रुपमा व्यवस्थित र एकीकृत भण्डारण, प्रयोग तथा अध्यावधिक कार्य भने हुन बाँकी छ । तथ्यांक, नक्सा, तथा भू-सूचना प्रणाली र विद्युतीय प्रबिधिको प्रयोगद्वारा विभिन्न कार्यलाई सहजीकरण र योजाना तर्जुमा गर्नु पर्छ भन्ने सोच सहित नगरले निम्न बमोजिम कार्यक्रम तय गरेको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. जारी रहेका सबै भू-उपयोग सुची Land Use Inventory संकलन कार्यलाई निरन्तरता दिने र थप प्रभावकारी बनाउने । साथै उपलब्ध सुची र नयाँ सुचीलाई अध्यावधिक गरेर एकरुपता दिने । विशेष गरि नगरबासीको माग अनुरुप कृषि जमिनको (माटोको प्रकार र उब्जनी सम्भाव्यता अनुसार) पनि वर्गिकरण गर्ने । २. उपलब्ध सम्पूर्ण सिमाना, कित्ता तथा भवन नक्शा, घर नम्बर नक्सा, सडक सञ्जाल नक्सा, विद्युतीय नक्शांकन, पानी वितरण नक्शांकन लगायत अन्य भूगोल र सेवा सम्बन्धि सबै नक्साहरूको केन्द्रिकित र व्यवस्थित भण्डारण थालनी गर्ने र थप digitization गर्दै लैजाने ।	१. भू-उपयोग ऐन २०७६, परिच्छेद २ बमोजिम स्थानीय भू-उपयोग वर्गिकरण (zoning), स्थानीय भू-उपयोग नक्सा तयारी, मन्त्रालय बाट तयार गरिएको नक्सा प्राप्ति र परिमार्जन, प्राकृतिक जोखिम क्षेत्रको पहिचान र नक्सांकन लगायत सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गर्ने ।	१. उच्च गुणस्तरको भू बर्गिकरण नक्सा सहितको प्रभावकारी भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण अभ्यासलाई संस्थागत गर्ने ।

ङ. नगरपालिकाको बढ्दो जनसंख्या, शहरीकरण र बजारीकरणलाई व्यवस्थित गराउनु चुनौतीको रुपमा प्रस्तुत छ भने, वडाहरूमा खालि जमिनको उचित प्रयोग, योजनाबद्ध भौतिक/सामाजिक सेवा प्रवाह, कृषि एवं उद्योगको व्यवस्थापन, र फैलिरहेको शहरीकरण (urban sprawl) नियन्त्रण गरी आफ्नै पहिचान कायम राख्ने चुनौती छ । यी सब चुनौतीहरू विश्लेषण गरी रहँदा नगरमा रहेका रतुवा, मावा, बेतनी, र दिपिनी नदि तथा स-साना होलिद्वारा बस्ती एवं खेतिमा पार्ने प्रभाव, बन क्षेत्र स्थित बस्ती एवं खेतिमा जंगली जनावर आतंक, क्रसर र अन्य उद्योग तथा अव्यवस्थित पशुपालनले बस्ती एवं खेतिमा निम्ताएका समस्या, र अन्य विभिन्न वातावरणीय मुद्दालाई पनि प्रत्यक वडाको विकास निर्माणको योजनामा समावेश गर्न अनिवार्य हुन्छ । त्यस्तै हाल भूमिको अबैज्ञानिक तथा परस्पर बिरोधि प्रयोग (land use conflict), अव्यवस्थित र असुरक्षित बसोबास/भू प्रयोग पनी विद्यमान छ । यी सब सवालहरू समाधान गर्न एकातिर भौतिक र सामजिक जटिलता छन् भने अर्कातिर जग्गाको कित्ता सम्बन्धि समस्या पनि हल गरेर अगाडि बढ्नुपर्ने अवस्था छ ।

त्यस्तै जनसंख्या पूर्वानुमानको आंकड़ा हेर्दा हालको ८६,८७४ जनसंख्या, २.०८ प्रतिशत वृद्धि दरले २०९८ साल सम्म १,४०,२८८ पुग्ने छ । घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५ को औसत परिवार संख्या ३.८७ ले नगरपालिकाको त्यस बेला को परिवार संख्या ३६,२५० हुने छ । यो हालको परिवार संख्या २२,४४२ मा करीब १३,८०८ परिवार थप हो । यो हिसाबमा प्रति परिवार एक आवासको प्रक्षेपण गर्दा नगरपालिकामा त्यसबेला सम्म क्रमिक रुपमा **१३,८०८** आवासको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । यस कारण पूर्वानुमानको आधारमा आवासको उच्च माग रहेकोले, माग पूर्ति गर्न नगरले विभिन्न किसिमको आवास व्यवस्थापन गर्ने गरी अगाडी बढ्ने छ ।

यस कारण संचालनमा रहेको राष्ट्रिय भूउपयोग परियोजना (National Land Use Project) बाट प्राप्त हुने नक्सा, प्रतिबेदन, तथ्यांक सहित विभिन्न किसिमका भू-तथ्यांक, आर्थिक-सामाजिक-सांस्कृतिक तथ्यांक आदि संकलन गरी र प्रयोगमा ल्याई विभिन्न अवधिमा तल उल्लेख गरिएका कार्यहरू सम्पन्न गरिने छ ।

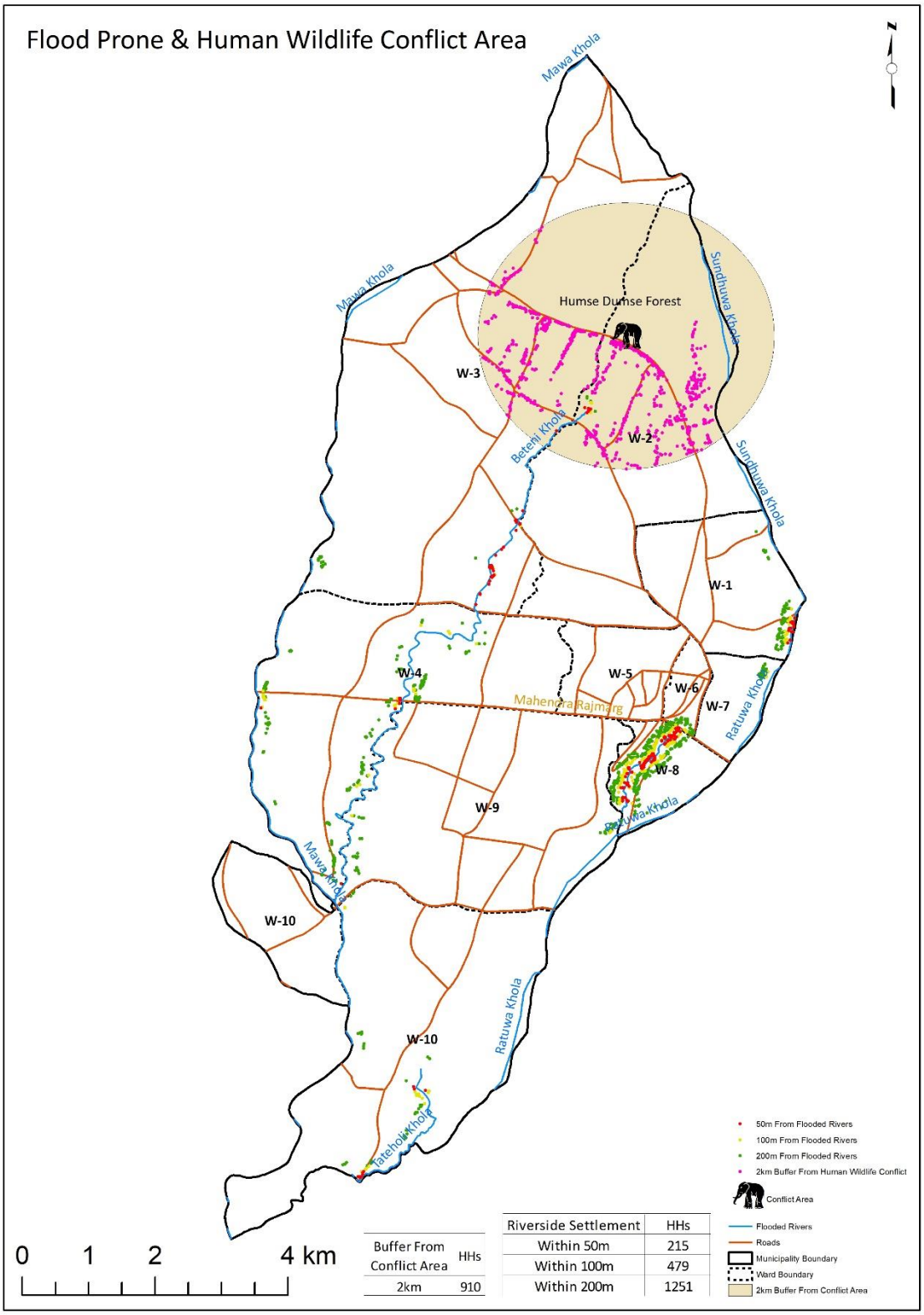

नक्सा २/५.४.१. नगरपालिकामा बाढी तथा कट्टानको र जंगली जनावर र मानव विच द्वन्दको कारण जोखिम बस्ति सम्बन्धि विवरण ।

नक्सामा नगरको विभिन्न नदिको ५०, १००, र २०० मिटर आसपास बस्ति, साथै बन्यजन्तु प्रभावित क्षेत्रको २ कि.मि.भित्र पर्ने बस्तीको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै विवरणमा नदि आसपासको बस्ति संख्या र बन्यजन्तु प्रभावित बस्ति संख्या पनि उल्लेखित छ । नक्साको अधारमा बस्ति स्थानान्तरण र सुरक्षाका उपाय अप्नाउने कार्य अगाडी बढाउन मद्दत पुग्दछ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)

१. भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण सम्बन्धि उच्च गुणस्तरको सबै खाले नक्सा (कित्ता नक्सा सहित (parcel level data) तयारी र प्रयोगमा ल्याउने । साथै राष्ट्रिय भू-उपयोग परियोजनाको National Land Use Project सिघ्र समापनकालागि मन्त्रालय र केन्द्र नापी संग निरन्तर समन्वय गर्ने । त्यस्तै यी सबको आधारमा भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण आदि बिषय सम्बन्धि अपेक्षित उपलब्धिहरू (desirable outcome) को पहिचान गर्ने र भू-उपयोग योजनामा समावेश गर्ने । साथै वडा नागरिक बाट आएको प्रमुख land use conflict समस्याहरूलाई प्रभावकारी भू-उपयोग नीति एवं अभ्यास द्वारा सम्बोधन गरी न्यूनीकरण र समाधानको थालनी गर्ने ।	१. भू सूचना प्रणाली र विभिन्न नक्सा, नीति नियम कानुन, भू बर्गिकरण, भू-उपयोग योजना आदिको सहायता र आधारमा भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण आदि बिषय सम्बन्धि अपेक्षित उपलब्धिहरू (desirable outcome) हाँसिल गर्न नगरमा देखा परेका सबै किसिमको नकारात्मक/अनपेक्षित भू-उपयोग अभ्यासको न्यूनीकरण र निरुत्साहित गर्ने । १.१. राष्ट्रिय भू-उपयोग परियोजनाको (National Land Use Project) नक्सा र तथ्यांक सहित अन्य सबै भू नक्सा, तथ्यांक, योजना, सूचनालाइ केद्रिकित गर्दै सेवा प्रवाह, योजना तर्जुमा, र नीति, नियम, निर्णय प्रक्रियामा प्रयोग गर्ने ।	१. भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण आदि बिषय सम्बन्धि अपेक्षित उपलब्धिहरू (desirable outcome) पूर्ण रुपमा हाँसिल गर्ने ।
२. हालको जनसंख्यालाई अधार मानि, भावी जनसंख्या वृद्धि दर र पूर्वानुमानको हिसाबले नगरमा आवश्यक पर्ने आवासीय घर तथा फ्ल्याट निर्धारण गर्ने । त्यस्तै व्यवस्थित बस्ती बिकासका लागि सम्भाव्यताको आधार नगर भरी जग्गा विकास, land pooling परियोजना अगाडी बढाउने ।	२. भविष्यमा आवश्यक पर्ने आवासहरू उपयुक्त, व्यवस्थित तथा सुरक्षित ठाउँमा निर्धारण गर्ने, साथै नगरले आफै पनि land pooling तथा किफायती बसोबास (affordable housing) परियोजना, निजि क्षेत्रको कोलोनी र high-rise अपार्टमेन्टहरू, एकल आवासीय गृह (detached dwelling) आदि विविधता सहितको आवासीय घर तथा फ्ल्याटको माग पूर्ति हुने गरी व्यवस्थापन गर्ने । साथै यसो गर्दा निश्चित संख्यामा अपाङ्गमैत्री आवासहरूको पनि व्यवस्था गर्ने ।	२. निरन्तर रुपमा पूर्वानुमानको हिसाबले नगरमा आवश्यक पर्ने आवासीय घर तथा फ्ल्याट निर्धारण तथा उपलब्ध गर्ने ।
च. वडा तथा नगरस्तरीय परामर्शद्वारा नगरमा लालपुर्जा/नक्सामा उल्लेखित जग्गाको नापी विवरण र जमिनको वास्तविक साँध/सिमानामा प्राय समानता नभएको भन्ने समस्यालाई मध्यनजर गर्दै र भावी भू-उपयोग योजनाको		

एक प्रमुख आधार र कर प्रयोजनमा समेत अति महत्वपुर्ण भएकोले हरेक कित्ताको सहि र वास्तविक तथ्यांक तथा विवरण कायम गर्न नगरले बिभिन्न अवधिमा निम्न बमोजिम कार्ययोजना तय गरेको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. प्रदेश सरकार संग समन्वय गरेर समस्या रहेको सम्पूर्ण कित्ता नक्सालाई सच्च्याउन थालनी गर्ने । यसका लागि आवश्यकता अनुसार पुर्ननापी (field work) र (desk work) दुवै बिधि अवलम्बन गर्ने ।	१. कित्ता नक्सालाई सच्च्याउने कार्यलाइ समापन गर्ने र निरन्तर अध्यावधिक गर्ने प्रणाली स्थापना गरेर भण्डारण गर्ने । यस प्रणालीलाई सेवा प्रवाहमा पनि प्रयोग गर्ने, जस्तै नयाँ नक्सा वितरण, जग्गा नाम्सारी, कित्ताकाँट तथा सिमा हेरफेर, कर तथा सम्पति बिवरण प्रयोजन आदि ।	१. सच्चाईएको सम्पूर्ण कित्ता नक्सालाई भू-उपयोग नक्सा, भू-उपयोग योजना, केन्द्रिकित नक्सा प्रणाली, भवन निर्माण स्वीकृति प्रणाली, र अन्य भूसूचना तथा सेवा प्रणाली संग एकीकृत गरेर सेवा प्रवाह गर्ने ।
छ. नगरपालिकामा नक्सा पास प्रक्रिया परम्परागत रुपमा हुँदै आएको र प्रक्रियालाई थप आधुनिकीकरण र प्रविधिमुलक बनाउने क्रम जारी रहेको छ । हाल सम्म कागजीरुपमा हुने नक्सा पास प्रक्रियालाई विद्युतीय (digital) माध्यमद्वारा अगाडी बढाउने र सबै अन्तरसम्बन्धित विभाग र निकाय जस्तै सडक, बिजुली, पानी, ढल, फोहोर व्यवस्थापन, सञ्चार, नापी इत्यादिसँग क्रमश तालमेल मिलाई भवन निर्माण स्वीकृति प्रणालीलाई एकिकृत गर्ने (Integrated Building Permit System) नीति सहित नगर अगाडी बढ्ने छ । विशेष गरी सेवाग्राहीको सहजता र सुलभतालाई ध्यानमा राख्दै र अन्तरसम्बन्धित निकायहरूको तालमेलको कमीले गर्दा शहरी र प्राकृतिक वातावरणमा पर्ने नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न यो कार्यलाई प्राथमिकतामा रखिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. इलेक्ट्रोनिक भवन निर्माण स्वीकृति प्रणालीलाई (Electronic Building Permit System) संचालनमा ल्याउने ।	१.भवन निर्माण स्वीकृति कार्य र प्रणालीलाई थप आधुनिकीकरण र प्रभावकरी बनाउन अन्य सबै अन्तरसम्बन्धित विभाग र निकाय संग समन्वय गर्ने र एकिकृत स्वीकृति प्रणालीको (integrated building permit system) थालनी गर्ने ।	सबै अन्तरसम्बन्धित विभाग र निकाय जस्तै सडक, बिजुली, पानी, ढल, फोहोर व्यवस्थापन, सञ्चार, नापी इत्यादिसँग तालमेल मिलाई भवन निर्माण स्वीकृति प्रणाली एकिकृत गर्ने ।
ज. नगरको बसोबास र बस्तीको समग्र सुरक्षाको अवस्था हेर्दा भूकम्पीय जोखिम, विभिन्न भेगमा बाढी, कट्टान, डुबान, हात्ती आतंक, आगलागी लगायत समस्या बिद्यमान छ । कानुनी आधारमा पनि सम्पूर्ण जोखिममा रहेका बस्ती तथा गैरकानुनी र अव्यवस्थित बस्तीको सुरक्षित, व्यवस्थित एवं दिगो व्यवस्थापन गर्नु स्थानीय सरकारको दायित्व हो र वर्तमान परिस्थितिमा समुदायस्तरमा पनि स्थानीय सरकार प्रति नै अपेक्षा रहेको हुँदा आवधिक रुपमा निम्न बमोजिम कार्यविभाजन गरिएको छ । साथै यसो गर्दा नगरले कमजोर तथा सिमान्तकृत वर्गको विशेष ध्यान राख्ने छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, परिच्छेद ७ बमोजिम भू जोखिम संबेदनशिलताका आधारमा जग्गाको उपयोग सम्बन्धी मापदण्ड	१. भू जोखिम संबेदनशिल जग्गामा विकास निर्माण, बसोबास निरुत्साहित गर्ने र स्थानान्तरण गर्ने नीति बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।	

तोक्न पर्ने हुनाले यस कार्य यथासिग्र सम्पन्न गर्ने । २. जोखिम बस्ती, असुरक्षित बस्ती, अव्यवस्थित बस्ती, ऐलानी, सार्वजनिक, सरकारी जग्गाका सुकुम्बासी बस्ती, अतिक्रमित जग्गा र अन्य गैरकानुनी बस्तीको पहिचान, व्यवस्थापन/नियन्त्रण, एवम स्थानान्तरणको निम्ति आवश्यक अध्ययन, तथ्यांक संकलन, नीति कानुन निर्माण, कार्यक्रम र समन्वयलाई अगाडी बढाउने ।	२. महिला तथा बालबालिका, अपांगता भएका, आदिबासी, कमजोर आर्थिक अवस्थामा रहेका दलित, जनजाती, लोपोन्मुख, बिपन्न र सिमान्तीकृत नगरिकका लागि सुरक्षित, किफायती र वातावरणमैत्री आवासको व्यवस्था गर्ने ।	२. दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य ११ (SDG Goal 11) र राष्ट्रिय योजना आयोगको पन्ध्रौ योजना अनुरुप समावेशी, सुरक्षित, सबल र दिगो शहर र समुदाय (Inclusive, Safe, Resilient, and Sustainable Cities and Communities) हाँसिल गर्ने ।

झ. विभिन्न वडा तथा नगरस्तरीय परामर्शको आधारमा वडा तथा टोलमा अवस्थित र भविष्यमा बन्ने भवन तथा व्यक्तिगत घरहरूको शैलीमा एकरुपता (uniform urban character) ल्याउने नीति तथा सो को कार्यान्वयनमा सकारात्मकता र उत्सुकता देखिएको छ । तसर्थ मौलिकता झल्किने, कम्तिमा समान रंगरोगन वा अघिल्लो मोहडालाई, र केहि हद सम्म भवन को उचाईलाई एकनास गराउनाले टोल तथा बस्तीको स्वरुपमा समानता देखिने र यसको प्रमुख उद्देश्य सामाजिक विभेद न्यूनीकरण र बस्तीको भौतिक सुन्दरता र पहिचान कायम गर्नु नै हो । एकरूप भवनहरूले सामाजिक विभेदमा न्यूनीकरण हुने कारण भनेको घरको आधारमा सामाजिक अस्तित्व वा वर्ग नछुट्टिनु वा नदेखिनु हो । यस कारण नगरले विशेष नीति तथा कार्यक्रमहरू अगाडी बढाउने छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. बिशेष गरी आवासीय तथा आवश्यक अन्य भवनहरूमा एकरुपता ल्याउन अध्ययन, परामर्श तथा नीतिगत तयारी सम्पन्न गर्ने ।	१. भवनहरूमा एकरुपता ल्याउन वस्तुशैली निर्धारण र नीतिगत निर्णय गरी कार्यान्यनमा ल्याउने ।	१. एकरूप तथा समान भवनहरू भएका टोल, बडा, र नगरपालिकाको रुपमा स्थापित हुने ।

ञ. भू-उपयोग, शहरी विकास, बस्ती विकास, तथा भवन निर्माण प्राविधिक बिषय भएकोले कार्यसम्पादनको लागि पनि प्राविधिक जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ। हालको अवस्थामा नगरपालिकामा पूर्वाधार विकास तथा वातावरण ब्यवास्थापन शाखा भएतापनि सिमित ईन्जिनियर तथा अमिनहरूद्वारा कार्यसम्पादन भइरहेको छ । यस कारणले विभिन्न कालखण्डमा नगरले हालको शाखालाई पूर्णता दिँदै थप दक्ष प्राविधिक जनशक्ति नियुक्ति गर्ने, कर्मचारीहरूको विभिन्न बिधिद्वारा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र शाखालाइ निरन्तर विस्तार गर्दै थप प्रभावकारी बनाउने योजना राखेको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (२०७४) को संगठन संरचना बमोजिम पूर्वाधार विकास तथा बातावरण ब्यवास्थापन शाखा र त्यसका उपशाखाहरूलाई १ वर्ष भित्र पूर्णता दिने ।	१. बिशेष गरि भवन तथा बस्ती/शहरी विकास शाखालाई अझै आधुनिक र प्रभावकारी बनाउन urban planner, architect, geologist, GIS technician, transportation planner/ engineer,	१. भवन तथा बस्ती/शहरी विकास महाशाखालाई वातावरण, विपद व्यवस्थापन, यातायात/सडक, पार्क/खुला क्षेत्र, सम्पदा संरक्षण र अन्य पूर्वाधार शाखा समेत भएको छुट्टै र बिशेष अधिकार सहितको

	बातावरणविद आदि थप प्राविधिक जनशक्ति सहित को महाशाखा बनाएर कामको थालनी गर्ने । साथै यस क्षेत्रमा लाग्ने सबै किसिमका आधुनिक प्रबिधि र उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याउने ।	बिभागको रुपमा बिकसित गरेर लैजाने ।
२. कर्मचारीलाई भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण सम्बन्धि विभिन्न तालिम, सेमिनार, सिकाई कोर्सको, माध्यमद्धारा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने तथा आवश्यकता अनुसार नयाँ दक्ष प्राबिधिक कर्मचारी नियुक्ति गर्ने ।	२. कर्मचारीलाई भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण सम्बन्धि professional exchange program, exposure visit, field visit द्धारा क्षमता अभिवृद्धिलाइ निरन्तरता दिने ।	२. विविध पद्दतिको कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धिलाइ निरन्तरता दिने ।
ट. हालै लागु भएको ऐनले व्यवस्था गरे बमोजिम भू-उपयोग संयन्त्रहरू गठन गरी क्रियाशील बनाउने र सम्बन्धित शाखा तथा कर्मचारीहरू संगको निकट समन्वयमा काम गर्ने गरी प्राथमिकीकरण गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. भू-उपयोग ऐन २०७६, परिच्छेद ४ बमोजिम भू-उपयोग संरचनाहरू (स्थानीय भू-उपयोग परिषद र स्थानीय भू-उपयोग कार्यान्वयन समिति) स्थापना गरि काम अघि बढाउने ।	१. स्थानीय भू-उपयोग परिषद र स्थानीय भू-उपयोग कार्यान्वयन समितिलाइ माथि उल्लेखित महाशाखा संगको बलियो तालमेल भएको संयन्त्र को रुपमा विकास गर्ने ।	१. स्थानीय भू-उपयोग परिषद र स्थानीय भू-उपयोग कार्यान्वयन समितिलाई माथि उल्लेखित बिभाग संगको बलियो तालमेल भएको संयन्त्र को रुपमा विकास गर्दै लैजाने ।
ठ. भू-उपयोग, सो को अभ्यास र सम्बन्धित बिषयबस्तुहरू नगरपालिकाको लागि तुलनात्मक रुपमा नयाँ हो । प्राविधिक बिषय भएकोले कम्तिमा यसको नीतिगत तथा व्यवहारिक पाटो जनप्रतिनिधि तथा इच्छुक सबै नगर कार्यपालिका कार्यालय अधिकारीहरूले बुझ्न जरुरी छ भने बाह्य सरोकारवाला संघसंस्था तथा व्यक्तिलाई पनि यस बिषय थप अभिमुखीकरण तथा सचेतना वृद्धि गराउन जरुरी छ । यस कारण नगरले विभिन्न सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम तय गरेको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. जनप्रतिनिधिलाई भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण सम्बन्धि विभिन्न सचेतना अभिवृद्धि कार्य गर्ने ।	१. सचेतना अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिने ।	१. सचेतना अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिने ।
२. नगरपालिकाको अन्तरिक क्षमता विकासमा मात्र नभई भू-उपयोग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण सँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने बाह्य जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको सिप विकास, सचेतना वृद्धि र licensing गर्ने । जस्तै घर जग्गा	२. प्राप्त जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको निरन्तर अनुगमन, मुल्यांकन र नियमन ।	२. तालिम प्राप्त जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको निरन्तर अनुगमन, मुल्यांकन र नियमन ।

निर्माण व्यवसायी, भवन निर्माणकर्मी, engineering consultancy आदि ।		

५.४.२. पार्क तथा मनोरञ्जन

पार्क तथा मनोरञ्जन अर्थात् सार्वजनिक प्रयोजनको लागि बनेका फुर्सदको समयमा उपयोगी, व्यायाम र मनोरञ्जनात्मक गतिबिधि तथा मनोबिनोदमा सहजीकरण गर्ने स्रोत, साधन र स्थलहरू हुन् । आम नागरिकको दैनिक जीवनको गुणस्तरीयताका लागि यस्ता स्रोतहरू अपरिहार्य हुन्छन् । यस्ता स्रोतहरू सार्वजनिक स्थल, खुला क्षेत्र र सुबिधाहरू जस्तै पार्क, शहरी प्लाजा वा स्क्वायर (city plaza and square), हरित क्षेत्र, उद्यान, बगैचा, पैदल मार्ग (tracks and trails), तथा निर्मित संरचनाहरू जस्तै खेलकुद मैदान, मनोरन्जनात्मक स्थल, ज्ञान/कलात्मक स्थल, सभा, सम्मेलन, मेला, सांगीतिक कार्यक्रम स्थल आदि हुन् । पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल तथा सेवा/सुबिधाहरूले आर्थिक, सामाजिक, स्वास्थ्य तथा वातावरणीय महत्व बोकेको पाइन्छ ।

आर्थिक दृष्टिकोणले यस्ता सेवा सुबिधा सम्पन्न क्षेत्रको स्थानीय राजस्व र जमिनको मूल्यमा बृद्धि हुन्छ । साथै सो क्षेत्रले थप बसाइसराई एवं ब्यापार व्यवसायलाई पनि आकर्षित गर्दछ । सामाजिक हिसाबले पार्क तथा मनोरञ्जन सामुदायिक जीवनस्तर गुणस्तर र पहिचानको मूर्त प्रतिबिम्ब हो । प्रायः समुदायको बसोबास योग्यता (livable community) मापनको प्रमुख सूचकको रुपमा पनि पार्क तथा मनोरञ्जन सेवा सुबिधाको उपलब्धतालाई लिइन्छ । त्यस्तै सामुदायिक मेलमिलाप, अन्तर्क्रिया, बिबिध सिकाई र आपतकालीन आश्रयको लागि पनि यस्ता स्थानहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् । नागरिक स्वास्थ्यको कोणबाट शारीरिक रूपमा सक्रिय हुने अवसर प्रधान गर्ने हुनाले, बालबालिका, युवा, जेष्ठ नागरिक लगायतको हितमा पार्क तथा मनोरञ्जन सेवाले विशेष टेवा पुऱ्याउँदछ । पार्क, हरित क्षेत्र, उद्यान तथा बगैचाको वातावरणीय सन्तुलन र सुधारमा पनि ठुलो भूमिका रहन्छ जस्ले गर्दा मानव स्वास्थ्यमा समेत सकारात्मक प्रभाव देखिन्छ । यी स्थानहरूबाट पानीको गुणस्तर सुधार, भूमिगत पानीको संरक्षण, बाढी/कट्टान न्यूनीकरण, स्वच्छ हावामा वृद्धि, विभिन्न प्रदूषण नियन्त्रण, बन्यजन्तु र वनस्पति संरक्षण लगायत धेरै प्राकृतिक एवं वातावरणीय लाभ लिन सकिन्छ । सहि स्थानमा पार्क, हरित क्षेत्र र पैदल मार्ग, उद्यान तथा बगैचा विकास गर्नाले आवासीय र सडक वा औद्योगिक क्षेत्र बीच बफरको (buffer) रुपमा पनि काम गर्दछ ।

उद्देश्य १: पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल निर्माण एवं व्यवस्थापन र संरक्षणको लागि संयन्त्र गठन तथा परिचलान गर्ने ।

नीति क. सबै वडा र नगरपालिकाबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी तथा प्राविधिक जनशक्ति/क्षेत्रगत जानकार नागरिक सहितको स्थानीय पार्क तथा मनोरञ्जन समिति गठन गरिने छ । साथै यसै समिति अन्तर्गत आवश्यकता अनुसार पार्क विशेष व्यवस्थापन समिति पनि गठन गरिने छ ।

नीति ख. प्राविधिक जनशक्ति र विशेषज्ञ सहितको पार्क तथा मनोरञ्जन संरक्षण र व्यवस्थापन इकाई गठन गरिने छ ।

नीति ग. पार्क तथा मनोरञ्जन संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन, समन्वय, नियमन, पहिचान आदिमा समिति र इकाई को विशेष भूमिका सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति घ. गठन भए पश्चात समिति र इकाई द्वारा सबै किसिमको पार्क तथा मनोरञ्जन स्थान/क्षेत्र अध्ययन तथा तथ्यांक संकलन थालनी गराइने छ ।

उद्देश्य २: हालको तथा भविष्यको जनसंख्या पूर्वानुमानलाई आधार मानी पार्क, खेल क्षेत्र, शहरी खुल्ला क्षेत्रहरू स्थापना गर्ने ।

नीति क. नगरपालिका भित्र रहेका सबै खाले पार्क तथा खुल्ला क्षेत्रको निम्न बमोजिम वर्गिकरण गरिने छ ।

- शहरी प्लाजा, पाटी, चौतारा, चोक, तथा अन्य सार्वजनिक स्थल (जस्तै नमुना मार्ग)
- टोल स्तरीय पार्कहरू (केही मनोरञ्जन/व्यायामका उपकरण सहित) प्रत्यक ८०० जनसंख्यालाई एक
- वडा सामुदायिक पार्कहरू (विभिन्न मनोरञ्जन सुविधाहरूका साथ) प्रत्येक १०,००० जनसंख्यालाई एक
- नगरपालिका पार्कहरू (समारोहका मैदान) प्रत्येक २०,००० जनसंख्यालाई एक, प्रत्येक शहरलाइ एक
- प्राकृतिक संरक्षण पार्क - सिमसार क्षेत्र, सामुदायिक बन स्थित पार्क, वा वातावरण ऐन, कानुन, निर्देशिकामा तोकिए बमोजिम ।
- बिशेष पार्क - नगरमा निर्माणधीन बिज्ञान पार्क, पर्यटन पार्क, जेष्ठ चौतारी लगायत बिशेष प्रयोजन पार्कहरू

नीति ख. पार्क तथा खुल्ला क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका योजनाहरू बनाइने छ र भविष्यमा आवश्यकता अनुसार यस्ता क्षेत्रहरू थप गरिने छ ।

नीति ग. पार्क तथा खुलाक्षेत्र प्रयोजनकालागि सार्वजनिक तथा खाली जमिनहरू प्रयोगमा ल्याइने छ ।

नीति घ. पार्क तथा खुल्ला जमिनको अभावलाई सुल्झाउन घर, जग्गा, निर्माण ब्यवसायी तथा निजि क्षेत्र सँग साझेदारी गरी व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति ङ. पार्क तथा खुला क्षेत्र व्यवस्थापन गर्दा न्यूनतम मापदण्डहरू पालनामा ल्याइने छ ।

नीति च. हरेक पार्कको संरक्षण साथै गुणस्तरिय मनोरञ्जन अवसरहरू र प्राकृतिक र साँस्कृतिक पक्षको सन्तुलन गरिने छ ।

नीति छ. पार्कको लागि चाहिने जमिनको व्यवस्थापन हाल तथा भावी जनसंख्या तथा विद्यमान मापदण्ड अनुसार गरिने छ ।

नीति ज. नयाँ बन्ने हाउजिङ्ग कोलोनी तथा आवासीय क्षेत्रहरूमा नगरपालिका/शहरी विकास मापदण्ड अनुसार पार्क तथा खुल्ला क्षेत्र अनिवार्य गरिने छ ।

नीति झ. हालको र भविष्यमा निर्माण हुने पार्क तथा मनोरञ्जन स्थलहरूलाई महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्ग मैत्री बनाइने छ ।

नीति ञ. पार्क, खेलमैदान तथा खुल्ला क्षेत्र अतिक्रमण हुन बाट जोगाइने छ ।

उद्देश्य ३: नगरपालिकामा रहेका पार्क, मनोरञ्जन तथा खेलमैदानको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने ।

नीति क. पार्क भित्र रहेका सेवा/सुबिधा, उपकरण/संरचनालाई उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरिने छ र आवश्यकता अनुसार थप गरिने छ ।

नीति ख. खेलकुद बिकास तथा नागरिकको स्वास्थ्यलाई ध्यानमा राख्दै नगरपालिकामा अवस्थित खेलमैदानहरूको उचित संरक्षण, स्तर उन्नति र व्यवस्थापन गरिने छ र आवश्यकता अनुसार थप गरिने छ ।

नीति ग. पार्क तथा मनोरञ्जन सेवाको पहुँच बढाउन नगरपालिकाको स्वामित्वमा रहेका सार्वजनिक विद्यालयका खेलमैदानलाई अझ व्यवस्थित र सुबिधायुक्त बनाई विद्यालय र बिद्यालय समयलाई प्रतिकुल असर नपर्ने गरी सर्वसाधारणलाई खुला गरिने छ ।

नीति घ. मनोरञ्जनका सेवा/सुबिधा/संरचना स्थापना गर्दा वरिपरिका आवासीय तथा अन्य क्षेत्रलाई असर नपर्ने गरी स्थापना तथा व्यवस्थापन गरिने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.४.२ : पार्क तथा मनोरञ्जन

क. नागरिकको स्वास्थ्य, वातावरण संरक्षण, राजश्व अभिवृद्धि जस्ता दृष्टिकोणबाट अत्यन्त महत्वपुर्ण यस क्षेत्रको उचित व्यवस्थापनको लागि नगरले विभिन्न कानुन, मापदण्ड, तथा योजना बनाएर अगाडी बढ्ने योजना राखेको छ । नगरमा पार्क, मनोरञ्जन स्थल तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधि, खेल तथा खेलकुद मैदान सम्बन्धि ऐन कानुन तथा योजनाहरूको कमि महशुस गरिएकोले र विभिन्न कानुनी व्यवस्था र वडा तथा नगरस्तरीय परामर्शद्वारा नगरपालिकाले आगामी दिनहरूमा कानुनी औजारहरूलाई प्रयोगमा ल्याएर यस क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु पर्ने भएकोले स्थापित भएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. स्थानीय सरकारले पाएको अधिकार र प्रचलित ऐन कानुन अनुरुप स्थानीय पार्क तथा मनोरञ्जन ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका, कार्यविधिहरू निर्माणलाई स्थानीय परिवेश र सवालहरूलाई समेटिने गरी बनाउने ।	१. स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, परिच्छेद ३, दफा ११.फ, को उप दफा ४. क बमोजिम पार्क तथा मनोरञ्जन सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तथा सो सम्बन्धी योजना तर्जुमा, योजना पहिचान, अध्ययन, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने । १.१. पार्क, मनोरञ्जन स्थल, खेलकुद मैदान संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धि आवश्यक नियम, कानुन, कार्यविधि, मापदण्ड र योजना बनाउने ।	१. पार्क तथा मनोरञ्जन सम्बन्धि प्रभावकारी ऐन सहितको पार्क तथा मनोरञ्जन संरक्षण र व्यवस्थापनमा सबल नगरपालिका बन्ने ।
ख. नगरमा विभिन्न कालखण्डमा पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल सम्बन्धि तथ्यांक संकलन गरिएको छ । हालै पनि UNHABITAT संगको साझेदारीमा नगरपालिकाको नगरव्यापी सार्वजानिक स्थलको सुची निर्माण तथा मूल्याङकन (City Wide Inventory and Assessment of Public Spaces) भएको छ । यस क्रममा करीब १६७ विद्यमान तथा सम्भावित सार्वजनिक स्थलहरू पहिचान भइ, भौगोलिक निर्देशांक सहितको तथ्यांक र सुचीको प्रतिबेदन नगरमा उपलब्ध छ । अन्य क्षेत्रझै यस क्षेत्रको व्यवस्थापनको निम्ति पनि तथ्यांकको प्रयोग अपरिहार्य भएकोले यस तथ्यांकको प्रयोगबाट आधुनिक र बैज्ञानिक व्यवस्थापन हाँसिल गर्न, नगरले तथ्यांक सम्बन्धि कार्यहरू तय गरेको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. संकलित नगरव्यापी सार्वजनिक स्थलको तथ्यांक र सुचीलाई प्रयोगमा ल्याई, यस क्षेत्रको साथै अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र (भू उपयोग, यातायात, सार्वजनिक निर्माण आदि) को योजना निर्माण, व्यवस्थापन र सुरक्षामा पनि प्रयोग गर्ने । साथै उपलब्ध सुची र नयाँ सुचीलाई अध्यावधिक गरेर एकरुपता दिने ।	१. नगरब्यापी सार्वजनिक स्थलको तथ्यांक र सुचीलाई पार्क, खेलमैदान तथा मनोरञ्जन क्षेत्रहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन र संरक्षणमा निरन्तर प्रयोग गर्दै सो सुची/ तथ्यांकलाई नियमित अध्यावधिक गर्ने । १.१. शहरी र ग्रामिण पार्कका वर्गिकरण साथै यस्ता पार्कहरूको पूर्वाधार आवश्यकता infrastructure need assessment गर्ने र आर्थिक स्रोत उपलब्धताको आधारमा पूर्वाधार निर्माण /व्यवस्थापन कार्य गर्ने ।	१. नगरव्यापी सार्वजनिक स्थलको तथ्यांक र सुचीको नियमित अध्यावधिक, साथै तथ्यांकको प्रयोगद्वारा सेवा प्रवाह र मागआपूर्ति, अन्तर पहिचान आदिमा निरन्तरता ।

ग. नगरमा अवस्थित पार्क, मनोरञ्जन स्थल र खेलकुद सेवा सुबिधाको गुणस्तर वृद्धि तथा प्रवर्धन, नयाँ अवसर पहिचान, जारी रहेका योजना/परियोजना समापन, र नयाँ सेवा सुबिधा निर्माण तथा बिस्तार लगायत कार्यक्रमहरू विभिन्न चरणमा तय गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. पर्यटकीय खेलहरू साथै औद्योगिक पर्यटन, सभा सम्मेलन पर्यटन, तथा अन्य व्यावसायिक पर्यटनका अध्ययन र सो को लागि पूर्वाधार विकासको शुरुवात । १.१. पर्यटकीय हिसाबले महत्वपुर्ण पार्क, मनोरञ्जन स्थल, सिमसार क्षेत्र आदिको प्रचार प्रसार, पूर्वाधार निर्माण, र सूचना केन्द्रहरू स्थापना गर्ने । २. नागरिकको सुझाव अनुरुप रतुवा खोला किनार १, बेतानी सिमसार २, अलेक मन्दिर क्षेत्र ४, दिपिनी खोला किनार ५, सडक विभाग परीसर ६, पशुहाट, क्वारेन्टाइन केन्द्र परीसर ७, राते होली क्षेत्र ७, रतुवा किनार ७, स्कुलको क्षेत्र ८, इन्द्रेणी ताल क्षेत्र १०, सिंहदेवी देवस्थल १० लगायत अन्य क्षेत्रमा पार्क, पैदल मार्ग, तथा मनोरञ्जन स्थल निर्माणको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने । ३. प्रस्तावित, निर्माणाधीन, र स्तर उन्नति हुने पार्क, खेलमैदान, कबड हल, भ्यु टावर र बिशेष गरी २०७६/७७ को नीति तथा कार्यक्रममा उल्लेखित सम्पूर्ण पार्क तथा मनोरञ्जन सम्बन्धि कार्यक्रम सम्पन्न गरेर संचालन मा ल्याउने । ४. नगरमा रहेको सम्पूर्ण पार्क, खेलमैदान, मनोरञ्जन स्थलको गुणस्तर वृद्धि, तार बार, संरचना निर्माण, उपकरण जडान आदिको थालनी र सो सम्म पुग्न बाटो व्यवस्थापन गर्ने ।	१. पहिचानमा आएका सम्पूर्ण पर्यटकीय खेल साथै औद्योगिक पर्यटन, सभा सम्मेलन पर्यटन, तथा अन्य व्यवसायिक पर्यटनका क्षेत्र र पार्कहरूको निरन्तर प्रचार प्रसार र व्यवस्थापन गर्ने । साथै नयाँ बन्ने वा पहिचान भएका र निर्माण हुने यस्ता क्षेत्रको लागि बजेट तर्जुमा गर्ने । २. वडा नागरिकको सुझाव अनुरुप नगर स्तरीय कबड हल र वडाहरूको बिशिष्ठ आवश्यकता अनुसार फुटबल वा भलिबल वा ब्याडमिण्टन (वा बहु.उपयोगी) खेलमैदानको व्यवस्था गर्ने । २.१. हरेक वडा अन्तर्गत कम्तिमा एक सेवा/सुबिधाका उपकरण/संरचना युक्त वडा सामुदायिक पार्कको व्यवस्थापन गर्ने । ३. अल्पकालमा हुने अध्ययनका आधारमा उपयुक्त क्षेत्रमा सम्भाव्यता अध्ययन अनुसार पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल निर्माण कार्य थालनी र सम्पन्न गर्ने ।	१. विभिन्न पर्यटकीय खेल र hiking, camping, cycling, meetings, conference, exhibition जस्ता गतिविधि उपलब्ध भएको नगरपालिकाको रुपमा प्रस्तुत हुने ।

५. नगर स्तरीय बृहत पार्क र रंगशाला निर्माणको निम्ति सम्भाव्यता अध्यन थालनी गर्ने ।	५. नगर स्तरीय बृहत पार्क र रंगशाला निर्माण थालनी गर्ने ।	५. नगर स्तरीय बृहत पार्क र रंगशाला निर्माण थालनी गर्ने ।
घ. उल्लेखित सम्पूर्ण कार्यसम्पादनको निम्ति नगरपालिकामा सक्षम जनशक्ति, शाखा, संयन्त्र, तथा सरोकारवालाहरूको आवश्यकता पर्ने हुनाले साथै विभिन्न स्तर तथा चरणमा निरन्तर क्षमता अभिवृद्धि र सहकार्य पनि महत्तवपूर्ण हुनाले यस सम्बन्धि कार्यक्रमहरू पनि तर्जुमा भएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (२०७४) को संगठन संरचना बमोजिम शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा अन्तर्गत पार्क तथा मनोरञ्जन इकाई स्थापना गर्ने । २. पार्क तथा मनोरञ्जन व्यवस्थापनको लागि नगरस्तरिय समिति गठन तथा परिचलान गर्ने । ***(यस मस्यौदा अध्ययन, समीक्षाको क्रममा नगरपालिकामा अवस्थित खेलकुद विकास समिति र यो प्रस्तावित समितिको अस्तित्व वा सह-अस्तित्व र भुमिकाको बारे छलफल गर्न आवश्यक)*** २. पार्क तथा मनोरञ्जन इकाईको विभिन्न तालिम, सेमिनार, सिकाई कोर्सको माध्यमद्धारा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । ३. नगरपालिकाको अन्तरिक क्षमता विकासमा मात्र नभई पार्क तथा मनोरञ्जन क्षेत्र संग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने नागरिक, स्थानीय युवा क्लब, खेलकुद क्लब, बाह्य जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको सिप विकास, सचेतना, र सहकार्य वृद्धिमा पनि ध्यान दिने । नगर प्रहरी, अन्य सुरक्षा संयन्त्र र स्थानीय (प्रहरी, बन बिभाग, आदि) को सहयोगमा पार्क, मनोरञ्जन, खुला क्षेत्र र खेलकुद मैदानहरू संरक्षण गर्ने ।	१. पार्क तथा मनोरञ्जन इकाई मा प्राविधिक जनशक्ति र आधुनिक प्रबिधि र उपकरणहरूको व्यवस्थापन र उपयोगको सुनिश्चितता गर्ने । २. कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिने । ३. तालिम प्राप्त जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको निरन्तर अनुगमन, मुल्यांकन र नियमन ।	१. पार्क तथा मनोरञ्जन इकाईलाई थप सवलीकरण गर्ने । २. कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धिलाई निरन्तरता दिने । ३. तालिम प्राप्त जनशक्ति र संघ संस्थाहरूको निरन्तर अनुगमन, मुल्यांकन र नियमन ।

५.४.३. यातायात

पुर्वाधारको पनि पुर्वाधार मानिने यातयातका पूर्वाधारले कुनै पनि क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक विकासलाई गतिशिल बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । विकासको आधारभूत पूर्वाधारको रूपमा रहेका यातायातका साधनहरूको माध्यमबाट क्षेत्रीय असमानता कम गर्न, आर्थिक क्रियाकलापलाई गतिशिलता प्रदान गर्न र अन्य क्षेत्रको विकास तथा सेवा प्रवाहलाई सहज बनाउन सकिन्छ । सडक सञ्जाल तथा यातायात आर्थिक विकास, सार्वजनिक सेवा प्रवाह र सामाजिक एकीकरणको माध्यम हो। उद्योग, व्यवसाय र पर्यटन क्षेत्रको विकास मार्फत समृद्धि हाँसील गर्ने दुरदृष्टि सहित अघि बढेको दमक नगरपालिकाको समग्र विकास र समृद्धिमा यातायातका पुर्वाधार र सेवाको भूमिका अझ व्यपाक रहन्छ।

नेपालको संविधानले पनि स्थानीय सरकारहरूलाई आफ्नो क्षेत्रभित्रका विभिन्न किसिमका शहरी विकासका योजनाहरू तथा स्थानीय आवश्यकता अनुसारका विकास निर्माण कार्यहरू गर्न पाउने अधिकार प्रदान गरेको छ । विस्तृत रुपमा हेर्दा संघिय सरकार तथा प्रादेशिक सरकारको जिल्ला अर्न्तराज्यीय तथा अन्तर स्थानीय क्षेत्राधिकारको सडकहरू परेतापनि कृषि सडक, स्थानीय सडकहरू तथा नगरपालिका स्तरका सडकहरू स्थानीय तहले नै योजना बनाई अगाडि बढाउन सक्ने प्रावधान रहेको छ ।

पुर्व पश्चिम राजमार्गसँग जोडिएको नगरपालिका भएकोले तुलनात्मक रुपमा यस नगरको सडक सञ्जालको अवस्था राम्रो रहेको छ । २५ प्रतिशत भन्दा बढि घर कालोपत्रे सडकमा जोडिएका तथा ८५ प्रतिशत भन्दा बढि घर १४ फिट भन्दा बढि चौडाई रहेको सडकसँग जाडिएका छन् । नगरको मुख्य शहरी क्षेत्रका सडकको निश्चित चौडाई सहितको आधारभूत पुर्वाधारयुक्त रहेका छन् । नगरपालिकामा यातायातका विभिन्न साधनहरूको उपयोग भएको छ । नगरपालिकाको सडकमार्ग राम्रो भएका रुटहरूमा टेम्पो, इरिक्सा, जिप लगायत विभिन्न प्रकारका सवारी साधन सञ्चनलनमा रहेका छन् । यहाँ राजमार्ग, सहायक राजमार्ग, पक्की तथा कालोपत्रे, ग्राभेल र कच्चि सबै प्रकारका सडकहरू रहेका छन् । नगरपालिकाको धेरै क्षेत्र सुगम रहेको कारण सडक तथा यातायातको सुविधा तुलनात्मक रुपमा राम्रो रहेको छ । नगरको सडक सञ्जाल नक्शा ५.४.३ मा देखाइएको छ ।

सडक सञ्जाल राम्रो रहेता पनि अझै ७ प्रतिशत घर र केही टोल सडक सञ्जालको प्रत्यक्ष सम्पर्कवाट वाहिर रहेका छने । अधिकांश सडक ग्रावेल वा कच्ची अवस्थामा रहेको तथा स्थानीय बस सेवा सञ्चालन नभएकोले कतिपय नगरवासीले यातायातको समस्या महशुष गरेका छन् । सडकमा सडकपेटी, लेन, नाला, कलभर्ट आदि व्यवस्थापनका अधिकांश कार्य वाँकी रहेको छ । नालाको पानीको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुन नसक्दा बर्खाको समयमा यातायात सञ्चालनमा यसवाट पनि नकरात्मक प्रभाव पर्ने गरेको छ ।

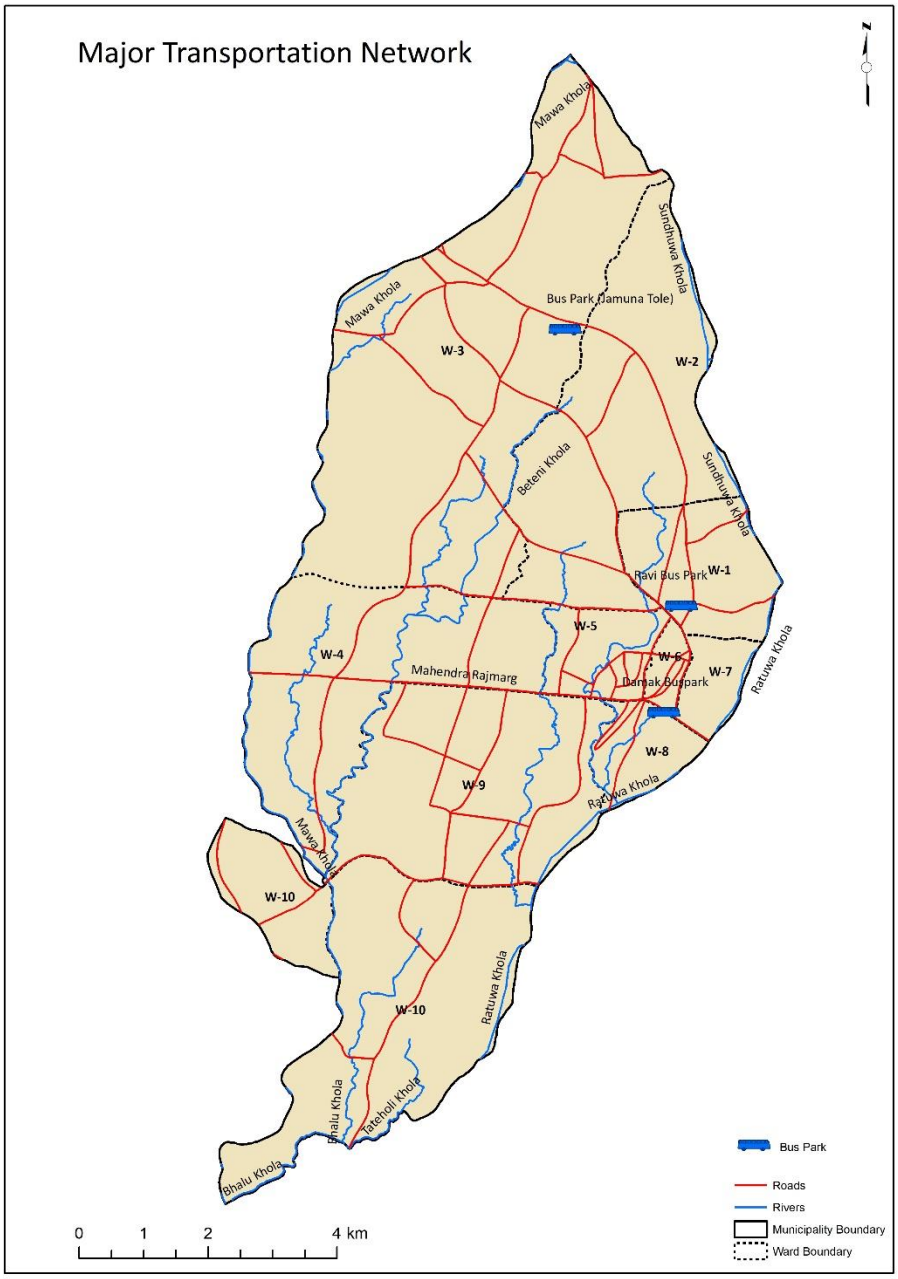

नक्शा ५.४.३ : नगरको मुख्य सडक सञ्जाल र बसपार्क

नेपाल सरकारले अनुकुलन गरेको सडक सुरक्षामा सुधार गर्दै सुरक्षित, धान्न सकिने, सहज र दिगो यातायात व्यवस्थामा पहुँच उपलब्ध गराउने लक्ष्य दमक नगरपालिकाले पक्षाईरहेको छ । यस अन्तर्गत सन् २०३० सम्म ५० प्रतिशत जनसंख्यामा सुरक्षित सडक तथा भरपर्दो यातायातको पहुँच सुनश्चित गर्न दमक नगरपालिका सक्षम हुने देखिन्छ । हालको विकासको स्तरका आधारमा यो क्षेत्रको लक्ष्य हाँसील गर्न नेपाल सरकारलाई समेत योगदान गर्ने गरी यो लक्ष्य भन्दा अघि बढ्नुपर्ने हुन्छ ।

दमक नगरपालिकाको यातायात क्षेत्रको समस्यालाई मध्यनजर गरी आफ्नो अधिकारको प्रयोग गरी, उपलब्ध अवसरको अधिकतम प्रयाग गर्दै नगरपालिकाले यातायात क्षेत्रका समस्याको दिगो सामाधानमा केन्द्रीत भई आर्थिक बर्ष .२०९५/९६ (सन् २०३९) सम्ममा कम्तिमा ९० प्रतिशत नगरवासीमा सुरक्षित सडक तथा भरपर्दो यातायातको पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्यका साथ यातायात क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति तय गरिएको छ ।

उद्देश्य १: नगरको यातयात सेवालाई व्यवस्थित र पहुँचयोग्य बनाउनु ।

नीति क: सडक सञ्जाल निर्माण र विस्तार गर्दा अधिकतम नगरवासीलाई नगर भित्र र वाहिरको आवत जावतमा सहजिकरण गर्ने गरी आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय पक्षहरूमा पर्याप्त ध्यान दिई सवै (अपांगता भएका व्यक्ति समेत) को पहुँच सुनिश्चित गर्ने कुरामा जोड दिइने छ ।

नीति ख. नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक विकास तथा हरेक जरुरी सेवा प्रवाहको लागि चाहिने सडक तथा यातायातको सुविधा सुनिश्चित गर्ने गरी यो क्षेत्रको कार्यक्रम सञ्चानल गरिने छ । विषेश गरी उद्योग व्यवसाय, पर्यटन तथा कृषि क्षेत्रको आवश्यकता सम्बोधनलाई प्राथमिकतामा राखिने छ ।

नीति ग. सडकको डिजाइन तथा निर्माण संघीय सरकारको सडक विभागद्वारा तोकिएको न्यूनतम मापदण्ड भित्र रही गरिने छ । नगरपालिका भित्रका इन्जिनियरिङ मापदण्ड विना खुलेका सडकको पनि निश्चित डिजाइन गरी निर्धारित स्तरमा पुऱ्याइने छ । सडक विस्तारका लागि डिजाइन र निर्माण गर्दा इन्जिनियरिङ्ग मापदण्ड पुरा गरेर मात्र विस्तार गरिनेछ ।

नीति घ. नगरका सडक पुर्वाधार निर्माण गर्दा सवै सडक प्रयोगकर्तालाई मध्यनजर गरी बनाइने छ । यातायात क्षेत्रको व्यवस्थापन र पुर्वाधार विकास गर्दा साइकल मार्ग र पैदल मार्गलाई पनि प्राथमिकता दिइने छ ।

नीति ङ : नगरका सवै वडामा पार्किङ स्थलहरूको पहिचान र व्यवस्थापन गरिने छ । पार्किङ स्थला व्यवस्थापन गर्दा सार्वजनिक पार्किङ स्थल र नीजि पार्किङ स्थलको वर्गिकरण सहित गरिने छ । व्यवासियक भवन निर्मँण गर्दा अन्डर ग्राउण्ड पार्किङ सहितको भवन निर्माणलाई प्रोत्साहन गरिने छ । साथै, बजार, सेवाकेन्द्र हरू, औधोगिक, व्यवसायिक र पर्यटकीय क्षेत्र लक्षित पार्किङको व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

नीति च. दमक वसपार्कको व्यवस्थापनमा थप सुधार गरिने छ । वर्तमन दमक बसवार्क वाहेक वैकल्पिक वसपार्क निर्माण तथा सञ्चालनको कार्य अघि बढाइने छ ।

नीति छ. नगरपालिकाले सबै बजार, जनसंख्या तथा यातायात सेवाको मागको अध्ययन गरी न्यूनतम हरेक वडा सम्म पुग्ने गरी नगर बस सेवा सञ्चालनमा ल्याउने छ । नगर वस सञ्चालनमा ल्याउँदा नीजि सार्वजनिक साझदारीको विकल्प खुला राखिने छ ।

नीति ज. नगर क्षेत्र भित्रका मार्गको वर्गीकरण गरी विभिन्न सवारी साधनहरूका लागि सम्वन्धित मार्ग प्रयोग गर्न दिने तथा नदिने व्यवस्था गरिने छ । सामान्यतया: वाहिरी सडक र नगर चक्रपथमा ठूला सवारी तथा भित्री वाटोहरूमा साना सवारी चल्ने गरी रुट निर्धारण गरिने छ ।

नीति झ : सार्वजनिक यातायात सञ्चालन हुने रुटहरूमा बस विसौनी क्षेत्र निर्धारण र व्यवस्थापन गरिने छ । जथाभावी सवारी साधन रोक्ने अभ्यासलाई नियन्त्रीत गरिने छ ।

उद्देश्य २ : यातायात क्षेत्रका कार्यक्रमको नकारात्मक भौतिक र वातावरणीय प्रभाव न्यूनिकरण गर्नु ।

नीति क. बस्ती र बासिन्दाहरूलाई न्यून नकारात्मक प्रभाव हुने गरी यातायातका योजनाहरू तथा यातायात सेवा र सुविधाहरूको डिजाइन गरिने छ ।

नीति ख : यातायातका पुर्वाधारको कार्यक्रम तय गर्दा संरक्षण गर्न तोकिएको सिमसार क्षेत्र, पानीका स्रोतहरू, वनजंगल क्षेत्रहरू, प्राकृतिक स्रोतहरू, सांस्कृतिक तथा धार्मिक क्षेत्रहरू अथवा भविष्यमा पानी र पर्यावरणको दृष्टिकोणले महत्वपुर्ण स्रोतमा कम क्षेती हुने गरी डिजाइन एवं कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ग. यातायातका लागि प्रयोजनमा आउने गाडी तथा उपकरणहरूले न्यून सवारी साधन प्रदुषण हुने गरी राष्ट्रिय प्रदुषण मापदण्ड पुरा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिने छ ।` ध्वनी प्रदुषण कम गर्ने उपाय अपनाइनुका साथै ट्राफिक प्रहरी सँग समन्वयमा यातायात र ट्राफिक व्यवस्थापन तथा शहरी सुदृढिकरण सम्वन्धि मौजुदा स्थानीय कानुनमा आवश्यक परिमार्जन सहित पुर्ण कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति घ. समग्र नगरपालिकाको ट्राफिक व्यवस्थापनको लागि ठूलो सेवा सुविधा दिने कार्यालय निर्माण गर्नु पर्दा ट्राफिक प्रभाव मूल्यांकन Traffic Impact Assessment (TIA) गर्नुपर्ने प्रावधान बनाइने छ। विभिन्न बाटोहरू लाई एकतफी गरी ट्राफिक व्यवस्थापनलाई चुस्त दुरुस्त गरिनेछ।

नीति ङ. सडकबाट बगेको वर्षातको पानीलाई प्रभावकारी आधुनिक विधिहरूबाट व्यवस्थित गरिने छ। नगर नाला गुरु योजना तयार गरी सो मार्फत सवै सडकमा उपयुक्त मापदण्ड सहितको नालाको उपलब्धता सुनश्चित गरिने छ। सडकका अन्य पुर्वाधार तय गर्नु अघि व्यवस्थित नालामा निर्माणमा जोड दिइने छ।

नीति च. नगरको आवश्यकता, उपयोगिता तथा व्यवस्थापन योग्यता अध्ययन गरी वायु प्रदुषण कम गर्ने सवारी साधन अर्थात् विद्युतीय सवारी साधान उपयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ।

नीति छ : हरित नगरको पहिचान कायम रहने गरी मावाखोला र रतुवा खोला केन्द्रित गरी हरियाली सहितको करिडोर विकास गरिने छ।

उद्देश्य ३ : सडक निर्माण गर्दा भू उपयोग योजानासँग तादम्यता मिलाउनु ।

नीति क. यातायात क्षेत्रका कार्यक्रम बनाउँदा भू-उपयोग योजनामा तालमेल मिल्ने गरी वनाइने छ। विषेश गरी आवास क्षेत्रमा सार्वजनिक यातायातको पहुँच सुनिश्चितता गर्ने कुरालाई मुख्य प्राथमिकता दिइने छ भने औधोगिक र व्यवसायिक क्षेत्र, पर्यटन क्षेत्र, कृषि क्षेत्र तथा स्थानीय सम्पदा क्षेत्र लक्षित आयोजनालाई आवत जावतका अतिरिक्त व्यवसायिक क्रियाकलाप प्रवर्द्धनमा जोड दिइने छ।

नीति ख : वर्तमान र प्रस्तावित औधोगिक क्षेत्रको सडक पुर्वाधार डिजाइन गर्दा ठूला मालवाहक सवारीको भारवहन क्षमता धान्ने गरी बनाइने छ।

नीति ग : आवास क्षेत्र, सम्पदा क्षेत्र र पर्यटन क्षेत्रमा सञ्चालन हुने यातयातका साधन र सेवाको वेग्लै मापदण्ड बनाइ कार्यान्वयन गरिने छ।

नीति घ : नयाँ संरचना र वस्ती विकास गर्दा बसपार्क, पार्किङ क्षेत्रहरू, सवारी शाधन मर्मत सम्भार केन्द्र तथा पेट्रोल पम्प आदिलाई बस्ती क्षेत्रवाट निश्चित दुरीमा रहने व्यवस्था गरिने छ। विकास भइसकेका क्षेत्रमा पनि सकेसम्म तालमेल मिलाउने अधिकतम पर्यत्न गरिने छ।

नीति ङ : महेन्द्र राजमार्गको दायाँवायाँ वस्ती विस्तारसँगै सो खण्डमा मुख्य लेन र सर्भिस लेन बनाएर नगर भित्रका सवारी र मुख्य राजमार्गका सवारी छुट्टीने व्यवस्था गरिने छ।

उदेश्य ४ : यातायातका पुर्वाधार निर्माणलाई लगात प्रभावकारी बनाउनु।

नीति कः नगरपालिकाका सडकलाई आन्तरिक र वाह्य यातातयातको सुविधालाई दृष्टिगत गरी कार्यात्मक वर्गिकरण प्रणाली (Functional Classification System) का आधारमा नगर यातायात गुरुयोजना (MTMP) लाई आवश्यक परिमार्जन गरी वर्तमान वडा विभाजन अनुकुल बनाइने छ। साथै यातायात पुर्वाधार निर्माण र विस्तारलाई गुरुयोजना अनुरुप गर्ने नीतिलाई निरन्तरता दिइने छ। साथै नगर यातायात गुरुयोजनाको प्रमूख अंगको रुपमा बजार सवारी व्यवस्थापन गुरु योजना पनि तयार गरिने छ।

नीति ख. बार्षिक बजेट तथा पुँजी सुधार कार्यक्रम तथा सडक गुरु योजनामा उल्लेखित बढी लाभका सडक पुर्वाधार आयोजनामा प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गरिने छ।

नीति ग. सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार खर्च सहित प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष लागतको लेखाजोखा गरेर मात्र गरेर मात्र यातायातका कार्यक्रमको निर्णय लिइनेछ।

नीति घ. नगर मापदण्ड अनुसार सडकको नापी र लगत कट्टा प्रक्रियालाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाइने छ ।

नीति ङः सडकमा रकम विनियोजन गर्दा निश्चित कार्य पुरा हुने गरी विनियोजन गरिने छ । पर्याप्त स्रोत नभएको अवस्थामा प्राथमिकता प्राप्त सडकको निश्चित खण्ड पुरा गर्नमा जोड दिइने छ । सडक निर्माणमा लागि निर्माण व्यवसायी छनोट गर्दा बढि भन्दा बढि प्रतिश्पर्धात्मक बनाइने छ ।

नीति च : सडक पुर्वाधारमा हुने लगानीलाई पुर्वाधार निर्माण, स्तरोन्नती र मर्मत सम्भार जस्ता क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी सोही अनुसार रकम विनियोजन गरिने छ ।

उद्देश्य ५ : नगरका सडक र यातायातलाई सुरक्षित बनाउनु ।

नीति क . सडक सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट दुर्घटनाको सम्भाव्यतालाई मध्यनजर गर्दै "ROAD SAFETY AUDIT" गर्नुका साथै सडक सुरक्षा सम्बन्धि विभिन्न उपायहरू अपनाइने छ ।

नीति ख . सक्दो पैदल यात्रुलाई प्रोत्साहन तथा सुरक्षाको लागि बस्ती नजिकका हरेक सडकमा फुटपाथको सुविधा दिइने छ । सडक तथा अन्य सुविधाको निर्माणको समयमा पैदल यात्रुलाई सहज तथा सुरक्षा हुने गरी निर्माणको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ग . नगर भित्र सवारी साधानको गति नियन्त्रण गर्न गतिको अधिकतम सीमा तोकिनेछ । यातायातका साधनको सघनताका आधारमा सडकहरूमा सवारी साधनको गति मापक उपकरणको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति घ. सडकलाई सुरक्षित र सहज बनाउनका लागि सडक निर्माण र मुख्य बजार तथा बस्ती क्षेत्रमा सडक बत्ती तथा सीसी क्यामरा जडानको कार्यलाई सँगसँगै लगिने छ ।

नीति ङ : यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित र व्यवस्थित बनाउन स्थानीय यातयात र ट्राफिक व्यवस्थापन तथा शहरी सदृढिकरण समितिको भूमिका लाई प्रभावकारी बनाइने छ ।

नीति च : सडक सुरक्षाको लागि ट्राफिक प्रहरी, समुदाय, विद्यालय तथा सवारी सम्वन्धि सारोकारवाला लक्षित विभिन्न जनचेतनामुलक कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति छ : सडक संकेत, जेब्रा क्रस लगायत सडक सुरक्षाका लागि निर्माण गरिएका पुर्वाधार, अपनाइएका विधिहरूलाई थप व्यवस्थित बनाउदै लगिने छ । सवारी साधन सञ्चालन हुने सवै सडक आसपास सडक सुरक्षाका संकेत राखिनुका साथै ट्राफिक लाइटको माध्यमबाट चोकको सवारी व्यस्थापन गरिने छ । सडक क्षेत्रमा असर पार्ने सामग्री राख्ने वा अवरोध सिर्जना गर्ने अभ्यासलाई संवन्धित निकायसँगको समन्वयमा नियमन र नियन्त्रण गरिने छ ।

नीति ज : सडक र यातायात क्षेत्रको नियमनलाई प्रभावकारी बनाउन ट्राफिक प्रहरी कार्यालयलाई थप जनशक्ति र प्रविधियुक्त बनाउन सम्वन्धित पक्षसँग आवश्यक समन्वय गरिने छ ।

नीति झ : साइकल यात्रुसंख्यामा हुने बृद्धि अनुरुप उनीहरुको सुरक्षाका लागि साइकल लेन निर्माणमा जोट दिइने छ ।

उद्देश्य ६: यातायात सेवा प्रवाहको नगरको क्षमता विकास गर्नु ।

नीति क. पुर्वाधार महाशाखा अन्तर्गत नगर भित्र यातायातको पुर्वाधार तथा यातायात सेवाको व्यवस्थान, समन्वय र निगरानीका लागि निश्चित जनशक्ति तथा उपकरण सहितको यातायात शाखाको निर्माण गरिने छ। शाखालाई दिर्घकालमा निश्चित उपशाखा सहित शहरी विकास महाशाखाको अंग बनाइने छ।

नीति ख : यायायात क्षेत्रको भू-सूचना संकलन, विश्लेषण र अध्यावधिक गर्न सक्ने गरी नगरको जनशक्तिको क्षमता विकास गरिने छ। यातायात क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि गठित समिति तथा संयन्त्रको क्षमता विकासलाई प्राथमिकतामा राखिने छ।

नीति ग : नगरका प्राविधिक जनशक्तिलाई आवश्यक पर्ने उपकरणको उपलब्धता गराइनुका साथै कार्यसम्पादनमा आधारित पुरस्कार र क्षमता विकास पद्धति विकास गरिने छ।

नीति घ : सडकको गुणस्तर परिक्षणका लागि अन्तरपालिका समन्वयमा नगरमा प्रयोगशाला स्थापना गरिनेछ।

नीति ङ : नगरमा रहेका यातयात क्षेत्रमा उपयोगमा आउने साधनहरूको उपयोग बढाइनुका साथै आवश्यकता अनुसार थप गरिने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका : ५.४.३ यातायात

क. नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय सडक, कृषि सडक र ग्रामीण सडक सम्वन्धी अधिकार स्थानीय तहलाई दिएकोले त्यस्ता सडकको मापदण्ड निर्धारण, निर्माण वा सुधार नगरपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्र छ। बस तथा सवारी अनुमतिको अधिकार साझा अधिकारका रुपमा स्थानीय सरकारसँग समेत हुनाले संघीय कानुनमा निर्धारण गरे अनुसार नगरले यो अधिकारको पनि उपयोग गर्न सक्छ। नगरभित्रका स्थानीय सडकको मापदण्ड निर्धारण गर्ने अधिकार नगरसँग रहेको छ। आफ्नो अधिकार अनुसार दमक नगरपालिकाको भवन तथा योजना मापदण्ड २०७४ ले सडकको न्यूनतम चौडाई तथा भवन निर्माण गर्दा सडकको मध्येभागबाट छोड्नुपर्ने न्यूनतम जग्गा (सेटब्याक) सम्वन्धि व्यवस्था गरेको छ। साथै प्लटीङ सम्वन्धि कार्यनीति समेत प्लटिङ गरिने जग्गासम्म जाने तथा त्यसभित्रका कित्ताका लागि बाटोको न्यूनतम मापदण्ड तोकिएको छ । नगरका बजार क्षेत्रमा सवारी पार्किङलाई व्यवस्थित गर्ने सम्वन्धमा नगरको यातायात तथा ट्राफिक व्यवस्थापन र शहरी सुदृढिकरण कार्यविधि २०७६ पनि रहेको छ। स्थानीय सवारी व्यवस्थापन तथा अनुमति सम्वन्धि कतिपय स्थानीय अधिकारलाई कानुन मार्फत व्यवस्थित गरी यातायात क्षेत्र व्यवस्थापनमा नगरले खेल्नसक्ने अपेक्षित भूमिका निर्वाह गर्नका लागि कानुनी प्रवन्ध गर्नमा नगरले सम्वन्धित निकायबाट सहयोग र समन्वयको अपेक्षा गरेको छ।

संविधानको अनुसुची ८(१६) मा रहेको नगरको सडक सम्वन्धि एकल अधिकार तथा अनुसूची ९(१५) मा रहेको सवारी अनुमति सम्वन्धि साझा अधिकार मध्ये स्थानीय सडक, कृषि सडक तथा ग्रामिण सडकमा सञ्चालन हुने यातायात सेवा र स्थानीय सरकार संचालन ऐनको दफा ११(ख) ले दिएको अधिकार तथा **११ (ट) मा रहेको व्यवस्था अनुसार** यातायात सुरक्षाको व्यवस्थापन र नियमन र स्थानीय सडक, ग्रामिण सडक सडक, कृषि सडक सम्बन्धी अन्य कार्य तथा ऐनको दफा **११ फ (ट) मा उल्लिखित सवारी साधन अनुमति अन्तर्गत** यातायात व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन, स्थानीय सार्वजनिक यातायातको रुट निर्धारण, अनुमति, नवीकरण, खारेजी, सेवाको गुणस्तर, भाडा दर निर्धारण र नियमन, वातावरण मैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकुलन, विपद् जोखिम संवेद्य, अपाङ्गता र लैङ्गिकमत्री यातायात प्रणालीको स्थानीय तहमा प्रवर्द्धन का साथै **फ(ट(ग) मा उल्लिखित** स्थानीय बस, ट्रली बस, ट्राम जस्ता मध्यम क्षमताका मास ट्रान्जिट प्रणालीको नीति, मापदण्ड,योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमनको कार्य नगरले गर्नसक्ने तथा **दफा २६ अनुसार नीजि क्षेत्रसँगको साझेदारीमा** यातायात सञ्चालन तथा व्यवस्थापन र टाँगा, अटो रिक्सा, इ रिक्साको सवारी करको

निर्धारण तथा सङ्कलन गरी आफ्नो कोषमा जम्मा गर्न सक्ने अधिकार समेतका का आधारमा स्थानीय यातायात कानुन बनाउनु पहिलो आवश्यकता हो ।

स्थानीय सडकको पुर्वाधार व्यवस्थापन सम्वन्धि कानुन बनाउने तथा स्थानीय नगर गातायात गुरुयोजनालाई परिवर्तित सन्दर्भ अनुकुल अध्यावधिक गर्ने, यातायात नीति बनाउने जस्ता कार्य नगरको प्राथमिकताका नीतिगत कार्य हुन् । संघीय तथा प्रदेशको अधिकार अन्तर्गत रहेका नगर क्षेत्रका सडकको व्यवस्थापनमा संविधानतः नगरको भूमिका सिमित हुने भएपनि ती सडकको सुरक्षा, सुन्दरता तथा सवारी ब्यवस्थापन सन्दर्भमा गरिने कार्यका लागि समेत नीतिगत र कानुनी प्रष्टता ल्याउन नगरले समन्वयात्मक प्रयास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । नगरले संघीय र प्रदेश सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र रहेका नगर क्षेत्रको सडकमा सञ्चालन हुने यातायात सेवा सम्वन्धि अधिकार र दायित्वमा समेत प्रष्टता ल्याउनु जरुरी छ । सवैका लागि दिगो, भरपर्दो र सुरक्षित यातायात सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने दिगो विकासको नगर अनुकुलित लक्ष्य प्राप्तिमा केन्द्रीत गर्न थप रणनीति निर्माण र स्थानीय यातायात कानुनको समयवद्ध समिक्षा र परिमार्जन नगरको मध्यकलिन र दिर्घकालिन प्राथमिकता हो ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. संघ र प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा नगर भित्रका राष्ट्रिय राजमार्ग र प्रदेश स्तरका सडकमा सवारी स ञ्चालन र अनुमति लगायत यातायात सेवा व्यवस्थापन तथा संविधान अनुसार नगरको एकल अधिकार भित्र नरहेका सडकको व्यवस्थापन तथा उपयोग सम्वन्धी नगरको भूमिकामा स्पष्टता ल्याउने ।		
२.१. स्थानीय यातायत सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्वन्धि नगर कानुन बनाउने (स्थानीय सवारी साधनको अनुमति, भाडादर, सेवा, पहुँच, यात्रु विमा, यात्री सुरक्षा, रुट नीर्धारण आदि, ट्राफिक ब्यवस्थापन, विभिन्न पक्षसँगको साझेदारी आदि) र नगरको सवारी पार्किङ निर्देशिकालाई यहि कानुनको अंग बनाउने ।	२.१. स्थानीय यातायात सेवा व्यवस्थापन सम्वन्धि कानुन कार्यान्वयनको समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन र संशोधन गर्ने । यस क्रममा सडक तथा सार्वजनिक यातायातमा अपांगता भएका व्यक्ति, वालवालिका तथा जेष्ठ नागरिकको सुरक्षित पहुँच सुनिश्चित गर्न कानुनी प्रवन्ध गर्ने नविकरणीय उर्जामा आधारित यातायात सेवा तथा साइकल यात्रीको सुरक्षा, साइकल ट्याक निर्माण तथा प्रयोग सहित सम्वन्धित पुर्वाधार विकास र सुरक्षा सम्वन्धि नियम र मापदण्ड पनि निर्माण गर्ने ।	२. यातायातको क्षेत्रमा आउने नवप्रवर्द्धन अनुकुलन गर्ने गरी सडक तथा सार्वजनिक यायात सम्वन्धि कानुन, निर्माण वा परिमार्जन गर्ने र नवीकरणीय उर्जामा आधारित स्थानीय यातायात सेवाको प्रवर्द्धन र साइकल प्रयोगलाई सुरक्षित बनाउन तय गरिएका नियम र मापदण्ड पुर्ण कार्यान्वयन आवधिक समिक्षा र आवश्यक थप कानुनी ब्यवस्था गर्ने ।
२.२. भवन तथा योजना मापदण्ड तथा प्लटीङ सम्वन्धि कार्यविधि समेतको आधारमा स्थानीय सडक, कृषि सडक र ग्रामिण सडकको नाम सहित वर्गीकरण, मापदण्डको	२.२. स्थानीय सडक उपयोग तथा व्यवस्थापन सम्वन्धि कानुनी ब्यवस्था कार्यान्वयनको समिक्षा गर्ने ।	

कार्यान्वयन र सडक उपयोग तथा व्यवस्थापन सम्वन्धि ऐन तथा सम्वन्धित नियम र निर्देशिका निर्माण गर्ने । ३. नगरको यातायात गुरुयोजनालाई वर्तमान राजनीतिक विभाजन अनुसार अध्यावधिक गर्ने ।	३. नगरको यातायात गुरु योजना कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा तथा समयानुकुल अध्यावधिक गर्ने र दमक नगरपालिकाको दिर्घकालिन यातायत नीति निर्माण गर्ने । ४. सार्वजनिक नीजि साझेदारीमा यातायात सेवा सञ्चालनार्थ सम्भाव्य परिपुर्ति कोष (Viability Gap Funding) को प्रावधान निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने । ५. ठूला पुर्वाधार, औधोगिक तथा व्यवसायीक नगर वा ग्राम स्थापना अघि सवारी प्रभाव आँकलनका (Traffic Impact Assessment) स्थानीय कार्यविधि बनाउने । ७. बर्षातको समयमा सडकका वाढीको प्रवाव विश्लेषण गरी नगर स्तरीय नाला सम्वन्धि गुरु योजना (Drainage Master Plan) बनाउने ।	३. यातायायात नीति तथा गुरुयोजना कार्यान्वनयमा रहेका कमी विश्लेषण गरी आवश्यक रणनीति र कार्ययोजना बनाउने ।

ख. यस नगरपालिकाले धेरैजासो सडकको नामाकरण भएको छ भने र यातायात गुरुयोजना निर्माणको क्रममा सडकको सडकको नाम र शुरु तथा अन्य विन्दु लगायत सूचना तथा तथ्यांक संकलन गरिएकोमा त्यसलाई नगरले व्यवस्थित गर्ने गरी उपयोगमा ल्याउन र अध्यावधिक गर्न भने हालसम्म सकेको छैन । त्यसैले सडक तथा यातायात क्षेत्रको तथ्यांक आवश्यकता अनुसार संकलन, व्यवस्थापन तथा अध्यावधिक गर्न नगरको तत्कालिन र निरन्तरको प्राथमिकता हो । सडकको तथ्यांक अध्यवधिक सँगै घर नम्बरिङ अन्तर्गत वा वेग्लै नगरका सवै बाटो तथा गल्लीहरूको नामाकरणको कार्य पनि सम्पन्न गरिने छ । जस अनुसार सडक तथा यातयात सम्वन्धि सूचना व्यवस्थापनका कार्यको प्राथमिकता तल प्रस्तुत छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरमा भू-सूचना प्रणालीमा आधारित सडक सूचना (सवै सडकको नाम, शुरु र अन्तिम विन्दु, वर्गीकरण जम्मा लम्बाई, चौडा, पुर्वाधारको अवस्था आदि) विवरण तयार गरी नियमित	१. यातायात इन्भेटन्री (तथ्यांक) अध्यावधिक गर्ने र यसका यातायातका साधनको दैनिक उपयोग, यातयायात सेवा, सडक दुर्घटना आदि सूचना समेत समावेश गरी गरी यातयात सम्वन्धि निर्णयमा सहयोगी	१. यातायात क्षेत्रका सूचना नगरमा व्यवस्थित गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिने र यातायातको सेवालाई पनि क्रमश सूचना प्रविधिमा आधारित बनाउदै जाने (टिकेटिङ, भाडा भुक्तानी आदि) ।

अध्यावधिक हुने व्यवस्था गर्ने । त्यसका लागि आवश्यकता अनुसार यातायात गुरु योजना निर्माणमा सहयोग गरेको संस्थासँग समन्वय गर्ने । २. नगरका सवै बाटो तथा गल्लीको नामाकरण (Street Naming)को कार्य सम्पन्न गरी घर नम्बर राख्नमा समेत यसको उपयोग गर्न सकिने अवस्थामा पुऱ्याउने ।	प्रणाली (ट्रान्स्पोर्टेशन डिसिजन सपोर्ट सिस्टम) को रुपमा विकास गर्ने नगर क्षेत्रभित्र हुने सडक दुर्घटनाको तथ्यांकलाई डिजिटाइज गरी नियमित अध्यावधिक र विश्लेषण पद्धति निर्माण गर्ने ।	

ग. नगरका अधिकांश टोललाई सडक सञ्जालले समेटको छ भने २५ प्रतिशत भन्दा बढि घर कालोपत्रे सडकमा जोडिएका छन् । पुर्व पश्चिम राजमार्ग नगरपालिका भएर जाने हुनाले नगरपालिका बाहिरको सम्पर्क र सञ्जाल सहज भएको छ । ८५ प्रतिशत भन्दा बढि सडकको चौडाई १४ फिट भन्दा बढि रहेको छ । करिव ७ प्रतिशत घर सडक सञ्जालभन्दा बाहिर रहेकोले सवैका लागि आपतकालिन सेवा पहज रुपमा प्रवाह गर्नमा चुनौती रहेका छन् । कम्तिमा सवै घरमा सवै समयमा आपतकालिन सेवा दिन समस्या नहुने गरी व्यवस्थित सडक सञ्जालमा प्रत्येक्ष रुपमा आवद्ध गर्नु नगरको तत्कालिन प्राथमिकता हो ।

यातायातका पुर्वाधारको वर्तमान अवस्थामा सुधार गरी दिगो भरपर्दो र सुरक्षित सडकको पहुँचमा आम नगरवासीलाई ल्याउनका लागि योजनावद्ध रुपमा सडकको नक्शा तयारी र सिमा निर्धारण गरी चौडाई पुरा गर्ने, अन्य पुर्वाधार विकास मार्फत अन्ततः नगरभरीका सडकलाई कालोपत्रे वा बाटो पक्की बनाउने गरी कार्य अघि बढाउनुपर्ने अवस्था छ ।

सडक निर्माण र स्तरोन्नतीको कार्यलाई प्राथमिकतामा आधारित बनाई सिमित स्रोतको उपयोगबाट अधिकताम प्रतिफल हाँसील गर्न सकिने हुनाले यसका लागि बढि जनसंख्या र भूगोललाई लाभ हुने तथा दमकको आर्थिक र सामाजिक विकासमा ती सडकले गर्ने योगदानका आधारमा सडक निर्माण र स्तरोन्नतीको प्राथमिकिकरण गरिने छ । यस क्रममा सडक गुरु योजनालाई मुख्य आधार बनाइने छ । सडक गुरु योजना तथा नगरको बृहत्तर हितका आधारमा तय गरिएको नगरको (नगर स्तरबाट कार्यान्वयन हुने) उच्च प्राथमिकतामा रहने सडकको शुची तालिका ५.४.३ देखाइएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
२. नगरपालिकाका सम्पुर्ण सडक सडकको मापदण्ड निर्धारण गर्ने । हाल निर्धारित मापदण्ड अनुसार लगत कट्टाको कार्य अघि बढाउने र सवै सडकको निर्धारित मापदण्ड अनुसारको चौडाई पुरा गरी सडकको सिमांकन गर्ने ।	२. नगरका सडकको लगत कट्टा प्रक्रियालाई निरन्तरता दिने । त्यसका लागि सम्वन्धित निकायसँग समन्वय गर्ने ।	२. लगत कट्टाको कार्य पुरा गरी नगरको सडक सञ्जालको एकीकृत नक्शा तयार गर्ने ।

३.१ नगर केन्द्रवाट सवै वडा केन्द्रसम्मको बाटो कालोपत्रे गरिसक्ने र वडा केन्द्रवाट सवै माध्यमिक विद्यालय (सामुदायिक) र स्वास्थ्य संस्था सम्मको वाटोको कालोपत्रे वाहेकको पुर्वाधार तयार गर्ने ।	३.१ नगरका वडा केन्द्र तथा सवै माध्यमिक विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्था सम्को सडकलाई आवश्यक पुर्वाधार सहित पक्की बनाइसक्ने । सवै विद्यालय, मुख्य पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल र नगर स्तरीय पर्यटन केन्द्रमा पक्की सडक सञ्जाल पुऱ्याउने ।	
३.२ नगर स्तरका वा अन्तर वडा सम्पर्कका सवै सडकको कालोपत्रे पुर्वका मुख्य पुर्वाधार (उचाई, चौडाई तथा स्थायी वा अस्थायी नाला) पुरा गर्ने । सवै सडकमा कम्तिमा अस्थायी नाला व्यवस्थापन गरिसक्ने ।	३.२ नगर स्तरका वा अन्तर वडा सम्पर्क (१ हजार बढि घरधुरी जोड्ने) सवै सडक पक्की वा कालोपत्रेको काम सम्पन्न गर्ने ।	३ अल्पकाल तथा मध्यकालमा शुरु भएका सवै सडकको पुर्वाधार विकासको कार्य सम्पन्न गरी निश्चित संयन्त्र मार्फत मर्मत सम्भार वा स्तर कायाम गर्ने कार्य गर्ने ।
५. नगरका सवै टोल तथा बस्तीलाई सडक सञ्जालमा जोडिसक्ने	५. सवै घरलाई सडक सञ्जालमा ल्याई आपतकालिन यातायातको घरसम्मको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	५. सवै घरलाई सुरक्षित र न्यूनतम पुर्वाधारयुक्त सडकको पहुँचमा ल्याउने ।
	७. भू उपयोग योजनाका आधारमा निर्धारित आवसीय, औधोगिक, तथा कृषि उत्पादन बढि हुने सम्भाव्य क्षेत्र (३,१० र४) क्षेत्रका लागि आवश्यकता अनुसार सडक पुर्वाधारको कार्य शुरु गर्ने ।	७. भू उपयोग योजना, बस्ती विकास योजना, वाणिज्य तथा औधोगिक र पर्यटन तथा कृषि नीति आदिमा केन्द्रीत रहेर नयाँ सडक विस्तार वा स्तरोन्नती गर्ने ।

घ. यस नगरमा आन्तरिक सडक सञ्जालको पुर्वाधार विकासका लागि आवश्यक कतिपय महत्वपुर्ण पुल तथा कलभर्ट निर्माण भएको भएपनि वडा र समुदाय स्तरमा धेरै संख्यामा पुल तथा कलभर्ट निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ भने कतिपय संरचनाको उचाई, चौडाई आदिमा सुधार वा नयाँ संरचनाबाट विस्थापित पनि गर्नुपर्ने छ। वरिपरीबाट नदि प्रणालीले घेरिएको यस नगरपालिका बाढी र डुवानको जोखिममा समेत रहेकोले खोलाखोल्सीको पानी तथा बर्षे पानीको भरपर्दो निकासको व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । तसर्थ सवै समयमा पानी वा भल व्यवस्थापनका कारणले सडकर र यातयात सेवामा पर्ने नकरात्मक प्रभावको दिगो समाधान खोज्न आवश्यकता अनुसार पुल तथा कलभर्ट र अन्य वैकल्पिक पुर्वाधार (हिउम पाइप सहितको पक्की निकास आदि) हरूको सूची बनाई तल उल्लिखित प्राथमिकताका आधारमा तीनको निर्माण र पुर्वाधार विकास गरिने छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. सवै सडकमा आवश्यक देखिएका कलभर्ट, कज वे तथा पुलको सुची बनाई वडा र नगर स्तरीय सडकमा सम्वन्धित	१. नगर भित्र कम्तिमा वडा र नगर स्तरका चक्रपथ, पुर्वपश्चिम राजमार्ग तथा नगरको मुख्य सडकमा आवद्ध भएका प्रमूख स्थानीय सडक तथा नगर स्तरीय सडकहरूमा पुल र	१. अल्पकाल र मध्यकालमा पहिचान गरिएकाकज वे कलभर्ट र पुल तथा पानी निकासका अन्य पुर्वाधार निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने र

कलभर्ट आवश्यकताको प्राथमिकिकरण गर्ने । २. सार्वजनिक निर्माण र यातायात क्षेत्रको साझा प्राथमिकताका रुपमा बर्खेपानी व्यवस्थान प्रणाली निर्माणको पुर्वतयारीका कार्य गर्ने ।	कलभर्ट निर्माण गरिसक्ने । हाल निर्माण भएका पुल तथा कलभर्टको उचाई लगायतका कारण उत्पन्न समस्या समाधानका लागि वैकल्पिक संचरना तयार गर्ने । २. सडकमा बर्खेपानीले असर पार्न नदिन बर्खेपानी व्यवस्थापन सम्वन्धि आवश्यक संरचना निर्माण गरी सञ्चालन गर्ने ।	मर्मत सम्भारका कार्यक्रमलाई नियमित कार्यक्रमको रुपमा संस्थागत गर्ने ।

ङ. नगरपालिकाले सिमित स्रोत तथा धेरै किसिमका प्राथमिकताका विच सन्तुलन कायाम गर्नुपर्ने भएकोले यातायात पुर्वाधारका ठूला लगानीका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा वाह्य सहयोगलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने आवश्यकता छ । त्यसका लागि संघ, प्रदेश विभिन्न सहयोगी निकाय तथा छिमेकी स्थानीय तह लगायत विभिन्न निकायसँग सहकार्य र साझेदारी गर्नुपर्ने हुन्छ । नगर चक्रपथको कार्य सम्पन्न गनेरी नगर बस सञ्चालन हुने अवस्थामा पुऱ्याउने, पर्यटकीय संभावना भएका आदि स्थानमा जाने सडकलाई पुर्वाधारयुक्त बनाउने जस्ता कार्यमा गरिने लगानीमा रणनीतिक लाभ रहेको भएपनि त्यसका लागि वाह्य स्रोतको आवश्यकता छ । त्यसैले नगको बृहत्तर हितका त्यस्ता पुर्वाधारमा लागानी जुटाउन नगरले नेतृत्वदायी र समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. संघ तथा प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा चक्रपथको कालोपत्रे वाहेकको सवै आवश्यक पुर्वाधार पुरा गरी नगर यातयायात सञ्चालन योग्य बनाउने । २. हाल निर्माण र स्तरोन्नतीका क्रममा रहेका सडकको विस्तार वा नयाँ मार्ग थप गरी रतुवा खोला र मावा खोला करिडोर सडक निर्माणको सम्भाव्यता विश्लेषण गरी कार्य अघि बढाउने ।	१. संघ, प्रदेश सरकार तथा निर्वाचन क्षेत्र पुर्वाधार कार्यक्रम तथा वाह्य निकायसँगको समन्वयमा नगर चक्रपथको सम्पुर्ण पुर्वाधार निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने । २. सम्भाव्यता विश्लेषणका आधारमा छनोट गरिएका नदि करिडोरको वाटोको सम्पुर्ण पुर्वाधार तयार गर्ने	१. सम्वन्धित निकायसँगको समन्वय र सहकार्यमा सवै संघ र प्रदेश स्तरका नगरमा रहेका सडकको समयवद्ध मर्म सम्भार र सञ्चालनको सुनिश्चितता गर्ने । २. आवश्यकता अनुसार क, ख र ग बर्गसम्मका सवै सडकमा उपयुक्त स्थायी नाला व्यवस्थापन गरिसक्ने ।

च. यस नगरपालिकामा नगर बाहिरबाट आउने साना तथा ठूला सार्वजनिक यातायातका साधनले स्थानीय यातायातमा समेत योगदान गरिरहेका छन् । नगरबाट ५० किलोमिटर आसपासमा रहेका भद्रपुर तथा विराटनगर विमानस्थलसँगको सडक सञ्जाल सामान्यतया: राम्रो रहेको छ । अटो रिक्सा तथा इ-रिक्शाले समेत स्थानीय यातायातमा सुविधा दिइरहेका छन् । यसका बावजुद नगर वस वा स्थानीय बस हरू नहुँदा कतिपय वडामा सार्वजनिक यातायातको असुविधा रहेको छ ।

नगरपाकिलामा एउटा बसपार्क (दमक बसपार्क) रहेको र बसपार्कबाट विभिन्न स्थानका लागि बस छुट्ने गरेकोले नगरमा यातायातका लागि सहजतमा भएको छ तर व्यवस्थित पार्किङ स्थल नहुँदा सडक किनारमा गाडीहरू राख्ने गरेकोले सवारी आवात जावतमा समेत समस्या हुने गरेको छ । बजार क्षेत्रमा पार्किङको समस्या भएको सर्वसाधारण नगरवासीको अनुभव रहेको छ । बस सञ्चालन हुने क्षेत्रमा व्यवस्थित बस विसौनीको उपयुक्त व्यवस्थापन हुन बाँकी छ ।

व्यापारिक केन्द्रको रुपमा विकास भइरहेको बजार भएकोले ढुवानीका साधनको पहुँच सहज रहेको । मालबाहक साधनको प्रवेश तथा लोड अनलोडको समय निर्धारण हुने व्यवस्था नगरको कार्यविधिमा रहेको छ। यद्यपी, भित्री बाटोहरू साँघुरा हुनाले मालवाहक साधनका कारण सवारी व्यवस्थापनमा बेला बखत समस्या आउने गरेको छ ।

त्यसैले हाल सञ्चालनमा नगरमा स्थानीय यातायात सेवा सञ्चालन र हालका सेवा व्यवस्थापन सुधार गरी सेवा विस्तार गर्दै लाने र नगर चक्रपथ लगायत मुख्य सडकका पुर्वाधार विकासलाई तिव्रता दिई दिगो र भरपर्दो यातायात सेवाको सुनिश्चितता गर्ने गरी यो क्षेत्रको प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ । त्यसका साथै बस विसौनी, बसपार्क व्यवस्थापन सुधार तथा सवारी साधनको पार्किङको क्षेत्र निर्धारण र व्यवस्थापन पनि नगरको प्राथमिकतामा रहेको छ । यी प्राथमिकतालाई आवधिक रुपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगर स्तरमा सञ्चालन हुने सवै सार्वजनिक यातायात सेवा (इ रिक्शा, अटो लगायत स्थानीय यातयात) को अधिकतमा भाडादर निर्धारण गर्ने ।	१. स्थानीय यातायातको सेवा तथा भाडादरको समयवद्ध मुल्यांकन तथा पुनरावलोकन गर्ने ।	१. यातायात सेवा तथा भाडा प्रणालीलाई सूचना प्रविधि मैत्री बनाउने ।
२. सवै वडा केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी तथा बजार केन्द्रहरूमा पार्किङ स्थलहरू निर्धारण गरी सडक किनारमा गरिने पार्किङ निशेध गर्ने प्रक्रिया शुरु गर्ने । यसरी निर्धारण गर्दा पार्किङ गर्न मिल्ने ठाउँलाई सशुल्क बनाइने अवस्थामा शुल्क निर्धारण गर्ने ।	२. यात्रु र यातायातको चाप अनुसार नगर केन्द्र तथा वाहिरका उपयुक्त स्थानमा अटो तथा नगर वसका लागि बस विसौनी तथा बसपार्क निर्धारण र आधारभूत पुर्वाधार निर्माण गर्ने । पार्किङ स्थलहरूलाई थप व्यवस्थित र विस्तार गर्ने ।	२. बसपार्क तथा पार्किङ स्थलहरूलाई थप व्यवस्थित र सुरक्षित बनाउन आवश्यक पुर्वाधार तथा सेवा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने ।
३. ठूला तथा मझौला मालवाहक सवारी साधन प्रवेश गर्ने मार्ग र समय निर्धारण गर्ने ।	३. औधोगिक क्षेत्रमा ठूवानीका साधन सञ्चानल हुने गरी आवश्यक व्यवस्थापन तथा ठूवानी सेवाको अधिकतम दर रेट निर्धारण गर्ने ।	
४. नगरमा निजि क्षेत्रसँगको साझेदारी वा अन्य उपयुक्त विकल्प मार्फत नगर वस सञ्चालन गर्ने । विद्युतीय गाडी प्रयोग गर्न पहल गर्ने ।	४. चक्रपथ तथा स्थानीय सडकहरूमा नगर वस लगायत सवै समय (रात्री अवेर समेत) मा साना तथा ठूला स्थानीय सवारी साधन सञ्चाल नको सुनिश्चितता गर्ने ।	४. सम्भाव्यताका आधारमा छिमेकी स्थानीय तहसँगको साझदारी तथा समन्वयमा अन्तर पालिका यातायात सेवा
५. स्थानीय बस सञ्चालन हुने रुटमा बस विसौनी निर्धारण र	५. सार्वजनिक यातायात सञ्चालन हुने नगर र वडा स्तरका सवै सडकमा बस विसौनीको न्यूनतम पुर्वाधार तयार गर्ने साथै बढि यात्रुको जमघट हुने क्षेत्रमा यात्रु प्रतिक्षालय निर्माण गर्ने ।	५. बढि सवारी साधन आवत जावत गर्ने मुख्य सडकका उपयुक्त स्थानमा

पुर्वाधार व्यवस्थापनको कार्य शुरु गर्ने ।	६.. स्थानीय यातायातमा जेष्ठ नागरिक, अपांगता भएका व्यक्ति तथा विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका नागरिकका लागि सिट आरक्षण तथा छुटको प्रवन्ध गर्ने ।	पर्यटक/यात्रु विश्राम केन्द्र तथा शहरी शुचना केन्द्र बनाउने । त्यस्ता स्थानमा चार्जिङ स्टेशन र टेलिफोन बुथ स्थापना गर्ने । ६. नगरको यातायात क्षेत्रलाई, अपांगता भएका व्यक्ति, वालवालिका तथा जेष्ठ नागरिक मैत्री सुनिश्चितता गर्ने ।
ज. औधोगिक र पर्यटकीय नगरको रुपमा स्थापित हुने सोच सहित अघि बढिरहेको यस नगरपालिकामा यातायातका साधानको सघना बढ्दै जाने निश्चित छ । आ.व. २०९५/९६ सम्ममा नगरको जनसंख्या ६० प्रतिशत बृद्धि हुनसक्ने प्रक्षेपण गरिएको तथा अपेक्षा अनुसार आर्थिक विकास भएमा यहाँको जनसंख्या अझ बढ्नसक्ने र निजि सवारी साधन प्रयोगकर्ताको संख्या पनि बढ्न देखिन्छ । सवारी साधनको संख्या र विभिदता पनि बढिरहेको र अझ बढ्न सक्ने अवस्था छ । नगरभित्रका सडकमा रहेका संरचनागत कमीबाट पनि यो जोखिम रहेको छ । सडक पेटी सडक बत्ती आदिको कार्य केहि रुपमा भएको भएपनि धेरै बाँकी छ । त्यसैले सडक सुरक्षा अभिबृद्धि र दुर्घटना न्यूनिकरणका लागि निम्न कार्य प्राथमिकताका साथ अघि बढाइने छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. ट्राफिक प्रहरीसँगको समन्वयमा सवै सडक प्रयोगकर्ता लक्षित सडक र सवारी सुरक्षा सम्वन्धि सचेतना मुलक गतिविधि सञ्चालन गर्ने र यसलाई वार्षिक रुपमा निरन्तरता दिने । विद्यालय तथा समुदाय स्तरमा यस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । २. सवै प्रकृतिका सडक आसपास सडकको क्षेत्राधिकारभित्र खेती गर्न, अन्नवाली सुकाउन वा व्यक्तिगत समग्री थुपार्न रोक लगाउने । अस्थायी सडक माथिको स्थायी वा अस्थायी अतिक्रमण पुर्ण रुपमा रोक्ने । ३. कालो पत्रे भएका नगर क्षेत्रभित्रका विद्यालय, अस्पताल आदि नजिक सुरक्षित जेब्रा क्रसको व्यवस्था गर्ने । ४. नगर केन्द्र तथा सडक क्षेत्रका सघन वस्ती इलाका लक्षित गरी सडक पेटी वा फुटपाथ निर्माण गर्ने । ५. ट्राफिक प्रहरीसँगको समन्वयमा आवश्यकता	१. सडक तथा सवारी सुरक्षा सम्वन्धि सचेतना मुलक गतिविधिका विधिमा आवश्यक परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने । ३. सवै पक्की सडकमा लेन छुट्याउनुका साथै सवारी संकेत, चिन्ह, जेब्रा क्रस आदि सडक फर्निसिङका कार्य पुरा गर्ने । ४. नगर स्तरीय सडक अन्तर्गत पक्की सडक निर्माण पुरा भएका सघन बस्ती तथा बजार क्षेत्रमा सडक पेटी तयार गर्ने । ५. ट्राफिक प्रहरीसँगको समन्वयमा आवश्यकता अनुसार सडक	१. सडक तथा सवारी सुरक्षा सम्वन्धि सचेतनामु लक गतिविधिका विधिमा आवश्यक परिमार्जन सहित निरन्तरता दिने । ३. पक्की सडकमा सवारी संकेत, चिन्ह, जेब्रा क्रस तथा सडक फर्निसिङ आदिको व्यवस्था गर्ने । ४. सघन बस्ती र बजार क्षेत्रमा रेलिङ सहितको सडक पेटी निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने ।

र सडक सुरक्षालाई मध्यनजर गरी सडकहरूलाई एकतर्फी गर्ने तथा अधिकतम गतिको सीमा तोक्ने । ६. सार्वजनिक यातायात सञ्चालन हुने सवै सडकको सडक सुरक्षा विश्लेषण (Road Safety Audit) गर्ने । सुरक्षि ७. नगरको कम्तिमा एउटा प्रमूख चोकमा सवारी संकेत तथा वत्ती सहितको नमुना परियोजना कार्यान्वयन गर्ने । ८ मुख्य बजार क्षेत्र तथा सघन बस्ती क्षेत्रमा नगर समुदाय वा सार्वजनिक नीजि साझेदारीको माध्यमबाट सडक बत्ती व्यवस्थापन गर्ने ।	एकतर्फी गर्ने र अवस्था अनुसार कुनै सडकलाई खास सवारी साधान निषेधित क्षेत्र घोषणा गर्ने । ६. सार्वजनिक यातायात सञ्चालन हुने सवै सडकको सडक सुरक्षा विश्लेषण (Road Safety Audit) गर्ने । ७. नगरका प्रमूख चोकहरूमा ट्राफिक लाइट जडान गरी सञ्चालन गर्ने । ८. प्राथमिकता निर्धारण गरी उच्च प्राथमिकताका नगर केन्द्र र सघन कस्ती तथा बजार क्षेत्रका सडकमा सडक वत्ती तथा सस्सी टीभी व्यवस्थापन गर्ने । ९. सडकका विच विचमा रहेका शलिक तथा स्तम्भहरू तथा सडक क्षेत्रमा पार्क र यातायातको सहजताको विचमा देखिएका असामञ्जस्यताको सुधारका संरचनाग त कार्य गर्ने ।	५. सम्वन्धित निकायसँगको समन्वयमा नगरपालिका भित्रका राजमार्गमा तिव्र गति र कम गतिका सवारीको वगीकरण गरी लेन निर्धारण गर्ने । ६. सडक सुरक्षा अडिटबाट प्राप्त सुझाव अनुसार सडक सुरक्षाको संरचनागत कार्य योजना बनाई कार्यान्यन गर्ने । ७. नगरका प्रमूख चोकहरूमा ट्राफिक लाइट जडान गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिने । ८ उपयुक्त साझेदारी मार्फत सवै बजार र बस्ती क्षेत्रमा सडक बत्ती तथा CCTV स्थापना गरिसक्ने ।
झ. दमक नगरपालिका साइकल सञ्चालनका दृष्टिकोणले उपयुक्त भौगोलिक अवस्था भएको नगर हो । तथापि हाल साइकलको उपयोग पुर्वाधारको अभावले सिमित रुपमा मात्र हुने गरेको छ । दिर्घकालमा सफा नगर निर्माणमा समेत सहयोग पुग्ने गरी साइकल प्रयोगकर्ताका लागि उपयुक्त पुर्वाधार र सुविधा व्यवस्थापन गर्ने गरी निम्न प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरको साइकल ट्रयाक नेटवर्कको गुरु योजना तयार गर्ने र सोही अनुरुप सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने । २ साइकल उपयोग प्रवर्द्धन गर्न केहि स्थानमा साइकल पार्किङको स्थान छनोट र न्यूनतम पुर्वाधार तयारी गर्ने ।	१. साइकल उपयोग तथा सम्भाव्यता अध्ययनका आधारमा कम्तिमा एउटा साइकल ट्रयाक निर्माण गर्ने । साइकल उपयोग प्रवर्द्धन गर्न साइकल पार्किङको स्थान थप गर्दै जाने ।	१. साइकल यात्रीहरूको सुरक्षाको दृष्टिकोण तथा निजी सवारीको विकल्पको रुपमा साइकल लेन विस्तार गर्दै साइकल उपयोग प्रवर्द्धन गर्न साइकल पार्किङको स्थान थप गर्दै जाने ।
ञ. नगरलाई हरित स्वच्छ र सफा नगर बनाउने र पुर्वका पर्यटकीय क्षेत्रमा जाने पर्यटकको ट्रान्जिट सहितको पर्यटकीय हव बनाउने सोच राखेको यस नगरले हरित सडकका साथै सडको सुन्दरता र सरसफाईलाई नगरको सुन्दरता र सरसफाईको आधारका रुपमा लिएको छ । त्यसैले सडक दायाँवायाँ बृक्षारोपण, सडक साजसज्जा, सडक सरसफाई लगायत सवै किसिमका सडकको सुन्दरताका सम्वन्धि दमक मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गरिने छ । सडक सुन्दरताका समग्र कार्यको प्राथमिकिरण रहनेछ ।		

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. सडक सरसफाईलाई सार्वजनिक सरसफाईको अभिन्न अंगका रुपमा समेटी नगर, वडा र समुदाय स्तरबाट सरसफाईका कार्यलाई नियमित (कम्तिमा मासिक) गर्ने । २. सडक आसपास रहेका रुखको उचित व्यवस्थापन तथा सडक पुर्वाधारको कार्य सम्पन्न भएका सडक क्षेत्रमा घर परिवार तथा समुदायसँगको साझेदारी बृक्षारोपण गर्ने ।	१. सडक सरसफाईका कार्यक्रमलाई संस्थागत गरी निरन्तरता दिने । २. सडक सुन्दरताका लागि बृक्षारोपण लगायतका कार्य गर्ने । बुद्ध मुर्ति क्षेत्र तथा औधोगिकक्षेत्र र भ्यूटावर जाने बाटोमा यात्रु तथा पर्यटकलाई प्रभावित गर्ने किसिमले सडक सुन्दरताका कार्य गर्ने । ३. बढि यात्रुको जमघट हुने बस विसौनी क्षेत्रमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण गर्ने ।	१.सडक सरसफाईका कार्यक्रमलाई संस्थागत गरी निरन्तरता दिने । २. सवै बजार र बस्ती क्षेत्रका सडकको सफाई र सुन्दरतालाई दमक नगर मापदण्डमा पुऱ्याउने । ३. बस विसौनी क्षेत्रमा आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक शौचालय र घुम्ती शौचालय व्यवस्थापन गर्ने ।

ट. स्थानीय विकास परियोजना सञ्चालन निर्देशिका २०७४ ले विकास कार्यक्रमलाई प्रतिश्पर्धात्मक र गुणस्तरीय बनाउने प्रयास गरिएको छ। यसलाई आधार बनाई सडक लगायतका पुर्वाधारका कार्यलाई सहभागितामुलक पद्धतिबाट अघि बढाई दिगोपन र गुणस्तर सुनिश्चितताका लागि निम्न कार्य गरिने छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. स्थानीय विकास परियोजना सञ्चालन निर्देशिका २०७४ मा आवश्यक परिमार्जन गरी उपभोक्ता समितिवाट हुने काम समेतको, गुणस्तरीयता, समयवद्धता, जवाफदेहिता, अनुगमन, निगरानी आदिको विषय समेत समेट्ने ।	२. सडक पुर्वाधार क्षेत्रमा नागरिक सहितको गुणस्तर मापन तथा अनुगमन र निगरानीको अभ्यासलाई संस्थागत गर्ने । आवश्यकता अनुसार तेस्रो पक्ष अनुगमन र मुल्यांकन पद्धति शुरु गर्ने ।	२. जारी अभ्यासमा आवश्यक परिमार्जन गरी सडक लगायत यातायातका पुर्वाधार कार्यक्रम कार्यान्वन, अनुगमन, निगरानी र मुल्यांकन प्रक्रियामा सम्वन्धित समुदायको सह भागिता सुनिश्चित गर्ने ।

ठ. नगरमा योजना तथा प्राविधिक शाखा र शहरी विकास शाखा अन्तर्गत ४ जना इन्जिनियर र ६ सहायक सव इन्जिनियर तथा ३ अमिन सहितको प्राविधिक कर्मचारीको उपलब्धता रहेको छ। नगरका सडक पुर्वाधार निर्माण र मर्मत सम्भारमा सहयागी केहि उपकरण पनि रहेका छन् ।

नगरको वेग्लै यातायात शाखा वा एकाई नभएको तथा विभिन्न क्षेत्र (यातायात, पुर्वाधार) को विशेषज्ञता वा स्पष्ट फरक जिम्मेवारी सहितको प्राविधिक जनशक्ती नगरमा उपलब्ध नरहेकोले यातायातको भूमिका विस्तारमा सिमितता रहेका छन् ।

स्थानीय यातायात सेवाको नियमन, सडक डिजाइन, सुरक्षा तथा यातायात सेवा लगायतका कानुनी प्रावधान तयारीमा सहयोग र यो क्षेत्रमा नगरको भूमिका अभिबृद्धि, सडक र यातायात क्षेत्रको नियमित अध्ययन, तथ्यांक संकलन र व्यवस्थापन एवं विकास र सेवाको सुपरिवेक्षण सहितको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन यातायात इकाई निर्माण नगरको तत्कालिन प्राथमिकता हो भने यातायात क्षेत्रको समग्र संस्थागत विकासका कार्यलाई तल प्राथमिकिकरण गरिएको छ ।		
अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. पुर्वाधार वा शहरी विकास शाखा अन्तर्गत अधिकृत स्तरको कर्मचारी (सिभिल इन्जिनियर वा यातायात इन्जिनियर) सहितको वेग्लै यातायात एकाई निर्माण गर्ने । २. यातायात एकाई मार्फत यातायातका पुर्वाधार र सेवाको डिजिटल इन्भेन्टरी तयारी र स्वत: अध्यावधिक हुने व्यवस्था गर्ने । ३.१.यातायात एकाईको अग्रसरतामा यातायातका पुर्वाधार र सेवाको गुणस्तर निर्धारण, अनुगमन, मुल्यांकन विधि (पद्धति, फर्महरू, प्रतिवेदन ढाँचा) निर्माण वा परिमार्जन गर्ने । ३.२ हाल उपलब्ध उपकरण तथा जनशक्तिको उपलब्धता विश्लेषण गरी अवरुद्ध सडक तत्काल शुचारु गर्न तथा नगर आफैंले गर्ने निर्माण तथा सुधारका कार्यको लागि आवश्यक उपकरण र जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने । ४. यातायातको पुर्वाधार र सेवा व्यवस्थापन सम्वन्धमा छोटो र मध्यम अवधिको क्षमता विकास कार्यक्रम तय गर्ने ।	१. यातायात एकाईलाई प्राविधिक र प्रशासनीक कर्मचारी सहितको यातयात शाखाको रुप दिने । २. यातायात शाखामा सूचना व्यवस्थापनको जिम्मेवारी निर्धारण गरी थप व्यवस्थित गर्ने । ३.१. यातायात पुर्वाधार र सेवाको गुणस्तरीयता, समयवद्धता र जवाफदेहिताका विस्तृत कार्यसम्पादन शुचक बनाई यातायात शाखा तथा सम्वन्धित प्राविधिक कर्मचारीको उत्प्रेरणा प्रणालीमा आवद्ध गर्ने । ३.२. सडकको गुणस्तर परीक्षणका लागि नमुना जाँच गर्ने उपकरण सहितको प्रयोगशाला नगर स्तरमा व्यवस्था गर्ने । ४. यातायात शाखाको क्षमता विकासका कार्यक्रमलाई नियमित कार्यक्रमका रुपमा कार्यान्वयन गर्ने । वाह्य क्षमता विकासका उपलब्ध अवसर स्थानीय कर्मचारीलाई पनि उपलब्ध गराउने पद्धति विकास गर्ने ।	१. शहरी विकास विभाग वा महाशाखा अन्तर्गत यातायात शाखा रहने व्यवस्था गर्ने र शाखा अन्तर्गत यातायात सेवा र पुर्वाधारका कार्य हेर्न वेग्लावेग्लै दुई एकाई निर्माण गर्ने । २. यातायात शाखा अन्तर्गत पुर्वाधार एकाईवाट सडक पुर्वाधार निर्माण तथा व्यवस्थापनका विषयको नगरवाटै अनुगमन गर्न सक्ने गरी सूचना प्रविधियुक्त बनाउने । ३.२. सडकको गुणस्तर परीक्षणका लागि नमुना जाँच गर्ने उपकरण सहितको प्रयोगशाला नगर स्तरमा व्यवस्था गर्ने । ४. आवश्यक क्षमता विकास कार्यक्तम मार्फत यातायात शाखालई मध्यम स्तरका आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन तथा विस्तृत परियोजना प्रस्ताव तयार गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउने ।

५. सडकको नियमित मर्मत सम्भारका लागि नगर र वडा स्तरीय सम्यन्त्र तयार गर्ने । त्यसका लागि संघ र प्रदेश स्तरका स्थानीय इकाईहरूसँग समन्वय गर्ने ।	५. नगर स्तरको यायतात सम्वन्धि संयन्त्रलाई न्यूनतम स्रोतसाधन युक्त बनाउने । ६. यातायात शाखा तथा पुर्वाधार विकास समिति यातायात, ट्राफिक व्यवस्थापन एवं शहरी सुदृढिक करण समिति एवं नगर स्तरीय अनुगमन समितिका विचमा समयवद्ध वैठक तथा सम्पर्कको विधि तय गरी कार्यान्वयन गर्ने । ७. निर्माण कार्यको सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनमा खट्ने प्राविधिकको भौतिक र सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति हुने गरी सुरक्षा सामग्री तथा विधिहरू तयार गरी उपयोग र कार्यान्वयन गर्ने । करारमा काम गर्ने प्राविधिकको पनि दुर्घटना विमाको व्यवस्था गर्ने ।	

नगरपालिकाको नगर यातायात गुरु योजना विध्यमान रहेकोले गुरु योजना अनुसारको प्राथमिकतालाई मुख्य आधार बनाई सडक निर्माण, स्तरोन्तती तथा मर्मत सम्भारको मुख्य प्राथमिकता तय गरिएको छ । बृहत योजना तयार गर्दा नगर स्तरीय प्राथमिकतामा रहेको निम्नलिखित सडकहरूलाई पनि कम्तिमा मध्यकालिन अवधिसम्म २ लेनको आवस्थामा रहने गरी आवश्यक सुधार गर्ने तथा नाला, कलभर्ट समेत हुने गरेर कालोपत्रे गर्न आवश्यक रकम पनि तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै, यी सडकहरूलाई दिर्घकालिन अवधिसम्म सडकपेटी, रेलिङ, सार्य वत्ती, ट्राफिक संकेत लगायत सम्पुर्ण आवश्यक पुर्वाधार निर्माण सकिने विश्वास गरिएको छ ।

तालिका ५.४.३ : निर्माण र स्तरोन्नतीको उच्च प्राथमिकतामा रहेका स्थानीय सडक

क्रम	सडकको नाम	सडकको लम्बाई	समेट्ने जनसंख्या	हालको अवस्था	मध्यावधिको अन्त सम्मको अपेक्षित स्तर	जम्मा अनुमानित लागत (रु. लाखमा)
१	सतासी मार्ग	२.५ कि. मी.	१२५०	ग्रभेल	कालोपत्रे	३७५
२	सिमाना सडक	२ कि.मी.	५५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
३	मदन मार्ग	३ कि.मी.	१०५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	४५०
४	सरस्वती मार्ग	३.५ कि.मी.	११००	ग्राभेल	कालोपत्रे	५२५
५	पाथिभरा मार्ग	४ कि मी.	८५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	६००
६	दापगाछी मार्ग	२ कि.मी.	१०५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००

७	नरेन्द्र मार्ग	१.५ कि.मी.	८५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	२२५
८	अग्नी मार्ग	३ कि.मी.	८५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	४५०
९	वेतानी मार्ग	१.५ कि.मी.	७००	ग्राभेल	कालोपत्रे	२२५
१०	खरखरे आम्दा मार्ग	४.५ कि.मी	१२५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	६७५
११	शान्ति मार्ग	३.५ कि.मी.	१०५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	५२५
१२	भू ताल मार्ग	२ कि.मी.	५००	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
१३	मोडल मार्ग	१ कि.मी.	५५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	१५०
१४	हरी ओम मार्ग	१.५ कि.मी.	६००	ग्राभेल	कालोपत्रे	२२५
१५	गुँरास मार्ग	०.८ कि.मी	४००	ग्राभेल	कालोपत्रे	१२०
१६	नवप्रतिभा मार्ग	०.५ कि. मी.	५००	ग्राभेल	कालोपत्रे	७५
१७	हनुमान मन्दिर देखि गाइड बाँध मार्ग	०.८५ कि.मी.	४५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	१२८
१८	वसन्त मार्ग	१.२ कि.मी.	६५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	१८०
१९	मकालु मार्ग	०.६ कि. मी.	५००	ग्राभेल	कालोपत्रे	९०
२०	गणतन्त्र मार्ग	०.७ कि. मी.	५५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	१०५
२१	आदेश मार्ग	१.२ कि. मी.	७००	ग्राभेल	कालोपत्रे	१८०
२२	दिप ज्योति मार्ग	२ कि. मी.	९००	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
२३	साहारा मार्ग	१.५ कि. मी.	८००	ग्राभेल	कालोपत्रे	२२५
२४	सिमना मार्ग दमक- १०	२ कि. मी.	११००	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
२५	सापफारा मार्ग	२ कि. मी.	९५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
२६	अदैत मार्ग	२.५ कि. मी.	१०५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	३७५
२७	कञ्चन मार्ग	२ कि. मी.	८००	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
२८	संगम मार्ग	२ कि. मी.	१०००	ग्राभेल	कालोपत्रे	३००
२९	विराट मार्ग	२.५ कि. मी.	११५०	ग्राभेल	कालोपत्रे	३७५
	जम्मा	५८ कि. मी.				८६७८

नगरको यातायात सेवा र पुर्वाधारको हालको अवस्था विश्लेषण र आन्तरिक छलफलबाट यस क्षेत्रको अपेक्षित उपलब्धी निम्नानुसार तय गरिएको छ ।

यातायात क्षेत्रको परिमाणात्मक लक्ष्य/अपेक्षित उपलब्धी

उपलब्धी सुचक	आधार बर्ष	अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
दिगो भरपर्दो र सुरक्षित यातयातका पुर्वाधारको पहुँचमा रहेको परिवार (प्रतिशत)		३५	६०	९०
समयवद्ध स्थानीय यातायात वा नगर बसको पहुँचमा रहेका घरधुरी (प्रतिशत)		५०	६०	९०
सडक सञ्जालमा जोडिएका घरधुरी (प्रतिशत)	९२.१३	९५	१००	१००
कालोपत्रे सडकमा आवद्ध घरधुरी (प्रतिशत)	२५.७४	३०	५०	८०
ग्रावेल सडकमा आवद्ध घरधुरी (प्रतिशत)	४६.९०	५०	३५	१५
धुले सडकमा आवद्ध घरधुरी (प्रतिशत)	२८	२०	१५	५
थप कालोपत्रेको लम्बाई (किमी)	-	३०	१००	२००
थप ग्रावेल सडकको लम्बाई (किमी)	-	४०	१००	१००
यातायात सम्वन्धि आवश्य नीति तथा कानुन निर्माण (संख्या)	-	५	१०	१०
पुर्वाधारयुक्त नगर चक्रपथ संख्या	-	(	१	१
साइकल ट्र्याक लम्बाई (किमि)	-	(	छ	२५
साइकल स्ट्याण्ड (एक ठाउँमा २० साइकल अट्ने गरी)		२	१०	२०
ट्राफिक लाइट सहितको चोक व्यवस्थापन (जम्मा)	-	१	४	९
बसपार्क वाहेक निर्धारित पार्किङ स्थल (जम्मा)	-	३	१०	२५
सघन बस्ती क्षेत्रमा जम्मा पक्की सडक पेटी तयार गर्ने (किमि)	-	५	३०	१००
स्थानीय बस सञ्चालन हुने रुटमा यात्रु प्रतिक्षालय सहितको बस विसौनी (जम्मा)	-	५	२५	५०
नगर बसपार्क (लामो तथा छोटो दुरीका लागि)		१	२	३
सडक पेटीमा रेलिङको व्यवस्था	-	-	२०	६०

नगरपालिकाको हालको अवस्था तथा यातयात क्षेत्रको लक्ष्य, उद्देश्य, नीति, आवधिक प्राथमिकता तथा उपलब्धी सुचकका आधारमा न्मिानुसार खर्च अनुमान प्रस्तुत गरिएको छ । खर्च शिर्षक र अनुमानित बजेटलाई आधार मान्दै र यातायात गुरु योजनालाई पनि सँगसँगै राखेर यस क्षेत्रका कार्यक्रम अघि बढाइने छ । नगर यातायात गुरु योजनामा विस्तृत रुपमा सडक निर्माण, मर्मत सम्भार र स्तरोन्नतीका लागि लागत अनुमान गरिएको भएता पनि विस्तृत योजनामा प्रस्तुत लागत अनुमानलाई पनि सकेसम्म उपयोगी बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

क्र.सं	कार्यक्रम	अनुमानित लागत (रु. लाखमा)			कैफियत
		अल्पकालिन	मध्यकालिन	दिर्घकालिन	

१	नगरको यातायात गुरु योजना कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा तथा समयानुकुल अध्यावधिक गर्ने र दमक नगरपालिकाको दिर्घकालिन यातायात नीति निर्माण गर्ने	१०	२५	१५	
२	यातायात क्षेत्रका विभिन्न नीति तथा कानुन निर्माण गर्ने ।	५०	१२५	१२०	
३	यातयात सम्वन्धि निर्णयमा सहयोगी प्रणाली (ट्रान्स्पोर्टेशन डिसिजन सपोर्ट सिस्टम) को विकास गर्ने		७५	६५	
४	नगर क्षेत्रभित्र हुने सडक दुर्घटनाको तथ्यांकलाई डिजिटाइज गरी नियमित अध्यावधिक र विश्लेषण पद्धति निर्माण गर्ने ।		२५	५०	
५	सडकका वाढीको प्रवाव विश्लेषण गरी नगर स्तरीय नाला सम्वन्धि गुरु योजना (Drainage Master Plan) बनाउने तथा बर्खेपानी व्यवस्थान प्रणाली निर्माण सुरु गर्ने		२०		
६	सवै सडकको आधारभूत सूचना समेटिएको सडकको इन्भेन्टरी (लगत) तयार गर्ने र सवै सडक तथा गोरेटो बाटोको नामाकरण (Street naming) को कार्य पुरा गर्ने	२५			
७	नगर चक्रपथको पुर्वाधार निर्माणको कार्य पुरा गर्ने	२१	४५००		
८	रतुवा खोला र मावा खोला करिडोर सडक निर्माणको सम्भाव्यता विश्लेषण गरी कार्य अघि बढाउने ।	४०			
९	सार्वजानिक यातयात सम्वन्धि विभिन्न अध्ययन	२०	५०	३०	
१०	सवारी पार्किङको अवस्था अध्ययन त	१०	२५	२५	
११	नगर बसपार्कको विस्तृत परियोजना प्रस्ताव तयारी तथा निर्माण कार्य	२००	२००	१५००	
१२	साइकल ट्रयाक नेटवर्कको गुरु योजना, नगर क्षेत्रमा साइकल ट्रयाकको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने तथा विस्तृत परियोजना प्रस्ताव तयार गर्ने ।	१०	१८	४०	
१३	साइकल ट्रयाक		२२०	८८०	सुचक अनुसार
१४	साइकल पार्किङको स्थान छनोट र न्यूनतम पुर्वाधार	६	३०	३०	
१५	प्राविधिक इकाईको क्षमता विकासका आधारभूत तथा एडभान्स्ड तालिम कार्यक्रमहरू तय गर्ने ।	२०	५०	१२०	
१६	सीसी टीभी र ट्राफिक लाइट सहित चोक सुधार गर्ने	३५	७५	१५०	सुचक अनुसार
१७	बसपार्क वाहेक निर्धारित पार्किङ स्थल (स्थानीय बस राख्ने क्षेत्र समेत)	६०	१००	२४०	सुचक अनुसार
१८	ग्रावेल सडक निर्माण	१४००	३५००	३५००	सुचक अनुसार
१९	पक्की नाला सहित कालोपत्रे	३१५०	१२२५०	२४५००	सुचक अनुसार
२०	सार्वजनिक यातायात सञ्चालन हुने नगर र वडा स्तरका सवै सडकमा बस विसौनीको न्यूनतम पुर्वाधार तयार गर्ने	१५०	९००	१२००	सुचक अनुसार
२१	सडक शुरक्षा अडिट तथा शुरक्षाका पुर्वाधार तयारी	५०	१२५	१८०	
२२	सवै पक्की सडकमा सवारी संकेत, चिन्ह, जेब्रा क्रस आदिको व्यवस्था गर्ने	५०	१७५	३२५	प्रत्येक बर्ष १५० स्थानमा संकेत र ३००० कर्ग मिटरमा मार्किङ

२३	सघन बस्ती क्षेत्रमा पक्की सडक पेटी तयार गर्ने	११५	५७५	१४९५	कम्तिमा १.५ मिटर सेटव्याक छोडेको स्थानमा मात्र
२४	निर्धारित मापदण्ड अनुसार सडक सुन्दरताका लागि बृक्षारोपण लगायतका कार्य गर्ने ।	१०	३०	६०	प्रत्येक बर्ष कम्तिमा एक हजार बृक्षारोपण
२५	मुख्य बजार क्षेत्रमा नगरको ब्यवस्थापनमा सडक बत्ती (solar light) राख्ने	३६०	९००	९००	सुचक अनुसार
२६	सडक पेटीमा रेलिङ राख्ने		७२०	१९२०	सुचक अनुसार
२७	ट्राफिक प्रहरीसँगको समन्वयमा सडक र सवारी सुरक्षाका सचेतनामुलक कार्य गर्ने ।	२०	५०	१३०	अल्पकाल र मध्यकालमा कम्तिमा वार्षिक रु. ५ लाख र दिर्घकालमा केहि कम

उल्लिखित सबै कार्यक्रमका लागि नगर आफैंले बजेट व्यवस्थापन गर्न नसक्ने भएकोले सरोकारवाला निकायसँग सहकार्य गर्नु आवश्यक छ । महेन्द्र राजमार्ग (H01) भएर जाने भएकोले राजमार्गको वरिपरी सर्भिस लेन निर्माण, ट्राफिक संकेत, जेब्रा क्रस, मार्किङ, सडकपेटी, रेलिङ, साइकल ट्र्याक, सोलार वत्ती, सीसी टीभी, पार्किङ स्थल, वस विसौनी र ट्राफिक लाइट जडान गर्ने कार्यको लागि सडक विभागसँग प्रमूख रुपमा समन्वय गरी सहयोगका लागि अनुरोध गरिने छ । नगर चक्रपथ निर्माण, ट्राफिक लाइट जडान, नगर बसपार्क निर्माण, नगर बस खरिद, पार्किङको लागि आवश्यक बजेट व्यवस्थापनका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारसँग अनुरोध गरिने छ । संघ तथा प्रदेश सरकारको स्वामित्वमा रहने सडकका अन्य पुर्वाधार विकासका लागि संवन्धित मन्त्रालयसँग समन्वय गरिने छ ।

५.४.४. सार्वजनिक निर्माण

नगरपालिकाको सार्वजनिक निर्माणका सेवा अर्न्तगत स्थानीय सरकारले आफैं वा बाह्य सहयोगमा विभिन्न सेवा प्रवाहका लागि निर्माण गरिने भौतिक पुर्वाधारहरू पर्दछन् । यो खण्डमा सार्वजनिक निर्माण अन्तर्गत खानेपानी र सरसफाईका पुर्वाधार, सिंचाईका पुर्वाधार, सार्वजनिक भवनहरू, विद्युत र सञ्चार जस्ता पुर्वाधारका नीति तथा कार्यक्रम समेटिएका छन् । क्षेत्रगत वर्गीकरणमा सामाजिक विकास अन्तर्गत पर्ने सेवा प्रवाहका भौतिक पुर्वाधारलाई पनि यो खण्डमा समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

दमक नगरपालिका योजनावद्ध सहरी विकासको विधिबाट निर्माण भएको नगर नभएता पनि विकासलाई योजनावद्ध रुपमा अघि बढाउने सन्दर्भमा नगरको आफ्नै अनुभव रहेको छ । नगरमा शहरी पुर्वाधार सहितको क्षेत्र र शहरोन्मुख ग्रामिण क्षेत्र रहेकोले सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारको स्तरमा विभिदता रहेको छ । यस्तो विभिदताका बिच सबै वडामा समान मापदण्डको सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्नसक्ने गरी पुर्वाधार विकास गर्न निर्माण कार्यका बिचमा प्राथमिकता निर्धारण गरी अघि बढ्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

यस नगरपालिकाको सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधार विकासको विधिलाई व्यवस्थित र योजनावद्ध बनाउन सार्वजनिक निर्माण नीति तर्जुमा गरिएको छ । यो क्षेत्रको नीति तय गर्दा खानेपानी वितरण, सरसफाई, सिंचाई, सार्वजनिक/सामुदायिक भवन, विद्युत र सञ्चारका पुर्वाधार निर्माण, सञ्चालन र व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने तथा शिक्षा, स्वास्थ्य, आर्थिक विकास, पार्क तथा मनोरञ्जन जस्ता सेवाका पुर्वाधार निर्माणलाई निर्देशित र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । सार्वजनिक निर्माणका मुलभुत पक्ष, सार्वजनिक निर्माणका कार्यको प्राथमिकिकरण, सार्वजनिक निर्माणको स्थान छनोट र भूमि व्यवस्थापन, सार्वजनिक निर्माणबाट उपलब्ध हुने सेवाको परिमाण र गुणस्तर तथा सार्वजनिक निर्माणका ठूला र बहुवर्षीय कार्यक्रमको व्यवस्थापनको विषय समेटिएको छ ।

यहाँ उल्लेख गरिएका उद्देश्य तथा नीति हरेक विशिष्ट सार्वजनिक निर्माणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा सम्बन्धित समुदायको लागि लाभ गर्ने, ज्यादा आर्थिक भार नपर्ने, तथा समुदायको स्वास्थ्य, सुरक्षा, सम्मान तथा भू-उपयोगको उपयुक्तता समेतलाई ध्यान दिई तयार गरिएका छन् ।

उद्देश्य १: सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारलाई पहुँचयोग्य बनाउनु ।

नीति क. सार्वजनिक संरचना निर्माणको निर्णय लिंदा बढि जनसंख्या समेट्ने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

नीति ख : आम हितका संरचना बनाउँदा बढि समुदाय तथा घरधुरीलाई पायक पर्ने स्थानमा बनाइने छ भने त्यस्ता पुर्वाधारलाई अपांगता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक तथा बालबालिका मैत्री बनाइने छ ।

नीति ग : सार्वजनिक निर्माणका पुर्वाधार तयार गर्दा यहाँका स्थायी बासिन्दाका अतिरिक्त रोजगारी तथा औद्योगिक, व्यवसायिक र पर्यटकीय गतिविधिका सिलसिलामा नगरमा बसोबास गर्ने औषत जनसंख्या तथा अस्थायी बसोवास गर्ने नागरिकको सेवा र पहुँचलाई समेत ख्याल गरिने छ । साथै वर्तमान जनसंख्या र प्रक्षेपीत जनसंख्याको समेत विश्लेषण गरिनेछ । साथै बसोवासको अवस्था र सघनतामा आउने परिवर्तनलाई पनि आत्मसाथ गरिने छ ।

नीति घ : संरचनाको प्रकृति अनुसार संरचना वा सेवामा पहुँच र सेवाको स्तरमा लक्षित उपभोक्ता बिचमा समानता हुने गरी निर्माण गरिने छ ।

नीति घ : सार्वजनिक निर्माणका पुर्वाधार सम्बन्धि कार्य सम्वन्धित सेवाको अभाव वा अपर्याप्तता परिपुर्तिम्मा केन्द्रित रही गरिने छ ।

उद्देश्य २: सार्वजनिक निर्माणमा मितव्ययिता, कार्यकुशलता र प्रभावकारीता हाँसील गर्नु ।

नीति क. आम नागरिकको आवश्यकता सम्बोधन गर्न तथा प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रममा लगानी केन्द्रीत गराउनका लागि सार्वजनिक सेवाका नगर स्तरीय पुर्वाधार निर्माण गर्दा पुँजी सुधार कार्यक्रम (Capital Improvement Program (CIP) मार्फत गरिने छ ।

नीति ख : पुँजी सुधार कार्यक्रम वा बृहत योजनामा समावेश नभएका कार्यक्रम विशेष कारणले नगर स्तरीय कार्यक्रममा समेट्नु परेमा त्यस पुर्व सहभागितामुलक पद्धति मार्फत परियोजना छनोट र मुल्यांकन गर्न अस्थायी संयन्त्र गठन गरिने छ । संयन्त्रको सिफारिसलाई कार्यपालिकाले मुल्यांकन गरी पुँजी सुधार कार्यक्रममा समावेश गरेर मात्र त्यस्तो परियोजना कार्यान्वयनमा लगिने छ ।

नीति ग. सार्वजनिक निर्माणका कार्यक्रममा दोहोरोपनालाई निरुत्साहित र नियन्त्रित गरिने छ । सोही प्रकृतिको कार्य पुनः गर्नुपर्दा अपुग पुरा गर्नमा केन्द्रित हुने गरी मात्र कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । अन्तर क्षेत्र तथा समुदाय, माथिल्लो सरकारी स्तर वा अन्य निकायबाट हुने विकासका कार्यक्रमको समन्वय तथा त्यसबाट उत्पन्न हुने नकरात्मक प्रभाव नियन्त्रण निश्चित प्राविधिक मापदण्डको सुनिश्चिताका लागि नगर स्तरीय विकास कार्यक्रम समन्वय समिति वा संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

नीति घ. सार्वजनिक भौतिक संरचना निर्माण गर्दा न्यूनतम परिमाणमा सेवा प्रवाहका लागि पुर्वाधारको क्षमता र उपयोगिताको बिचमा सन्तुलन कायम गरिने छ ।

नीति ङ. नयाँ निर्माण हुने पुर्वाधारबाट सेवाको न्यूनतम गुणस्तर सुनिश्चित गरिने छ । निर्माण गरी सञ्चालनमा आइसकेका सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारलाई अपुग विश्लेणका आधारमा न्यूनतम मापदण्डमा पुऱ्याइनेछ ।

उद्देश्य ३: सार्वजनिक सेवाको माग र नगरको क्षमताका बिच सामञ्जस्यता कायम गर्नु ।

नीति क. सार्वजनिक निर्माणका संरचनाहरू निर्माण वा सुधारमा लगानी गर्दा नगरमा उपलब्ध स्रोतबाट अधिकतम जनसंख्यालाई लाभ पुग्ने गरी परियोजना निर्धारण, स्वीकृति र कार्यान्वनय गरिने छ । संरचनाको आकार र क्षमता निर्धारण गर्दा जनसंख्यालाई मुख्य आधार बनाइने छ भने विशेष कारणले सेवाको पहुँच बाहिर रहेका सिमित जनसंख्याको आवश्यकता सम्बोधनका लागि बेग्लै मापदण्ड बनाइने छ ।

नीति ख. पुँजी सुधार कार्यक्रमलाई लागनीको प्राथमिकताको आधार बनाइने छ । जसमा नगर स्तरका परियोजनाको विवरणमा सार्वजनिक निर्माणका योजना कार्यान्वयनका लागि चाहिने जग्गा, उपकरण तथा अन्य सेवाहरूको आवश्यकता र उपलब्धताको विषय पनि समेटिने छ ।

नीति ग. उत्तम विकल्पको नयाँ कार्यक्रम बृहत योजना वा पुँजी सुधार कार्यक्रममा समेट्नु अघि सार्वजनिक निर्माणहरूका सुविधाहरूको पर्याप्तताको मुल्याकंन गरिने छ । पर्याप्तता नहुने देखिएमा परिमार्जन गरेर मात्र समावेश गरिने छ ।

नीति घ. भावी जनसंख्या तथा शहर र वस्ती विस्तारलाई मध्यनजर गर्दै सार्वजनिक निर्माणहरूका सुविधाहरूको लागि जग्गाको पुर्व व्यवस्था गरिने छ। महत्वपुर्ण सार्वजनिक सेवा पुर्वाधार विकासका लागि आवश्यक सार्वजनिक साधन सुनिश्चित गर्ने क्रममा नगरको स्वामित्वमा नरहेको सार्वजनिक साधन प्राप्तीमा सम्बन्धित व्यक्ति तथा निकायसँग समन्वय गरिनेछ ।

नीति ङ. सञ्चालनमा रहेका वा विगतमा संचालनमा रहेका सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधार कुनै कारण बन्द भएमा त्यस्ता पुर्वाधारले चर्चेको क्षेत्र वा अन्य संरचना सार्वजनिक सेवाका अन्य पुर्वाधार निर्माण र सञ्चालनका लागि मात्र उपयोग गरिने छ ।

उद्देश्य ४: सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारलाई सकरात्मक भूउपयोगमा आधारित बनाउनु ।

नीति क. सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारको स्थान भु-उपयोगको योजना अनुसार हुने गरी निर्धारण गरिने छ ।

नीति ख. लागत प्रभावकारीता हाँसील गर्न एक भन्दा बढि समुदायलाई लाभ हुने पुर्वाधार निर्माण गर्दा सम्बन्धित सबै समुदायको भू उपयोगमा नकरात्मक प्रभाव हुन नदिन पर्याप्त सावधानीका उपाय अपनाइने छ ।

नीति ग. सार्वजनिक पुर्वाधारको डिजाइन गर्दा स्थानीय विशेषतामा र सामुदायिक विशिष्ठतामा ध्यान दिइने छ ।

नीति घ. सार्वजनिक सेवाका सवै पुर्वाधार निर्माण गर्दा नगरले तोकेको संहिता तथा मापदण्डको पुर्ण पालना गरिने छ । यदि स्थान विशेषका लागि कुनै संरचनाको स्थान, आकार, उचाई, ओगट्ने अधिकतम वा न्यूनतम क्षेत्र आदि राष्ट्रिय, प्रादेशिक वा स्थानीय कानुनमा तोकिएको भए ती सवै व्यवस्थाको पुर्ण पालना गरिने छ ।

नीति ङ. नगरपालिकाको सार्वजनिक निर्माणको समिक्षा विधि तय गरी नगरको भू उपयोग योजना तथा नीति सँग तालमेल हुने गरी साइट छनोट गरिने छ । सार्वजनिक निर्माणका कार्यबाट नगरको विशिष्ठ पहिचान र ऐतिहाँसिकतामा असर पार्न दिइने छैन ।

नीति च : सार्वजनिक निर्माणको साइट छनोट र निर्माण कार्य सञ्चालन गर्दा सिमसार क्षेत्र, वन क्षेत्र तथा विभिन्न किसिमका संरक्षित क्षेत्र वा संरक्षण गर्नुपर्ने क्षेत्रमा पर्नसक्ने नकरात्मक प्रभावको पुर्व विश्लेषण गरिने छ । यदि नकरात्मक असर वा क्षती पुग्ने देखिएमा निर्माणको विकल्प खोजिने छ ।

उद्देश्य ५: सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधारका साइटको उपयुक्तता सुनिश्चित गर्नु ।

नीति क. पुर्वाधार निर्माणको विकल्प छनोट गर्दा पुर्वाधारको प्रकृति अनुसार पुर्वाधार रहेको क्षेत्र सम्म उपयुक्त यातायातका साधानबाट सहज आवतजावत गर्नसकिने सडकको पहुँच भएको पुर्व निश्चितता गरिने छ ।

नीति ख : सामुदायिक पार्क, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी तथा सामुदायिक पुस्तकालय आदिका पुर्वाधार बनाउँदा सडकका अतिरिक्त पैदलमार्गको व्यवस्था पनि निश्चित गरिने छ ।

नीति ग. सार्वजनिक निर्माणका साइट छनोट गर्दा वर्तमान समस्या समाधान तथा भविष्यको चापलाई सम्बोधन गर्नुका साथै वर्तमान र भविष्यको पहुँच समेत ख्याल गरिने छ । छनोट गरिएका साइटको स्वामित्व कायम गर्ने प्रक्रिया थाल्नु अघि पर्याप्तता विश्लेषण गरिने छ ।

नीति घ. ठूला सार्वजनिक निर्माणका लागि तोकिएको ठाउँको माटो र अन्य जोखिम लगायतमा इन्जिनियरिङ्ग सुझाव लिएर मात्र यसको निर्माण लागत विश्लेषण गरिने छ ।

नीति ङ. सेवाको प्रकृति अनुसार पुर्वाधारको मूख्य संरचना सम्म बिद्युत, सञ्चार, खानेपानी लागयतको उपलब्धता पुर्व निश्चित गरिने छ । मुख्य पुर्वाधार बाहेक अन्य सहयोगी पुर्वाधार तयार गर्दा सार्वजनिक जग्गाको आदर्श उपयोगमा ध्यान दिइने छ ।

उद्देश्य ६: सार्वजनिक सेवाका पुर्वाधार निर्माण र व्यवस्थापनको आन्तरिक क्षमता विकास गर्नु ।

नीति क. दीर्घकालमा शहरी विकास पुर्वाधार विभाग वा महाशाखा अर्न्तगत रहने गरी सार्वजनिक सेवा प्रवाह व्यवस्थित गराउन आवश्यक भौतिक पुर्वाधार निर्माणका लागि नगरका तर्फबाट समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने सार्वजनिक निर्माण शाखा र सो अन्तर्गत आवश्यकता अनुसार विशिष्ठ एकाइ गठन गरिनेछ ।

नीति ख. सार्वजनिक निर्माणसँग सम्वन्धित शाखाका लागि चाहिने न्यूनतम प्राविधिक र व्यवस्थापकीय क्षमता निर्धारण गरी सो स्तरमा पुग्ने गरी नगर आफैं वा अन्य पक्षको सहयोग र साझेदारीमा क्षमता विकासका उद्देश्यमुलक कार्यक्रम चरणवद्ध रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।

नीति ग : सार्वजनिक निर्माण शाखा तथा एकाई सूचना प्रविधि शाखा लगायत नगरका अन्य शाखा तथा एकाईसँगको समन्वयन र परस्पर सहयोग हुने गरी विभिन्न शाखा, इकाई तथा कर्मचारीहरूको सेवाका शर्तहरू पुर्नपरिभाषित गरिने छ ।

नीति घ : पुर्वाधार निर्माण लगायत नगर वा बाह्य निकायबाट हुने विकास कार्यक्रमको समन्वय, सहजिकरण र समस्या समाधानका लागि नगर स्तरमा एक विशेष संयन्त्र निर्माण गरी क्रियाशिल गराइने छ । सार्वजनिक निर्माण शाखाले सो संयन्त्रको सचिवालयको भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

सार्वजनिक निर्माणका विशिष्ठ क्षेत्रहरू

नगरपालिकाको सार्वजनिक निर्माणसँग सम्बन्धित सेवा अन्तर्गतका खानेपानी, सार्वजनिक सरसफाई (शौचालय, ढल, फोहोर संकलन र व्यवस्थापन तथा नाला व्यवस्थापन), सिचाई, बिद्युत, सार्वजनिक भवन तथा पुस्तकालय र सञ्चार क्षेत्रलाई विशिष्ठ क्षेत्रका रुपमा यो भागमा समेटिएको छ ।।

नगरबासीको दैनिक जनजिवन, व्यक्तिगत र संस्थागत रुपमा सञ्चालन हुने आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधि सञ्चालनका नगरले तयार गर्ने पुर्वाधार र सम्बन्धित सेवाका अहम् भूमिका रहने भएकोले विकास र समृद्धिमा उल्लिखित क्षेत्रबाट महत्वपुर्ण प्रभाव रहन्छ । त्यसैले दमक नगरपालिकामा यी क्षेत्रको भौतिक पुर्वाधार निर्माण र सेवा सञ्चालनलाई निर्देशित र व्यवस्थित गर्न निम्नानुसार क्षेत्रगत उद्देश्य तथा नीति तय गरिएको छ ।

क. खानेपानी

दमक नगरपालिका शहरी र शहरोन्मुख क्षेत्रको समिश्रण भएको कारणले नगरबासीबाट पनि निश्चित मापदण्ड सहितको खानेपानी सेवाको माग पनि बढिरहेको छ । २०७५ सालको तथ्यांक अनुसार नगरका ५६.४३ प्रतिशत घरधुरीले पाइप लाइनमा आधारित खानेपानी उपयोग गरिरहेका छन् भने ४४.४३ प्रतिशत परिवारले ट्युबवेलको पानीलाई खानेपानीको स्रोतको रुपमा उपयोग गरिरहेका छन् । धारा, ट्युबवेल वा अन्य स्रोतबाट पानी भर्ने विन्दु घर कम्पाउण्ड भित्रै रहेको अवस्थाले नगरमा खानेपानीका लागि समय खर्च गर्नुपर्ने समस्या खासै रहेको छैन । दमक खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाबाट नगरका ७८५० घरधुरीले शुरक्षित पानी प्राप्त गरिरहेका छन् भने यो सेवा विस्तारको क्रममा रहेको छ । साथै अन्य खानेपानी आयोजना पनि विस्तारको क्रममा रहेको छ । घरधुरी स्तरमा व्यवस्थित खानेपानीको पहुँच पुगेको घरधुरी संख्याको आधारमा दिगो विकास लक्ष्यको २०२० सम्मको अपेक्षा (४५ प्रतिशत जनसंख्यामा शुरक्षित पानी पुऱ्याउने) पुरा भइसकेको छ । नगरपालिकाले खानेपानी सेवा विस्तारका लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वयको नीति लिएकोमा दमक खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाले नसमेटेका वडा र कतिपय वडाको मुख्य बजार क्षेत्र बाहिरका बस्ती लक्षित खानेपानी आयोजना सञ्चालन र विस्तार हुन सकेमा नगरपालिकाले सन् २०२२ सम्ममा ६८ प्रतिशत र २०२५ सम्ममा ७६.५ प्रतिशत र २०३० सम्ममा ९० प्रतिशत जनसंख्यामा शुरक्षित खानेपानीको पहुँच पुऱ्याउने दिगो विकासको राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्ती गर्न सक्ने देखिन्छ । त्यसैले २०३० सम्म दिगो विकास लक्ष्य हाँसील गरी २०३९ सम्ममा सवै घरमा शुरक्षित खानेपानीको पहुँच पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ यो क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति निर्धारण गरिएको छ ।

उद्देश्य ७: सवै नगरवासीमा शुरक्षित पानीको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।

नीति क. भौगर्भिक पानीका स्रोतको व्यवस्थापन र पुर्वाधार विकास गरी दमक नगरपालिकाभरका सवै वडा, बस्ती र परिवारका लागि समान पानी वितरण मापदण्ड कार्यान्वयन गरिने छ । यसका लागि आवश्यकता अनुसार संघ र प्रदेश र छिमेकी स्थानीय सरकारका अतिरिक्त सम्वन्धित उपभोक्ता समिति, नीजि क्षेत्र तथा सामुदायिक संघसंस्थासँग सहकार्य गरिने छ ।

नीति ख. जनसंख्या र बस्तीको सघनताका आधारमा क्लस्टर, वडा, बस्ती वा समुदाय स्तरमा उपयुक्त स्थानमा पानी संकलन ट्यांकी तथा अन्य पुर्वाधार निर्माण गरी तोकिएको वितरण केन्द्र वा संयन्त्र मार्फत सबै उपभोक्ताको घरसम्म शुरक्षित खानेपानी सेवा विस्तार गरिने छ ।

नीति ग : खानेपानीका आयोजना निर्माण वा विस्तार गर्दा शुरक्षित पानीको पहुँच बाहिर रहेको बढि भन्दा बढि जनसंख्यालाई पहुँचमा ल्याउने कुरामा विशेष जोड दिइने छ ।

नीति घ : खानेपानीका धारा वा संकलन केन्द्रलाई बालमैत्री र अपांगतामैत्री बनाउने गरी उपयुक्त डिजाइन गरिनुका साथै समुदायलाई सचेतना र सहयोग गरिने छ ।

नीति ङ. नगर, क्लस्टर वा वडा स्तरीय वितरण प्रणालीमा आवद्ध गर्न लागत प्रभावकारी नहुने अवस्थामा त्यस्ता परिवारका लागि शुरक्षित पानी आपुर्ति गर्न शुद्धिकरणको आधारभूत उपाय सहितको पम्पीङ विधि अपनाइने छ ।

नीति च : आर्थिक विपन्नताका कारणले खानेपानीको लाइन जडान गर्न असमर्थ अति विपन्न परिवारका लागि निश्चित मापदण्डका आधारमा आंसिक वा पुर्ण रुपमा जडान शुल्क बेहोर्ने ब्यवस्था गरिने छ ।

नीति छ : संघीय सरकारको शहरी विकास मन्त्रालयद्धारा स्थापित संहिता तथा मापदण्ड अनुसार न्यूनतम ८० लिटर प्रति व्यक्ति प्रति दिन को दरमा पानीको आपुर्ति हुने गरी स्रोत र संरचनाको व्यवस्थापन गरिनेछ ।

नीति ज : खानेपानीका सबै उपभोक्ताले मिटर जडान गरी पानीको वितरणको आधारमा बिलिङ्ग र भुक्तानी हुने विधि पानीको धारा बिस्तारसँगै पुर्ण रुपमा लागु गरिने छ ।

उद्देश्य ८ : खानेपानीका पुर्वाधार निर्माणलाई सुव्यवस्थित र भू उपयोग योजना अनुकुल बनाउनु ।

नीति क. पानीको स्रोतबाट भण्डारण तथा वितरणमा चाहिने पुर्वाधार निर्माणका लागि चाहिने जमिन व्यवस्था गर्दा अन्य भू उपयोगमा असर नगर्ने सार्वजनिक जग्गा, सामुदायिक योगदानका जग्गा वा खरीद गर्नुपर्ने जग्गा निर्माण प्रक्रिया शुरु हुनु अघि नै प्राप्ती वा अधिग्रहण गरिसकिने छ ।

नीति ख : नयाँ बस्ती विकास गर्नुअघि नै भुउपयोग योजनाद्वारा निर्धारित क्षेत्रहरूमा पानीको बन्दोबस्त गर्न उपयुक्त क्षेत्र निर्धारण गरी जग्गा प्राप्ती गरिनेछ ।

नीति ग. पानीको संकलन तथा वितरणका लाइन बनाउँदा वातावरण संरक्षण वन, तथा पानीका भौगर्भिक वा सिमसार क्षेत्रहरूमा अवरोध नहुने गरी व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति घ. पानी संकलन तथा शुद्धिकरणको लागि उपभोक्ता संख्याका आधारमा संकलन केन्द्रका लागि चाहिने न्यूनतम जग्गाको मापदण्ड बनाइने छ ।

नीति ङः सम्भाव्य आगलागि नियन्त्रणका सबै पानी संकलन ट्यांकीमा कम्तिमा १ चौथाई पानी रहिरहने कुराको सुनिश्चिता गरिने छ भने व्यापारिक कम्प्लेक्स तथा उद्योग परिसरमा न्यूनतम पानी संकलन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति च : अपुग विश्लेषणका आधारमा खानेपानीका मझौला तथा ठूला आयोजना सञ्चालनका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारका अतिरिक्त सम्बन्धित निकायसँग संस्थागत रुपमा समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।

नीति छ. हरेक नगर स्तरीय खानेपानी आयोजनाका लागि पुँजी सुधार योजना अनुसार निर्माण सम्पन्न नभएसम्मका लागि वार्षिक रुपमा श्रोत उपलब्ध गराइने छ ।

नीति ज : स्थानीय स्तरमा बनेका पानी संकलन ट्यांकीमा आवश्यक परेको अवस्थामा थप र वैकल्पिक स्रोतको पानी प्रशोधन र थप गर्ने विकल्प खुला राखिने छ ।

नीति झ : पानीका स्रोतको संरक्षणका लागि पोखरी निर्माण लगायतका कार्यलाई आवश्यकता अनुसार वडागत कार्यक्रमका रुपमा समेटी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ञ : व्यक्तिगत घरमा आकासे पानीलाई जमिन मुनि पानी पठाउने पद्धति विकास गरी प्रवर्द्धनात्मक र सहयोगात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

ख. सार्वजनिक सरसफाई

खुला दिशामुक्त घोषण भई पुर्ण सरसफाईमा केन्द्रित दमक नगरपालिकामा शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको आधारमा दिगो विकासको राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तीका सन्दर्भमा २०३० सम्ममा प्राप्त हुने अपेक्षित उपलब्धी (९८ प्रतिशत) हाँसील भइसकेको छ । तथापि ३८.३६ प्रतिशत परिवारले साधारण चर्पी उपयोग गरिरहेको सन्दर्भमा सुदृढ सरसफाई संरचनाको उपयोग गर्ने जनसंख्या २०२२ सम्ममा ७० प्रतिशत र २०३० सम्ममा ९५ प्रतिशत पुऱ्याउनका लागि नगरले थप प्रयास गर्नुपर्ने छ । विशेषगरी ९० प्रतिशत परिवारको शौचालयलाई सार्वजनिक ढल वा दिशाजन्य लेदो प्रशोधनको व्यवस्थित प्रणालीमा आवद्ध गर्न नगरले ठोस कदम चाल्नुपर्ने अवस्था छ । शरणार्थी शिविर तथा अति विपन्न परिवारमा सुदृढ सरसफाईको पहुँच उपलब्ध गराउनमा समेत थप कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरिएको छ ।

स्रोतमा नै फाहोर छुट्याउने, फाहोर कम गर्नका लागि संकलन विन्दुहरू तय गरी ठोस फाहोर संकलन गरी निर्धारित स्थानमा थुपार्ने अभ्यास दमक नगरपालिकाले गरिरहेको भएपनि फोहोर प्रशोधन र दिगो व्यवस्थापन

प्रणाली स्थापना र सञ्चालन गर्न बाँकी रहेको छ । नगरमा ढल निकासको प्रवन्ध हुन बाँकी छ । घरधुरी तथा सार्वजनिक शौचालयको दिशाजन्य लेदो संकलन र प्रशोधन प्रणाली स्थापना र सञ्चालन गर्न पनि बाँकी रहेको छ । नीजि घर तथा अन्य स्थानबाट निस्कने पानी र बर्खेपानीको उपयुक्त व्यवस्थापन पद्धति तयार गर्न बाँकी रहेकोले नालाको पानी समेत कहिलेकाहिं नगरको सार्वजनिक सरसफाइको चुनौतीको रुपमा रहने गरेको छ ।

यस पृष्ठभूमिमा सार्वजनिक सरसफाईका क्षेत्रसँग सम्बन्धित वर्तमान समस्या समाधान गरी २०३० सम्मका दिगो विकास लक्ष्य हाँसील गर्दै २०३९ सम्ममा पुर्ण सरसफाईयुक्त सुन्दर र सफा नगर बनाउने लक्ष्यका साथ यो क्षेत्रका निम्न उद्देश्य तथा नीतिहरू तय गरिएको छ ।

उद्देश्य ९ : दिशाजन्य फोहोरको सुरक्षित व्यवस्थापन गर्नु ।

नीति क : सबै घरधुरी स्तरका शौचालयलाई आधारभूत मापदण्ड सहितको व्यवस्थित शौचालयको स्तरमा पुग्ने गरी आवश्यक सुधारका लागि सचेतना र सहजिकरण गरिने छ । सबै घरमा व्यवस्थित शौचालय निर्माण र उपयोगको सुनिश्चितताका लागि निश्चित मापदण्डका आधारमा अति विपन्न परिवारलाई न्यूनतम सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।

नीति ख. दिशाजन्नय लेदो ब्यवस्थापनका लागि प्रशोधन प्रणाली स्थापनाको कार्य अघि बढाइने छ । प्रशोधनबाट निस्कने पानीलाई खुला रुपमा बगाउन योग्य बनाई उचित व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति ग. घरधुरी स्तरको सेप्टीक ट्यांकको मापदण्डमा आवश्यक परिमार्जन गरी भवन स्वीकृति प्रक्रियाको अंगका रुपमा सेप्टीक ट्यांक अनिवार्य बनाउने गरी व्यवस्थित शौचालय निर्माणलाई घर निर्माणको अनुमति प्रक्रियामा अन्तरनिहित गरी कार्यान्वयन गर्ने वर्तमान अभ्यासलाई निरन्तरता दिइने छ । सेप्टीक ट्यांकको निर्माण तथा दिशाजन्य फोहोर व्यवस्थापनका नकरात्मक अभ्यासको प्रभावकारी नियमन गरिने छ ।

नीति घ. नगरको व्यवस्थापकीय भूमिका रहने गरी दिशाजन्य फोहोर प्रशोधन प्रणाली सहितको ढल प्रणाली विकास गर्न संघ र प्रदेश सरकार मार्फत बाह्य सहयोगको उपयोगमा जोड दिइने छ । नयाँ बस्ती विकास गर्दा पानी र फाहोर छुट्याउने प्रविधि सहितको सामुदायिक सेप्टीक ट्यांकी निर्माणको प्रस्तावमा नगरले शुल्क छुट वा न्यूनतम अनुदानको व्यवस्था गर्नेछ ।

नीति ङ. घरधुरी, सार्वजनिक वा संस्थागत शौचालयका लागि सेप्टिक ट्याङ्क निर्माण गर्दा नगरपालिकाले निर्धारण गरेको मापदण्ड अनुसार नकरात्मक वातावरणीय प्रभाव र जमिन मुनिको पानी प्रदुषण नहुने र स्वास्थ्यमा धक्का नपर्ने गरी स्थान पहिचान गरिने छ ।

नीति च. सेप्टीक ट्यांकका कारण पानी प्रदुषणको संभावनालाई दृष्टिगत गरी नगरपालिकाले एकिकृत खानेपानी वितरण प्रणालीमा आवद्ध गरेका घरधुरीलाई विशेष अवस्थामा बाहेक व्यक्तिगत वा सामुहिक रुपमा खानेपानीको प्रयोजनमा जमिनमुनीको पानी तान्न र उपयोग गर्न निरुत्साहित गर्नेगरी आवश्यक कानुनी प्रबन्ध गरिने छ ।

नीति छ. सबै किसिमका शौचालयको सेप्टिक ट्याङ्कमा हुनसक्ने चुहावटका कारण जमिनमुनीको पानी तथा स्वास्थ्यमा हानी हुन नदिन सेप्टिक ट्याङ्कको अवस्था जाँच गरी समयमा नै मर्मत सम्भार गर्न सम्बन्धित परिवार वा उपयोग गर्ने पक्षलाई जिम्मेवार वनाइने छ ।

उद्देश्य १० : नगरलाई पुर्ण सरसफाईयुक्त बनाउनु ।

नीति क. घरधुरी, व्यवसाय, अस्पताल तथा कारखाना तथा अन्य स्तरबाट निस्केका ठोस फोहोर पुनचक्रण तथा व्यवस्थापन योजना सहितको विस्तृत फोहोरमैला व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख. नगरले आन्तरिक श्रोत र सम्भाव्य साझेदारी वा सहयोगमा फोहोर प्रशोधन केन्द्र निर्माण र सञ्चालन गर्नेछ । फोहोर संकलन, व्यवस्थापन र प्रशोधन सेवा सञ्चालनका लागि नीजि क्षेत्र, सहकारी वा संघसंस्थालाई आंशिक वा पुर्ण रुपमा सेवा करार गर्ने विकल्प खुला राखिने छ ।

नीति ग. फोहोर संकलन गर्दा प्रयोगकर्ता शुल्क संकलन, फोहोर संकलनको बारम्बारता, प्रशोधनका क्रममा उत्पादित जैवीक मल वा उर्जाको मुल्य निर्धारण आदिमा नगरले समन्वयात्मक र नियमनकारी भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

नीति घ. फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि स्थानीय कानुन निर्माण गरी त्यसमा फाहोरको वर्गीकरण सहितको विवरण तथा संकलन र व्यवस्थापन प्रक्रियामा विभिन्न पक्षको भूमिका लगायतको विषयलाई व्यवस्थित गरिने छ ।

नीति ङ. फाहोरमैला संकलन, विसर्जन, प्रशोधन तथा व्यवस्थापन हुने मुख्य केन्द्र निर्धारण बसोबास क्षेत्र तथा भू उपयोग योजनाबाट निर्धारित अन्य विशिष्ठ क्षेत्रको वातावरण तथा भू उपयोगको तालमेत विग्रन नदिने गरी साइट छनोट गरिने छ ।

नीति च. फोहोर उत्पादन काम गर्ने, पुनःप्रयोग तथा पुनःचक्रणका जनचेतना कार्यक्रमहरू समुदाय तथा विद्यालयहरूमा पुऱ्याइने छ । घरधुरी स्तरबाट फाहोर कम गर्ने, पुर्नप्रयोग गर्ने तथा अन्तिम विकल्पका रुपमा मात्र पुर्नक्रण गरिने आवधारणालाई आधार बनाई उत्प्रेरणात्मक गतिविधि सञ्चालन गरिने छ ।

नीति छ. फोहोर व्यवस्थापन केन्द्रको अवधि ख्याल राखी, आवश्यकता अनुसार भविष्यको लागि वैकल्पिक साइटहरू छनोट गरी नगरको स्वामित्वमा ल्याइने छ ।

नीति ज : अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्था, उद्योग तथा कलकारखाना र विभिन्न व्यवसायिक एकाईबाट उत्पादन हुने फाहोर व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त मापदण्ड निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

सिंचाई

दमक नगरपालिको कृषिमा आर्थिक निर्भरता तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ । २०७५ को तथ्यांक अनुसार नगरका २१.८९ प्रतिशत परिवारमात्र कृषिमा आवद्ध रहेका छन् भने नगरमा ३२४२ हेक्टर खेतीयोग्य जमिन रहेको छ । जसमध्ये २६१३ हेक्टर जमिन आंशिक वा पुर्ण रुपमा सिंचित छ भने ६२८ हेक्टर जमिनमा सिंचाईको सुविधा छैन । यस आधारमा नगरका खेतीयोग्य जमिनलाई उत्पादनमुलक बनाउनु सिंचाई क्षेत्रको प्रमु लक्ष्य हो । यसलाई दृष्टिगत गरी सवै खेतीयोग्य जमिनमा समयमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने लक्ष्यका साथ यो क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति निर्धारण गरिएको छ ।

उद्देश्य ११ : नगरका खेतीयोग्य जमिनमा बाह्रै महिना सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउनु ।

नीति क : दमक नगरपालिकामा रहेका सवै खेतीयोग्य जमिनमा कृषि उत्पादनको सम्भाव्यता विश्लेषणका आधारमा सिंचाई प्रणाली विस्तार सुधार गरिने छ । मुलतः नगरका वडा नं १०, ३ र ४, २ तथा अन्य वडाका खेतीयोग्य जमिन उत्पादनमा उपयोगको अवस्था विश्लेषण गरी सिंचाई सुविधा विस्तार गरिने छ । सिंचाई सुविधा विस्तारमा लागत सहभागिताका आधारमा सम्वन्धित समुदाय र कृषि समुहसँग सहकार्य गरिने छ ।

नीति ख : सिंचाई सुविधाका लागि भूमिगत पानीको स्रोतको उपयोग गरी बोरिङमा आधारित सिंचाई कार्यक्रम तथा नदी प्रणालीमा उपयुक्त ड्याम निर्माणलाई प्राथमिकता दिइने छ । यस्ता आयोजना निर्माणको लागि समुदायको श्रम तथा लागत सहभागिता पुर्व निश्चित गरिने छ । जरुवा पानीको संरक्षणलाई पनि प्राथमिकतामा राखिने छ ।

नीति ग : नगरको भू उपयोग योजना अनुकुल कृषि पकेट क्षेत्रमा व्यवसायिक कृषि उत्पादनका लागि सिंचाईका पुर्वाधार तयारीका आर्थिक र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।

नीति घ : आकासे पानी व्यवस्थापन र दिशाजन्य फाहोर प्रशोधनबाट निस्कने पानी पनि अधिकतम रुपमा सिंचाईमा लगाइने छ ।

नीति ङ : आन्तरिक वा बाह्य स्रोतबाट निर्माण वा स्तरोन्नती भएका सिंचाईका ठूला तथा मझौला आयोजनाको नियमित मर्मत सम्भार र सञ्चालनका लागि नगर स्तरबाट समन्वयकारी र सहयोगी भूमिका निर्वाह गरिने छ ।

नीति च : व्यक्तिगत रुपमा वा निजि क्षेत्रबाट ठूलो स्केलमा व्यवसायिक उत्पादनका कार्यक्रम सञ्चालन हुने अवस्थामा त्यसका लागि सिंचाईका पुर्वाधार निर्माणमा नगर आफैं वा बाह्य स्रोतबाट सहयोग जुटाउन आवश्यक समन्वय गरिने छ ।

नीति छ : स्थानीय स्तरमा रहेका पैनी संरक्षण, स्तरोन्नती तथा व्यवस्थापनमा समुदायको मूख्य भूमिका रहने गरी वडा स्तरबाट समन्वयात्मक र सहयोगात्मक भूमिका निर्वाह गरिने छ ।

सार्वजनिक भवन तथा पुस्तकालय

नगरपालिका अन्तर्गत नगर तथा वडाहरूको गरी विभिन्न १६ ओटा भवन रहेको नगर पार्श्वचित्र २०७५ मा उल्लेख छ । यस नगरका वडा नं १, ५, ६, ८ र ९ को आफ्नै पक्की भवन छैन भने वडा नं १० को कार्यालय स्वास्थ्य संस्थाको भवनमा रहेको छ । यसैगरी वडा नं ३ को जग्गाको स्वामित्व वडा वा नगरसँग छैन । नगरपालिका र वडा कार्यालयका अतिरिक्त विभिन्न सरकारी कार्यालयका भवन पनि नगर क्षेत्रमा छन् । नगरमा १५०० जना क्षमताको सभाहल निर्माणाधिन रहेको छ । त्यसैगरी संघीय सरकार मार्फत नगरमा व्यापारिक प्रयोजनमा उपयोग हुने पुर्वाधार सहितको भ्यू टावर निर्माणको प्रक्रिया अघि बढेको छ । नगरमा विद्यालय वा क्याम्पसका बाहेक व्यवस्थित सार्वजनिक पुस्तकालय सञ्चालनमा छैनन् । नगर तथा वडा स्तरमा विभिन्न आवश्यकताका सामुदायिक भवन निर्माण हुनपर्ने जनचाहना रहेको भएपनि कमी पुर्तिमा सामुदायिक संघ संस्था तथा नगरवाट पर्याप्त कार्य हुन नसकेको महशुस गरिएको छ । यस पृष्ठभूमिमा नगरलाई सार्वजनिक भवन र पुर्वाधारयुक्त बनाउने लक्ष्य सहित निम्न उद्देश्य तथा नीति तय गरिएको छ ।

उद्देश्य १२ : नगरपालिका र वडा कार्यालयहरूलाई पुर्वाधारयुक्त बनाउनु ।

नीति क : नगरपालिकाको वर्तमान संगठन संरचना तथा विषयगत समिति, महाशाखा, शाखा वा एकाई सहितको भाबी संगठन संचरना समेतलाई दृष्टिगत गरी पर्याप्त मात्रामा कार्य कक्ष, बैठक कक्ष तथा सभाहल सहितको भौतिक पुर्वाधारको उपलब्धता सुनिश्चित गरिने छ । त्यसका लागि आवधिक रुपमा कमी विश्लेषण गरिनेछ ।

नीति ख : सबै वडाका लागि न्यूनतम प्राविधिक कर्मचारी समेत रहने गरी बैठक कक्ष सहितको आफ्नै वडा कार्यालय भवन निर्माण गरी ती भवनलाई आधारभूत पुर्वाधारयुक्त बनाइने छ ।

नीति ग : नगरपालिकाले प्रवाह गर्ने खानेपानी, सरसफाई, स्वास्थ्य, शिक्षा जस्ता सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक भवन निर्माण, मर्मत सम्भार वा स्तरोन्नतीको कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाइने छ ।

नीति घ : नगरपालिकाबाट सबै किसिमका भवन निर्माण गर्दा भवन संहिता तथा मापदण्ड एवं भू उपयोग योजनाको पुर्ण कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ङ : भवन संहिताका अतिरिक्त नगरपालिकाको आधारभूत सेवा प्रवाहका लागि निर्माण हुने भवनको स्वरुप र पुर्वाधारको आधारभूत मापदण्ड निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति च : नगर, सबै वडा कार्यालय, विद्यालय तथा स्वास्थ्य चौकीहरूलाई आधारभूत कार्यालय उपकरण सहित सूचना प्रविधि मैत्री बनाइने छ ।

उद्देश्य १३ : नगरवासीको आर्थिक र सामाजिक हित प्रवर्द्धनका लागि उपयुक्त पुर्वाधार विकास गर्नु ।

नीति क : आर्थिक गतिविधिमा योगदान गर्ने तथा आन्तरिक राजश्वको भरपर्दो स्रोतका रुपमा योगदान गर्न सक्ने गरी लागत प्रभावकारीता विश्लेषणका आधारमा आफ्नो स्वामित्वमा रहेको जग्गामा व्यापारिक प्रयोजनका भवन निर्माण गरी भाडामा लगाइने छ । त्यस्ता भवन निर्माणका लागि स्रोत जुटाउन लाभ लागत विश्लेषण सहित केन्द्र, प्रदेश वा अन्य निकायसँग समन्वय गरिने छ ।

नीति ख : नगरमा उपलब्ध प्रयोग विहिन वा मर्मत संभार गरी प्रयोगमा ल्याउन सकिने सरकारी तथा सामुदायिक भवनको वास्ताविक अवस्था विश्लेषण गरी कम्तिमा एक वडा एक पुस्तकालय हुने गरी पुस्तकालय भवन निर्माण, मर्मत सम्भार र सञ्चालन गरिने छ । नगर केन्द्रमा पुर्वाधारयुक्त पुस्तकालय भवन निर्माण गरिने छ । पुस्तकालय भवन निर्माण र सञ्चालनका लागि विभिन्न निकाय तथा सामुदायिक संघ संस्थासँगको साझेदारीलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

नीति ग : जेष्ठ नागरिक हेरविचार केन्द्र, बाल मनोरञ्जन केन्द्र आदिका लागि उपयुक्त भवन निर्माण पनि नगरपालिकाको प्राथमिकतामा रहनेछ । यसका लागि विभिन्न संघ संस्था तथा निकायसँग समन्वय र साझेदारी गरिने छ ।

नीति घ : स्थानीय पहिचान र संस्कृतिको जगेर्ना तथा प्रवर्द्धन गर्ने तथा स्वरोजगारीका क्रियाकलाप संचालन हुने भवन निर्माणका लागत प्रभावकारी प्रस्तावमा नगरबाट सहयोग गरिनुका साथै अन्य निकायबाट सहयोग प्राप्तीमा समन्वय गरिने छ ।

बिद्युत र उर्जा

वि.सं. २०७५ को तथ्यांक अनुसार दमक नगरपालिकामा ९८.५९ प्रतिशत परिवार जलविद्युत सेवाको पहुँचमा रहेका छन् । नगरका ९२.७ प्रतिशत परिवारले आफ्नै घरमा मिटर जडान गरी विद्युत सेवा प्राप्ती र महशुल भुक्तानी गरिरहेका छन् । विद्युतीय पोल तथा तारको व्यवस्थापनमा भने केहि समस्या रहेका छन् । सडक तथा घर छेउमा रहेका पोल तथा होचा र पुराना पोल परिवर्तन तथा स्थानान्तरण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । कतिपय स्थानमा ३ फेज लाइन बिस्तार गर्नुपर्ने अवस्था छ भने विद्युतका पोलमा टाँगीएका टेलिफोन, टेलिभिजन केवल आदिका कारण शहरी सौन्दर्य घट्नुका साथै जोखिम बढेको अवस्था छ । नगरका जलविद्युतलाई बत्ती बाल्ने बाहेक अन्य उर्जाको स्रोतका रुपमा सिमित रुपमा मात्र उपयोग गरिएको छ । खाना पकाउने इन्धनको मुख्य स्रोतका रुपमा एलपी ग्यास उपयोग भएको छ भने करीब १५ प्रतिशतले काठ दाउरा पनि प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने केहिले अन्य विकल्प पनि प्रयोग गर्ने गरेका छन् ।

नगरको विकास र समृद्धिका लागि विद्युत आपुर्ति महत्वपुर्ण हुन्छ । साना जलविद्युत आयोजना सञ्चालन तथा र वैकल्पिक उर्जाको विषय संविधानतः नगरको अधिकारमा रहेपनि जलविद्युत सेवा प्रवाहमा नगरको मुख्य भूमिका रहँदैन । तथापि शहरी विकासका सन्दर्भमा विद्युतको सेवा व्यवस्थापनको कतिपय जिम्मवारी व्यवहारिक रुपमा नगरपालिकासँगै रहेको छ । त्यसैले विद्युत तथा उर्जाको सन्दर्भमा नगरले समन्वयकारी भूमिका निर्वाह नीति तय गरेको छ ।

उद्देश्य १४ : जलविद्युत सेवालाई व्यवस्थित र पहुँचयोग्य बनाउनु ।

नीति क. बिजुलीको सेवा नपुगेका घरधुरीहरूमा बिजुली पुऱ्याउन उपकरण तथा लाइन विस्तारका नेपाल विद्युत प्राधिकरणसँग आवश्यक समन्वयन र सहजिकरण गरिने छ । विद्युत सेवाको पहुँचमा नरहेका परिवारलाई पहुँचमा ल्याउन आवश्यकता अनुसार नगरबाट सहयोग गरिने छ ।

नीति खः शरणार्थी तथा भुमिहिनहरूलाई समेत विद्युत सेवाबाट बञ्चित हुन नपर्ने वातावरण बनाउन विद्युत प्राधिकरणसँगको समन्वयमा लालपुर्जा बाहेकको वैकल्पिक अस्थायी सेवाग्राही परिचय पत्र बनाउन सहजिकरण गरिने छ ।

नीति ग. बिजुलीको मिटर जडान नगरी सेवा उपयोग गरिरहेका घरधुरीहरूलाई मिटर जडान गर्न लगाइने छ । मिटर जडानका लागि नगरका तर्फबाट आवश्यक सहजिकरण गरिने छ ।

नीति घ. बिजुलीको सेवामा समस्या भएका अथवा बढाउनु पर्ने अवस्थामा सो लाईन सँग जोडिएका उपकरणहरूको विस्तार गर्न चाहिने जमिनको बन्दोबस्त गर्न सहयोग गरिने छ ।

नीति च : पुराना पोल विस्थापन, अनुपयुक्त स्थानमा रहेका पोलको स्थानान्तरण तथा विद्युतीय तार र अन्य सेवाका तारको व्यवस्थापनका लागि नगरका तर्फबाट समन्वय गरिने छ । यस सन्दर्भमा नगरको अधिकार क्षेत्रभित्रका विषयको नियमन गरिने छ ।

नीति छ. राष्ट्रिय रुपमा विद्युत आपुर्तिमा हुने बृद्धिलाई मध्यनजर गरी एलपी ग्यास र दाउरा विस्थापन गर्दै खाना पकाउने उर्जाका रुपमा विद्युत प्रयोग गर्ने गरी उत्प्रेरणात्मक गतिविधि सञ्चालन गरिने छ । विद्युतीय उर्जामा आधारित भान्छाको सामग्री तथा उपकरणको लागत कम गर्न नगरका तर्फबाट आवश्यक सहजीकरण गरिने छ ।

नीति ज. विद्युतीय पोल तथा तारको व्यवस्थापन गर्दा दुरसञ्चार, इन्टरनेट जस्ता लाइन तथा सडक, नाला आदिको कामका बिच समन्वयमा देखिने समस्या हटाउन नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरिने छ ।

नीति झ . बिजुलीका तारहरू बिछ्याउँदा सडकको फैलावट तथा सार्वजनिक सेवाका लाइनहरूमा अवरोध हुन नदिन दिर्घकालमा शहरी क्षेत्रमा जमिन मुनीबाट लाइन विस्तार गर्न संघ, प्रदेश र विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।

नीति ञ : .औद्योगिक क्षेत्र, व्यापारिक कम्प्लेक्स निर्माणपुर्व पर्याप्त विद्युत आपुर्ति एकिन गर्न सम्बन्धित पक्षका तर्फबाट नगरले समन्वय गर्ने छ ।

नीति ट. थ्रि फेज लाइन विस्तारका लागि वडागत रुपमा उर्जाको माग विश्लेषण नगरपालिकाको तर्फबाट गरी सोका आधारमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणमा सहयोगका लागि औपचारिक समन्वयन गरिने छ । सबै वडा केन्द्रसम्म ३ फेज लाइन विस्तार सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति ठ : जलविद्युत सेवालाई मुख्य प्राथमिकतामा राखिएता पनि आवश्यकता अनुसार वैकल्पिक उर्जाको उपयोग तथा प्रवर्द्धनका लागि सम्वन्धित पक्षसँग समन्वय र साझेदारी गरिने छ ।

सञ्चार सेवा

दमक नगरपालिकामा ९६ प्रतिशत परिवारसँग एक वा सो भन्दा बढि संख्यामा मोबाइल फोन उपलब्ध रहेको छ । ४४ प्रतिशत परिवारले मोबाइल डाटा बाहेकको इन्टरनेट सेवा उपभोग गरिरहेको अवस्था छ । नगरमा ल्याण्डलाइन, सिडिएमए, एडिएसएल, मोबाइल आदि सेवा नेपाल टेलिकम, एनसेल जस्ता कम्पनीहरूले उपलब्ध गराएका छन् । ल्याण्डलाइन टेलिफोन सेवाको विस्तार भने पर्याप्त रुपमा भएको छैन । दमक नगरपालिकामा ५ ओटा एफएम रेडियो, १ टेलिभिजन, ५ ओटा पत्र पत्रिका र अनलाइन माध्यमबाट नगरवासीले सूचना पाइरहेका छन् ।

एफएम रेडियो सञ्चालनको अधिकार नगरसँग रहेकोमा अवस्था अनुसार यो अधिकारको उपयोग गर्नुका साथै सञ्चार सेवा सबै आवासीय तथा व्यवसायिक इकाईको सहज पहुँचमा पुऱ्याई नगरलाई सूचना प्रविधि मैत्री नगर बनाउने लक्ष्यका साथ क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति निर्धारण गरिएको छ ।

उद्देश्य १५: सञ्चार सुविधालाई आम नगरवासीको अधिकतम पहुँचमा पुऱ्याउनु ।

नीति क. नगरपालिकाका हरेक घर तथा व्यवसायको लागि गुणस्तरीय टेलिफोन र इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराउन सेवा प्रदायकका लागि अनुकुल वातावरण कायम गरिने छ ।

नीति ख. टेलिफोन, इन्टरनेट तथा टेलिभिजन नेटवर्कको गुणस्तर निर्धारण गरी नगरवाट गुणस्तर अनुगमन र नियमन गरिने छ । यसका लागि सम्वन्धित पक्षसँग आवश्यक समन्वय गरिने छ ।

नीति ग : सम्बन्धित सेवा प्रदायकसँगको समन्वयमा नगरका बजार केन्द्र, पार्क तथा मनोरञ्जन स्थलहरूमा सशुल्क वा निशुल्क चार्जिङ स्टेशनहरू निर्माण तथा सञ्चालनको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति घ. सबै वडा केन्द्र, पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल, समुदाय तथा टोलहरूमा सशुल्क तार रहित इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराउनका लागि सेवा प्रदायकहरूलाई उत्प्रेरित गरिने छ ।

नीति ङ. टेलिफोन तथा अन्य सञ्चारका टावर स्थापना गर्दा सम्बन्धित सेवा प्रदायकलाई समुदायबाट टाढा, शुरक्षित र शहरी सौन्दर्यमा नकरात्मक असर नगर्ने गरी स्थापना गर्न लगाइने छ ।

नीति च. टेलिफोन तथा अन्य सञ्चारका लागि प्रयोगमा आउने टावरहरूको क्षमता बढाउने सम्भावनाको अधिकतम उपयोग गर्न सेवा प्रदायकलाई उत्प्रेरित गरी अनावश्यक टावरहरू घटाउन प्रयास गरिने छ ।

नीति छ. सञ्चारको ठूला उपकरणको स्थापना गर्दा निश्चित स्थान तथा उपयुक्त उचाईका भवनको छतमा मात्र राख्न पाइने व्यवस्था गरिने छ । सञ्चारका उपकरण ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक तत्वहरूलाई हानी नपुग्ने स्थानहरूमा मात्र राख्न पाइने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ज. सञ्चारको उपकरण स्थापना गर्दा हाल तथा भविष्यमा यातायात तथा अन्य सार्वजनिक सुविधाको विस्तारमा असर नपर्ने कुराको सुनिश्चिता गरिने छ । टेलिभिजन, इन्टरनेट आदिका लागि केवल तथा तार बिस्तार गर्दा निश्चित मापदण्ड पुरा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति झ : स्थानीय एफ एम रेडियोलाई दमक नगर केन्द्रीत औद्योगिक, व्यवसायिक, पर्यटकीय गतिविधि तथा व्यवसायिक कृषि क्षेत्र प्रवर्द्धनका कार्यक्रम उत्पादन र प्रसारणका लागि प्रोत्साहित गरिने छ ।

नीति ञ: इन्टरनेट, दुरसञ्चार, एफ एम रेडियो तथा छापा तथा अनलाइन सञ्चार माध्यमलाई नगरपालिकाबाट हुने आर्थिक गतिविधि तथा सेवा प्रवाहका सन्दर्भमा आम सरोकारका जानकारी उपलब्ध गराउन अधिकतम उपयोग गरिने छ ।

नीति ट : सूचना तथा प्रविधिमा आउने द्रुत परिवर्तनलाई आत्मसात गर्दै यो क्षेत्रको नीतिमा समयवद्ध परिमार्जन गर्दै लगिने छ ।

नीति ठ: नगरको सेवा प्रवाहलाई अनलाइनमा आधारित बनाउने गरी नगरपालिकालाई सूचना प्रविधि मैत्री बनाइनुका साथै अधिकांश सेवा घरबाट नै लिनसक्ने गरी इन्टरनेट सेवा विस्तार र आम क्षमता विकासका लागि विभिन्न पक्षसँग समन्वय र साझेदारी गरिने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.४.४ : सार्वजनिक निर्माण

क. नेपालको संविधानले नगरपालिका लगायत स्थानीय तहलाई खानेपानी सम्बन्धि अधिकारलाई एकल अधिकारको रुपमा समेटेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा सञ्चालन ऐनले नगरको काम कर्तब्य र अधिकार अन्तर्गत खानेपानी, सरसफाई, सिंचाई लगायतको पुर्वाधार निर्माण र सेवा प्रवाहको नीति, नियम, मापदण्ड निर्माण, शुल्क निर्धारण र कार्यान्वयनको अधिकार र जिम्मेवारी समेटेको छ । दमक नगरपालिकाले आफ्नो वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम मार्फत शुरक्षित खानेपानीको सुनिश्चतता र विस्तारका लागि प्रदेश र केन्द्र सरकारसँग समन्वय गर्ने नीति लिएको भएपनि खानेपानी सम्बन्धि नीति तथा कानुनी औजार विकास गर्न बाँकी रहेको छ । नगरबासीलाई आधारभूत शहरी मापदण्ड अनुसारको परिमाण र गुणस्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध गराउन खानेपानी तथा सरसफाइका नीति तथा सम्बन्धित स्थानीय कानुन तथा मापदण्ड बनाई यो क्षेत्रका कार्यलाई थप व्यवस्थित बनाउनु नगरको नीतिगत प्राथमिकता हो ।

खानेपानीको राष्ट्रिय मापदण्ड र नगरको प्रक्षेपित जनसंख्या विश्लेषण गर्दा (आगामी २० बर्षमा झण्डै १ लाख ४० हजार हाराहारी पुग्ने अनुमान) घरधुरी तहमा २४ घण्टा पानी उपलब्ध हुनुपर्ने, प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन १२० लिटर पानी आवश्यक हुने र अहिलेको जनसंख्याको आधारमा पनि कम्तिमा ८० लिटर प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन पानी आवश्यक पर्ने, पानी शुद्धिकरणका लागि प्रशोधन प्रणाली रहेको आदि हुनुपर्नेमा स्थानीय अवस्थाका आधारमा नगरको खानेपानी आवश्यकता सक्बोधन गर्न नगरले उपयुक्त नीति तथा मापदण्ड बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ ।

दिगो विकास लक्ष्य अनुरुप २०३० सम्ममा सबै नगरबासीलाई शुरक्षित पानीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने तथा बृहत योजना तर्जुमाका वखत निर्धारित पछिल्लो समयसिमा अर्थात् आर्थिक बर्ष २०९५/९६ को अन्त सम्ममा सबैलाई घर कम्पाउण्ड भित्रै शुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराउने लक्ष्य पुरा गर्न सहयोग गर्ने गरी स्थानीय नीति, कानुन तथा मापदण्ड निर्माण र समयवद्ध कार्यान्वयनको समिक्षा यो क्षेत्रका आवधिक प्राथमिकता हुन् ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दिर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. राष्ट्रिय मापदण्डलाई आधार बनाई खानेपानी आपुर्ति तथा वितरणको न्यूनतम परिमाण र गुणस्तर सम्बन्धमा दमक मापदण्ड बनाउने । मापदण्डलाई खानेपानीका पुर्वाधार निर्माण र वितरण सम्बन्धि प्राविधिक कार्यसँग आवद्ध गर्ने कार्यविधि बनाउने ।	१. खानेपानीको नगर मापदण्ड कार्यान्वयनको अवस्था विश्लेषण गरी कमी देखिएमा त्यसको परिपुर्तिका लागि आवश्यक थप मापदण्ड बनाउने ।	
२. पाइपलाइनमा आधारित खानेपानी वितरणमा समेटिन बाँकी परिवार लक्षित गरी खानेपानीको प्रयोजनामा गरिने भौगर्भिक पानीको उपयोग तथा शुद्धिकरणको निर्देशिका जारी गर्ने ।	२. खानेपानी तथा सरसफाईका मौजुदा कानुन कार्यान्वयनको समिक्षा समयानुकुल परिमार्जन गर्ने ।	२. खानेपानी तथा सरसफाईका मौजुदा कानुनलाई समयानुकुल परिमार्जन गर्ने र आवश्यकता अनुसार थप कानुन बनाउने ।
३. सम्बन्धित संस्था तथा निकायसँगको समन्वयमा खानेपानी सेवा प्रवाह र उपयोगको नियम, मापदण्ड निर्माण गर्ने ।	३. सबै वडा तथा टोलमा वितरण हुने खानेपानीको सेवा प्रवाह, प्राप्ति आदिका मापदण्ड तथा शर्तका बिचमा सामञ्जस्यता ल्याउने ।	
४. वृहत योजनाको आधारमा नगरको खानेपानी तथा सरसफाई गुरुयोजना र दिर्घकालिन नीति निर्माण गर्ने ।	४. खानेपानी तथा सरसफाई गुरुयोजना र दिर्घकालिन नीति	४. खानेपानी तथा सरसफाई गुरुयोजना र नीति कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा

	कार्यान्वयनको समिक्षा तथा आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	गरी कमी पुर्तिका सान्दर्भिक रणनीति बनाउने ।

ख.

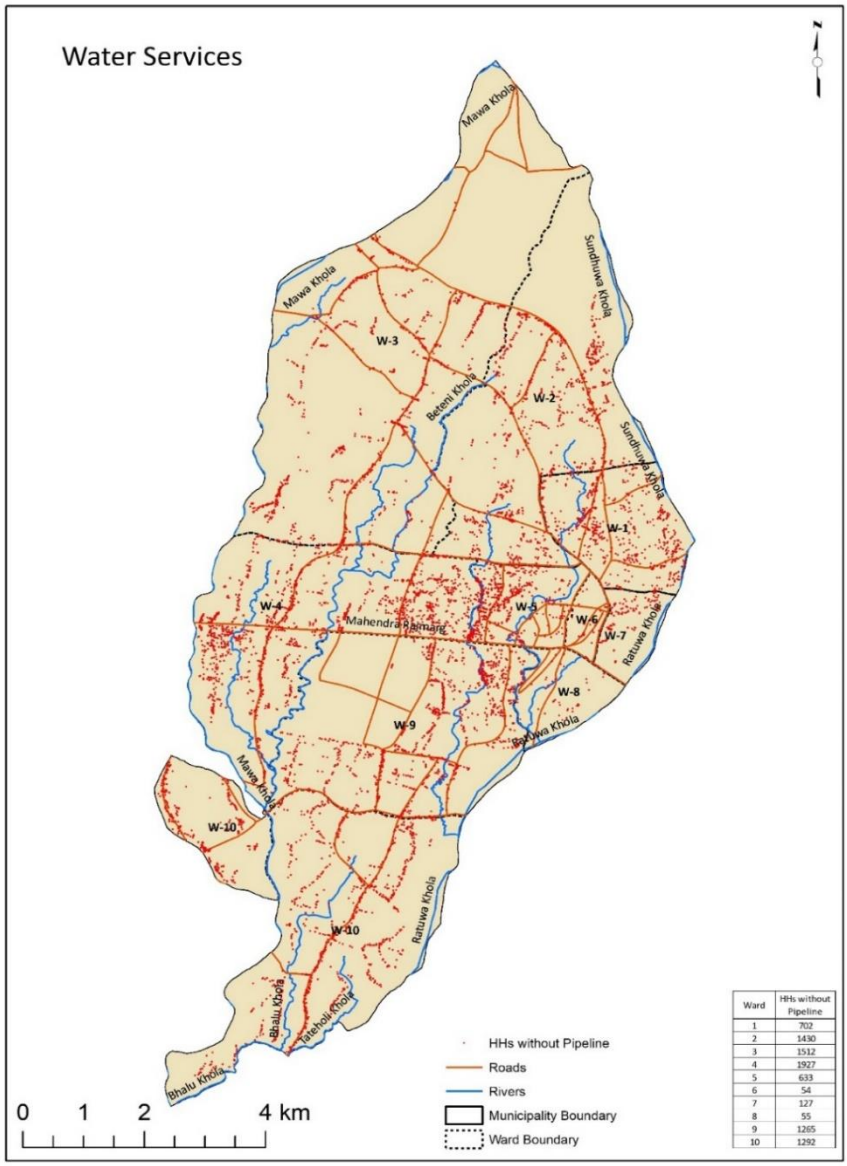

Ward	HHs without Pipeline
1	702
2	1430
3	1512
4	1927
5	633
6	54
7	127
8	55
9	1265
10	1292

नक्शा १/५.४.४ : पाइपको खानेपानीको पहुँचमा नरहेका परिवार

२०७५ को तथ्यांक अनुसार नगरको मुख्य शहरी क्षेत्र लगायत १० वडाका ५६ प्रतिशत घरधुरीको पहुँचमा पाइप प्रणालीको धाराको पानी रहेको छ भने ट्युवेल वा पाइप मार्फत ९७ प्रतिशत परिवारले घर कम्पाउण्ड भित्रै नै खानेपानीको व्यवस्थापन गर्न सकेको अवस्था छ तर अझै ४४ प्रतिशत परिवारले पाइपलाइन आधारित पानीको पहुँच पाएका छैनन् ु पाइपलाइनमा आधारित पानीको पहुँच नपुगेका परिवार माथिको नक्शामा देखाइएको छ । २०७५ को तथ्यांकका आधारमा तयार गरिएको नक्शा (१/५.३.५) ले सवैजसो वडामा पाइपलाइनमा आधारित खानेपानी व्यवस्थापनको कार्य पुरा नभएको देखाउँछ । यस आधारमा सवैलाई शुरक्षित पानी उपलब्ध गराउने दिगो विकासको नगर अनुकुलित लक्ष्य प्राप्तिका लागि नगरले सम्वन्धित पक्षसँगको साझेदारीका सबै घरमा पाइप लाइनमा आधारित धारा प्रणालीको खानेपानीको पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नगरपालिकाको खानेपानीको मुख्य स्रोत भौगर्भिक पानी नै भएको तथा हाल प्रयोगमा रहेका पानीको शुद्धताको निश्चित स्तर कायम गर्नका लागि गरिनुपर्ने अस्थायी प्रबन्ध तथा दिर्घकालमा दमकले निर्धारण गर्ने मापदण्ड अनुसार २४ घण्टा घरधुरी स्तरको धारामा शुरक्षित पानीको प्रबन्धको सुनिश्चितामा नगरको दिर्घकालिन प्राथमिकता हो ।

यस पृष्ठभूमिमा खानेपानीका संरचनाको वर्तमान अवस्था, उपलब्ध पानीको शुद्धता र पर्याप्तता आदिको यथार्थ अवस्था अध्यावधिक गर्ने, त्यसका आधारमा अपुग विश्लेषण गर्ने र कमी पुर्तिमा केन्द्रीत रहि सबैका लागि शुरक्षित र पर्याप्त खानेपानी घरधुरी स्तरमा नै उपलब्ध गराउने गरी खानेपानी व्यवस्थापन, भौतिक संरचना निर्माण र सेवा प्रवाहका कार्यको प्राथमिकिकरण गरिएको छ । सो क्रममा पारिवारिक इकाई बाहेक संस्थगत र व्यवसायिक इकाई समेतमा पानीको पर्याप्तताका लागि कदम चालिने छ ।		
१. नीजि र सामुदायिक रुपमा खानेपानी उपभोगको अवस्था तथा सञ्चालनमा रहेका र निर्माणधिन खानेपानी योजना/आयोजनाको विवरण (संकलन ट्यांकी, वितरण प्रणाली र धारा, ट्युवेल लगायत) सहित जिपिएसमा आधारित तथ्यांक तयार पार्ने ।	१. खानेपानी सम्बन्धि तथ्यांक नियमित अध्यावधिक गर्ने ।	१. खानेपानीको संरचना तथा सेवा सम्बन्धि तथ्यांक व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने ।
२. दमक खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना र हाल सर्वेक्षण भई निर्माणको कार्यसुचीमा रहेका बृहत वा मझौला खानेपानी आयोजनाले समट्ने बस्ती तथा टोलका घरधुरी संख्या समेतका आधारमा शुरक्षित पानीको पहुँच बाहिर रहने घरधुरी संख्या निर्धारण गर्ने । छुट हुने परिवारका लागि साना वा मझौला आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	२. निर्माणधिन र निर्माणको प्रक्रिया शुरु भएका नयाँ खानेपानी आयोजनाका पुर्वाधार पुरा गरी ती योजनाले समेट्ने क्षेत्रभर न्यूनतम पानी आपुर्ति सहित एक घर एक धारा जडान गरिसक्ने । ती क्षेत्रमा ट्युवेलको पानीलाई खानेपानी बाहेकको प्रयोजनमा सिमित गराउने ।	२. खानेपानीको नगर मापदण्ड अनुसार (प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन ८० देखि १०० लिटर) पानी आपुर्ती हुने गरी पानी संकलन ट्यांकी लगायतका संचरना थप गरी सबै घरका धारालाई २४ घण्टा पानी प्राप्त हुने अवस्थामा पुऱ्याउने ।
३. निश्चित मापदण्डका आधारमा घरधुरी स्तरमा खानेपानी धारा जडान गर्न नसक्ने विपन्न परिवार पहिचान र त्यस्ता परिवारलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई दमक खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाको क्षेत्र भित्र घरधुरी धारा जडान सम्पन्न गर्ने ।	३. ठूला तथा मझौला खानेपानी आयोजनाको वितरण प्रणालीमा आवद्ध हुन बाँकी घरधुरी लक्षित आयोजना समेत पुरा गरी तिनलाई एकीकृत खानेपानी वितरणको केन्द्रीय व्यस्थापनमा आवद्ध गर्ने ।	३. सबै खानेपानी आयोजनालाई केन्द्रीय व्यवस्थापन अन्तर्गतको वितरण प्रणालीमा आवद्ध गरी नगरभरको खानेपानी व्यवस्थापन संयन्त्र र खानेपानी वितरणको विधिमा एकरुपता ल्याउने ।
४. घरधुरी स्तरमा पानी संकलन, पानी राख्ने र उपयोग गर्ने विधिलाई शुरक्षित बनाउने तथा	४.केन्द्रीय वितरण प्रणालीबाट पानी वितरण हुने स्थान तथा अन्यका लागि फरक कार्यक्रम सहित पानीको शुद्धता सम्बन्धि सचेतनामुलक	४. पानी सुद्धिकरणका संरचना निर्माण तथा सञ्चालनको विधिलाई सम्बन्धित पानी वितरण संयन्त्र मार्फत संस्थागत गरी निरन्तरता दिने ।

खानेपानीको उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धि सचेतनामुलक गतिविधि सञ्चालन गर्ने । ५. होटल, व्यवसाय, विभिन्न संस्थागत भवनका लागि खानेपानी व्यवस्थापनका लागि पानी शुद्धिकरण विधि सहितको भौगर्भिक पानी उपयोग सम्बन्धि अनुशिक्षण दिने ।	गतिविधि सञ्चालनलाई निरन्तरता दिने । ५. आवश्यक प्राविधिक सहयोग सहित उद्योग व्यवसाय र संस्थागत भवनमा पानी व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नियमन र संस्थागत सहयोग गर्ने ।	५. आवश्यक समन्वय, सहयोग र नियमन गरी सर्वसाधारणले खानेपानी तथा सरसफाई प्रयोजनामा उपयोग गर्नुपर्ने होटल, रेस्टुरेन्ट, मनोरञ्जन स्थल, सेवा प्रदायकका भवन आदिमा निश्चित मापदण्डमा पानीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।
ग. आधारभूत स्वास्थ्य तथा सरसफाईको अधिकार संविधानतः स्थानीय सरकारलाई रहे अनुसार दमक नगरपालिकाले वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम तथा नगरले विशेष निर्णय मार्फत ठोस फाहोर व्यवस्थापन तथा सार्वजनिक सरसफाईको क्षेत्र नियमनको प्रयास गरेको छ । तथापि फाहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि स्थानीय कानुन बन्न बाँकी छ । सामुदायिक सरसफाई तथा ठोस फाहोर र दिशाजन्य फोहोर व्यवस्थापनलाई निश्चित नियम र मापदण्डमा आधारित बनाई स्वच्छ दमकको सोच पुरा गर्नका लागि विभिन्न पक्षको भूमिकामा स्पष्टता ल्याउनुका साथै बाह्य निकायसँगको सम्भाव्य साझेदारीको प्रारुप समेत बनाई यो क्षेत्रको दिर्घकालिन नीति, कानुन र मापदण्ड बनाउनु पर्ने हुनाले तिनको आवधिक प्राथमिकता तल प्रस्तुत छ ।		
१. ठोस फाहोर व्यवस्थापन तथा पुर्नचक्रणका केन्द्र निर्माणको प्रक्रिया र उपयोग तथा व्यवस्थापनमा नगरको भूमिका सम्बन्धमा नीतिगत स्पष्टता ल्याई फाहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि स्थानीय कानुन बनाउने । २. सबै किसिमका शौचालयको सेप्टीक ट्यांक सहितको संरचनाको न्यूनतम मापदण्डमा आवश्यक सुधार, प्रचार प्रसार गर्ने । साथै मापदण्ड कार्यान्वयनको विधि बनाउने । ३. संघ र प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा दिशाजन्य फाहोर प्रशोधनको प्रवन्ध सहितको ढल निकास वा व्यवस्थित सेप्टिक ट्यांकबाट निस्कने दिशाजन्य फाहोर व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना र	१. स्थानीय सरसफाई कानुन कार्यान्वयनको समिक्षा गर्ने । २. शौचालयको परिमार्जित गुणस्तर मापदण्डलाई घरनक्शा स्वीकृति प्रक्रियाको अंग बनाउने । ३. दिशाजन्य फोहोर तथा ठोस फाहोर व्यवस्थापन सम्बन्धि सेवा सञ्चाल नमा सार्वजनिक निजि साझेदारी सम्बन्धि कानुन निर्माण गर्ने वा निजि सार्वजनिक साझेदारी कानुनमा यो विषय समावेश गर्ने ।	१. सरसफाई कानुन कार्यान्वयनको समिक्षा र आवश्यक परिमार्जन गर्ने तथा सरसफाई क्षेत्रको नवप्रवर्तनका आधारमा नयाँ सान्दर्भिक कानुन बनाउने । ३. सरसफाईका संरचनाको अवस्थामा आउने परिवर्तन तथा अनुरुप तिनको संचालन, व्यवस्थापन र उपयोग सम्बन्धि नयाँ कानुन निर्माण गर्ने वा उपलब्ध कानुनमा परिमार्जन गर्ने ।

व्यवस्थापनको विकल्प वा मिश्रीत विकल्प सहित सरसफाई नीतिको नीतिगत प्राथमिकता स्पष्ट पार्ने ।	४. स्वच्छ र हरित नगरको विस्तृत मापदण्ड बनाउने ।	४. पुर्ण सरसफाईयुक्त, स्वच्छ र हरित नगर बनाउने सन्दर्भमा भएका प्रगतिको वार्षिक समिक्षा पद्धति विकास र समिक्षा प्रारम्भ गर्ने ।

घ. नगरका ५७ प्रतिशत भन्दा बढि घरमा फ्लस सहितको शौचालय रहेको र ९६ प्रतिशत परिवारको आफ्नै घरमा शौचालय रहेको २०७५ को तथ्यांकमा उल्लेख छ तर केहि परिवारको शौचालय नभएको र करीव ४० प्रतिशत शौचालय सेप्टीक ट्यांक लगायतका उपयुक्त पुर्वाधार विनाका साधारण चर्पीको अवस्थामा छन् । जसलाई तलको नक्शामा देखाइएको छ ।

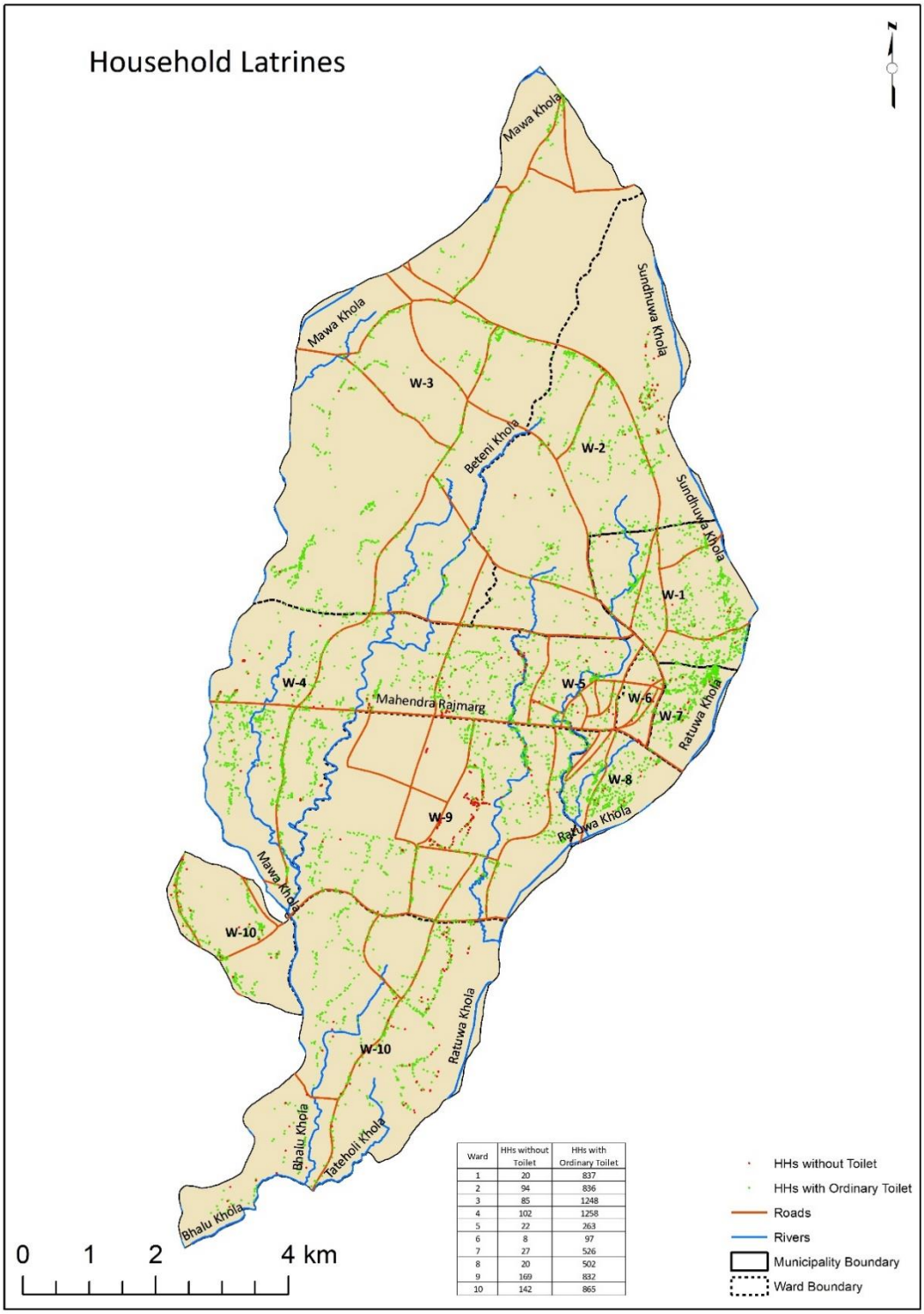

Ward	HHs without Toilet	HHs with Ordinary Toilet
1	20	837
2	94	836
3	85	1248
4	102	1258
5	22	263
6	8	97
7	27	526
8	20	502
9	169	832
10	142	865

नक्शा २/५.४.४. साधारण चर्पी प्रयोग गर्ने र आफ्नै चर्पी नभएका परिवार

नगरपालिका खुला दिशामुक्त भइसककोले सबै घरमा शौचालय हुनुपर्ने भएपनि सुकुम्बासी वा अन्य समस्याका कारण वडाका केही घरमा शौचालय नभएकोले बनाउनुपर्ने देखिन्छ । नक्शामा देखाइएका वडा नं. ९, १०, ४, २ र ३ मा तुलनात्मक रुपमा शौचालयको समस्या बढि देखिन्छ भने सबैजसो वडामा शौचालयको स्तर सुधारको आवश्यकता छ भने कतिपय स्थानमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्थापन पनि गर्नुपर्ने छ ।

ठोस फाहोर संकलन गरी निर्धारित स्थानमा थुपार्ने गरिएको भएपनि व्यवस्थित पोहोर संकलन र व्यवस्थापन केन्द्र निर्माण भएको छैन । यद्यपी यसका लागि संघीय सरकारको सहयोगमा पुर्वाधार तयारीको प्रक्रिया अघि बढेको छ । सरसफाइको सचेतनाको स्तर सामान्य रहेको भएपनि स्वच्छ र हरित नगर बनाउनका लागि प्रवर्द्धनात्मक कार्यलाई पनि अघि बढाउनु पर्ने छ । शौचालय निर्माण बाँकी केहि घरमा शौचालय निर्माण गर्न लगाउने र सवै घरको शौचालयलाई उपयुक्त मापदण्डमा पुऱ्याउने, ढल निकासको संरचना र सेवाको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त र लागत प्रभावकारी देखिएमा यसका लागि कार्य अघि बढाउने सार्वजनिक ढल प्रणालीमा आवद्ध गर्न नसकिने परिवार तथा संस्थागत भवनलाई सार्वजनिक वा निजि सेप्टीक ट्यांक सहित दिशाजन्य फाहोर ब्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध गर्ने गरी दिशाजन्य फोहोर ब्यवस्थापन प्रणाली स्थापना गर्नेगरी सरसफाई क्षेत्रको प्राथमिकतामा समेट्नुपर्ने आवश्यकता छ । यस पृष्ठभूमिमा सार्वजनिक सरसफाईका आवधिक प्राथमिकता तल प्रस्तुत गरिएको छ ।		
१. संघीय सरकारको सहयोगमा निर्माणको प्रक्रियामा रहेको ठोस फोहोर व्यवस्थापन केन्द्र निर्माण कार्यको समन्वय र सहजीकरण गर्ने । साथै, केन्द्र सञ्चालनका लागि आवश्यकता अनुसार सहायक पुर्वाधार र उपकरण तयारीको गृहकार्य पुरा गर्ने ।	१. ठोस फाहोर संकलन र व्यवस्थापनका लागि स्थापना हुने सरसफाई केन्द्र सञ्चालन र सेवा व्यवस्थापन कार्य गर्ने । सेवा करार गरिने अवस्थामा सोको संझौता गरी कार्य सञ्चालन गर्ने ।	१. फोहोर संकलन, व्यवस्थापन र प्रशोधनको अभ्यासमा आवश्यक सुधार र पुर्वाधार विस्तार गर्ने ।
२. प्रस्तावित पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल, बसपार्क तथा पार्किङ क्षेत्र र बढि जमघट हुने बस बिसौनी क्षेत्र, सेवा केन्द्र आसपास लगायत उपयुक्त स्थान छनोट गरी स्थायी सार्वजनिक शौचालय र घुम्ती सार्वजनिक शौचालय निर्माणको सुची तयार पार्ने । सञ्चालन र व्यवस्थापनको विधि निर्धारण भएका स्थानमा सार्वजनिक शौचालय निर्माणको कार्य प्रारम्भ गर्ने ।	२. व्यवस्थापन विधि सुनिश्चिता भएका अल्पकालमा प्रस्तावित सार्वजनिक शौचालय निर्माणको कार्य पुरा गर्ने । नयाँ निर्माण हुने पुर्वाधार र बजार विस्तारका आधारमा सार्वजनिक शौचालय व्यस्थापनलाई सम्बन्धित पुर्वाधारको अंगको रुपमा निर्माण र व्यवस्थापन गर्न शुरु गर्ने ।	२. कमी विश्लेषणका आधारमा सेवा व्यवस्थापनको पुर्व सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शौचालय निर्माणलाई निरन्तरता दिने ।
३. संघीय तथा प्रदेश सरकारको समन्वयमा दिशाजन्य फाहोर प्रशोधन प्रणाली स्थापना र ढल व्यवस्थापन प्रणाली स्थापनाको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	३. सम्भाव्यता अध्ययनबाट उपयुक्त देखिएमा संघ, प्रदेश र दातृ निकायसँगको समन्वयमा ढल निकासको पुर्वाधार तयारीको कार्य शुरु गर्ने । दिशाजन्य लेदो व्यवस्थापनको कार्य अघि बढाउने ।	३. संभाव्यताका आधारमा नगरका मुख्य शहरी क्षेत्रलाई ढल व्यवस्थापन सेवामा आवद्ध गरी सार्वजनिक ढलको पुर्ण सञ्चालन गर्ने र दिशाजन्य फोहोर व्यवस्थापन प्रणालीको पुर्ण सञ्चालन गर्ने ।
४. शौचालय निर्माण हुन बाँकी रहेका घरको अवस्था पुनरावलोकन गरी शौचालय नभएका घरमा	४. सब घरमा निश्चित मापदण्ड सहितको शौचालयको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।	४. घरधुरी, संस्थागत र व्यवसायिक भवन तथा सार्वजनिक शौचालयको सेप्टीक ट्यांक

बनाउन सम्बन्धित वडाबाट कार्यक्रम अघि बढाउने ।	५. . बर्खेपानी व्यवस्थापन परियोजनालाई सरसफाई क्षेत्रको अभिन्न अंगका रुपमा अघि बढाउने ।	प्रणालीलाई नगर मापदण्डमा पुऱ्याइसक्ने । ६.नगरलाई पुर्ण सरसफाईयुक्त, स्व च्छ र हरित नगरको अवस्था हाँसील गर्नमा भएको प्रगतिको आवधिक समिक्षा गर्ने ।
ङ. दमक नगरपालिकाले नगरको संवृद्धिको आधारका रुपमा पर्यटन र औद्योगिक क्षेत्रलाई अघि बढाउने सोच राखेको भएपनि शहरी खेतीलाई नगरको आत्म निरर्भरताको लागि आवश्यक क्षेत्रका रुपमा पहिचान गरेको छ । यस स्थानीय भू उपयोग योजना अनुसार निर्माण हुने कृषि पकेट क्षेत्रलाई मुख्य प्राथमिकतामा राखेर सिंचाई सम्बन्धि नीति तथा कानुन नगरले बनाउने छ । जसको प्राथमिकता तल प्रस्तुत छ ।		
१. स्थानीय उत्पादनमा आत्म निर्भरताका लागि सिंचाई क्षेत्रमा गरिने लगानीको मापदण्ड तय गर्ने ।	१. भू उपयोग नीति तथा कृषि पकेट क्षेत्र र तिनमा हुने उत्पादनको प्रकृतिका आधारमा कृषि नीतिको अंगका रुपमा सिंचाई नीति निर्माण गर्ने ।	१. सिंचाई नीतिमा आवश्यक परिमार्जन र नीति कार्यान्वयनका आवश्यक रणनीति तय गर्ने ।
च. यस नगरमा सिंचाईको पानीको स्रोतको रुपमा मावा खोला, रतुवा खोला तथा विभिन्न स साना नदिका साथै भौगर्भिक पानी उपलब्ध रहेको छ । नगरको पुर्ण रुपमा सिंचाई सुविधा पुगेको र नपुगेको जमिनको क्षेत्रफल यकिन नभएपनि पुर्ण वा आंशिक रुपमा सिंचाई सुविधा भएको जमिन कुल खेतीयोग्य जमिन ८० प्रतिशत हाराहारी रहेको नगर पार्श्वचित्र २०७५ मा उल्लेख छ । सिंचाई सुविधा विस्तार गर्नुपर्ने जमिन भने करिब आधाजति रहेको अनुमान छ । स्थानीय स्तर र समुदायबाट विभिन्न सिंचाईका योजना सञ्चालन भइरहेका छन् । त्यसैले उत्पादन सम्भाव्यताका आधारमा बढि उत्पादन हुने र भू उपयोग योजना मार्फत कृषि प्रयोजनमा प्रयोगमा आउने भनी निर्धारित हुने कृषि क्षेत्र लक्षित गर्ने गरी सिंचाई क्षेत्रका कार्यक्रमलाई निम्नानुसार प्राथमिकिकरण गरिएको छ ।		
१. वेतेनी सिंचाई आयोजना र विभिन्न नदि प्रणालीबाट भएको सिंचाई सुविधा विश्लेषण गरी भू उपयोग योजनाले कृषि पकेट क्षेत्रमा समेट्ने कृषि क्षेत्रमा सिंचाईको कमी पुर्तिका लागि भेल नियन्त्रण योजना सहितको संरचना व्यवस्थापन प्रकृया शुरु गर्ने ।	१. कृषि पकेट क्षेत्र लक्षित सिंचाई आयोजनाको आवश्यक पुर्वाधार व्यवस्थापनको कार्य पुरा गर्ने । वितरण प्रणालीका लागि लागत सहभागितामा आधारित कार्यक्रममा समुदायबाट लागत वेहोर्ने सुनिश्चितता भएका संरचना निर्माणको कार्य पुरा गर्ने ।	१. अल्पकाल र मध्यकालमा निर्माण भएका वा पुराना सिंचाई आयोजनाको पानी वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाउनुका साथै पुर्वाधार सुधार वा थप गर्नुपर्ने देखिएका क्षेत्रमा ती कार्य गर्ने ।
छ. दमक नगरपालिकाले भवन तथा योजना मापदण्ड २०७४ मार्फत भवन निर्माण अनुमति दिनु अघि ती भवनको संरचनागत मजभुती र भूकम्पीय शुरक्षाका मापदण्ड पालनालाई अनिवार्य गरेको छ । शैक्षिक संघ संस्थाहरू, सरकारी, अर्ध सरकारी गैर सरकारी संघ संस्थाहरू, नर्सिङ्ग होम, पोलिक्लिनिक, अस्पताल, तारे होटल, सिनेमा घर, नाच घर, सभा गृह, सपिङ्ग कम्प्लेक्स, सुपर मार्केट, साना तथा घरेलु उद्योग, ठूला उद्योग, मोटर गाडी मर्मत कारखाना, नगरपालिकाले विशेष प्रकारको भनी तोकेका भन्य भवनहरूका लागि विशेष अवस्था अनुसार नगरले तोकको मापदण्ड पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । संरचनागत मजभुतीका मापदण्ड (भवन संहिता) सबै किसिमका भवनमा समान रुपमा लागु हुने भएता पनि विशेष सेवाका लागि बन्ने संस्थागत तथा सामुदायिक भवन तथा पुस्तकालय आदिको उचाई, कोठाको क्षेत्रफल, तीनमा अपागंता भएका व्यक्ति तथा वालवालिका लगाएतको पहुँच, बाह्य वातावरणको सकरात्मक वा नकरात्मक प्रभाव तथा भूकम्प बाहेक आगलागि, चट्याङ, वाढि पहिरो, कटान आदिको जोखिम न्यूनिकरणका मापदण्ड समेत समेटी		

हाल अभ्यासमा रहेको विशेष प्रकारको भवन सम्बन्धि मापदण्डलाई परिस्कृत गर्ने लगायतका प्राथमिकता तल प्रस्तुत छ ।		
१. नगरपालिका र अन्तर्गतका कार्यालय, सामुदायिक भवन, जेष्ठ नागरिक स्याहार केन्द्र, वालवालिका हेरचाह केन्द्र तथा पुस्तकालय लगायतका विशिष्ठ पुर्वाधारको न्यूनतम मापदण्ड थप विस्तृत बनाउने । राष्ट्रिय मापदण्ड अनुकुल हुनेगरी विपद् (प्राकृतिक, स्वाथ्य जन्य महामारी समेत) को समयका लागि निर्माण हुने न्यूनतम क्षमता सहितको शुरक्षित भवनको मापदण्ड बनाउने ।	१. सार्वजनिक तथा सामुदायिक भवन निर्माण सम्वन्धमा निर्धारित मापदण्ड कार्यान्वयनको आवधिक समिक्षा गर्ने र आवश्यकता अनुसार पुरक कार्यविधि वा विनियम बनाई त्यसलाई भवन विनियमको अंग बनाउने ।	१. सार्वजनिक भवन तथा पुस्तकालय लगायत विशेष भवनका विस्तृत मापदण्ड तथा तत् सम्बन्धि कानुनी प्रावधानका आवश्यक सुधार गर्ने ।
ज. यस नगरपालिकाको पुर्वाधारयुक्त आफ्नै भवन तयारी करिव करिव सम्पन्न भएको छ । वडाहरूले आफ्नै भवन, अन्य सार्वजनिक निकायका भवन वा भाडाको भवनबाट सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् । समुदाय स्तरमा पनि विभिन्न प्रयोजनमा भवन निर्माण र उपयोग भइरहेको छ । नयाँ सामुदायिक भवन तथा नगर स्तरको सभाहल निर्माणको कार्य पनि भइहरहेको छ । नगरको राजश्व र स्थानीय आर्थिक विकासमा योगदान गर्ने भवन निर्माणका केही कार्य भएका छन् भने केही प्रक्रियामा छन् । केहि वडा (१, ५, ६, ७, ८, ९) को आफ्नो व्यवस्थित पक्की भवन नभएकोले भाडामा वा अन्य कार्यालय भवनको कोठाबाट वडाको सेवा प्रवाह गर्नुपरेको अवस्थामा सबै वडा कार्यालयको भवन निर्माण उच्च प्राथमिकतामा छ । शहरी विकासको मापदण्ड अनुसार हरेक बजार केन्द्रमा पुस्तकालय सहितको सामुदायिक भवन तथा अन्य वडामापनि विभिन्न उद्देश्यमुलक भवन निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सूचना तथा प्रविधिको विकास र सामजिक सञ्जालको उपयोग बढेसँगै अध्ययन संकृति हराउँदै गएको सन्दर्भमा उपयुक्त पुस्तकालय को पुर्वाधार र सेवा मार्फत अध्ययन संस्कृति पुनरजाग्रित गर्नु नगरको प्राथमिकता हो तर त्यसका लागि पुर्वाधार र सेवा व्यवस्थापनका कार्यले प्राथमिकता पाउन सकेका छैनन् । यस पृष्ठभूमिका सार्वजनिक भवनको पुर्वाधार र सेवा सम्बन्धि प्राथमिकता निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।		
१. नगरपालिकाको कार्यालयको बाँकी रहेका भौतिक पुर्वाधार तयारीको सम्पुर्ण कार्य पुरा गर्ने । आफ्नो भवन नभएका वडा कार्यालयको आफ्नै भवन निर्माण शुरु गर्ने । २. दमक बजारमा निर्माणाधिन सभा भवनको निर्माणको कार्य सप्पन्न गरी नगरको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा ल्याउन सम्बन्धित निकायसँग आवश्यक समन्वय गर्ने । ३. नगर स्तरीय पुस्तकालय भवन र पुर्वाधार विकास तथा पुस्तकालय सञ्चालनका लागि स्थानीय स्तर र विभिन्न	१. सबै वडा कार्यालयको आफ्नै कार्यालय भवन निर्माण गरि आधारभूत भौतिक पुर्वाधार व्यवस्थापन गरिसक्ने । २.आवश्यक समन्वयमा नगर मार्फत नगर सभाहल सञ्चालन र व्यवस्थापनको उपयुक्त विधि कार्यान्वयन गर्ने । ३. सबै वडा केन्द्र वा धेरै वडाबासीको सहज पहुँच हुने क्षेत्रका आधारमा वडा स्तरमा वाचनालय तथा नगर केन्द्रका नगर स्तरीय पुर्वाधारयुक्त	१. नगरपालिका, वडा कार्यालय तथा पुस्तकालय भवनहरूलाई पुर्वाधार र प्रविधियुक्त बनाउने । ३. वाचनालय तथा पस्तकालयहरूलाई सूचना

तहमा वैठक लगायत समन्वय सम्भाव्यता विश्लेषण गर्ने । ४. नगरको स्वामित्वमा रहेको जग्गा मध्य व्यवसायिक क्षेत्रमा रहेको जग्गामा व्यवसायिक भवन निर्माणका कार्यको सुची बनाई कम्तिमा एउटा उपयुक्त आयोजना अघि बढाउने ।	पुस्तकालय निर्माण गरी सञ्चालनमा ल्याउने । ४. कम्तिमा एउटा व्यापारिक कम्प्लेक्स निर्माण सम्पन्न गर्ने ।	प्रविधियुक्त बनाई सवै नगरवासीको अधिकतम पहुँचयोग्य बनाउने । ४. आवश्यकता र उपयुक्तताका आधारमा नयाँ व्यवसायिक भवन निर्माण गरी भाडामा लगाउने ।
झ. वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धि अधिकार र एक मेघावाट सम्मको साना जलविद्युत उत्पादन सम्बन्धि अधिकार संविधनतः स्थानीय सरकारलाई छ । विद्युत सेवा सम्बन्धि अधिकार संघ प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारका रुपमा रहेकोले नगरपालिकाको अधिकार क्षेत्रको निर्क्योल हुन बाँकी छ । दमक नगरपालिकाको स्थानीय अवस्थाका आधारमा विद्युतको तार, पोल, ट्रान्सर्फमर वा विद्युत वितरणमा बेला बखत देखिने समस्या समाधानमा नगरको भूमिकामा स्पष्टता ल्याउने, वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धि विषयलाई व्यवस्थित गर्ने आवश्यक रहेको महशुस गरी सो कार्यलाई अल्पकालिन कार्यका रुपमा समेटिएको छ । अन्य सान्दर्भिक विषयलाई आवधिक प्राथमिकतामा राखिएको छ ।		
१. विद्युत प्राधिकरणसँगको समन्वयमा विद्युत सेवा विस्तार, विजुलीको तार, पोल, ट्रान्स्फर्मर आदिमा परिवर्तन वा सुधार र स्थानीय विद्युत सेवा व्यवस्थापन, सेवा प्रवाह र चुहावट नियन्त्रण लगायत सम्वन्धमा नगरको भूमिकामा स्पष्ट बनाउने ।	१. स्थानीय नदी प्रणालीबाट विद्युत उत्पादन तथा वैकल्पिक उर्जा र संघीय र प्रादेशिक कानुनले निर्धारण गरे अनुसार विद्युत सेवा व्यवस्थापनका विषय समेटेर विद्युत तथा उर्जा सम्बन्धि कानुन बनाउने ।	१. विद्युत र उर्जा सम्बन्धि स्थानीय कानुनमा आवश्यक परिमार्जन र आवश्यकता अनुसार नयाँ कानुन निर्माण गर्ने ।
ञ. नगरपालिकामा जलविद्युत सेवाको पहुँचमा खासै समस्या छैन । २०७५ को तथ्यांक अनुसार नगरका ९८.५९ प्रतिशत घरधुरीमा जलविद्युत सेवा पुगेको छ। नगरमा ०.८ प्रतिशत परिवारले सौर्य उर्जालाई विद्युतीय उर्जाका रुपमा प्रयोग गरेका छन् । तथापि, आफ्नो घरमा विद्युत मिटर जडान गरी सेवा लिइरहेका परिवारको हिस्सा ९२.७ प्रतिशत मात्र रहेकोले विद्युत सेवाको पहुँच बाहिर रहेका तलको नक्शामा देखाइए अनुसार (वडा नं १० मा बढि समस्या देखिएको) का घरधुरीमा जलविद्युत सेवाको पहुँच उपलब्ध गराउने र मिटर जडान नगरी विभिन्न विधिबाट सेवा लिएका परिवारमा मिटर व्यवस्थापन गर्न समन्वय गरिने छ । राष्ट्रिय प्रशारण लाइनबाट वितरण हुने विद्युत सेवा व्यवस्थापनमा नगरको भूमिका खासै नहुने भएपनि विद्युतका पुर्वाधार विकासमा ती समुदायको सहयोग र साझेदारीका लागि नगरपालिका भूमिका खेल्नुपर्ने हुन्छ। विद्युतीय पोलको अवस्थिति उचाई आदि सुधार गर्ने तथा विद्युतको तारलाई क्रमशः भूमिगत समेत गरी नगरको विद्युत सेवालाई शहरी मापदण्ड अनुसार बनाउन विद्युत प्राधिकरण लगायत सम्बद्ध निकायसँगको समन्वय र सहयोगमा निम्न कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ ।		

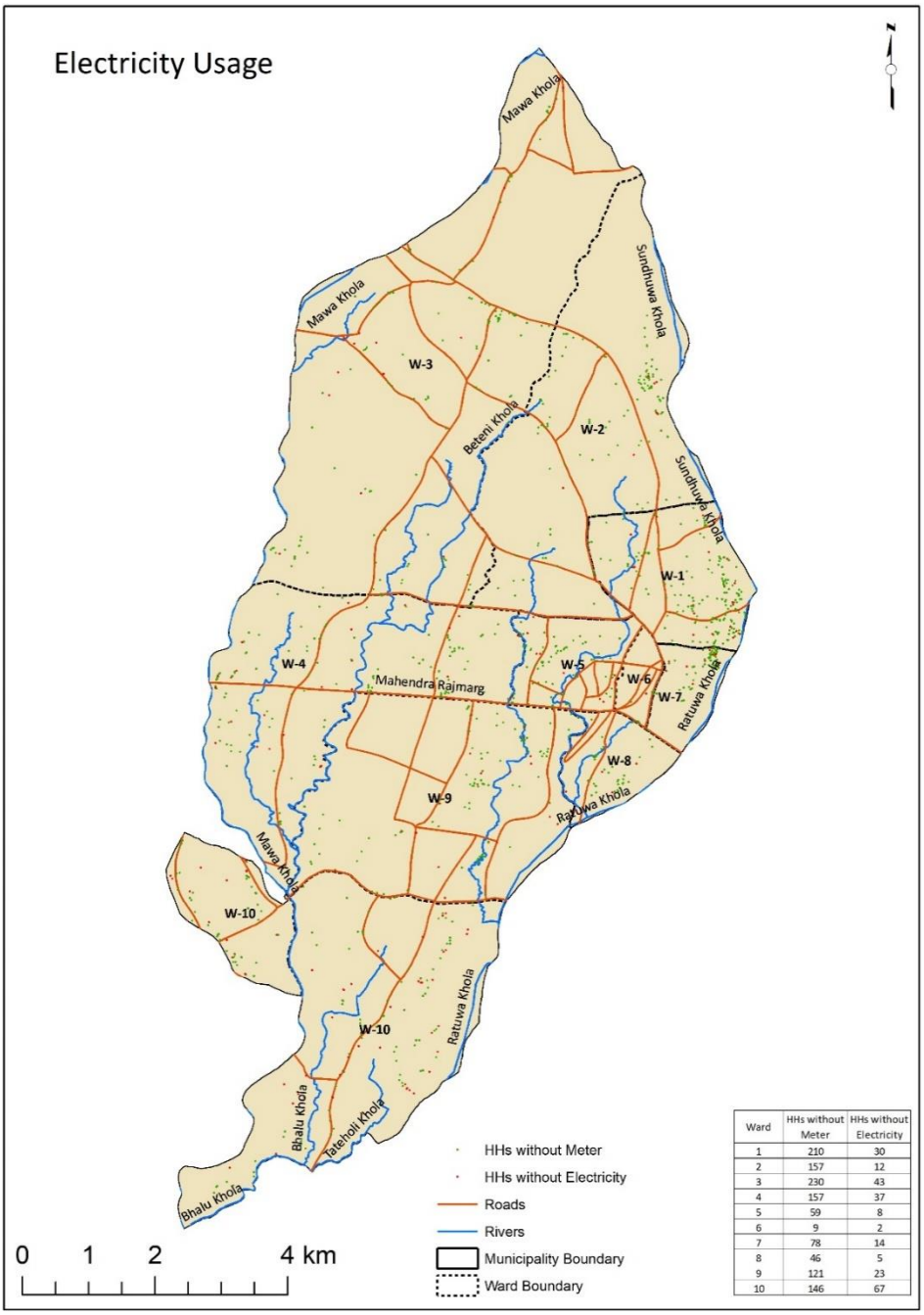

Ward	HHs without Meter	HHs without Electricity
1	210	30
2	157	12
3	230	43
4	157	37
5	59	8
6	9	2
7	78	14
8	46	5
9	121	23
10	146	67

नक्शा ३/५.४.४ : विद्युत सेवाको उपयोग

१. विद्युत पोलको उचाई तथा व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या निर्धारण समधानका लागि विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गर्ने । २. थ्री फेज लाइन तथा ट्रान्स्फर्मर को विस्तार नहुँदा विभिन्न प्रयोजनमा उर्जा अपुग भएका क्षेत्र पहिचान गरी विद्युत विस्तारका लागि प्राधिकरणसँग समन्वय गर्ने ।	१. तार र पोलको व्यवस्थापन सुधार तथा मुख्य शहरी क्षेत्रमा तारलाई जमिनमुनीबाट लाने (अन्डर ग्राउण्ड गर्ने) सम्बन्धि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने । २. पम्पमा आधारित खानेपानी र सिंचाई आयोजनाका लागि आवश्यक विन्दु तथा मझौला र ठूला कलकारखना शुरु हुन लागेका क्षेत्र सम्मसम्म थ्री फेज लाईन विस्तार गरिसक्न विद्युत प्राधिकरणसँगको समन्वय गर्ने ।	१. सम्भाव्यताका आधारमा विद्युत प्रशारणलाई अन्डर ग्राउण्ड गर्ने । २. औद्योगिक क्षेत्र तथा भू उपयोग याजनाबाट निर्धारण हुने औद्योगिक र व्यवसायिक क्षेत्रमा ३ फेजलाइनको जलविद्युत सेवाको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।

३. प्राधिकरणसँगको समन्वयमा विद्युत नपुगेका करिव १ प्रतिशत घरमा विद्युत विस्तार र सबै घरमा मिटर जडान गर्ने ।	४. एल पी ग्यासको विकल्पमा विद्युतीय उर्जालाई भान्छाको प्रमुख उर्जा स्रोतका रुपमा उपयोग गर्न परिवार लक्षित प्रवर्द्धनात्मक कार्य गर्ने ।	४. पेट्रोलियमको विकल्पका रुपमा जलविद्युत लाई भान्छाको प्रमुख उर्जाको रुपमा उपयोग हुने अवस्थामा लैजाने ।
ट. संविधानतः दुर सञ्चार सम्बन्धि अधिकार स्थानीय तहलाई नभए पनि रेडियो सञ्चालन सम्बन्धि अधिकार संविधानले एकल अधिकारका रुपमा समेटेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय सेवा व्यवस्थापन सम्बन्धमा सूचना सञ्चार क्षेत्रको उपयोग, व्यवस्थापन र नियमन सम्बन्धि गरेको ब्यवस्था अधिकार सम्बन्धि नगरको क्षेत्रको भूमिका सम्बन्धमा थप स्पष्ट पारेको छ । दमक नगरपालिकाको सन्दर्भमा रेडियो सञ्चालन तथा स्थानीय सेवा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग सम्बन्धि स्थानीय अधिकारलाई व्यवस्थित गर्न सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धि निम्न नीतिगत प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ ।		
१. १०० वाट सम्मको एफ एम संचालन तथा अनुमति तथा सेवा व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि बनाउने । २. इन्टरनेट सेवा व्यवस्थापन लगायत सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धि स्थानीय कानुन निर्माण गर्ने ।	१. एफएम रेडियो सञ्चालन सम्बन्धि स्थानीय कानुन कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पुरक कानुन बनाउने । २. नगरको सेवा प्रवाहलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाउन नगरपालिका र नीजि क्षेत्रको भूमिकालाई सञ्चार नीतिबाट स्पष्टता ल्याउने ।	२. सूचना प्रविधि मैत्री नगरका विभिन्न मापदण्ड तय गर्ने ।
ठ. नगरमा ५ ओटा एफ एम रेडियो, १ टेलिभिजन, २ दैनिक पत्रिका, साप्ताहिक तथा अनलाइन माध्यमबाट सूचना र सञ्चारको पहुँच उपलब्ध छ । विभिन्न सेवालाई सूचना प्रविधिमा आवद्ध गर्ने प्रयास पनि नगरले गरेको छ । राजश्व सम्बन्धि काम वडा स्तरमा भई अनलाइनबाट रिपोर्टिङ हुने गरेको छ भने वडा कार्यालयमा इन्टरनेटको ब्यवस्थापन पनि रहेको छ । नगरको वेभसाइटबाट नगरका विभिन्न जानकारी नागरिकले पाउने अवस्था रहेको छ । करिब ४५ प्रतिशत घरधुरीमा मोबाइल डाटा बाहेकको इन्टरनेट सेवा पुगेको २०७५ को तथ्यांक छ । इन्टरनेट सेवाको पहुँच नपुगेको घर तलको नश्शामा देखाइएको छ ।		

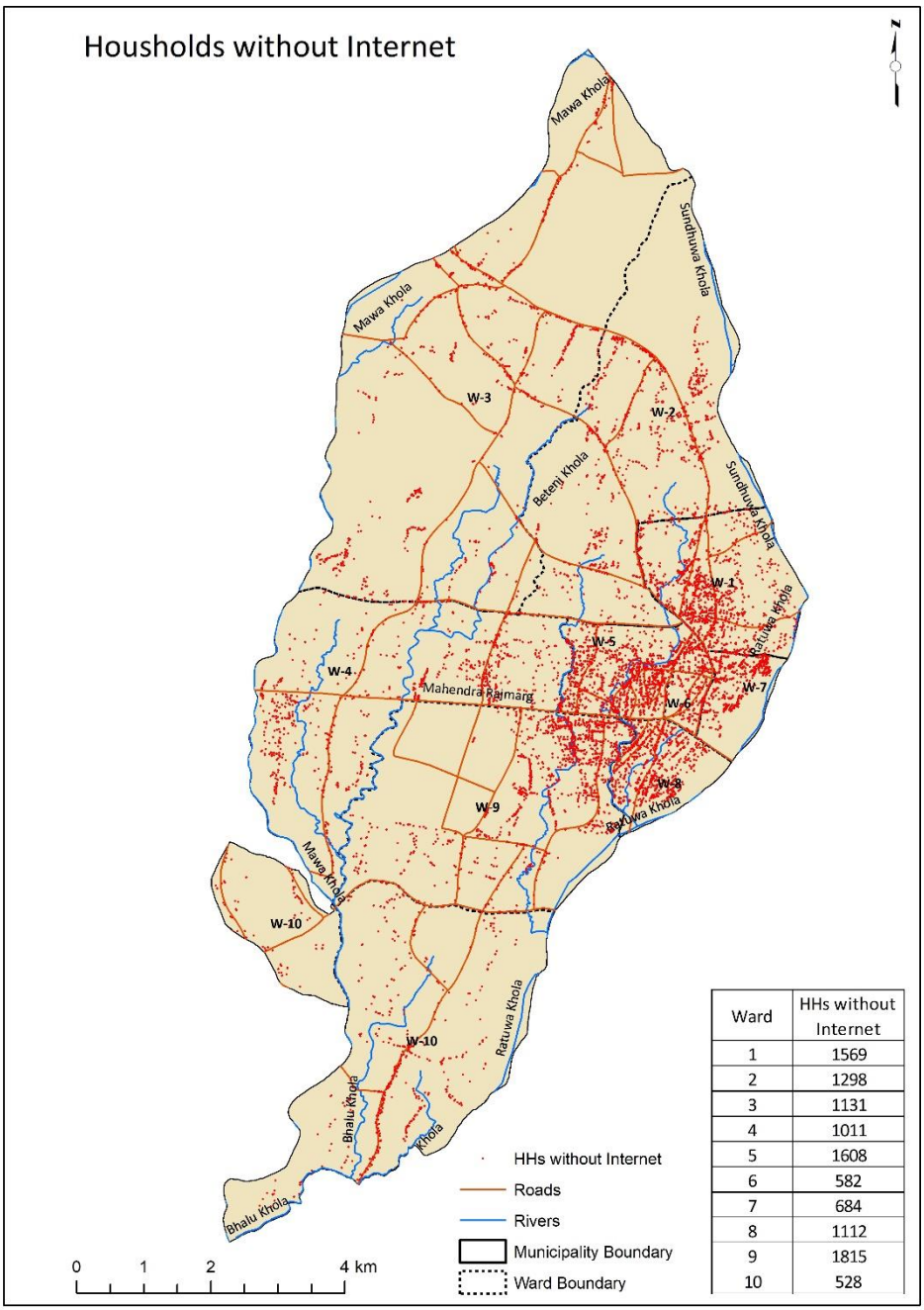

Ward	HHs without Internet
1	1569
2	1298
3	1131
4	1011
5	1608
6	582
7	684
8	1112
9	1815
10	528

नक्शा ४/५.४.४ : इन्टरनेट सेवाको उपयोग

१. इन्टरनेट सेवा प्रदायकसँगको समन्वयमा वडा कार्यालय लगायत सवै सार्वजनिक माध्यमिक विद्यालय र सामुदायिक स्वास्थ्य संस्थामा इन्टरनेट सेवा सुनिश्चित गर्ने ।	१. राजमार्ग तथा पर्यटन सडकका निर्धारित विन्दुमा टेलिफोन वुथ तथा चार्जिङ स्टेशन राख्नका लागि नेपाल टेलिकम लगायत सम्वन्धित सेवा प्रदायकसँग समन्वय गर्ने । २. टेलिकम र नीजी क्षेत्रसँगको समन्वयमा नगरका सवै टोलसम्म तारराहित इन्टरनेट सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	२. निजी क्षेत्रसँगको समन्वयमा नगरबाट उपलब्ध हुने सेवा प्रवाह तथा राजश्व भुक्तानी समुदाय वा घरबाटै हुनसक्ने गरी इन्टरनेट सेवाको सुनिश्चिता गरिसक्ने ।

	३. संभाव्यताका आधारमा नगरको एफएम सञ्चालन गर्ने ।	
ड. सार्वजनिक निर्माणका क्षेत्रको पारदर्शिता र गुणस्तरीयताका लागि सार्वजनिक खरिद ऐन अनुसार निश्चित लागत भन्दा बढिका आयोजना निर्माणलाई प्रतिस्पर्धात्मक रुपमा कार्यान्वयन गर्ने नीति दमक नगरपालिकाले लिएको छ । खर्चको पारदर्शिताका लागि सार्वजनिक सुनुवाई, खर्च सार्वजनिकीकरण, प्रेस ब्रिफ लगायतका बहु औजार प्रयोगमा ल्याउने नीति पनि नगरले लिएको छ । नगरले परियोजनाहरूको गुणस्तर प्रवर्द्धनका लागि स्थानीय विकास तथा परियोजना सञ्चालन निर्देशिका २०७४ जारी गरेको छ । तथापि यसको दायरा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । उपभोक्ता समिति तथा निर्माण व्यवसायीबाट सञ्चालन हुने विकास कार्यक्रमलाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउन स्थानीय विकास तथा परियोजना सञ्चालन कार्यविधिलाई परिस्कृत गरी विगतका अभ्यास समेत समेटेर सार्वजनिक निर्माणमा जवाफदेहिता प्रवर्द्धनको म्यानुअल (विस्तृत कार्यविधि) बनाउने लगायतको प्राथमिकता निम्नानुसार तय गरिएको छ ।		
१. सवै सार्वजनिक निर्माणका क्षेत्रलाई सहभागितामुलक वनाउने गरी स्थानीय आयोजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र निगरानी सम्बन्धि निर्देशिका वा म्यानुअल बनाउने बनाउने गरी परियोजना सञ्चालन निर्देशिका २०७४ लाई परिमार्जन गर्ने । २. सार्वजनिक निर्माणका निश्चित रकम भन्दा माथिका आयोजना कार्यान्वन गर्नुअघि वातावरणीय प्रभाव मुल्याकंन गर्ने सम्बन्धि निर्देशिका तयार गर्ने ।	१ सार्वजनिक निर्माण सम्वन्धमा बृहत योजना मार्फत निर्धारित नीति तथा कार्यक्रम र क्षेत्रगत नीति र वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमका विचमा तादम्यता मिलाउदै लैजाने । ३. पुँजी सुधार कार्यक्रम मार्फत विकास कार्यक्रमलाई थप व्यवस्थित बनाउने । ४. सार्वजनिक परिक्षण लगायत विकास सुचना सार्वजनिकिकरणका विधिको पुर्ण कार्यान्वयन गर्ने ।	१. सार्वजनिक निर्माणका सेवा तथा पुर्वाधारका क्षेत्रमा भएका उपलब्धीको आवधिक समिक्षा गरी कमि पुर्तिका कार्यक्रम तर्जुमा गरि कार्यान्वयन गर्ने
ढ. नगरमा योजना प्राविधिक शाखा र शहरी विकास शाखा अन्तर्गत ४ जना इन्जिनियर र ६ सहायक सव इन्जिनियर रहेकोले सार्वजनिक निर्माण व्यवस्थापनका कार्य समन्वय रुपमा भइरहेको छ । नगर कार्यपालिका अन्तर्गत् खानेपानी, सिंचाई लगायतको पुर्वाधार सम्वन्धमा नीतिगत कार्य गर्न पुर्वाधार विकास समिति रहेको छ भने खानेपानी तथा सरसफाईका कार्यमा समन्वय र सवैका कामका विचमा सामञ्जस्यता ल्याउन नगर र वडामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समिति रहेको छ । वातावरण र सरसफाई शाखामा पनि न्यूनतम जनशक्तिको उपलब्धता रहेको छ । यसका बावजुद खानेपानी, सरसफाई, सिंचाई यातायात लगाएतका पुर्वाधार निर्माण र विकासको अनुगमन र सुपरिवेक्षणको लागि पर्याप्त जनशक्ती नभएको, तोकिएको दरबन्दी पनि रिक्त रहेको, विभिन्न पुर्वाधारको विशिष्ठता सहितको प्राविधिक एकाईहरू नगरमा नरहेको जस्ता संगठनात्मक क्षमता सम्बन्धि कमजोरी पनि छन् । कर्मचारी वाहेकका सम्वन्धित संयन्त्रको क्षमता र क्रियाशिलता बढाउने अवश्यकता छ । यो अवस्थामा सार्वजनिक निर्माणका सन्दर्भमा संगठन तथा संस्थागत विकासको प्राथमिकता निम्नानुसार तय गरिएको छ ।		
१. पुर्वाधार वा शहरी विकास शाखा अन्तर्गत भवन, यातायात र खानेपानी,	१. नगरमा खानेपानी तथा सरसफाई सरसफाई शाखा गठन गरी	१. खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता शाखा तथा सम्वन्धित एकाईलाई शहरी विकास

सिंचाई तथा सरसफाईका पुर्वाधार जन्य कार्यको प्राविधिक नेतृत्व गर्ने अधिकृत स्तरको बेग्लाबेग्लै प्रमुख व्यक्ति तोक्ने । २. नगरको योजना तथा प्राविधिक शाखामा निर्धारित फोकल पर्शन तथा सरसफाई शाखाको बिचमा प्रशासनिक र समन्वयात्मक सहयोग रहने गरी संगठनात्मक स्वरुपलाई परिभ ाषित गर्ने । ३. वडा स्तरको खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता समन्वय समिति गठन गर्ने र नगर र वडा स्तरका समितिलाई आधारभूत अनुशिक्षण दिई क्रियाशिल गराउने । ४. खानेपानी तथा सरसफाई क्षेत्रको जिम्मेवारी लिएका कर्मचारी, समन्वय समिति तथा सामाजिक विकास समितिका बिचमा समन्वय वैठक र वार्षिक रुपमा क्षमता विकास कार्यक्रम गर्ने । ५. नगर आफैं र विभिन्न निकायको सहयोगमा सञ्चालित आय आर्जनका कार्यक्रमबाट नगरका लागि आवश्यक पर्ने खानेपानी, सरसफाई, सिंचाई र विद्युत सेवा व्यवस्थापनका लागि प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनलाई समेट्ने ।	खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता प्रवर्द्धनका कार्यलाई एउटै एकाई मार्फत कार्यान्वयन र सुपरिवेक्षण हुने व्यवस्था गर्ने र खानेपानी तथा सरसफाई इकाईको न्यूनतम जिम्मेवारी र कार्यसम्पादन सुचक निर्धारण गर्ने । २. नगरको सार्वजनिक निर्माण इकाई र अन्य सम्वन्धित प्रशासनिक इकाई विचको समन्वय व्यवस्थित गर्ने । ३. खानेपानी तथा सरसफाई इकाईलाई नगर स्तरीय खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता समन्वय समितिको सचिवालयको रुपमा समेत विकास गर्ने । ४. खानेपानी, सरसफाई तथा सिंचाईका कार्यक्रम हेर्ने जिम्मेवारी तोकिएका प्राविधिक तथा प्रशासनिक जनशक्तिको क्षमता विकासका आन्तरिक र बाह्य कार्यक्रम तय गरी वार्षिक रुपमा कार्यान्वयन गर्ने । ६. खानेपानी उपभोक्ता समिति स्तरमा पानी सुद्धिकरणका उपकरण र सीपयुक्त जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने । त्यसका लागि सम्वन्धित उपभोक्ता समितिसँग समन्वय गर्ने । ७. सरसफाई केन्द्र र दिशाजन्य लेदो प्रशोधन केन्द्रका लागि न्यूनतम जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।	महाशाखाको अंगको रुपमा विकास गर्ने । ३. नगर, वडा र क्लस्टर वा विभिन्न सेवा केन्द्र स्तरका जनशक्तिको कार्यसम्पादन मापन तथा क्षमता विकासका कार्यलाई संस्थागत गरी नियमित रुपमा कार्यान्वयन गर्ने । ४. क्षमता विकास कार्यक्रमलाई परिमार्जन सहित निरन्तरता र विस्तार गर्ने । ६. वडा स्तरमा खानेपानी तथा सरसफाई हेर्ने न्यूनतम कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्ने ।

सार्वजनिक निर्माणको परिणामात्मक लक्ष्य

विषय	आधार बर्ष	२०७८/७९	२०८३/८४	२०९५/९६
धारा पाइपको पहुँच पुगेको परिवार (%)	५६.४३	७०	९०	१००
घरधुरीमा धारा जडान भएको परिवार (%)	५६.४३	६५	९०	१००
व्यवस्थित सेप्टीक ट्यांक सहितको शौचालय भएको परिवार (%)	६१.६४	७०	९०	१००
शौचालयको फाहोर व्यवस्थापनका लागि ढल वा दिशाजन्य फाहोर व्यवस्थापन सेवाको पहुँचमा रहेको परिवार (%)			४०	९५
सार्वजनिक शौचालय संख्या	२	३	७	१२
ठोस फाहोर व्यवस्थापन सेवाको पहुँचमा रहेका परिवार (%)			४०	१००
नगर मापदण्ड अनुसार शुरक्षित र पर्याप्त पानीको पहुँचमा रहेको जनसंख्या (%)	५६.४३	६५	८०	१००
सार्वजनिक पुस्तकालयको पहुँचमा भएको जनसंख्या (%)			५०	८०
आफ्ना वडा कार्यालय भवन	२ (वडा नं २ र ४)	५	१०	
मेवाइल डाटा वाहेकको इन्टरनेट सेवा प्रयोग कर्ता परिवार (प्रतिशत)	४४.९०	५०	७५	१००

५.५.वन, वातावरण र विपद् व्यवस्थापन

यो खण्डमा दमक नगरपालिकाको प्राकृतिक स्रोत, वातावरण, विपद् तथा आपतालिन व्यवस्थापन नीति तथा प्राथमिकता समेटिएको छ । वन लगायत स्थानीय प्राकृतिक स्रोतको उपलब्धता र उपयोग एवं नगरको शान्ति शुरक्षा लगायत सबै किसिमका प्रकोप, विपद् तथा आपतकालिन प्रतिकार्यमा नगरको भूमिकालाई पनि यो क्षेत्रमा समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

५.५.१ .प्राकृतिक स्रोत र वातावरण

क.प्राकृतिक स्रोत

दमक नगरपालिकाको उत्तरी भागमा हिमालको हावाको प्रभावले केही शितल हुने र दक्षिणी भाग भित्री मधेशसँग जोडिएको र बेशी भाग भएकोले चैत्रदेखि जेठसम्म गर्मी हुने गर्दछ । यहाँ उष्ण र समशितोष्ण हावापानी पाइन्छ । चैत्र महिनादेखि असोजको अन्त्यसम्म गर्मी हुन्छ । कार्तिक, मंसिर र फागुनमा यहाँको हावापानी समशितोष्ण हुन्छ भने मंसिर अन्त्यदेखि माघसम्म शितलहर नै लाग्ने गर्दछ । जेष्ठको अन्त्यदेखि आश्विनको शुरुसम्म मनसुनी वायुका कारण प्रशस्त वर्षा हुने गर्छ । यहाँको औषत तापक्रम समान्यतया: अधिकतम ३५ डिग्री सेल्सियस सम्म पुग्छ भने औषत न्यूनतम १६ डिग्री सेल्सियस सम्म पुग्न जान्छ। दमक नगरपालिकाको प्राकृतिक सुन्दरता, नदीहरू र धार्मिक स्थलहरूको रमणीयतामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको आकर्षण हुने गर्दछ । दमक नगरपालिकामा रहेको साँस्कृतिक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यता पर्यटकीय आकर्षण हो । नगरमा प्रशस्त खोलानालाहरू रहेका छन् । नगरपालिका भएर बग्ने खोलाहरूमा रतुवा खोला, मावा, बेतनी आदि प्रमुख खोलाहरू हुन् र यी खोलाहरूमा विशेषत ढुङ्गा, गिट्टी बालुवा आदि रहेको छ । नगरमा विभिन्न पार्कहरू जस्तै बिज्ञान तथा फन पार्क, शहिद वन बाटिका, रोज पार्क, चन्द्रमा बाल बाटिका, पाथीभरा पार्क समेत रहेका छन् ।

यस नगरपालिकामा उष्ण (Tropical) देखि समशीतोष्ण (Temperate Climate) मा हुने वन्यजस्तु तथा वनस्पतिहरू पाइएका छन् । यस नगरपालिकामा उष्ण तथा समशितोष्ण प्रदेशीय जलवायु भएको कारण यस क्षेत्रमा वनस्पतिका प्रजातिहरू एवं जीवजन्तुमा विविधता पाइन्छ । दमक नगरपालिकामा प्रमुख वनस्पतिका प्रजातिहरूमा मसला, मलेसियन साल, कदम, सिसौ, सिरिस आदि पाइन्छन् । यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा धामन, तिरिच, घोरगराईच, हरियो काना, सुगा सर्प, पानी सर्प, डोम जातका सर्प, गोहोरा, सुन गोहोरो, आदि पाइन्छन् भने विभिन्न प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरू पनि पाइन्छन्। यस नगरपालिकामा हम्से दुम्से, रमा सामुदायिक सेवा तथा प्रकोप व्यवस्थापन समिति र हिमालय गरी जम्मा ३ वटा सामुदायिक वनहरू वन उपभोक्ता समुहहरूलाई हस्तान्तरण गरिएको छ । हस्तान्तरित सामुदायिक वनले यस नगरपालिकामा ६७७ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेको छ । जसबाट ५००० भन्दा बढी घरधुरी प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित छन् । यसै गरी नगरमा केही नीजि वनहरू पनि रहेका छन् ।

नगरपालिकामा विद्युत, सौर्य उर्जा, दाउरा, एल.पि.ग्याँसहरू उर्जाको रुपमा प्रयोग गर्ने गरेको छ । नगरपालिकाको कुल घरपरिवार मध्ये १८,५३३ अर्थात ८२.५८ प्रतिशतले एल.पी. ग्याँस ३,१६९ अर्थात १४.१२ प्रतिशतले काठदाउरा, ७०१ अर्थात ३.१२ प्रतिशतले गोबर ग्याँसको प्रयोग गर्दछन् । नगरपालिका क्षेत्र भित्र जम्मा २०८ वटा सौर्य बत्ती जडान समेत भएको छ ।

यसरी नगरमा जडिबुटीको सम्भावना प्रचुर मात्रामा भएतापनि आवश्यकता अनुरुप जडिबुटीको पहिचान भएको छैन । साथै नगरपालिकाको हावापानीले जीवजन्तु र वनस्पतिहरूलाई संरक्षित गर्न सकिने खालका बासस्थान उपलब्ध गराइएको भएतापनि यहाँको वनक्षेत्र अतिक्रमण र वन फडाँनीको चपेटामा पर्न गएको छ। प्राकृतिक स्रोतहरूको उचित संरक्षण नभएको कारण लुकिछिपि रुपमा वंदेल, मृग, घोरल, दुम्सी लगायतका वन्यजन्तुहरूको चोरी सिकारी हुने गरेको तथा भएका प्राकृतिक स्रोत समेत लोप हुने सम्भावना बढी भएको छ । त्यस्तै गरी पानीका मुहानहरू सुक्दै गएको अवस्था रहेको छ ।

यसरी नगरमा प्राकृतिक सम्पदाहरू प्रशस्त रहेतापनि यसको संरक्षणको अभावले गर्दा प्राकृतिक स्रोतहरू नाश हुँदै गइरहेको छ । तसर्थ प्राकृतिक स्रोतहरू जस्तै वनजंगल, जैविक विविधता तथा जलाधारहरूको दिगो व्यवस्थापन मार्फत आय र रोजगारी वृद्धि गरी नगरको समृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने उद्देश्य एवं नीतिहरू विकास गरिने छ ।

उद्देश्य १: वन सम्पदाको उत्पादकत्व र उत्पादन बढाई प्रकृतिमा आधारित पर्यटन व्यवसायको विकास गर्नु ।

नीति क. सामुदायिक वन एवं निजी वनहरूको उत्पादन वृद्धि हुने गरी वनहरूको व्यवस्थापन योजनाहरू निर्माण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ख. व्यवसायिकरण हुन सक्ने जडिबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको सम्भाव्य अध्ययन गरी पकेट क्षेत्र निर्धारण गरी खेति प्रविधिको विकास र विस्तार एवं जडिबुटी प्रशोधन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

नीति ग. गैर काष्ठ वनपैदावर एवं जडिबुटीमा आधारित मझौला तथा ठूला उद्योगको स्थापना गरी नगरमा गैरकाष्ठ वन पैदावरको स्वदेशी उत्पादन र आपुर्ति बढाई आयातलाई प्रतिस्थापना गरिनेछ ।

नीति घ. वन क्षेत्रमा सामुदायिक वन लगायत वन व्यवस्थापन पद्धतिमा लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण रणनीतिलाई विषेश प्राथमिकतामा राखी संस्थागत गरी यसबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण गरिनेछ ।

उद्देश्य २: वन, वनस्पति, वन्यजन्तु तथा जैविक विविधताको एकीकृत रुपमा संरक्षण र व्यवस्थापन गर्नु।

नीति क. वन, जलाधार र जैविक विविधता संरक्षणलाई समेत सम्बोधन हुने गरी दिगो व्यवस्थापन योजना निर्माण र रैथाने तथा संकटासन्न अवस्थामा रहेका प्रजातिको संरक्षण कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख. वन्यजन्तु र तिनको बासस्थान तथा दुर्लभ वनस्पतिको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि जैविक स्रोत संरक्षण अभियानलाई प्राथमिकतामा राखिने छ ।

नीति ग. नर्सरीहरू स्थापना गरिने छ ।

नीति घ. नगरमा रहेका जंगलहरूको दिगो व्यवस्थापनलाई प्रबर्द्धन गरिने साथै वन फँडानी नियन्त्रित गरिने र क्षतिग्रस्त जंगलहरूको पुर्नस्थापना एवं वनक्षेत्र वृद्धि गरिने छ ।

नीति ङ. संरक्षणमैत्री पूर्वाधार विकासको अवधारणालाई आत्मसात गरिनेछ ।

नीति च. प्राकृतिक सम्पदा संरक्षण एवं दिगो व्यवस्थापनमा स्थानीयको संलग्नतालाई विशेष महत्व दिइनेछ ।

उद्देश्य ३: वैकल्पिक उर्जाको विस्तार गरी उर्जा आपुर्ति प्रणालीको विकास र बहुउपयोग प्रवर्द्धन गर्नु ।

नीति क. सौर्य उर्जा, जैविक उर्जा जस्ता वैकल्पिक उर्जाको उपयोग, निकास एवं विस्तार गरिनुका साथै उत्पादित उर्जाको उपयोग बढाउन विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

नीति ख. वैकल्पिक उर्जाको व्यवस्था गरी ग्रामिण महिला एवं बालबालिकाहरूको स्वास्थ्यमा सुधार गरिनेछ ।

नीति ग. कृषि तथा पशुपालन र उद्योगहरूसँग सहकार्यमा सो क्षेत्रबाट उत्पादित जैविक पदार्थ/फोहोरको प्रयोग गरी बायोग्याँस उत्पादन गरिने साथै बायोस्लरीबाट प्राङ्गारिक मल उत्पादन गरिने छ ।

नीति घ. विद्युतिय चुलो ,सुधारिएको चुलो, बायोग्याँस एवं अन्य उर्जामा संलग्न नगरबासीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ भने उर्जामा नवीनतम प्रविधिमा अध्ययन एवं अनुसन्धान गर्न स्थानीयलाई थप उत्साह प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य ४: एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन गर्नु ।

नीति क. नदी प्रणालीको विभिन्न तहको समन्वयमा एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन नीति तथा योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख. नदीजन्य पदार्थहरू जस्तै ढुंगा, गिट्टी, बालुवाको आंकलन गरी निर्दिष्ट क्षेत्रहरूबाट त्यस्ता वस्तुहरूको उत्खनन्, संकलन, प्रशोधन, ओसारपसार र विक्री वितरणलाई व्यवस्थित/वातावरणमैत्री र प्रभावकारी बनाइनेछ ।

नीति ग. नदीजन्य पदार्थहरू जस्तै ढुंगा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन् प्रक्रियालाई अनिवार्य रुपमा प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसारको परिमाणमा मात्र उत्खनन् गर्नका लागि प्रतिवेदन प्रमाणिकरण प्रक्रियालाई पारदर्शी बनाई एवं पर्यावरणीय प्रभावको समिक्षा गरिनुका साथै नियमित अनुगमन गरिनेछ ।

नीति घ. नगरमा भएका पानीको मुहानहरूको खोजी गरी यसको संरक्षणका लागि स्थानीयहरूलाई प्रोत्साहन एवं व्यवस्थापन गरिनेछ ।

नीति ङ नदी, खोला एवं पोखरीहरूको नियमित सरसफाई गरिनेछ साथै यसको सरसफाई र रेखदेखको जिम्मा सम्बन्धित समुदायलाई दिइनेछ ।

ख. वातावरण

हरित र स्वच्छ नगरको सोच लिएको दमक नगरपालिका फोहोरमैला व्यवस्थापन, ढलनिकाश, वायु, ध्वनी प्रदुषण जस्ता समस्यासँग जुधिरहेको छ । यस नगरपालिकामा रहेका २२,४४२ घरधुरीहरूमध्ये धारा/पाइप मार्फत आपूर्ति गरिएको पानी पिउने घरधुरिको सङ्ख्या १२,६६५ अर्थात् ५६.४३ प्रतिशत, दोस्रोमा भने ट्युबवेल वा हातेपम्पका धारा/पाइपबाट पानी पिउने परिवारको सङ्ख्या ९,७४८ अर्थात् ४३.४४ प्रतिशत रहेका छन् । अन्य श्रोत प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या नगन्य रहेको छ । यस तथ्याङ्कले धारा /पाइप र ट्युबवेल वा हातेपम्प प्रयोग गर्ने घरधुरी अत्यधिक भएको देखिन्छ । नगरपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरू मध्ये ५७.७२ प्रतिशत घरधुरीले साधारण चर्पी, ३८.८५ प्रतिशतले फ्लस सहितको सेप्टीक ट्याङ्क भएको चर्पी र १.६७ प्रतिशतले सामुदायिक चर्पीको प्रयोग गरेको र १.७६ प्रतिशतले भने चर्पीको प्रयोग नगरेको पाइएको छ । त्यस्तै गरी नगरको वडा नं. ६ दमक मोडमा एउटा सार्वजनिक शौचालय रहेको छ ।

व्यवस्थित ढल निकास वा दिशाजन्य लेदो ब्यवस्थापनको प्रबन्ध नभएको यस नगरपालिकामा आवश्यक आधारभूत सार्वजनिक भौतिक पूर्वाधारको विद्यमान अवस्थालाई हेर्दा ढल जस्तो सामुदायिक सरसफाई, स्वास्थ्य तथा व्यक्तिगत र पारिवारिक स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषय व्यवस्थापनको स्थीतिमा सुधार आवश्यक छ ।

२०७५ को तथ्यांक अनुसार नगरपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरू मध्ये १३,१३६ अर्थात् ५९.३४ प्रतिशतले घरमा उत्पादन भएको फोहोर घरको कम्पाउन्ड भित्र बाल्ने गरेको, ५,८१९ अर्थात् २५.९३ प्रतिशतले फोहोर घरमै लिन आउने गरेको, २,११८ अर्थात् ९.४४ प्रतिशतले फोहोर घरको कम्पाउन्ड भित्र गाड्ने/थुपार्ने, ४९८ अर्थात् २.२२ प्रतिशतले फोहोर नदी वा खोल्सामा फाल्ने गरेको, ४४८ अर्थात् २ प्रतिशतले फोहोर थुपार्ने ठाउँमा/क्यानमा, २०१ अर्थात् ०.९ प्रतिशतले फोहोरवाट कम्पोष्ट मल बनाउने, ३३ अर्थात् ०.१५ प्रतिशतले फोहोर सडक वा सार्वजनिक स्थलमा फाल्ने गरेको छ । नगरमा ट्याक्टर, ट्रिपर र परिमार्जन गरेका बाईकका कारण ध्वनी प्रदुषण हुने गरेको छ । त्यस्तै प्लाष्टिक जन्य वस्तु जलाउँदा, तरकारीमा प्रयोग हुने विषादी, कच्ची सडकको कारण वायुप्रदुषण हुने गरेको छ । तसर्थ पूर्वाधार विकास र वातावरण बीचको असन्तुलन, एकीकृत र योजनावद्ध विकासको अभाव, मापदण्ड एवं नीति निर्देशन र वातावरण सम्बन्धि जनचेतनाको कमीका कारण नगरपालिकामा वातावरणीय प्रदुषण बढ्दै गईरहेको छ ।

यी विविध पक्षहरूलाई मध्यनजर राख्दै, दमक नगरपालिकाले वातावरण संरक्षण एवं प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन उद्देश्यहरू तथा नीतिहरू अवलम्बन गर्दै छ । वातावरण संरक्षणलाई टेवा पुऱ्याउन ध्वनी, जल, जमिन र वायुसँग सम्बन्धित प्रदुषण रोकथाम र नियन्त्रणका साथै स्वच्छ र हरित नगरको दीर्घकालिन लक्ष्य हाँसिल गर्न निम्न उद्देश्य एवं नीतिहरू तयार गरिएको छ ।

उद्देश्य १: प्रदुषण रहित स्वस्थ/स्वच्छ जल सम्पदाहरू जगेर्ना गरी दिगो व्यवस्थापन गर्नु ।

नीति क. पानीको गुणस्तर र फोहोर पानी बिसर्जनलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यक कानुनी प्रवन्ध गरिनेछ ।

नीति ख. नगरमा रहेका उद्योग एवं अन्य व्यवसायबाट/घरपरिवारबाट निष्काशन हुने फोहोर (ठोस तथा तरल) जलस्रोतमा मिसाउने कार्यलाई निरुत्साहित बनाउँन आवश्यक दण्ड सजाय सहितको निर्देशिकाहरू विकास गरिनेछ ।

नीति ग. नगरमा रहेका नदी, खोला, जलाधार, पोखरीहरूको भौगर्भिक सुचना प्रणाली (GIS) को माध्यमद्धारा नक्शाकंन तयार गरिने छ ।

नीति घ. जलस्रोत विकास र व्यवस्थापन समग्रमा, व्यवस्थित ढंगले, एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन (integrated water resource management) को आधारमा विकास गरिने छ ।

नीति ङ. जलाधार संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न सार्वजनिक र नीजि जग्गामा जल पुनर्भरण water recharge का विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

नीति च. जलसम्पदाहरूको दिगो संरक्षणमा समुदायको सहभागितालाई बढावा दिइने तथा संस्थागत क्षमता र समन्वय वृद्धि गरिने छ ।

नीति छ. जलस्रोतको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नका लागि स्थानीयको सक्रिय सहभागितालाई महत्व दिइनेछ ।

उद्देश्य २: : ध्वनी, माटो र वायु प्रदुषण तहको स्थानीय मापदण्ड तयार गरी सबै प्रकारका प्रदुषणको रोकथाम र नियन्त्रण गर्नु।

नीति क. जमिन, ध्वनी, वायु प्रदुषण रोकथाम सम्बन्धि अर्न्तराष्ट्रिय एवं राष्ट्रिय मापदण्ड अनुकुल कार्यविधि एवं निर्देशिकाहरू तयार गरी कार्यान्वयनका साथै सो को नियमित अनुगमन पनि गरिनेछ ।

नीति ख. पूर्वाधार विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम गर्न आवश्यक कानुन र संरचना निर्माण गरी वातावरणीय प्रभाव मूल्याकंन र न्यूनिकरणलाई पूर्वाधार विकासको अभिन्न अंग बनाइनेछ ।

नीति ग. बजार, औद्योगिक क्षेत्र र अन्य जोखिममा रहेका क्षेत्रहरूको वायु गुणस्तरको एकीकृत नक्शांकन, वायु प्रदुषण मापन क्षमता यकिन र पूर्वानुमान गरी उत्सर्जनका गतिविधिमा नियन्त्रण गरिने छ ।

नीति घ. औद्योगिक क्षेत्रहरूमा प्रदुषण नियन्त्रण प्रणाली स्थापना गरिने छ ।

नीति ङ. उद्योग एवं अन्य व्यवसायहरूबाट निष्काशन हुने प्रदुषणयुक्त धुँवाधुलो पानीलाई व्यवस्थित गर्न वातावरणमैत्री प्रविधि कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।

नीति च. उद्योगहरू स्थापनाका लागि औद्योगिक क्षेत्रबाट कुनै पनि वातावरणीय प्रदुषण नगरिने वा प्रदुषण मापदण्डभित्र निश्कापन गर्नका लागि अनिवार्य रुपले सो सम्बन्धी प्रदुषण नियन्त्रण तथा न्यूनिकरण प्रमाणपत्र लिनुपर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

नीति छ. कृषिफार्म, उद्योग र अन्य व्यवसायहरूमा प्रयोग गरिने विषादी एवं उक्त स्थानहरूबाट निष्कासन हुने रसायन, ग्याँसहरूको निरुत्साहित गरिने तथा विकल्पको खोजी गरिनेछ ।

नीति ज. ध्वनी प्रदुषण हुने गरी कोलाहल मच्चाउनु र अत्यधिक पुराना सवारी साधनहरू चलाउन प्रतिबन्धका साथै यसरी चलाएमा ऐन बमोजिम दण्ड जरिवाना समेतको व्यवस्था गरिनेछ ।

नीति झ. सबै किसिमका पुर्वाधार निर्माण कार्यहरूलाई वातावरणमैत्री बनाइनेछ ।

नीति ञ. विषादी प्रयोग न्यूनिकरणका लागि विषादी परिक्षण प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ र प्राङ्गारिक मल प्रयोग गरी अर्गानिक खेती गर्ने किसानलाई प्रोत्साहन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति ट. माटो, जमिन, पानी, ध्वनी, वायु प्रदुषण मापन, परिक्षण एवं अध्ययन अनुसन्धानका लागि नगरमा वातावरण परिक्षण प्रयोगशाला निर्माण गरिने छ ।

नीति ठ. वातावरणीय प्रदुषण नियन्त्रणका लागि नगरमा स्थानीय, उद्योग व्यवसायी, कृषक लगायत अन्य सरोकारवालाहरूलाई जनचेतना जगाउने कार्यक्रमहरू गरिने छ ।

नीति ड. प्रदुषण बढाउने उद्योग, संस्थान वा व्यक्तिलाई सो सम्बन्धि सचेत गराउन र सोबाट पर्न जाने हानी नोक्सानीको क्षतिपुर्ति गराउन पहल गरिनेछ ।

नीति ढ औद्योगिक प्रदुषण न्यूनिकरण तथा नियन्त्रण सम्बन्धी छुट्टै कार्यविधि निर्माण गरि कार्यान्वयन गरिनेछ।

उद्देश्य ३: नगरमा वर्षातको पानी एवं दिशाजन्य लेदो व्यवस्थापनका लागि एक विस्तृत ढल निकाश प्रणाली स्थापना गर्नु ।

नीति क. सेप्टिक ट्याङ्क घरघरमा स्थापना गर्न उपयुक्त मापदण्ड बनाई शौचालय निर्माणलाई घर निर्माणको अनुमति प्रक्रियामा अन्तरनिहित गरिनेछ ।

नीति ख. वर्षातको पानी व्यवस्थापनका लागि बस्तीहरूमा ढल निकाश प्रणालीको विस्तार गरिने छ र बस्तीबाट अप्रशोधित ढल खुल्ला निष्काशन गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गरिने छ ।

नीति ग. उचित ढल निकाशको व्यवस्था नभएका र सेप्टिक ट्याङक एवं फोहोर पानी निष्काशनको समस्या भएका स्थानहरूको पहिचान गरी ढल पूर्वाधार सहितको शहरी विकास गुरुयोजना तयार गरिने छ ।

नीति घ. दिशाजन्य फोहोर ब्यवस्थापनका ढल लगायतका सार्वजनिक पुर्वाधारको नियमित मर्मत तथा सञ्चालन खर्च स्थानीय तह एवं लाभग्राही समुहको लागत सहभागितामा व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ङ घर संरचनाको छानाबाट झरेको पानीलाई जमिनमुनी लाने प्रकृया (Rain water harvesting) कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

उद्देश्य ४: वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्नु

नीति क. पानी तथा सरसफाई सँग सम्बन्धित नीति नियम, मापदण्ड निर्देशिका तर्जुमा तथा समयानुकुल परिमार्जन गरिने छ ।

नीति ख. आधारभुत खानेपानी तथा सरसफाईबाट वञ्चित रहेका क्षेत्रमा खानेपानी तथा सरसफाई सेवा पुऱ्याउने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिई सञ्चालन गरिने छ ।

नीति ग. सरसफाई लगायत पानीको भण्डारण तथा शुद्धिकरण सम्बन्धि चेतना अभिवृद्धि एवं तालिमहरू सञ्चालनका लागि राष्ट्रिय, अर्न्तराष्ट्रिय, सामुदायिक एवं अन्य सरोकारवालाहरू सगँ समन्वय गरिने छ ।

नीति घ. स्थानीयको सरसफाई अभियान, वृक्षारोपण/हरियाली प्रवर्दन र पोखरी संरक्षणका गतिविधिहरूमा सक्रिय सहभागितालाई प्रोत्साहन गरिने छ ।

नीति ङ. फोहोर पानी संकलन गर्ने प्रणालीको निर्माण र प्रशोधन केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

नीति च. नगरका प्रत्येक वडामा रहेका महिला,बालबालिका, अपाङ्गता भएका र ज्येष्ठ नागरिक मैत्री सहित वातावरणमैत्री शौचालयको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति छ. दमक नगरपालिका खुल्ला दिसामुक्त घोषणा भइसकेकोले नियमित अनुगमन र अध्यावधिक गरी पूर्ण सरसफाईयुक्त नगरको रुपमा विकास गरी पर्यटन व्यवसायलाई टेवा पुऱ्याइने छ ।

उद्देश्य ५: फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि स्थानीय लगायत निजी क्षेत्रको सहभागिता सहित नवीन प्रविधिको अवलम्बन गर्नु ।

नीति क. फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि स्पष्ट नीति, मापदण्ड एवं कार्यविधि, निर्देशनहरू तर्जुमा गरिने छ ।

नीति ख. कुहिने, नकुहिने, हानिकारक, अस्पतालजन्य र अन्य फोहोरहरूको संकलन एवं व्यवस्थापन सम्बन्धी छुट्टै कार्यविधि निर्माण गरि कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति ग फोहोरमैला व्यवस्थापनका अध्यादेशमा पुनःचक्रण गर्न सकिने तथा पुनचक्रण गर्ने नसकिने वस्तुहरू वर्गिकरण गरिएको हुनुपर्नेछ ।

नीति घ. तोकिएको मापदण्ड बाहेकका प्लाष्टिक उत्पादन र प्रयोगमा प्रतिबन्ध र प्लाष्टिकजन्य पदार्थको पुनःप्रयोगको नीति अवलम्बन गरिने छ ।

नीति ङ. नदिको स्वच्छता कायम राख्न नदी एवं अन्य जलस्रोतमा फोहोरमैला मिसाउने कार्य नियन्त्रण गरिने छ ।

नीति च. संकलन भएका फोहोरहरूको लागि आवश्यक स्थानान्तरण स्टेशन transfer station हरू एवं resource recovery center एवं ल्याण्डफिल्ड साइटको व्यवस्था गरिने छ ।

नीति छ. ल्याण्डफिल्ड साइट तथा स्थानान्तरण स्टेशनहरू छनौट गर्दा अर्न्तराष्ट्रिय एवं राष्ट्रिय नीति एवं मापदण्ड अनुरुप निर्माण एवं सञ्चालन गरिने छ ।

नीति ज. नगरमा उत्पादित पुनःचक्रिय योग्य फोहोरहरू सदुपयोग गर्ने उद्योगहरू स्थापना गरिने छ ।

नीति झ. वातावरणमैत्री कार्ययोजना तयार गरी जैविक उर्जा, प्राङगारिक मल उत्पादन जस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गरिने छ ।

नीति ञ. नगरक्षेत्रबाट निष्काशित फोहोरहरूमध्ये ६० प्रतिशत कुहिने फोहोरहरू कम्पोष्ट मल अथवा बायोग्याँस निर्माण गरिनेछ भने ३० प्रतिशत नकुहिने फोहोर पुनःचक्रणमा प्रयोग गरिन्छ र बाँकी अत्यन्त न्यून (करिब १० प्रतिशत) फोहोरहरू मात्र ल्याण्डफिल्डमा जाने अवधारणालाई आत्मसात गरिनेछ ।

नीति ट. फोहोर प्रशोधन केन्द्र, फोहोर संकलन केन्द्र एवं फोहोरमैलामा काम गर्ने कामदारहरूको स्वास्थ्य सुरक्षाको ख्याल गरिनेछ । व्यवसायिक स्वास्थ्य सुरक्षा Occupational health safety plan योजना तयार गरिनेछ र सो अनुरुप कामदारहरूलाई व्यक्तिगत सुरक्षाका उपकरण Personal Protective Equipment (PPE) प्रदान एवं स्वास्थ्य परिक्षण पनि गरिनेछ ।

नीति ठ. कम प्रयोग, पुनःप्रयोग तथा पुनःचक्रणका जनचेतना कार्यक्रमहरू समुदाय तथा विद्यालयहरूमा सञ्चालन गरिने छ ।

उद्देश्य ६. शहरको हरियाली विकास गर्नु ।

नीति क. सडक पेटीमा बृक्षारोपण गर्ने वातावरण तयार गरिनेछ ।

नीति ख. नगरमा कौशी खेती र पुष्प बाटिका निर्माणमा प्रोत्साहन गरिनेछ ।

नीति ग. एक घर २ बिरुवा र एक सटर २ डष्टविन अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.५.१ : प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण

क. नेपालको संविधानको अनुसुची ८ मा स्थानीय तहको अधिकार अन्तर्गत स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण, संरक्षण र जैविक विविधता सम्बन्धि अधिकार समेटेकोले स्थानीय तहको वातावरण संरक्षण संस्थागत नेतृत्व लिने अधिकार नगरपालिकाको हो । त्यसैले जैविक विविधता र वातावरण संरक्षण कार्यलाई निर्देशित र व्यवस्थित गर्ने, नीतिगत र कानुनी प्रवन्ध गर्ने नगरको प्राथमिकिताका कार्यहरू हुन् । यसका साथै दिगो व्यवस्थापनको लक्ष्य १५ मा समेत जैविक विविधता संरक्षण, वन व्यवस्थापन र यस विरुद्धका कार्यको नियन्त्रणलाई समेटिएको छ । दिगो विकास लक्ष्य १४ अनुसार सन् २०३० सम्ममा समुदाय घना वनले ढाकेको क्षेत्र २९ बाट ३५.५ प्रतिशत, संरक्षित वन ३५ बाट ४५ प्रतिशत, संरक्षित क्षेत्र २३.२३ बाट २५ प्रतिशत, झाडी बुट्यान क्षेत्र १०.६ बाट ५ प्रतिशतमा पुऱ्याउने सुचकहरू निर्धारण गरिएको छ । तर विभिन्न कारणले प्रजातिहरूको बासस्थान विनास, वन विनास, प्रदुषण, प्राकृतिक स्रोतको दोहन, तापमान वृद्धि र जलवायु परिवर्तन, अतिक्रमणले जैविक विविधतता माथि प्रतिकुल असर परिरहेको छ । तसर्थ सो लक्ष्यलाई समेत मध्यनजर गरी वातावरण संरक्षणका दृष्टिले अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिने प्राकृतिक सम्पदा, दुर्लभ वन्यजन्तु, वनस्पति तथा जैविक विविधतायुक्त स्थलहरूको संरक्षण गरी वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न कानुनको निर्माण एवं समिक्षा र समयानुसार परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण ऐन एवं नियमावली निर्माण गर्ने ।	१. वातावरण संरक्षण ऐन एवं नियमावलीको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	१. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा प्राथमिकता प्राप्त आयोजना र वातावरणमा प्रभाव पार्ने अन्य आयोजनाहरू व्यवस्थित गर्न वातावरण व्यवस्थापनको समग्र पक्ष समेट्ने गरी कानुन, मापदण्ड तर्जुमा तथा संशोधन गरी कार्यान्वयनका लागि समन्वय गर्ने ।

२. वातावरण संरक्षण कोष (सञ्चालन) कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	२. वातावरण व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण सृजना गर्दै प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रभावकारी प्रयोगको माध्यमले दिगो लक्ष्य हाँसिल गर्न आवश्यक सहकार्यका साथै कोषको विवेकशील प्रयोग गर्ने ।	२.विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग सह कार्य गरी हरित दमकका लागि वातावरण संरक्षण कोषको मुलधन वृद्धि गर्ने ।

ख. नगरका रतुवा र मावा खोलाहरूमा विशेषत ढुङ्गा, गिट्टी बालुवा आदि रहेका छन् तर मावा र रतुवा खोलाबाट अनियमित गिट्टी बालुवा उत्खनन् भइरहेको छ । यसरी अव्यवस्थित तरिकाले यस्ता प्राकृतिक पदार्थहरूको उत्खननले वातावरणीय पारिस्थितिक प्रणालीमा ह्रास हुनुका साथै वातावरणीय प्रदुषण समेत बढ्दै जाने भएका कारण यस्ता प्राकृतिक श्रोतहरूको समुचित उपयोग र व्यवस्थापन तथा मानव निर्मित संरचनालाई पर्यावरणमैत्री कायम गर्न कानुनको आवश्यता रहेको छ । साथै सरोकालवालाहरूलाई नगरमा भएका स्रोतहरूको दिगो संकलन गर्न प्रेरित गर्दै समय परिवर्तन सँगै नयाँ नीति नियमहरू बनाउनु मध्यकालिन तथा दिर्घकालिन प्राथमिकता हो ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. परियोजना प्रस्तावकले वातावरणमैत्री विकास आयोजना निर्माण गर्न तोकिए बमोजिमका क्षेत्रमा परियोजना प्रस्तावहरूको प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याकंन अनिवार्य गर्न निर्देशिका तयार गर्ने ।	२. नदीजन्य वस्तुहरूको उत्खनन सम्बन्धि बनेका निर्देशिकाको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	३. नदीजन्य वस्तुहरूको उत्खनन सम्बन्धि बनेका निर्देशिकालाई संघिय एवं प्रादेशिक नीतिलाई समेत मध्यनजर गरी सो नीतिहरूसँग तालमेल गराई आवश्यक संशोधन गर्ने ।
२. नदीजन्य वस्तुहरू जस्तै ढुंगा, बालुवा, गिट्टीको आँकलन गरी निर्दिष्ट क्षेत्रहरूबाट त्यस्ता वस्तुहरूको उत्खनन्, संकलन, प्रशोधन, ओसार पसार र विक्री वितरणलाई व्यवस्थित एवं प्रभावकारी बनाउने ।	२. उत्खनन भइरहेका स्थानहरूमा प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभाव मुल्याकंन प्रतिवेदन अनुसार स्रोतहरूको उत्खनन भएको हो वा होइन भनी नियमित अनुगमन गर्ने ।	२. उत्खनन प्रक्रियाले वातावरणीय पारिस्थितिक प्रणालीमा ल्याउन सक्ने ह्रासलाई न्यूनिकरण गर्दै नगरमा प्राकृतिक स्रोतको रुपमा रहेको ढुंगा, बालुवा, गिट्टी जस्ता पदार्थहरूको दिगो सदुपयोग, बिक्रीवितरण एवं निकासी गरी नगरको आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने ।

ग. नगरपालिकामा ३ वटा सामुदायिक वनहरूलाई वन उपभोक्ता समुहमा हस्तान्तरण गरेको छ । सामुदायिक वन सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको निगरानीमा रहेकाले वनको उचित संरक्षण भएको तर प्राकृतिक स्रोतहरूको उचित संरक्षण नभएको कारण लुकिछिपि रुपमा काष्ठ र गैरकाष्ठ पदार्थ, वंदेल, मृग,घोरल, दुम्सी लगायतका वन्यजन्तुहरूको चोरी सिकारी हुने गरेको छ । जीवजन्तु चोरीशिकार तथा अवैध ओसारपसार पनि नगरको समस्या बन्दै गरेकोले सो अन्त्य गर्न तत्काल कारबाहीका लागि कानुनको व्यवस्था गनुपर्दछ ।

नगरमा जडिबुटीहरूको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । वन पैदावार लगायत जडिबुटीको सम्भावना प्रचुर मात्रामा भएतापनि आवश्यकता अनुरुप जडिबुटीको पहिचान नभएको वैज्ञानिक तरिकाबाट वन व्यवस्थापन भएको छैन । तसर्थ यी वस्तुहरूको संरक्षण, उत्पादन तथा निकासी एवं व्यवसायिक खेती विकास सम्बन्धी कुनै पनि नीति नभएकाले सोको स्पष्ट नीति एवं कार्यविधि निर्माण आवश्यक छ । साथै जडिबुटीको उचित संरक्षण, व्यवस्थापन, खेती विकास र प्रशोधन एवं जडिबुटीको संकलन, ओसार-पसार तथा निकासीलाई सरल, सहज, व्यवस्थित, पारदर्शी तथा उत्तरदायी बनाउदै रोजगारयुक्त नगर बनाउन आवश्यक छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. जडिबुटीहरूको संरक्षण, उत्पादन तथा निकासी एवं व्यवसायिक खेती विकास सम्बन्धी स्पष्ट नीति एवं कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	१. जडिबुटीहरूको दिगो संकलन गर्नका लागि नगरमा भएका नीति एवं कार्यविधिहरूमा आवश्यकता अनुरुप संशोधन गर्ने ।	१.समय परिवर्तन सँगै प्राकृतिक स्रोत दिगो संरक्षणमा भएका आविष्कार प्रविधि विकास एवं नवीनतम सोचलाई आत्मसात

		गर्दै नीति निर्माण एवं परिमार्जन तथा संशोधन गर्दै प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
२. जीवजन्तु एवं वनस्पतिको चोरीशिकारी अन्त्य गर्न आवश्यक ऐनको व्यवस्था गर्ने ।	२. वन्यजन्तु चोरी शिकारी न्यूनिकरण गर्न नगरमा रहेका वनजंगलहरूमा घेराबार लगाई संरक्षण गर्ने ।	२. जीवजन्तु चोरीशिकारी अन्त्य गर्न बनेको ऐनको आवश्यता अनुसार संशोधन एवं परिमार्जन गर्ने ।
३. वन कार्यालयको अनुमतिमा नगरमा पाइने जडिबुटीहरूको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने ।	३. वन क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि र जैविक विविधता संरक्षण गर्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति सदस्यहरू समेतको क्षमता र सीप विकास तथा प्रचार प्रसार कार्यका लागि रणनीतिहरू बनाउने र नगरमा जडिबुटी प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्ने र जडिबुटीको बजारीकरण गर्ने ।	३. नगरमा रहेका स्थानीय स्रोतहरूको दिगो संकलन गर्ने उद्देश्यका साथ नगरमा स्थानीय, उद्योग वाणिज्य संघ एवं सरोकारवालाहरू सँग सहकार्य गरी थप ठुला तथा मझौला उद्योगहरू स्थापना गरी पूर्ण रोजगारयुक्त नगर निर्माण गर्ने ।

घ. नगरमा पानीका स्रोतहरू प्रशस्त रहेका छन् र जमिनमुनिका पानीको तह घट्दै गइरहेको अवस्था रहेको छ । पानीका अवस्थाको गहन अध्ययन गरी मुहानहरूको खोजनीति गरी पानीको समुचित उपयोग, संरक्षण, व्यवस्थापन र विकास गर्न एंव पानीको लाभदायक उपयोगहरूको निर्धारण गर्ने, त्यस्तो उपयोगबाट हुने वातावरणीय प्रभाव तथा अन्य हानीकारक प्रभावको रोकथाम गर्ने तथा पानीका मुहानलाई प्रदुषण मुक्त राख्न आवश्यक छ। तसर्थ पानीका मुल एवं ताल तथा पोखरीहरूको संरक्षण गर्नका निम्ति निम्न प्राथमिकताहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. पानीका मुहान एवं स्रोतहरू संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्नका निमित्त नगरमा गठन गरिएका टोल सुधार समितिहरूको प्रमुख जिम्मेवारी रहने गरी कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	१. पानीका मुहान संरक्षणमा बनेको कार्यविधिको आवधिक समिक्षा गर्ने ।	१. पानीका मुहान संरक्षणमा बनेको कार्यविधिको आवधिक समिक्षा गर्दै आवश्यक संशोधन गर्ने ।
२. जमिन सुख्खा हुने जस्ता समस्या भइरहेको सन्दर्भमा नगरमा भएका पोखरीहरूको संरक्षण गर्दै ठाउँ ठाउँमा रिचार्ज पोखरीहरू निर्माण गर्ने ।	२. कम्तीमा एक वडा एक पोखरी निर्माण गर्ने ।	२. आवश्यकता अनुरुप पोखरीहरूको मर्मत गर्दै पोखरी निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिने ।
३. पोखरीहरूको संरक्षणका लागि नगरबासीहरमा सचेतनाका कार्यक्रमहरू गर्ने ।	३. ताल एवं पोखरीहरूको संरक्षणमा नगरबासीहरूलाई बढि प्राथमिकता दिई संरक्षण कार्यमा अघि बढाउने ।	३. पोखरी लयागत पानीका मुहानहरूको सरसफाई एवं संरक्षण कार्यलाई निरन्तरता दिने ।

ङ. फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ सालको ऐन नं. ४ अनुसार फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्न स्थानान्तरण केन्द्र (ट्रान्सफर स्टेशन), ल्याण्डफिल साइट, प्रशोधन स्टेशन), कम्पोष्ट प्लाण्ट, बायो ग्यास प्लाण्ट लगायत फोहोरमैलाको संकलन, अन्तिम विसर्जन तथा प्रशोधनका लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार तथा संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय निकायको हुने व्यवस्था रहेको छ। नगरपालिकामा नगर कार्यपालिकाको मिति २०७४ र २०७५को बैठकबाट पारित फोहोरमैला तथा वातावरण सम्बन्धि विशेष निर्णय भएको जसमा फोहोरहरू वर्गिकरण गर्नुपर्ने, निर्माण सामग्रीहरू डम्पिङ्ग गर्न नपाउने, ठोस फोहोरमैलाहरू नालामा फाल्न नपाउने व्यवस्था रहेको छ । यसका साथै नगरपालिकामा स्थानीय बजार व्यवस्थापन ऐन, २०७४ रहेको जसमा वातावरण र फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि निर्देशनहरू समावेश भएको छ । तर नगरपालिकामा फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि ऐन एवं कार्यप्रणाली निर्माण नभएको अवस्था रहेको छ । यस्तै नगरपालिकामा कृषि तथा पशुपन्छी उत्पादन र व्यवस्थापन ऐन, २०७४ रहेको जसमा पशुपंक्षीको व्यवसायिकरण गर्दा पशुपन्छी पालनबाट निस्कने गोबर वा फोहोर पदार्थको समुचीत व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अपनाउनु पर्ने, वधशालाको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने नीतिहरू समेटिएको छ । तर नगरपालिकामा जथाभावी फोहोरहरू नदी तथा खोलामा अव्यवस्थित ढंगले फाल्ने गरेको, प्लाष्टिकहरू जलाउने गरेको, फोहोरहरूको विसर्जनका लागि व्यवस्थित डम्पिङ साइड नभएको अवस्था रहेको छ ।

नगरपालिकामा २५.९३ प्रतिशत घरपरिवारमा फोहोर घरमै लिन आउने व्यवस्था रहेको छ जुन प्राय बजार क्षेत्रहरू रहेका छन् र अन्य स्थानहरूमा फोहोर संकलन गर्ने व्यवस्था नभएको अवस्था रहेको छ जसलाई चित्र नं **४/५.५.१.** मा पनि देखाइएको छ । नक्शामा नगरका केही वडाहरूका केही घरहरू मात्र घरधुरी फोहोर संकलनको सुविधा पुगेका देखिन्छ भने बाँकी घरहरू यस सेवाको पहुँचमा पुग्न नसकेको अवस्था रहेको छ। नगरपालिका भित्र उत्पादन भएको फोहोरमैलाको संकलन गरी व्यवस्थापन केन्द्रसम्म लैजानका लागि आवश्यक संकलन र ढुवानी गर्ने व्यवस्था नगरपालिकामा भएतापनि नगरपालिकामा निष्कासित फोहोरहरूको स्रोतमै कुहिने र नकुहिने फोहोरमा वर्गिकरण गरी फोहोरहरूको प्रकृति अनुरुप फोहोरहरूको व्यवस्थापन गर्ने चेतना वडाका सबै स्थानीयमा नभएको अवस्था रहेको छ । तसर्थ सडकहरूको स्तरोन्नति संगै फोहोर संकलन साधनहरूको व्यवस्था गरी फोहोर संकलन प्रक्रियालाई गाउँघरमा समेत पुऱ्याई नगरको दुरदृष्टि *औद्योगिक पर्यटकीय हरित नगर स्वच्छ नगर* समेतलाई मध्यनजर गरी आय आर्जन गर्न सकिने अवस्थामा नगरलाई पुऱ्याउन फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि प्रभावकारी कार्यान्वयनको आवश्यकता छ। तसर्थ फोहोर व्यवस्थापन गर्न अल्पकालिन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन सोचको आवश्यकता भएको र विभिन्न वातावरण विज्ञहरू एवं स्थानीयहरू सहितको संयुक्त प्रयासमा फोहोर व्यवस्थापनमा नयाँ प्रविधिको अध्ययन गर्न निम्न प्राथमिकताहरू तय गरिएको छ ।

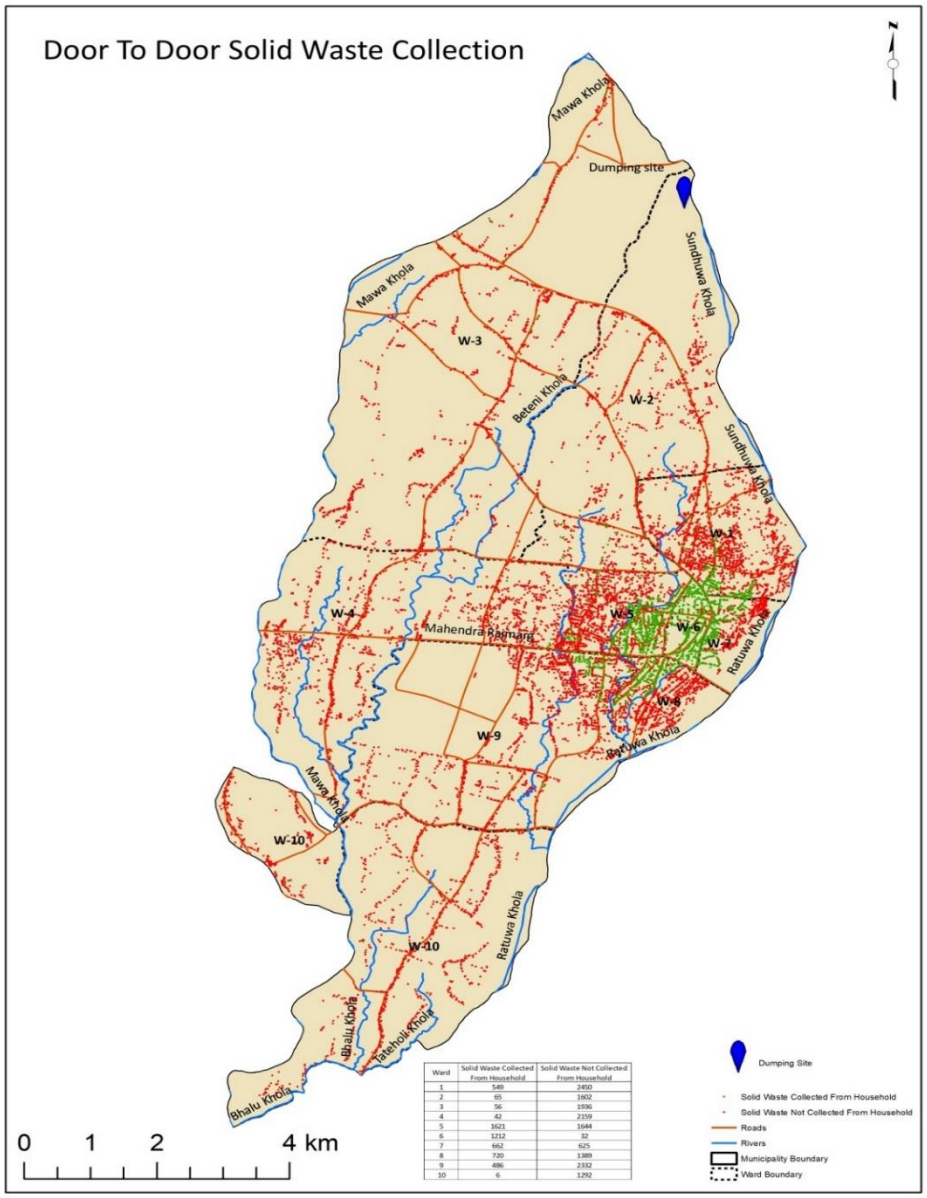

Ward	Solid Waste Collected From Household	Solid Waste Not Collected From Household
1	549	2450
2	65	1602
3	56	1936
4	42	2159
5	1621	1644
6	1212	32
7	662	625
8	720	1389
9	486	2332
10	6	1292

नक्शा १/५.५.१.: घरदैलो माफोहोर संकलन सेवा पाउने घरघुरी

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)

१. प्राविधिक, आर्थिक तथा वातावरणीय रुपमा दिगो फोहोर व्यवस्थापनका लागि समुदायको सक्रिय सहभागिता तथा निजी क्षेत्रसंग साझेदारी (पि.पि.पि मोडल) लाई आत्मसात गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धमा स्पष्ट नीति एवं कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	१. फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि भएका नीति एवं कार्यविधिको आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्ने ।	१. फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि भएका नवीनतम खोजहरूलाई अँगाल्दै फोहोरमैला व्यवस्थापनमा भएका नीतिहरू परिमार्जन एवं संशोधन गर्ने ।
२. फोहोरमैलाको सही ढंगले व्यवस्थापन गर्न सर्वप्रथम फोहोरहरूको परिमाण, प्रकार र व्यवस्थापन बारे विस्तृत जानकारीको लागि फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि आधारभुत अध्ययन (baseline study) गर्ने ।		२. जनसंख्या वृद्धिदर संगै फोहोरहरूको आधारभुत अध्ययन पुनः सञ्चालन गर्ने ।
३. शुन्य फोहोरको अवधारणालाई आत्मसात गरी फोहोरहरू स्रोतमै वर्गिकरण गरेपश्चात मात्र उचित व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियालाई विकास गर्ने ।	३. फोहोरहरू स्रोतमै कुहिने र नकुहिने फोहोरमा छुट्टाछुट्टै वर्गिकरण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिने ।	३. कुहिने र नकुहिने फोहोरहरूमा वर्गिकरण गरिएका फोहोरहरू मात्र घरदैलो फोहोर संकलनकर्ताले लैजाने भएकोले वर्गिकरण प्रक्रियालाई निरन्तरता दिने ।
४. घरदैलो फोहोर संकलन प्रक्रियालाई क्रमशः विस्तार गर्दै सबै वडाहरूमा यसको सुविधा पुऱ्याउन आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने ।	४. घरदैलो (Door-to-door) फोहोर संकलनका लागि पर्याप्त सवारी साधनहरूको व्यवस्था गरी उक्त सुविधा नगरका प्रत्येक घर एवं फोहोर निष्काशन हुने स्थानहरूमा पुऱ्याउने ।	४. घरदैलो फोहोर संकलन प्रक्रियाले नगरका फोहोर निष्काशन गर्ने उद्योग, कलकारखाना, होटल, अस्पताल, बजार क्षेत्र, विद्यालय लगायत अन्यलाई समेत समेटिने गरी फोहोरमैला संकलनमा विकास भएका नवीनतम उपायहरू अपनाई फोहोरहरू संकलन प्रक्रियालाई अझ सरल सहज बनाउने ।
५. बेलडांगी स्थित रिसाइक्लिङ्ग तथा रिकभारी सेन्टरको संरचना तयार गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	५. बढ्दो फोहोरको अनुपातलाई मध्यनजर गरी फोहोर प्रशोधन केन्द्रलाई अन्य स्थानमा विस्तार गरी सञ्चालन गर्ने ।	५. निर्माणाधिन फोहोर, ईलेक्ट्रोनिक्स फोहोर, हानीकारक फोहोर, धातु, सिसा प्लाष्टिक लगायत सबै किसिमका फोहोरहरूको व्यवस्थापन नगर आफैले गर्न सक्ने अवस्थामा पुग्ने ।
६. फोहोरमैला संकलन गरेबापतको रकम स्थानीय एवं फोहोर निष्काशन गर्ने सबैले तिर्नुपर्ने प्रणालीको विकास गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियालाई विस्तार गर्ने ।	६. सेवा शुल्कलाई वैज्ञानिक तथा न्यायोचित बनाउन फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि बिलिङ्ग र राजश्व संकलन प्रणालीहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।	६. फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि राजश्व संकलन प्रक्रियामा सुधार गरी पारदर्शिता र जवाफदेहीताको सुनिश्चितता गर्ने ।
७. पर्यटकीय नगर भएका कारण नगरका मुख्य मुख्य स्थान, बसपार्क, पैदल मार्गहरूमा डस्टविनहरू व्यवस्था गर्ने ।	७. डस्टबिनहरूको व्यवस्था नगरका प्रत्येक मुख्य स्थानहरूमा राख्ने र आगन्तुक एवं यात्रुहरूले फोहोरहरू उक्त डस्टबिनमा मात्र फाल्ने प्रकृतिको विकास गर्ने ।	७. डस्टबिनहरू राखिएका स्थानहरूको अवलोकन गरी आवश्यक स्थानमा डस्टबिनको संख्यामा वृद्धि गरी सफा नगर निर्माण गर्ने ।

८. ल्याण्डफिल्ड साइट सञ्चालनका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने । ९. होटल, पशुपालन, वधशाला, उद्योग, पसल एवं फोहोर निस्कासन गर्ने अन्य स्थानबाट फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापनका निमित्त सोमा संलग्न व्यवसायीहरूलाई नीतिको जानकारी हुने गरी कडा कारबाही सहितको निर्देशिका निर्माण गर्ने ।	८. आवश्यकता भएको खण्डमा राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय मापदण्डहरूलाई अनुशरण गर्दै ल्याण्डफिल्ड साइटको निर्माण कार्यलाई अगाडि बढाउने । ९. नगरमा फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि भएका आदेशहरूको पालना भए नभएको जानकारीका निमित्त नियमित अनुगमन एवं मुल्याकंन गर्ने ।	८. छनौट गरिएका ल्याण्डफिल्ड साइटको अवधि खयाल राखी, भविष्यको लागि वैकल्पिक साइटहरू रोजेर अधिकरणमा ल्याउने । ९. फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि हुने अनुगमन प्रक्रियालाई निरन्तरता दिने ।

च. नेपाल सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ को उपदफा (३) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७३ बमोजिम दर्ता भई सञ्चालनमा रहेको उद्योगहरूलाई खुल्ला रुपमा फोहोर जलाउन प्रतिबन्ध लगाईएको भएतापनि नगरमा औद्योगिक फोहोरहरू जलाउने गरेका छन् । नगरमा प्लाष्टिकको प्रयोग अत्यधिक मात्रामा भएको र सस्तो, सजिलो र बलियो हुने भएकाले यसको प्रयोग अझै बढ्दै गएको छ नगरपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरू मध्ये १३,१३६ अर्थात् ५९.३४ प्रतिशतले घरमा उत्पादन भएको फोहोर घरको कम्पाउन्डभित्र बाल्ने गरेको छ । जसले गर्दा प्लाष्टिकजन्य फोहोरहरूबाट हुने नकरात्मक असरहरू जस्तै फालिएका प्लाष्टिकहरू सेवन गरेर पशुहरूको मृत्यु हुने, प्लाष्टिकले ढल नालीहरू, सिचाईका कुलोहरू थुनिने साथै खोलानालाहरू फोहोर हुने, नगरको शोभा घट्ने जस्ता प्रभावहरू हुनुका साथै प्लाष्टिकहरू बाल्दा निस्कने हानीकारक ग्याँसहरूले मानवमा प्राणघातक रोगहरू लाग्न सक्न सक्दछ तसर्थ सो समस्याहरू हटाउन एवं प्लाष्टिकको वैकल्पिक व्यवस्थापन र निषेधात्मक कार्यक्रम ल्याउन तथा शुन्य फोहोर अवधारणामा गई भएका फोहोरहरूलाई आधुनिक प्रविधि प्रयोग गरी श्रोतको रुपमा उपयोग गर्न नगरपालिकामा प्लाष्टिक व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्ययोजनाहरूको आवश्यकता छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. प्लाष्टिकको प्रयोग बढ्दै गएको सन्दर्भमा प्लाष्टिकलाई व्यवस्थापन गर्न, तोकिएको मापदण्ड बाहेकका प्लाष्टिक उत्पादन र प्रयोगमा प्रतिबन्ध र पुनःचक्रण विधि एवं प्लाष्टिकजन्य पदार्थको पुनःप्रयोगको नीति अबलम्बन गर्ने ।	१. पुनःप्रयोग, पुनःचक्रण, कम प्रयोग (3R' concept) लाई अवलम्बन गर्दै अधिकतम सदुपयोग गरी नगरमा अत्यन्तै थोरै फोहोरहरू मात्र विसर्जन गर्ने प्रणाली तयार गर्ने ।	१. पुनःचक्रण गर्न सकिने फोहोरहरूलाई व्यवस्थापन गर्न सो सम्बन्धित उद्योगहरू पहिचान गरी स्थापना गर्ने ।
२. वातावरणमैत्री झोला प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनको निमित्त नगरका महिलाहरूको सक्रिय भूमिकामा वातावरणमैत्री झोला उत्पादन सम्बन्धि आवश्यक परामर्श एवं तालिमहरूको व्यवस्था गर्ने ।	२. वातावरणमैत्री झोला निर्माण एवं प्रयोगलाई निरन्तरता दिने ।	२. प्लाष्टिकको मात्रा बढेसंगै प्लाष्टिक व्यवस्थापनका नवीनतम उपायहरूलाई अबलम्बन गर्दै जाने ।
३. औद्योगिक फोहोरहरू जलाउन प्रतिबन्ध लगाएको बारे उद्योग व्यवसायीहरूलाई समेत जानकारीमा ल्याई सो को दिगो व्यवस्थापनका लागि अनुगमन सहित समुदायमा यसबारे जनचेतना जगाउने ।	३. प्लाष्टिक उत्पादन, प्रयोग एवं विसर्जन प्रक्रियाहरूको नियमित अनुगमन एवं समुदायस्तरमा जनचेतना जगाउने क्रियाकलापहरूको निरन्तरता दिने ।	३. प्लाष्टिक सम्बन्धि सचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने ।
४. फोहोरबाट मोहर भन्ने अवधारणालाई नगरका समुदायमा विकास गराउन फोहोरहरूलाई कच्चा पदार्थको रुपमा उपयोग गरी स्थापना गर्न सकिने उद्योगहरूबारेमा जानकारी एवं प्रशिक्षण एवं	४. फोहोरहरूलाई कच्चा पदार्थको रुपमा प्रयोग गरी उद्योगहरू स्थापना गर्ने ।	४. फोहोरहरूलाई सक्दो सदुपयोग गरी पर्यावरणीय उद्योगहरू सञ्चालन गर्ने र

यस्ता उद्योगहरू सञ्चालन गर्ने व्यक्ति वा समुदायलाई नगरले प्रोत्साहन गर्ने कार्यक्रमहरू गर्ने ।		भएका उद्योगहरूको नियमित अनुगमन गर्ने ।

छ. नगरमा निष्कासन हुने फोहोरहरूमा बढि प्रतिशत फोहोर जैविक फोहोर रहेको छ । तर नगरमा जैविक फोहोरहरूको उचित व्यवस्थापनका कार्यविधिहरू नभएका कारण स्थानीयले उक्त फोहोरहरू नदी खोल्सा एवं अन्य स्थानमा फाल्ने, गाड्ने र जलाउने गरेका छन् । जसले वायु प्रदुषण सँगै वातावरणीय ह्रास भइरहेको छ । तसर्थ जैविक फोहोरहरूलाई नगरको स्रोतको रुपमा प्रयोग गर्न सकिने गरी कार्यविधिहरूको आवश्यकता रहेको छ ।

नगरपालिकाको नगरपालिकाको कुल घरपरिवारहरू मध्ये सबैभन्दा धेरै १८,५३३ (८२.५८ प्रतिशत) ले एल.पी ग्याँस, ३,१६९ (१४.१२ प्रतिशत) काठदाउरा, ७०१ (३.१२ प्रतिशत) ले गोबर ग्याँसको प्रयोग गर्दछन् जसलाई नक्शा नं. **२/५.५.१** मा देखाइएको छ । नगरमा खाना पकाउन र अन्य प्रयोजनका लागि काठदाउराको प्रयोग भईरहेको अवस्था जसले गर्दा नगरमा काठको खपत धेरै हुने गरेको साथै नगरमा काठ दाउराको प्रयोगले एकातर्फ वनजंगल र पर्यावरणमा क्षति पुग्ने र अर्कोतर्फ धुवाँ र दाउरा सङ्कलन गर्दा लाग्ने समयले क्रमशः स्वास्थ्यमा असर पुऱ्याउनुका साथै समयसमेत बढी खर्च हुने समस्या रहेको छ । नेपालले प्रस्तावित SDG–7 मा इन्धनको प्राथमिक स्रोतको रूपमा काठ, दाउरा, गुइँठा आदि प्रयोग गर्ने जनसमुदाय सन् २०३० सम्म १० % मा झार्ने) तथा बिजुलीको पहुँच ९९% मा ल्याउने बाट लक्ष्य राखेको छ । यसै राष्ट्रिय लक्ष्यलाई मनन गर्दै नगरमा समेत नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई सोही उन्मुख बनाउनु आवश्यक छ ।

तसर्थ एकातिर जैविक फोहोरहरूको समस्याले नगर ग्रसित छ भने अर्कोतिर ग्याँस एवं काठदाउरा जस्ता अनवीकरणीय उर्जाहरूले नगरमा वातावरणीय ह्रास बढ्दो रहेकोले सोलाई मध्यनजर गरी फोहोरबाट उर्जा उत्पादन नगरको लागि एउटा उचित उपाय हुन सक्दछ । नगरपालिकामा भएका स्रोत र साधनहरूको प्रयोग गरी नवीकरणीय उर्जाहरूको खोजी, उत्पादन एवं कार्यान्वयनका लागि नीति निर्देशिकाहरू निर्माण गर्दै नगरबासीमा उर्जाको सहज उपलब्धताको सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ । त्यसलै सम्भाव्यताका आधारमा विद्युत्त तथा वैकल्पिक उर्जा मार्फत काठ दाउरालाई इन्धनको प्रयोगलाई कमी ल्याउन तल उल्लिखित कार्यक्रमले योगदान गर्नेछ ।

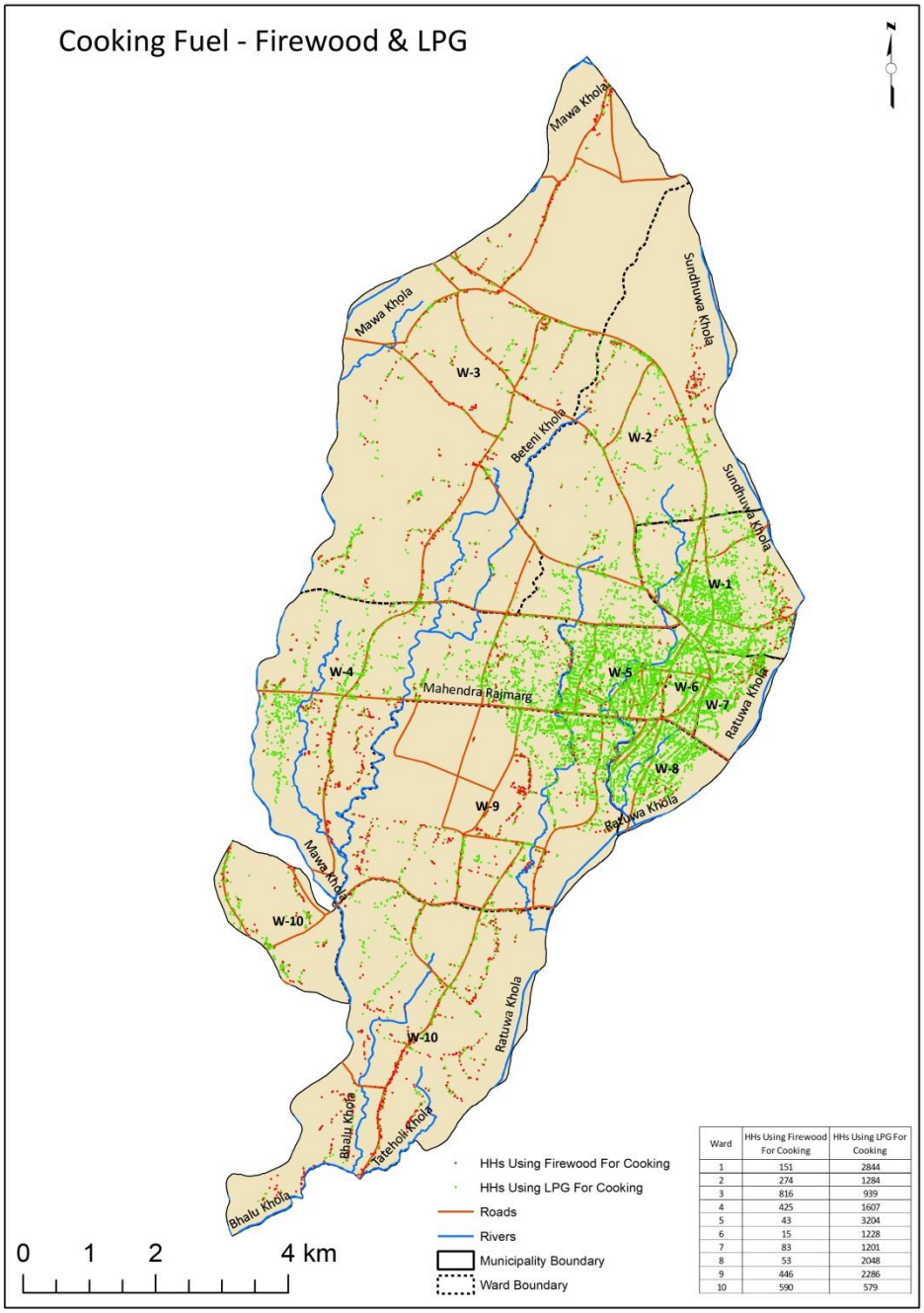

Ward	HHs Using Firewood For Cooking	HHs Using LPG For Cooking
1	151	2844
2	274	1284
3	816	939
4	425	1607
5	43	3204
6	15	1228
7	83	1201
8	53	2048
9	446	2286
10	590	579

नक्शा २/५.५.१: काठ दाउरा र ग्याँसलाई खाना पकाउने उर्जाको प्रमूख स्रोत बनाउने घरधुरी

१. जैविक फोहोरहरू समाधान गर्ने उद्देश्यका साथ घरघरमा कम्पोष्ट मल बनाउन प्रेरित गर्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । २. एकिकृत फोहोरमैला व्यवस्थापन योजना बनाई शुन्य फोहोरको अवधारणा अनुरुप दातृ एवं साझेदार संस्थाहरूसगँ सहकार्य गरी कुहिने फोहोरमैला उर्जा ग्याँस उत्पादन कार्यक्रम अगाडी बढाउने ।	१. जैविक फोहोरहरूको व्यवस्थापनका लागि समुदाय स्तरमा सामुदायिक कम्पोष्ट मल प्लाण्टहरू राख्ने । २. फोहोरबाट बायोग्याँस निष्काशनका लागि नगरमा ठुलो स्केलको बायोग्याँस प्लाण्ट राख्ने र उक्त ग्याँस घरघरमा वितरण गर्ने प्रणाली समेत व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	१. जैविक फोहोरहरूको व्यवस्थापनका लागि नगरमा ठुलो स्केलको कम्पोष्ट प्लाण्ट राख्ने । २. बायोग्याँस प्लाण्टमा भएका नवीनतम प्रविधि विकासलाई उपयुक्तता हेरी अनुशरण गर्ने ।

३. सौर्य उर्जाका लागि नगरमा सम्भाव्यता अध्ययन प्रक्रिया अगाडि बढाउने ।	३. सौर्य उर्जा उपयोगका विचको तुलनात्मक लाभका आधारमा शौर्य उर्जाको उपयोग गर्ने र नगरका घरहरूमा सहुलियतमा सौर्य उपकरणहरू जडान गर्ने ।	३. वैकल्पिक उर्जाहरू जस्तै सौर्य उर्जा, सुधारिएको चुलो, बायोग्याँस आदि जस्ता बैकल्पिक उर्जाको खपत बढाई कार्वन उर्त्सजनमा न्यूनिकरण गर्ने ।
४. विद्युत आपुर्तिको कमी पुर्तिका पुर्वाधार निर्माणका लागि समन्वय गर्ने ।	४. जलविद्युत आपुर्ति बढाउन समन्वयात्मक प्रयास गरी दाउराको उपयोगलाई न्यूनिकरण गर्ने ।	४. नगरमा कम मूल्यमा घरेलु माग पुरा गर्न लागत प्रभावी जलविद्युत आयोजनाहरू सञ्चालन गर्न अध्ययन गर्ने ।

ज. यस नगरपालिकामा रहेका २२,४४२ परिवारहरू मध्ये धारा तथा पाइप प्रणालीबाट पिउने पानी प्रयोग गर्ने परिवारको सङ्ख्या १२,६६५ (५६.४३ प्रतिशत) रहेको छ भने ट्यूबबेल वा हातेपम्प मार्फत् आपूर्ति गरिएको पिउने पानी उपभोग गर्ने परिवारको सङ्ख्या ९,७४८ (४३.४४ प्रतिशत) रहेको छ। नगरमा धेरैजसो घरपरिवारले ट्युववेल र हातेपम्पको पानी पिउने गरेको र सो पानी पिउन वा अन्य प्रयोगका लागि पूर्णरूपमा सुरक्षित नहुने सम्भावना बढी रहेको उक्त पानी पिउन योग्य वा अयोग्य जाँच गर्नका लागि नगरमा कुनै पनि किसिमको प्रयोगशाला समेत नभएको अवस्था रहेको छ । तसर्थ दिगो विकास लक्ष्य Sustainable Development Goals Status & Roadmap: २०१६ - २०३० समेतलाई आधार बनाई नगरमा स्वच्छ खानेपानीको आपुर्ती गरी स्वच्छ खानेपानी उपभोग जनसङ्ख्या क्रमश वृद्धि गर्नको निमित्त नगरमा खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धि नीति निर्देशिका एवं पानी शुद्धिकरण सम्बन्धि निर्देशिकाको आवश्यकता छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धि नीति निर्देशिका निर्माण गर्ने ।	१. नगरमा खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धि नीतिहरू आवश्यकता अनुरुप परिमार्जन गर्ने ।	१. खानेपानी सम्बन्धि नीति निर्देशिकाहरूको समिक्षा गर्ने एवं संशोधन एवं परिमार्जन गरी पुर्ण स्वच्छ खानेपानी उपभोग नगर निर्माण गर्ने ।
२. पानी शुद्धिकरण सम्बन्धि निर्देशिका निर्माण गर्ने ।	२. पानी शुद्धिकरण सम्बन्धि निर्देशिकामा आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	२. पानी शुद्धिकरण सम्बन्धि निर्देशिकामा आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।
३. दिगो विकास लक्ष्य अनुरुप आमरूपमा जनस्वास्थमा सुधार गर्न जमिनमुनिको पानी एवं नदीको पानीको प्रयोग गर्दा पानीको उपयुक्तताको परीक्षणका लागि आवश्यक प्रयोगशाला एवं दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।	३. सबै प्रकारका पानीको परिक्षण नगरमै गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउन विभिन्न प्रयोगशालाका सामग्री, रसायनहरू एवं उपयुक्त स्थानहरूको व्यवस्था गर्ने ।	३. पानी परिक्षणमा दक्ष जनशक्तिहरू नगरकै स्थानीयलाई तयार गर्ने र सम्पुर्ण सुविधायुक्त प्रयोगशाला निर्माण गर्ने ।
४. पानी शुद्धिकरणका विविध उपायहरू सम्बन्धि नगरबासीहरूलाई तालिमहरू दिने एवं सुरक्षित पानी सम्बन्धि व्यापक जनचेतना फैलाउने र पानी शुद्धिकरणका विविध प्रक्रियाहरू नपढेका ग्रामिण महिलाहरू समेतले बुझ्ने गरी चित्रमा प्रस्तुत गरी सुचना बोर्डहरू राख्ने ।	४. पानी शुद्धिकरण सम्बन्धि तालिम, जनचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने र यी कार्यक्रमहरूमा महिला स्वयंसेविका एवं नगर स्वयंसेवकहरूलाई सम्मिलित गर्ने ।	४. पानी शुद्धिकरण सम्बन्धि तालिम, जनचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने ।

झ. नगरपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरू मध्ये ५७.७२ प्रतिशत घरधुरीले साधारण चर्पी, ७,८१६ अर्थात् ३३.८५ प्रतिशतले फ्लस सहितको सेप्टीक ट्याङ्क भएको चर्पी, १.६७ प्रतिशतले सामुदायिक चर्पीको प्रयोग गरेको र १.७६ प्रतिशतले भने आफ्नो वा सामुदायिक शौचालय प्रयोग नगरेको तथ्यांक छ ।

नगरपालिका खुल्ला दिसामुक्त घोषणा भएता पनि नगरका केही सुकुम्बासी र श्रमिक परिवारका केही घरहरूमा चर्पीको व्यवस्था नभएको साथै नगरमा शौचालयको व्यवस्थापन राम्रो नहुनु र अव्यवस्थीत फोहोरका कारण डिप बोरिङ्गमा आउने पानी समेत दुषित हुने सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकामा आवश्यक आधारभूत सार्वजनिक भौतिक पुर्वाधारको विद्यमान अवस्थालाई हेर्दा ढलजस्तो सामुदायिक सरसफाई, स्वास्थ्य तथा व्यक्तिगत र पारिवारिक स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषय व्यवस्थापनको स्थिति कमजोर रहेको छ तसर्थ ढलजस्ता भौतिक पुर्वाधारको समुचित विकास गर्न तथा शौचालय निर्माण एवं सञ्चालन गरी सरसफाई र स्वच्छता कायम राख्न अत्यावश्यक छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरमा सेप्टिक ट्याङ्क सहितको चर्पीको प्रयोगलाई अनिवार्य गर्न नीति निर्माण गर्ने ।	१. सेप्टिक ट्याङ्क सहितको चर्पी निर्माणमा बनेका नीतिको आवधिक समिक्षा गर्दै आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	१. शौचालय प्रयोगमा बनेको नीतिमा परिमार्जन गर्ने ।
२. दिशाजन्य लेदो व्यवस्थापन हेतु नगरमा Feacal Sludge Management treatment plant स्थापनाको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	२. नगरमा दिशाजन्य लेदो व्यवस्थापनका लागि गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	२. Feacal Sludge Management treatment plant सञ्चालनका निमित्त विभिन्न सरकारी एवं गैर सरकारी, दातृ निकाय एवं स्थानीयहरूसँगको समन्वयमा आवश्यक संरचनाको निर्माण एवं कार्यप्रणाली विकास गर्ने ।
३. नगरबासीसँगको सहकार्यमा शौचालयको निर्माण गर्ने ।	३. महिला बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक अपांगमैत्री शौचालयहरू नगरका मुख्य मुख्य स्थानहरू, बजार क्षेत्र, बसपार्कहरूमा निर्माण गर्ने र शौचालयको नियमित अनुगमन गर्ने ।	३. शौचालयहरूको मर्मत सम्भार गर्दै शौचालय प्रयोगको अनुगमन एवं समिक्षा गर्ने ।

ञ. पुराना सवारी साधन, कच्ची सडक, मोटरबाटाको धुलो, कलकारखाना एवं प्लाष्टिकजन्य बस्तु जलाउने जस्ता क्रियाकलापहरूको कारणले वायु प्रदुषण बढेको छ । साथै फोहोरमैला समस्या पछि नगरका ४,४५० घरपरिवार अर्थात् १९.८३ प्रतिशत घरपरिवारले नगरमा वायु प्रदुषणको समस्या भएको जनाएको छ । तसर्थ वायु प्रदुषण नियन्त्रणका लागि नगरमा निर्देशिका सँगै अनुगमनको आवश्यकता रहेको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरमा यातायात व्यवसायी संघसँग समन्वय गरी उच्च वायु प्रदुषण गर्ने पुराना सवारी साधनहरू हटाउने सम्बन्धमा नीति निर्माण गर्ने ।	१. नगरमा सञ्चालित गाडीहरूको नियमित अनुगमन गरी वातावरणमैत्री सडकहरू निर्माण प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने ।	१. एकदमै न्यून वायु प्रदुषण गर्ने र वातावरणमैत्री सवारी साधन जस्तै विद्युतीय सवारी साधन लगायत अन्य नवीनतम उपायहरूलाई प्रयोगमा लाई सञ्चालन गर्ने ।
२. वातावरणीय प्रदुषणलाई मध्यनजर गरी ग्रामिण कच्ची सडकहरूको स्तरोन्नती गर्ने ।	२. गाउँघरका कच्ची सडकहरू कालोपत्रे गर्ने ।	२. वातावरणीय प्रदुषण परिक्षण प्रयोगशालाका लागि आवश्यक दक्ष कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्ने ।

३. बजार क्षेत्र, उद्योग कलकारखाना जस्ता वायु प्रदुषणबाट जोखिममा रहेका स्थानहरूको अध्ययन एवं अनुसन्धान गर्ने । ४. कृषिफार्म, उद्योग र अन्य व्यवसायहरूमा प्रयोग गर्ने विषादीको नियमन र नियन्त्रण गर्ने ।	३. बजार क्षेत्र, औद्योगिक प्रतिष्ठान र जोखिममा रहेका क्षेत्रमा वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना र सञ्चालन, वायु गुणस्तरको एकीकृत नक्साकंन, वायु प्रदुषण क्षमता एकिन र पुर्वानुमान गरी उत्सर्जन गतिविधिमा नियन्त्रण गर्ने । ४. नगरमा अर्गानिक खेतीलाई प्रोत्साहन गर्दै अर्गानीक खेतीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	३. वातावरणीय प्रदुषण परिक्षण प्रयोगशालाका लागि आवश्यक दक्ष कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्ने । ४. विषादीलाई निर्मुल बनाउँदै अर्गानिक खेती गर्न कृषकहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

ट. नगरपालिकामा सञ्चालित विभिन्न उद्योगहरू तथा सवारी साधनहरू जस्तै ट्याक्टर, टिप्पर र परिमार्जन गरेका बाईक बाट ध्वनी प्रदुषण हुने गरेको छ । यसका साथै विवाह, पुराना र अन्य सार्वजनिक कार्यक्रममा प्रयोग हुने अत्याधुनिक साउण्ड सिस्टमका कारण ध्वनी प्रदुषण हुने गरेको छ । जसले गर्दा मानव कानले सुन्न सक्ने ध्वनी भन्दा अत्यधिक ध्वनीले गर्दा मानव स्वास्थ्यमा हुने नकारात्मक असरहरू हुने सम्भावना अधिक रहन्छ । तसर्थ सवारी साधन लगायत चर्को आवजमा ध्वनी निकाल्ने उद्योग कलकारखानाहरूबाट हुने ध्वनी प्रदुषण नियन्त्रण गर्न स्पष्ट नीति लगायत नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड अनुरुप ध्वनी प्रदुषण स्तर प्रत्येक वर्ष जाँच गर्ने र मावन कानले सुन्न सक्ने ध्वनीको मात्रा भन्दा धेरै ध्वनी प्रदुषण भएमा दण्ड सजायको समेत व्यवस्था गर्न आवश्यक छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. सवारी साधन लगायत चर्को आवजमा ध्वनी निकाल्ने उद्योग कलकारखानाहरूबाट उत्पन्न हुने ध्वनी प्रदुषणलाई निराकरण गर्न र सामाजिक कार्यमा स्थानीयलाई मानव कानले सुन्न सक्ने आवाजमा मात्र गीतहरू बजाउन निर्देशन दिनका लागि स्पष्ट नीति निर्देशन निर्माण गर्ने । २. नगरको ध्वनी मापनका लागि ध्वनी मापन यन्त्रको व्यवस्थापनका साथै समय समयमा अत्यधिक ध्वनी निष्काशन हुने स्थानहरू जस्तै मानव बस्ती, ट्राफिक, कलकारखाना इत्यादिमा मापन गर्ने र राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरुप भए नभएको जाँच गर्ने ।	१. ध्वनी प्रदुषणमा बनेको नीतिको समिक्षा गर्ने र आवश्यक परिमार्जन गर्ने । २. ध्वनी मापन यन्त्र सञ्चालन गर्न सक्ने जनशक्ति सहित यस्ता ध्वनी प्रदुषण गर्ने एकाईहरूको नियमित अनुगमन नर्गे ।	१. ध्वनी प्रदुषणमा बनेको नीतिको समिक्षा गर्ने र आवश्यक परिमार्जन गर्ने । २. ध्वनी प्रदुषण नियन्त्रण गर्न बनेका नवीनतम उपकरण एवं प्रविधिहरू अँगाल्दै ध्वनी प्रदुषण नियन्त्रित नगर निर्माण गर्ने ।

ठ. नगरको दुरदृष्टि *हरित, स्वच्छ नगर* लाई समेत दृष्टिगत गरी वृक्षारोपण एवं बगैंचा निर्माणले नगरको सौन्दर्यता लगायत वातावरण सन्तुलन कायम राख्ने भएकाले निम्न कार्यहरूलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. हरित नगर समृद्ध दमक लाई सार्थक बनाउन सबै वडाहरूमा बृक्षारोपण गरी वातावरण र विकास बीच सन्तुलन कायम गर्ने ।	१. खाली जग्गाहरूमा वृक्षारोपण गरी हरियाली प्रवद्धन गर्ने ।	१. खुला तथा सार्वजनिक स्थलमा वृक्षारोपण गरी हरियाली कायम गर्ने साथै सडकपेटी किनारामा सुहाउंदो वृक्षारोपण गरि नगरको सौन्दर्यतामा वृद्धि तथा वातावरण सन्तुलनमा योगदान पुऱ्याउने ।

२. एक वडा एक बगैंचा कार्यक्रमको शुरुवात गर्ने ।	२. एक वडा एक बगैंचा कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।	२. स्थानीयको संलग्नतामा बगैंचाको संरक्षण गर्ने ।

ड. नगरमा वातावरण संरक्षणका लागि वातावरण शाखा रहेको छ । बढ्दो वातावरणीय प्रदुषण निराकरणका साथै वनजङ्गल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण तथा जैविक विविधता सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन गर्नका साथै जडीबुटी तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावार सम्बन्धि, सर्वेक्षण, उत्पादन, सङ्कलन, प्रबर्द्धन, प्रशोधन, र बजार व्यवस्थापन र सरसफाई तथा स्वास्थ्यजन्य फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्नका निमित्त नगरमा वातावरण तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण सम्बन्धि ज्ञान एवं दक्षता हाँसिल गरेका कर्मचारी व्यवस्थापन पर्याप्त छैन । यसका साथै नगरबासीमा वातावरण सम्बन्धि जनचेतनाको पनि कमि देखिन्छ । तसर्थ मानव संशाधनको व्यवस्था सँगै क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू आवश्यक छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. वातावरण सम्बन्धि बालबालिका समेतमा चेतना जगाउन विद्यालयको पाठ्यक्रममा वातावरण विषय समावेश गर्ने ।	१. वातावरण विषय समावेश भएको पाठ्यक्रममा समयानुसार परिमार्जन गर्ने र वातावरण सम्बन्धित अतिरिक्त क्रियाकलापहरूलाई विद्यालयमा निरन्तरता दिने ।	१. वातावरण विषय समावेश भएको पाठेयक्रममा समयानुसार परिमार्जन गर्ने र वातावरण सम्बन्धित अतिरिक्त क्रियाकलापहरूलाई विद्यालयमा निरन्तरता दिने ।
२. वातावरण सम्बन्धि विविध गतिविधि सचालनका लागि प्रमुख समन्वयकारी भुमिका निर्वाहका लागि नगरमा वातावरण सम्बन्धि दक्षता हाँसिल गरेका निपुण कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्ने ।	२. नगर कार्यपालिकाको आफ्नो राजश्वको क्षमता, खर्चको आवश्यकता, सेवा उपलब्ध गराउनु पर्ने जनसंख्या तथा विकासका मुख्य मुख्य प्राथमिकता अनुरुप सँगठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षणका आधारमा बिषयगत दक्ष कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्ने ।	२. वातावरण विषय एकदमै बहुआयामिक विषय भएका कारण यसका विविध पक्षहरूमा समावेशि रुपमा कार्यहरू गर्नका लागि नगरमा फोहोरमैला, खानेपानी तथा सरसफाई, जलस्रोत, उर्जा जस्ता विषयहरूका लागि छुट्टाछुट्टै एकाई निर्माण गर्ने ।
३. अनियन्त्रित शहरीकरणलाई मध्यनजर गर्दै कौशी खेती तालिमहरू सञ्चालन गर्ने ।	३. कौशी खेती तालिमहरूलाई निरन्तरता दिँदै स्वच्छ नगर निर्माण गर्ने ।	३. कौशी खेती जस्तै अन्य नवीनतम उपायहरूलाई अनशरण गर्दै कार्यान्वयन गर्ने ।
४. वातावरण, वनजंगल, जैविक विविधता सम्बन्धि विविध जनचेतनाका कार्यक्रमहरू एवं तालिमहरू नियमित सञ्चालन गर्ने ।	४. वातावरण एवं प्राकृतिक स्रोत, जैविक विविधता सम्बन्धि व्यापक जनचेतना फैलाउन विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्ने ।	४. नगरबासीहरूमा वातावरण संरक्षण सम्बन्धि चेतनास्तर वृद्धि गर्दै वातावरणमैत्री नगर निर्माण गर्ने ।

वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत क्षेत्रको परिमाणात्मक लक्ष्य

विषय	**आधार बर्ष २०७६/७७**	**२०७८/७९**	**२०८३/८४**	**२०९६/९७**
घरधुरी फोहोरमैला संकलन (door to door waste collection) को पहुँच पुगेको परिवार (%)	२९.९३	४५	७५	९५
फोहोरमैला जलाएर व्यवस्थापन गर्ने परिवार (%)	४९.३४	१०	५	०

फोहोरमैला नदी तथा खोलामा फालेर व्यवस्थापन गर्ने परिवार संख्या (%)	२.२२	०	०	०
फोहोरमैला जथाभाबि खुल्ला स्थानमा फालेर व्यवस्थापन गर्ने परिवार (%)	०.१३	०	०	०
कम्पोष्टिङ्ग गर्ने परिवार (%)	०.९	१५	३५	५५
फोहोरमैला कुहिने र नकुहिनेमा छुट्याई फोहोर स्रोतमै वर्गिकरण गर्ने परिवार संख्या (%)	०	३०	६०	१००
स्यानिटरी ल्याण्डफिल्ड साइट	०	-	-	१
स्थानान्तरण केन्द्र (transfer station)	०	-	-	१
फोहोर प्रशोधन केन्द्र	१	-	-	२
शौचालयको फाहोर व्यवस्थापनका लागि ढल वा दिशाजन्य लेदो व्यवस्थापन सेवाको पहुँचमा रहेको परिवार (%)			४०	९५
सार्वजनिक शौचालय संख्या	२	३	७	१२
खाना पकाउनको लागि काठदाउराको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या (%)	१४.१२	१०	५	०
खाना पकाउनको लागि एल.पि.जि. ग्याँसको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या (%)	८२.५८	७८	६५	२०
खाना पकाउनको लागि विद्युतको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या (%)	०	१०	५०	९०
नगर मापदण्ड अनुसार शुरक्षित र पर्याप्त पानीको पहुँचमा रहेको जनसंख्या (%)				**८०**

५.५.२. विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन

भोगोलिक सुगमता, तुलनात्मक रुपमा राम्रो यातायात सञ्जाल, शिक्षा, स्वास्थ्य, व्यापारको अवसर र शान्ति सुरक्षा आदिको विश्वसनीयताका कारण दमक नगरपालिकामा बस्तीको सघनता र जनघनत्व क्रमशः बढ्दै गइरहेको छ। यसरी बढ्दो जनघनत्व र बस्ती विस्तार क्रमलाई योजनावद्ध शहरी विकासको मापदण्डमा आधारित र सुझबुझयुक्त बनाउन नसक्दा नगरपालिकामा विपद्जन्य घटना तथा विपद्जोखिम पनि बढिरहेको छ। पूर्वी, पश्चिमी र दक्षिणी सिमामा रहेका समुदाय तथा बस्तीहरूमा रतुवा र मावा नदीहरूबाट कटान, डबान र बाढीको प्रकोप रहेको छ। नगरका प्राय सबै वडाहरू बाढी डुबानको जोखिममा छन्।

नगरले प्लटीङ र बस्ती विकासलाई नियमनको प्रयास गरेता पनि अशुरक्षित जग्गा प्लटिङ्गले पनि बाढीजन्य विपद जोखिमका कारणका रुपमा रहेका छन्। यस्तै गरी सुख्खा मौसममा आगलागीका घटनाहरू पनि हुने गरेका छन्। अस्थायी टहरा, टिनका छानाहरू भएका घरहरूमा हावाहुरीको समस्याले गर्दा क्षति हुने सम्भावना पनि अधिक रहेको छ। केही बर्षयता नगरपालिकामा बर्ड-फ्लु र डेंगुका प्रकोपहरू पनि देखिन थालेको छ भने शुरक्षित

व्यवहार र पर्याप्त सचेतना नहुँदा झाडापखाला र हैजा जस्ता महामारीको जोखिमबाट पनि नगर मुक्त छैन । पूर्व–पश्चिम राजमार्ग र सडक सञ्जाल सँगै बढेका यातायातका साधनको संख्या र प्रकृतिका कारण सडक दुर्घटनाको दर र जोखिम बृद्धि भइरहेको छ । जंगली हाती आतंक पनि नगरको प्रमुख समस्या बन्दै गइरहेको छ । पूर्वाधार तथा आवासीय भवन निर्माणमा भवन-संहिता तथा मापदण्डको कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त सावधानी अपनाइएता पनि बनिसकेका र हाल बनिरहेका कतिपय संरचना भूकम्पीय जोखिमयुक्त छन् । नगरपालिकामा कतिपय स्थानमा रहेका अव्यवस्थित विद्युतीय तार एवं केवल नेटवर्कका तारहरूका कारण विद्युतीय खतरा पनि रहेको छ ।

नगरपालिकामा प्रकोप प्रतिरोधी भवन निर्माणका लागि भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक सहितको भवन तथा बस्ती उपशाखा रहेको छ । भवन संहिताको कार्यान्वयनबाट विपद् जोखिम कम हुने गरी व्यक्तिगत तथा संस्थागत भवनको संरचनागत मजबुतीका मापदण्ड कायम गरिएको छ । आपतकालिन आश्रय स्थलको रुपमा प्रयोग गर्नको लागि नगरपालिकामा खुला स्थान, सामुदायिक भवन र पार्कहरू रहेका छन् । नगरपालिकामा विपद् व्यवस्थापन कोष निर्देशिका सहित विपद् व्यवस्थापन कोष समेत रहेको छ । नगरले आपतकालिन सेवाका लागि महत्वपूर्ण मानिएको ४ जना फायरम्यान सहित बारुण यन्त्र आफैंले सञ्चानल गरेको छ । यसका साथै नगरको मुख्य चोक तथा बजार क्षेत्रमा सीसी क्यामेरा जडानको केही कार्य पनि भएको छ ।

नगर स्तरीय विपद् ब्यवस्थापन समिति गठन हुनुका साथै नागरिकहरूलाई विपद् उत्थानशील बनाउने तथा तत्काल प्रतिकार्य गर्ने संरचना नगरमा तयार भएको र विपद् प्रभावितलाई तत्काल राहत उपलब्ध गराउनका लागि न्यूनतम आर्थिक स्रोतको पुर्व ब्यवस्था भएको छ । आपतकालिन सेवा प्रदानका लागि नगरमा नगर प्रहरीको व्यवस्था भएको छ । नगरपालिकामा विपद् व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने सेवा उपलब्ध गराउनका विभिन्न संस्था तथा स्वास्थ्य सस्ंथा रहेका छन् । नगर स्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिति वाहेक विपद् व्यवस्थापनमा काम गर्न तोकिएका कर्मचारी तथा स्वास्थ्य क्षेत्रका कार्यरत जनशक्तिले पनि विपद् व्यवस्थापनका कार्यमा प्रत्येक्ष र परोक्ष भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् ।

नगरमा भवन वाहेकका अन्य संरचनाको मजबुतिको सुनिश्चितता गर्न सकिएको छैन । भौतिक पुर्वाधार निर्माण गर्दा तथा पुर्वाधार निर्माणका लागि निर्माणका स्थानीय सामग्रीको ब्यवस्थापन गर्दा संभावित विपद् रोकथामका पर्याप्त उपायहरूलाई अपनाउन सकिएको छैन । वडा स्तरमा विपद् व्यवस्थापन समितिले औपचारिक रुपमा गठन गरी क्रियाशिल गराउन बाँकी रहेको, सामुदायिक विपद् प्रतिकार्यका संरचना निर्माण गर्न बाँकी रहेको तथा नगर र वडा स्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना बनाई समुदाय स्तरबाट विपद् व्यवस्थापनको सवाललाई मुल प्रवाहीकरण गर्ने प्रक्रियालाई संस्थागत रुपमा अघि बढाउन बाँकी रहेको छ ।

नगरको सिमिति स्रोत र साधनलाई पुर्वाधार र सेवामा केन्द्रित हुनुपर्दा विपद् जोखिम न्युनिकरणका पुर्वाधार तयारीलाई पर्याप्त प्राथमिकता दिन सकिएको छैन । विपद् व्यवस्थापन तथा आपतकालिन व्यवस्थापनका लागि नगरभित्र आपतकालिन कार्य संचालन वा प्रकोप तथा विपद् सम्बन्धि सूचना संकलन र विश्लेषण गर्ने इकाई छैन । उद्दार सामग्री, दक्ष जनशक्ति, खाद्य तथा गैरखाद्य सामाग्रीको ब्यबस्थापन गर्न सकिरहेको छैन । यसका साथै नगरपालिकामा चोरी, डकैती, लुटपाट, कुटपिट आदि शान्ति सुरक्षाको प्रमूख चुनौतिको समाधानका लागि वडामा शुरक्षा संयन्त्रको उपस्थिति रहेको तर प्रभावकारी नभएको जसका कारण नगरमा अपराधिक गतिविधि एवं लागु औषध दुर्व्यसनीको समस्या बढिरहेको छ । नगरपालिकाले संवैधानिक अधिकार बमोजिम नगर प्रहरी गठन गरी नगर शुरक्षामा परिचालन गरेको भएपनि सांस्कृतिक जमघट, मेला तथा महोत्सव, बजार तथा सवारीको जथाभाबी पार्किङ नियन्त्रण आदि क्षेत्रमा परिचालन गर्न सकिएको छैन ।

यी विविध प्रकोपहरूको संभावनालाई मध्यनजर गर्दा नदी-तटीय र घना बस्तीहरूमा बाढी, आगलागी, महामारी जस्ता प्रकोपहरूको जोखिम न्यूनिकरणमा नगर केन्द्रित हुनुपर्ने अवस्था छ । विपद् व्यवस्थापन अन्तर्गत विपद् पुर्वतयारी र प्रतिकार्यका कार्यक्रमलाई सवै क्षेत्रका कार्यक्रमको समाहित सवालका रुपमा समेट्दै संस्थागत

गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरिएको छ । विश्वव्यापी र राष्ट्रिय समस्याका रुपमा रहेको जलवायु परिवर्तनको नकरात्मक प्रभाव कम गर्न विकास प्रयासमा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन गर्नुपर्ने आवश्यकता यस नगरपालिकाले पनि महशुस गरिएको छ ।

यस पृष्ठभूमिमा दिगो विकासको लक्ष्य अनुसार संकाटासन्न परिवारको उत्थानशीलता प्रवर्द्धन गर्ने, विपद्का कारण आर्थिक विवकासमा पर्ने असर कम गर्ने तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनको क्षमता विकास गर्ने लक्ष्य प्राप्ती गरी राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तिमा नगरको तर्फबाट समेत योगदान हुने गरी नगरपालिकाले निम्नानुसार विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापनका उद्देश्य तथा नीति तय गरेको छ ।

उद्देश्य १ : विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापनका लागि स्रोत साधनको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु ।

नीति क. विपद् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन एवं आपतकालिन व्यवस्थापनका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि कानुनी प्रवन्ध गरिने छ ।

नीति ख. विपद् पुर्वतयारीका संरचनागत र गैर संरचनागत कार्यलाई समान प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ग. नगरको विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन एवं जलवायु परिवर्तन अनुकुलन कार्ययोजना बनाउनुका साथै सो योजनाले निर्देश गरे अनुरुप बाढी, आगलागी तथा स्वास्थ्य जन्य महामारी नियन्त्रण तथा तत्काल प्रतिकार्यका लागि चाहिने खुला सुरक्षित स्थान निर्धारण र न्यूनतम जनशक्ति तथा पुर्वाधार एवं उपकरणको भरपर्दो व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति घ : नगरमा प्रकोप, विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका समस्या सम्बन्धि सूचना संकलन, विश्लेषण, पुर्व तयारी र प्रतिकार्यका गतिविधि नियमित रुपमा सञ्चालन गर्ने दक्ष जनशक्ति सहितको विपद् व्यवस्थापन शाखा तथा नगरस्तरीय र वडास्तरिय समितिहरू गठन गरिने छ ।

नीति ङः नगरको विपद् प्रतिकार्य अन्तर्गत राहत, पुनस्थापना तथा पुनर्लाभका विशिष्ठ मापदण्ड निर्माण गरी लागु गरिने छ ।

नीति चः स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजनाले निर्दिष्ट गरेका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि न्यूनतम स्रोतको उपलब्धता सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति छः नगरको विपद् पुर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण लगायत समयवद्ध रुपमा विपद् व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको समिक्षा तथा परिमार्जन गरी सार्न्दर्भिक कार्यक्रमलाई बृहत योजनाको अंग बनाउँदै लगिने छ ।

नीति जः पुर्वाधार, उपकरण तथा कानुनी पुर्वाधार तयारीका कार्यमा सहयोग तथा स्रोत जुटाउन आवश्यकता अनुसार संघ, प्रदेश तथा बाह्य सहायता निकायसँगको समन्वयन गरिने छ ।

नीति झः भवन निर्माण मापदण्डलाई भूकम्पका अतिरिक्त डुवान, बाढी, आगलागी, चट्याङ, हावाहुरी, शितलहर लगायतका विपद् जोखिम न्यूनिकरणका विषय समेत समावेश गरिने छ । विपद् व्यवस्थापन लक्षित भवन तथा पुर्वाधार निर्माणका मापदण्ड कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक जनशक्तिलाई क्षमतायुक्त बनाइने छ ।

उद्देश्य २ : विपद्को प्रकृति अनुसार विशिष्टीकृत पुर्वाधारको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु ।

नीति कः विभिन्न प्रकोपका आधारमा जोखिम वस्ती पहिचान गरी दीर्घकालिन बस्ती व्यवस्थापन, आवश्यकता अनुसार स्थानान्तरण तथा जोखिम न्यूननिकरण र अल्पिकरणका कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाइने छ ।

नीति ख : वर्षाको पानी सडक तथा बस्ती क्षेत्रबाट भू-क्षय नहुने गरी नदी प्रणालीमा बगाउन आकासे पानी व्यवस्थापन प्रणाली (Stormwater Management System) स्थापना गरिने छ ।

नीति ग. भुकम्प, आगलागि, र अन्य आपत्कालिन स्थितिलाई मध्यनजर राखी औद्योगिक, व्यवसायिक, संस्थागत लगायत ठुला भवनहरूमा नक्सा सहितको आपत्तकालिन निकास योजना (Emergency Evacuation Plan) अनिवार्य गरिने छ । निकास योजनाबारे भवन प्रयोगकर्तालाई अवगत गराउन आपत्तकालिन निकास नक्सा प्रत्यक कोठामा राखिने छ र आवधिक कृत्रिम घटना अभ्यास गराइने छ ।

नीति घ. बन क्षेत्र नजिकका बस्ती/खेतिमा जंगली हात्तीबाट सुरक्षित रहन आवश्यक संरचना र प्रबिधि प्रयोगमा ल्याइने छ । त्यस्तै शहरी क्षेत्रमा दुर्घटना निम्त्याउने छाडा चौपाया र कुकुर नियन्त्रण गरिने छ ।

नीति ङ. सबै नदी तथा होलीको ROW पहिचान र बाढी जोखिम नक्सांकन (Flood Risk Mapping) गरिने छ र सो लाई भवन तथा बस्ती विकास मापदण्डको अंगको रुपमा प्रयोगमा ल्याइने छ ।

नीति च तटबन्ध कार्य सम्पन्न हुनु अगावको समयलाई मध्यनजर गर्दै, बाढी तथा कट्टान नियन्त्रण तथा यस बाट हुने जोखिम न्यूनीकरणका अस्थाइ उपायहरू अपनाइने छ ।

नीति छः मावा, रतुवा र अन्य नदीमा स्थायी तटबन्धको व्यवस्थाका लागि संघीय, प्रदेश सरकार तथा दातृ निकायहरूसंग समन्वय गरी नदी नियन्त्रण कार्यलाई गति दिइने छ । नदि कटान नियन्त्रणका लागि बायोइन्जिनियरिङ्ग तथा नदि तटमा बृक्षारोपण कार्यक्रमलाई अगाडि बढाइने छ । हरित नगर निर्माणको अभियानमा समेत सहयोग हुने गरी विपद् जोखिम न्यूनकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकलनका कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ज. बिपद्को समयमा खाली निजि जमिन आश्रय स्थलको रुपमा स्वतः प्रयोगमा आउने व्यवस्था गरिने छ । यसबाट जमिनमा पुगेको क्षति पुर्तिको प्रवन्ध प्रचलित नियम कानुन बमोजिम गरिनेछ ।

नीति झ. खुला स्थानहरूको संरक्षणका साथै टोल स्तरमा शुरक्षित आश्रय स्थल निर्धारण गरिनुका साथै शुरक्षित भवन निर्माणको बेग्लै मापदण्ड बनाई उपयुक्त स्थानमा शुरक्षित सामुदायिक भवन निर्माण गरिने छ । यस प्रयोजनको लागि संघसंस्था, शैक्षिक संस्था, तथा सामाजिक प्रतिष्ठान भवन/परिसरलाई पनि प्रयोगमा ल्याउन सक्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ञ. पोखरी, गहिरो जमिन, ठुला खाल्डा, तथा पानी जम्ने सबै स्थानमा दुर्घटना हुन नदिन तारबार एवं संकेत चिन्नको व्यवस्था गरिने छ । साथै ठुला खाल्डा खन्न रोक लगाइने छ भने गहिरो जमिन, ठुला खाल्डा, तथा पानी जम्ने स्थान पुरी वा पुर्न लगाई र आवश्यकता अनुसार प्रयोगमा ल्याइने छ ।

नीति टः उपलब्ध वारुण यन्त्रको पहुँच विश्लेषण गरी बढीमा १० मिनेट भित्र नगरका आगलागी भएको स्थानमा पुगिसक्ने गरी वारुण यन्त्र व्यवस्थापन गरिने छ । २४ सै घण्टा आपतकालिन सवारी साधन सञ्चालन गर्न सकिने अवस्थामा पुग्ने गरी पुर्वाधार विकास गरिने छ ।

नीति ठः बारुण यन्त्रमा नै आगलागी सिर्जित स्वास्थ्य समस्या कम गर्न प्राथमिक उपचार गर्न सक्ने जनशक्ति तथा स्वास्थ्य उपकरणको व्यवस्था गरिनुका साथै आगलागि नियन्त्रणको प्राविधिक तालिम युक्त जनशक्ती परिचालित हुने व्यवस्था मिलाइने छ ।

नीति ड. आगलागी तथा बाढी उद्धारका लागि नियमित तालिम र कृत्रिम घटना अभ्यासको व्यवस्था नगर, वडा र बस्ती स्तरमा गरिने छ ।

नीति छः स्वास्थ्यजन्य महामारी नियन्त्रण तथा प्रतिकार्यका लागि नगर स्तरमा द्रुत प्रतिकार्य टोली बनाइनुका साथै नगरपालिकाले संचालन गरेको दमक अस्पतालमा महामारी नियन्त्रण इकाई गठनमा सहयोगी र समन्वयनकारी भूमिका निर्वाह गरिने छ ।

नीति जः सडक दुर्घटना, विद्युतजन्य विपद् तथा अन्य कारणले घाइते भएकाहरूको जीवन रक्षा गर्न आपतकालिन ट्रमा प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय स्वास्थ्य संस्थासँग संस्थागत समन्वयन गरिने छ ।

नीति झ : आवश्यकता अनुसार सीसी क्यामेरा जडान गरी प्रहरीको स्थानीय इकाईको समन्वयमा सडक क्षेत्रलाई थप शुरक्षित र मर्यादित बनाइने छ ।

उद्देश्य ३ : विपद् प्रतिकार्यमा प्रभावितको सम्मान र शुरक्षा प्रत्याभुत गर्नु ।

नीति क : कुनै पनि प्रकारको प्रकोप सिर्जित विपद् प्रतिकार्य गर्दा प्रभावितहरूको सेवा तथा सुरक्षाको नगर मापदण्ड बनाइ पुर्ण कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख : विपद्को समयमा अपांगता भएका, जेष्ठ नागरिक, वालवालिका, गर्भवती र विरामीहरूको सेवाको लागि विशेष प्रवन्ध गरिने छ ।

नीति ग. विपदको समयमा मनोसामाजिक परामर्श सेवा र परामर्शकर्ताको व्यवस्थापन गरिने छ ।

नीति घः विपद्को समयमा उपलब्ध गराइने सेवा तथा राहत प्याकेज वितरणमा स्फेयर मापदण्ड (Sphere Standards) र एक द्वार नीति (One Door Policy) को पालना गरिने छ ।

नीति ङ : नगरको विपद् व्यवस्थापन कोषलाई समृद्ध बनाई मध्यम स्तरको विपद् प्रतिकार्य तथा पुनर्लाभका गतिविधिका लागि नगरलाई आत्मनिर्भर बनाइने छ ।

नीति च. विपद् प्रतिकार्यका लागि आवश्यक सामग्रीहरू सहितको गोदाम घरको व्यवस्था र यसको पहुँच सुनिश्चितता गरी यसको सञ्चालन कार्यविधि समेत बनाइनेछ ।

नीति छ. विपद व्यवस्थापनमा अब्बल/अग्रज संघसंस्था र व्यक्तित्व तथा स्थानीय क्लब, समिति, प्रथिस्थानहरू संग साझेदारी गरिने छ ।

उद्देश्य ४ : नगर विकासका सबै पक्षमा विपद् तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनका विषयलाई मुलप्रवाहीकरण गर्नु ।

नीति क : नगरमा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन बजेट तर्जुमा विधि निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख : सबै भौतिक पुर्वाधारका कार्यमा विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा अल्पिकरणका संरचनागत कार्य समावेश गरिने छ ।

नीति ग : निश्चित रकम भन्दा माथिका पुर्वाधार निर्माणका कार्यको योजना बनाउदा विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु अनुकुलनको कार्ययोजना समावेश गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति घ : उद्योग तथा कलकारखना स्थापना गर्दा हरित गृह ग्याँस (greenhouse gas) उत्सर्जन निरुत्साहित गरिनुका साथै न्यूनीकरणका कार्यक्रम समेत एकीकृत रुपमा अघि बढाउनु पर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नीति ङः नगर सरसफाई, खानेपानी व्यवस्थापन, स्वास्थ्य सेवा आदि सञ्चालनका पुर्वाधार तयार गर्दा विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने गरी गरिने छ ।

उद्देश्य ५ : अग्नी नियन्त्रण सेवालाई थप व्यवस्थित बनाउनु ।

नीति क. बारुणयन्त्र सेवाको सेवा व्यवस्थापनका लागि नगर प्रहरी एवं बारुणयन्त्र सेवा सम्बन्धि कानुन निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख. वारुण यन्त्रको पहुँच सवै समुदायसम्म हुनेगरी पुर्वाधार विकास गर्नुका साथै सवै व्यवसायिक भवन तथा पानी संकलन केन्द्रहरूमा पानीको न्यूनतम मौज्दात कायम गरिने छ ।

नीति ग. बारुणयन्त्र सेवा तथा कार्यक्षेत्र बिस्तार, संरचना निर्माण, नयाँ प्रबिधि/उपकरण खरिद, नियमित तालिम तथा कृत्रिम घटना अभ्यास, आगलागी सम्बन्धि सचेतना अभिबृधि लगायत कार्य गरिने छ । आगलागि समयमा मानिस बाहेक पशु वस्तु तथा सम्पतिमा पुग्ने क्षति कम गरी शुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरणलाई समेत उत्तिकै प्राथमिकतामा राखिने छ ।

नीति घ. सबै व्यवसायिक भवन तथा संस्थाहरूमा अग्नी नियन्त्रण ग्याँस अनिवार्य राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य ६ : नगर सुरक्षामा नगरपालिकाको भूमिका प्रभावकारी बनाउनु ।

नीति क. नगर प्रहरीको काम कर्तव्य सहितको स्थानीय कानुन बनाइ कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख. नगर प्रहरीलाई नगरपालिका कार्यालय सुरक्षाको साथै, आपतकालिन समयमा खोज, उद्धार, राहत वितरण साथै हाट, बजार, मेला, तथा अन्य प्रयोजनमा हुने भिडभाड नियन्त्रण, बजार व्यवस्थापन, फोहोर मैला व्यवस्थापन, सार्वजनिक संरचना सम्पत्तिको सुरक्षा, प्राकृतिक स्रोत, पार्क, खुला क्षेत्र, मैदान सुरक्षा जस्ता कार्यको नियमन तथा साँस्कृतिक जमघट व्यवस्थापन जस्ता कार्यमा परिचालन गरिनेछ ।

नीति ग. ट्राफिक प्रहरी तथा जनपद प्रहरीका साथै सशस्त्र प्रहरी लगायत शुरक्षा निकायसँगको समन्वयमा नगरको शान्ति शुरक्षा, मदिरा तथा लागुऔषध सेवन एवं वितरण र अन्य सबै अपराधिक गतिविधि नियन्त्रण र सवारी व्यवस्थापन लगायतका कार्यहरू प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति घ : सडक बत्ती तथा सघन बस्ती र बजार क्षेत्रमा सीसी क्यामेरा मार्फत आपराधिक गतिविधिको निगरानी तथा प्रतिकार्यका लागि समन्वयकारी भुमिका निर्वाह गरिने छ ।

नीति ङ. लागुऔषध, सामाजिक अपराध एवं सवारी दुर्घटना सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरू एवं अभियानहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति च. आवश्यकता अनुसार क्लस्टर स्तरमा प्रहरी विटहरूको व्यवस्थापनका लागि सम्वन्धित निकायसँग समन्वय गरिने छ ।

प्राथमिकता तालिका ५.५.२: विपद् तथा आपतकालिन ब्यवस्थापन

क. संविधानको अनुसूची ८ मा विपद् व्यवस्थापनलाई स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूचीमा सूचीकृत गरिएको छ । त्यसैगरी अनुसूची ९ ले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा समेत विपद् व्यवस्थापनलाई समेटेको छ । नगरपालिकामा विपद् ब्यवस्थापन सम्बन्धि ऐन नियम नबनेको र सो अन्तर्गत निर्माण हुनुपर्ने कार्यविधि
निर्माण नभएको अवस्था रहेको छ । यसका साथै नगर वा वडाहरूमा विपद् स्थानीय विपद् जोखिम ब्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशिल योजना निर्माण भएको छैन । तसर्थ ऐनको प्रावधान अनुसार नगरको विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा ब्यवस्थापन ऐन, नियमावली, कार्यविधि, रणनीति र कार्यक्रम तय गरी स्थानीय तहको विपद् तथा आपतकालिन ब्यवस्थापनको संस्थागत नेतृत्व नगरपालिकाले लिने गरी विपद् तथा जलवायु उत्थानशील नगर निर्माण गर्न निम्न प्राथमिकताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)

१. जलवायु अनुकुलन तथा आपतकालिन व्यवस्थापन (शान्ति शुरक्षा, आगलागी नियन्त्रण, सडक सुरक्षा, वन्यजन्तु आतंक, स्वास्थ्य जन्य महामारी नियन्त्रण) का विषय समेटी जलवायु अनुकुलन तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, नियमावली, कार्यविधि तथा निर्देशिका बनाउने ।	१. विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन सम्बन्धि कानुनको पुनरावलोकन र संशोधन गर्ने ।	१. परिवर्तित सन्दर्भमा विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन र अनुकुलन सम्वन्धी स्थानीय कानुनमा आवश्यक परिमार्जन तथा नयाँ कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण गर्ने ।
२. जलवायु परिवर्तन अनुकुलन मैत्री बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन निर्देशिका तयार गर्ने ।	२. जलवायु परिवर्तन अनुकुलन मैत्री बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन निर्देशिकामा आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	२. स्थानीय बजेट लाई जलवायु परिवर्तन अनुकलनमा केन्द्रित बजेट वर्गिकरणको पद्धति विकास गर्ने ।
३. नगर स्तरमा स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तथा वडा स्तरमा सामुदायिक विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना तथा विद्यालयस्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशील योजना निर्माण गर्ने ।	३. स्थानीय, सामुदायिक एवं विद्यालयस्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशिल योजना कार्यान्वयनको वार्षिक रुपमा समिक्षा तथा परिमार्जन गर्ने एवं नयाँ योजनाहरू निर्माण गर्ने ।	३. स्थानीय, सामुदायिक तथा विद्यालयस्तरीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशिल योजना निर्माणलाई निरन्तरता दिने ।
४. दिगो विकासको लक्ष्य १३ अनुसार जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव रोक्नका लागि तत्काल कदम चाल्नुपर्ने लक्ष्य हाँसिल गर्नका लागि नगरमा आवासीय, यातायात, औद्योगिक क्षेत्रहरूबाट हरित गृह ग्याँसहरू उत्सर्जन न्यूनिकरणका लागि आवश्यक निर्देशिका निर्माण एवं अनुगमन गर्ने ।	४. जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित जोखिमहरूको सामना गर्न र अनुकुलनका उपायहरूलाई नगरको योजनाहरूमा समायोजन गर्ने ।	४. जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित जोखिमहरूको सामना गर्न र अनुकुलनका उपायहरूलाई आफ्नो योजनाहरूमा समायोजन गर्ने ।
५. विपद्को समयलाई मध्यनजर गरी स्थानीय बजार व्यवस्थापन ऐनमा विपद व्यवस्थापनलाई समावेश गरी उपभोक्ताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न संशोधन गर्ने ।	५. विपद्लाई मध्यनजर गर्दै बजार अनुगमन निर्देशिकाको आवधिक समिक्षा गर्दै आवश्यकता अनुरुप परिमार्जन गर्ने ।	५. बजार अनुगमन निर्देशिकाको समयानुसार परिमार्जन एवं संशोधन गर्ने ।

ख. संविधानको भाग ४ धारा ५१ 'छ' को प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण गर्ने तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्वसूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवं पुनर्स्थापना गर्ने कुरा उल्लेख छ । पूर्वि, पश्चिमी र दक्षिणी सिमामा रहेका समुदाय तथा बस्तीहरूमा रतुवा र मावा नदीहरूबाट कटान, डबान र बाढीको प्रकोप रहेको छ । वडा १, २, ७ र ८ बाढीबाट उच्च जोखिममा रहेको छ ।

नगरमा विशेषतः ठुला नदी बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदीहरूले आसपासका भू-भागहरू बर्षेनी कटान गरी क्षति पुऱ्याईरहेको छ । त्यस्तै बाढीले बर्षेनी धेरै संख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् । जसलाई नक्शा नं. **१/५.५.२** पनि देखाइएको छ । नक्शामा बाढीबाट क्षति हुन सक्ने घरधुरीहरूको चित्रण गरिएको छ । नक्साको अधारमा जोखिममा रहेका बस्तीहरू पहिचान गरी बस्ती स्थानान्तरण एवं उक्त जोखिमयुक्त स्थानहरूलाई मध्यनजर गरी आवश्यक स्थानहरूमा बाढी रोकथामका कार्यहरू पनि गर्न सकिन्छ । तसर्थ वातावरणलाई क्षति पुऱ्याउन सक्ने संभावित घटना वा आपत्कालिन स्थितिको विश्लेषण गरी त्यस्ता घटना वा परिस्थितिलाई प्रभावकारी एवं उपयुक्त ढङ्गले सामना गर्न सक्षम हुनका निमित्त विभिन्न योजनाहरू निर्माण एवं प्रभावकारी कार्यान्वयनको आवश्यकता छ ।

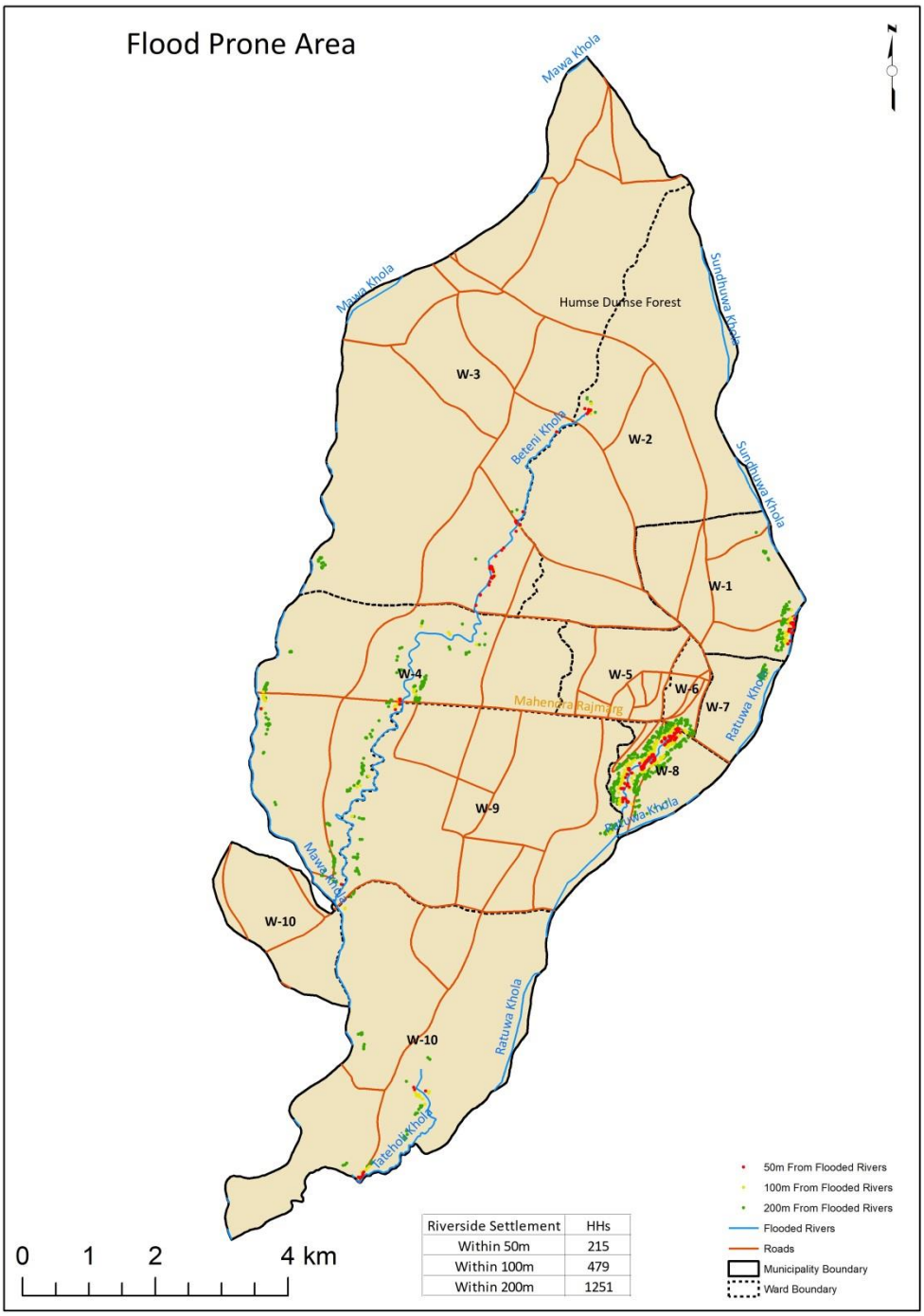

नक्शा नं. १/५.५.२: बाढीबाट जोखिमयुक्त बस्ती

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. मावा र रतुवा नदीमा स्थायी तटबन्धको आवश्यक व्यवस्थाका लागि संघीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा दाटृ निकायहरूसंग समन्वय गरी नदी नियन्त्रणका लागि भैरहेको कार्यमा अझ तिव्रता ल्याउने, नदी नियन्त्रण तथा भुक्ष्य व्यवस्थापनको लागि बायोइन्जिनियरिङ्ग तथा तट हरितकरण कार्यक्रमलाई अगाडि बढाउने ।	१. बाढी डुबानबाट क्षतिग्रस्त क्षेत्रहरूको पहिचान गरी विभिन्न संघ संस्थाहरूसंगको समन्वयमा भू-क्षय तथा नदी कटान रोकथामका लागि तटबन्धन गर्ने ।	१. साझेदारीमा विपद् तथा जलवायु समानुकुलित विकास योजनाहरू सञ्चालन गर्दै आगामी वर्षहरूमा नगरपालिका आफैले विगतका साझेदारीमा भएका सकारात्मक कार्ययोजनाहरूको अनुशरण

		गर्दै विपद् व्यवस्थापनका लागि कार्ययोजनाहरू बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।
२. प्रभावकारी पूर्वतयारी र प्रतिकार्यका लागि सम्भाव्य प्रकोपहरूको आंकलन सहितको भौगोलिक सुचना प्रणाली (GIS based) पूर्वसुचना प्रणालीको विकास र विस्तार गर्ने ।	२. संभावित हानी, नोक्सानी एवं क्षति कम गर्न जोखिम क्षेत्रमा रहेका व्यक्ति, समुदाय एवम् सङ्घ/संस्थाहरूलाई पूर्वतयारीमा रहन र समयमा नै उपयुक्त ढङ्गले कार्य गर्न आवश्यक पर्ने पूर्वसुचना चेतावनी प्रणालीको विकास गर्ने ।	२. मुख्य नदीहरूमा बाढीको अनुगमन गरी पूर्वसुचना प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लैजाने ।
३. प्राकृतिक प्रकोपका हिसाबले जोखिममा रहेका स्थानहरूमा वृक्षारोपण कार्यक्रम सञ्चालन गरी वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्दै हरियाली प्रवर्द्धन गर्ने ।	३. वृक्षारोपण बिरुवाहरूको संरक्षण गर्दै वृक्षारोपण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।	३. वृक्षारोपण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।

ग. नगरपालिकामा "संशोधित भवन तथा योजना मापदण्ड-२०७४, दमक नगरपालिका", "भुमि व्यवस्थापन कार्यविधि २०७४", जग्गा प्लटिङ्ग कार्यनीति, २०७५ र जग्गा विकास प्लटिङ्ग) सम्बन्धी आवेदन र कार्यविधि-२०७४ रहेको छ ।
तर भवन निर्माण गर्दा विपद् व्यवस्थापन समेतलाई दृष्टिगत गरी जमिनको अवस्था निर्धारण गरी निर्माण स्वीकृति दिने मापदण्ड भएता तापनि भू उपयोग नीति र भू उपयोग योजना मार्फत भवन निर्माण गर्न मिल्ने वा नमिल्ने आधारमा जग्गा वर्गीकरण नभएको अवस्था रहेको छ । नगरपालिकामा प्रकोप प्रतिरोधी भवन निर्माणका लागि भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक सहितको भवन तथा बस्ती विकास उपशाखा रहेको छ । तर सबै किसिमका भवनको स्वीकृति तथा निर्माणको अनुगमन प्रक्रियामा स्थलगत रुपमा अध्ययन गरी सुरक्षाका मापदण्ड पुर्ण पालना भएको एकिन गर्नमा जनशक्तिको अपर्याप्तता रहेको छ । दीर्घकालीन बस्ती विकास र पूर्वाधार लगानीको लागि भने भूवैज्ञानिक र जलविज्ञानका विशेषज्ञहरूद्वारा उक्त स्थानको विस्तृत जांच गराई त्यस्ता अध्ययनमा प्रकोपका घटना एवं तथ्यांक आदि सम्मिलित विवरण र विश्लेषण गरी भवन निर्माण गर्न आवश्यक रहेको छ ।
तसर्थ मानवीय जीवन सुरक्षा र हित सुनिश्चित गर्न र नभत्कने खालका सुरक्षित भवन संरचना निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने संरचनाको डिजाइन, निर्माण पद्धति, निर्माण सामग्री, मर्मत-संभार परिमार्जन, भोगचलन जस्ता पक्षहरूको नियमन तथा नियन्त्रणका निम्ति जारी अध्यादेश वा नियम/विनियम तथा सम्बद्ध मापदण्डहरूको आवश्यकता छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. भुउपयोग योजनाहरूमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन एकीकरणका लागि दिशानिर्देशनहरूको विकास गर्ने ।	१. विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशिलताका विषयलाई भू उपयोग, यातायात लगायत सार्वजनिक निर्माण, वातावरण र प्राकृतिक श्रोत संरक्षण लगायतका क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको मापदण्डमा समेट्ने ।	
२. भूकम्पीय सुरक्षाका अतिरिक्त सुरक्षित निर्माणको बहु आयामलाई समेटेर भवन तथा पुर्वाधार निर्माणमा प्राविधिक सहायता गर्न सक्ने गरी प्राविधिक शाखाको क्षमता विकास गर्ने ।	२. आवश्यकता हेरी भवन तथा पुर्वाधार निर्माणमा प्राविधिकहरू थप गर्ने र उक्त शाखाका कर्मचारीहरूका लागि अनुशिक्षण उपलब्धतालाई निरन्तरता दिने ।	२. आवश्यकता हेरी भवन तथा पुर्वाधार निर्माणमा दक्ष प्राविधिकहरू थप गर्ने ।

घ. नगरपालिकामा विपद् व्यवस्थापन कोष निर्देशिका, २०७४ रहेको छ । विपद् व्यवस्थापन समिति गठन हुनुका साथै नागरिकहरूलाई विपद् उत्थानशील बनाउने तथा तत्काल प्रतिकार्य गर्ने संरचना नगरमा तयार भएको र विपद् प्रभावितलाई तत्काल राहत उपलब्ध गराउनका लागि न्यूनतम आर्थिक स्रोतको पुर्व ब्यवस्था भएको । साथै नगरपालिकाको क्रियाकलापहरूलाई कार्यान्वयन गर्दा पारदर्शी, जवाफदेही, नियमसम्मत, सहभागितामूलक प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने गरेको छ तर विपद्मा परेका समुदायका लागि खोज उद्दार र राहतको सेवा वडा स्तरबाट समयमा नै उपलब्ध गराउन सक्ने गरी संस्थागत र आर्थिक ब्यवस्थापन नभएको तथा विपद् प्रभावितले पाउने राहत सामग्रीहरूको न्यूनतम मापदण्ड निर्धारण

र कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था रहेको छ । तसर्थ नगरपालिकामा विपद् व्यवस्थापन योजना एवं प्रतिकार्य योजना निर्माणको अभ्यास नगरमा नभएको सन्दर्भमा योजना निर्माण र अध्यावधि गर्ने अभ्यासलाई नियमित गराउनु तथा सवै विपद् प्रभावितलाई स्फेयर मापदण्ड अनुकुलको राहत वितरण हुने अवस्थामा पुऱ्याउनु नगरको प्राथमिकतामा रहेको छ । त्यसैले आपत्कालीन अवस्थामा जनधनको सुरक्षा तथा सेवा प्रदान गर्न आकस्मिक योजना लगायत विपद् प्रतिकार्यका लागि आवश्यक सामग्रीहरूको व्यवस्था गरी वडास्तरमा समेत प्रतिकार्य एवं राहतका सामग्री एवं गोदाम घरको व्यवस्थापन गरी सेवा प्रवाह गर्नको निमित्त निम्न बुँदाहरूलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. विपद्को समयमा अपांगता भएका व्यक्ति, महिला, बालबालिका एवं ज्येष्ठ नागरिकको सुरक्षा तथा आपतकालिन सेवामा पहुँच सम्बन्धि स्फेयर कार्यढाँचा अनुकुलनका प्रावधान सहितको स्थानीय कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	१. अपांगता भएका व्यक्ति, महिला, बालबालिका एवं ज्येष्ठ नागरिकको शुरक्षा तथा आपतकालिन सेवामा पहुँच सम्बन्धि स्फेयर कार्यढाँचा अनुकुलका प्रावधान सहितको स्थानीय कार्यविधिमा आवश्यकता अनुरुप परिमार्जन गर्ने ।	१. आपतकालिन सेवामा पहुँच सम्बन्धि स्फेयर कार्यढाँचा अनुकुलनका प्रावधान सहितको स्थानीय कार्यविधिमा समयानुसार संशोधन एवं परिमार्जन गर्ने ।
२. विपद् प्रभावित समुदायहरूका लागि राहत एवं पुर्नस्थापनाका लागि आवश्यक कार्ययोजना एवं आर्थिक सहयोगका लागि कानुनी व्यवस्था गर्ने	२. विपद् प्रभावित समुदायहरूका लागि राहत एवं पुर्नस्थापनाका लागि बनेका नीतिहरूको आवधिक समिक्षा सँगै आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।	२. विपद् प्रभावित समुदायहरूका लागि राहत एवं पुर्नस्थापनाका लागि बनेका नीतिहरूको आवधिक समिक्षा सँगै आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।
३. विपद् प्रभावितका विपद् प्रतिकार्य कोष सञ्चालन कार्यविधि निर्माण गर्ने ।	३. सरोकारवालासँगको समन्वय बढाई विपद् व्यवस्थापन कोषमा जुट्ने सहयोगको दायरा विस्तार गरी मुलधनको आकार वृद्धि गरी सबै किसिमका विपद् प्रतिकार्य गर्न सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउने ।	३.विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग सम न्वय गरी विपद् प्रतिकार्य कोषको रकम वृद्धि गर्ने ।
४. विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण गर्ने ।	४ विपद् व्यवस्थापन (पुर्वतयारी, आपतकालिन प्रतिकार्य र पुनर्लाभ) को वित्तीय रणनीति तयार गरी लागु गर्ने ।	४. समयानुसार विपद् पुर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाहरूमा परिमार्जन गर्दै आवश्यकता अनुरुप नयाँ योजनाहरू निर्माण गर्ने ।
५. विपद् प्रतिकार्यका औजारहरू उपयुक्त अवस्थामा राख्नुका साथै क्लस्टरगत रुपमा सामुहिक बसोबासको सामग्री सेटको पुर्व व्यवस्था गर्ने ।	५. विपद् व्यवस्थापनका निमित्त बनाइने गोदाम घरको सञ्चालन एवं व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गरी आवश्यकता हेरी गोदाम घरको व्यवस्था प्रत्येक वडामा गर्ने ।	५. क्लस्टरगत रुपमा रहेका विपद् प्रतिकार्य औजारमा आवश्यक थपघट तथा सामुहिक बसोबासका सामग्रीको अपुग पुर्ति र उपयोगिता कायम गर्ने ।
६. नगर, वडा, विभिन्न सेवा प्रदायकका भवनमा आपतकालिन निकाश द्वार राख्ने अनिवार्य व्यवस्था गरी कार्यान्वयन शुरु गर्ने । नगरपालिका भवनबाट यसको शुरुवात गर्ने ।	६. आपतकालिन निकासको प्रवन्धलाई सवै संस्थाथत र व्यवसायिक भवनसम्म विस्तार गर्ने ।	

ङ. आपतकालिन आश्रय स्थलको रुपमा प्रयोग गर्नको लागि नगरपालिकामा सामुदायिक भवन, खुला स्थान र पार्कहरू रहेको छ । नगरपालिकामा विपद्को समयमा आपतकालिन कक्षको लागि सुरक्षित स्थानहरू पहिचान नगरिएको जसले गर्दा सुरक्षित स्थानको बारेमा नगरबासीहरूमा जानकारी नभएको अवस्था रहेको छ । नगर क्षेत्रमा जनघनत्व बढेसंगै सुरक्षित भवन एवं खुल्ला स्थानहरूको आवश्यकता भएकाले आगामी बर्षका लागि निश्चित क्षमताका सुरक्षित भवन निर्माण गर्नु पर्ने आवश्यकता छ । तसर्थ विपद्का दृष्टिकोणले आपतकालिन आश्रय स्थलको रुपमा प्रयोग गर्नको लागि नगरपालिकामा

खुल्ला स्थान, सुरक्षित भवन र पार्कहरूको संख्यामा अपर्याप्तता भएको साथै यसको संरक्षण आवश्यक भएका कारण निम्न बुँदाहरू प्राथमिकतामा राखिएका छन् ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. नगर तथा वडा स्तरमा रहेका शुरक्षित भवनको अवस्था विश्लेषण गर्ने । ग्रामिण क्षेत्रमा आपतकालिन आश्रय स्थल पहिचान र निर्धारण गर्ने र सुरक्षित आश्रय स्थलको निर्माण गर्ने ।	१. बाल तथा अपाङ्ग मैत्री र विपद् प्रतिरोधात्मक बहुउपयोगी शौचालय, खानेपानी, बैकल्पिक उर्जाको व्यवस्था भएको प्रत्येक नगरबासीको पहुँचमा पुग्ने गरी नगरमा सुविधायुक्त सुरक्षित भवनहरू निर्माण गरी समुदायको जानकारीमा ल्याउने ।	१. जोखिमयुक्त बस्ती स्थानान्तरण गरी भू उपयोग योजना बमोजिम शुरक्षित एकीककृत बस्ती निर्माण गर्ने ।
२. विपद् परेको समयमा प्रयोग गर्नका लागि खुल्ला स्थान तथा चौरहरूको पहिचान र नक्सांकन गर्ने र सबै वडामा खुला स्थान पहिचान गरी इन्भेन्टरी तयार गर्ने र टोलगत रुपमा खुला स्थान सम्बन्धि सूचना प्रवाह गर्ने ।	२.खुल्ला स्थानहरूको संरक्षणमा स्थानीय लाई प्राथमिकता दिँदै सरसफाई लगायत संरक्षणका कार्यक्रमहरू गर्ने र निर्माण भएका सुरक्षित स्थलहरूको नियमित अनुगमन गर्ने ।	२. सुरक्षित आश्रय स्थलको व्यवस्थापन तथा उपयोगिता कायम राख्ने र खुल्ला स्थान एवं सुरक्षित आश्रय स्थलहरूको नियमित अनुगमन गर्ने ।
३. पुर्वाधार र सेवा व्यवस्थापन शाखाका कर्मचारीका लागि विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु अनुकुलन सम्बन्धि आधारभूत अनुशिक्षण उपलब्ध गराउने ।	३. पुर्वाधार र सेवा व्यवस्थापन शाखाका कर्मचारीका लागि विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु अनुकुलन सम्बन्धि आधारभूत अनुशिक्षण उपलब्ध गराउने ।	३. विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु अनुकुलन सम्बन्धि आधारभूत अनुशिक्षण उपलब्ध गराउने कार्यलाई निरन्तरता दिने ।

च. नेपालको संविधानको अनुसुची ८ मा स्थानीय तहको अधिकार अन्तर्गत नगर प्रहरी सम्बन्धि अधिकार पनि समेटेको र नेपालको संविधानको धारा २१६ को उपधारा (१) बमोजिम स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बनाएको जसअन्तर्गत नगर प्रहरीको गठन, सञ्चालन, व्यवस्थापन, नियमन तथा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि खोज, उद्धार, राहत तथा पुर्नस्थापनामा नगर प्रहरी परिचालन गर्न सकिने विषय समेटिएको छ । नगरमा नगर प्रहरीको व्यवस्था भई नगरका विभिन्न कार्यक्रममा परिचालन गरिएको छ् । नगर प्रहरीलाई आपतकालिन समयमा साथै हाट तथा अन्य प्रयोजनमा हुने भिडभाड नियन्त्रण, बजार व्यवस्थापन, फोहोर मैला व्यवस्थापन जस्ता कार्यको नियमन तथा साँस्कृतिक जमघट व्यवस्थापन जस्ता कार्यमा परिचालन गर्नका निमित्त नगर प्रहरी व्यवस्थापन सम्बन्धि नीति निर्देशिकाको आवश्यकता रहेको छ । यसका साथै दमक नगरपालिकाको दुरदृष्टि पनि *शुरक्षित, सुखी दमक* रहेकोले पनि यसलाई सार्थक बनाउन तलका प्राथमिकताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. नगर प्रहरी गठन र सञ्चालन सम्बन्धि ऐन र नियमावली निर्माण गर्ने ।	१. नगर प्रहरी सञ्चालन सम्बन्धि बनेका नीतिहरूको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यकता अनुरुप परिमार्जन गर्ने ।	१. नगर प्रहरी सञ्चालन सम्बन्धि बनेका नीतिहरूको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यकता अनुरुप संशोधन गर्ने ।
२. विपद् प्रतिकार्य तथा आपतकालिन सेवा प्रवाहमा आवश्यकता अनुसार नगर प्रहरी परिचालनको अभ्यास शुरु गर्ने ।	२. विपद् प्रतिकार्य र आपतकालिन सेवामा नगर प्रहरीलाई परिचालन गर्ने ।	२. नगर प्रहरीको थप व्यवस्था संगै विपद् प्रतिकार्य र आपतकालिन सेवामा नगर प्रहरीलाई परिचालन गर्ने ।
३. समुदाय स्वयं तथा नगर प्रहरी र अन्य सुरक्षा संयन्त्र (प्रहरी, सेना आदि) को सहयोगमा पार्क, मनोरञ्जन, खुला क्षेत्र र खेलकुद मैदानहरू लगायत सम्पदा क्षेत्र संरक्षण गर्ने ।	३. नगर प्रहरी, अन्य सुरक्षा संयन्त्र र स्थानीय (प्रहरी, बन विभाग, आदि) को सहयोगमा पार्क, मनोरञ्जन, खुला क्षेत्र र खेलकुद मैदानहरू संरक्षण गर्ने ।	३. नगर प्रहरीको सेवाको निरन्तरता र विस्तार गर्दै जाने ।
४. विपद्को समयमा गरिने खोज तथा उद्धार, पुर्नःस्थापना एवं व्यवस्थापन	४. नगर प्रहरी र नेपाल प्रहरीका स्थानीय इकाइलाई स्थानीय शान्ति सुरक्षाको	४. नगर प्रहरी र नेपाल प्रहरीका स्थानीय इकाइको

कार्यलाई सहज तथा प्रभावकारी बनाउनका लागि प्रहरी र नगर प्रहरी एवं नागरिक बीचमा पारस्परिक सम्बन्ध कायम गरी सम्बन्धित निकायसँगको समन्वयमा नगर प्रहरी र नेपाल प्रहरीका स्थानीय इकाइलाई स्थानीय शान्ति शुरक्षाको चुनौती सामना गर्न सघाउने गरी क्षमता विकासका सैद्धान्तिक कक्षा सञ्चालन गर्ने ।	चुनौती सामना गर्न सघाउने गरी क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने ।	क्षमता विकासका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने ।

छ. नगरमा सडक दुर्घटना पनि प्रमुख समस्याको रुपमा रहेको छ । तसर्थ नगरमा दुर्घटना हुने क्रम बढ्दो रहेकोले सडक सुरक्षाको दुष्टिकोणबाट दुर्घटनाको सम्भाव्यतालाई मध्यनजर गर्दै सडक सुरक्षा कायम गर्न विभिन्न नीतिका साथै सडक स्तरोन्नति आवश्यक भएकाले निम्न प्राथमिकताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. आवश्यक स्थानमा सीसी क्यामेराको व्यवस्था गर्ने ।	१. सडक दुर्घटना एवं अन्य सामाजिक अपराधका गतिविधि न्यूनिकरण गर्न आवश्यक स्थानहरूमा सीसी क्यामेराको व्यवस्था गर्ने ।	१. सडक दुर्घटना न्यूनिकरणका लागि भएका प्रविधिहरूको विकासलाई संभाव्यता हेरी नगरमा व्यवस्था गरी सडक दुर्घटना एकदमै न्यून बनाउने ।
२. समुदाय र निजी क्षेत्रको समन्वयमा बजार क्षेत्रमा सडक बत्तीको व्यवस्थापन गर्ने ।	२. सडक बत्ति एवं सि.सि क्यामेराको व्यवस्था नगरका प्रत्येक स्थानमा पुऱ्याउने ।	२. सडक बत्तिको व्यवस्था संगै आवश्यक मर्मत गरी यसको विस्तार गर्ने ।
३. सडक दुर्घटनालाई मध्यनजर गरी आवश्यक स्थानमा सडक चिन्हहरू, सिग्नलहरू, जेब्राक्रस एवं ट्राफिक प्रहरीहरूको व्यवस्था गर्ने ।	३. सवै घरमा आपतकालिन सेवा सुनिश्चित हुने गरी सडक पुर्वाधार विकास गर्ने । सडक दुर्घटना नियन्त्रणका लागि जोखिम युक्त स्थानहरूमा सडक सुरक्षाको संरचना बनाउने ।	३. आवश्यकता हेरी नगरमा रहेका स्थानमा ट्राफिक चिन्ह, ट्राफिक लाइटहरूको मर्मत सम्भार गर्ने तथा आवश्यक स्थानमा ट्राफिक चिन्ह, ट्राफिक लाइट एवं ट्राफिकहरूको व्यवस्था गर्ने ।
४. प्रहरी बिटहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।	४. आवश्यकता अनुरुप ट्राफिक विट एवं ट्राफिक प्रहरीहरूको थप व्यवस्था गर्ने ।	४. शहरीकरण बढेसँगै ट्राफिक विट एवं ट्राफिक प्रहरीहरूको थप व्यवस्था गर्ने ।
५. सडक दुर्घटना हुने क्षेत्रहरूको पहिचान गरी न्यूनिकरणका लागि ट्राफिक सचेतना कार्यक्रमका साथै ट्राफिक प्रहरी तथा जनपद प्रहरीका स्थानीय एकाईसँगको नगरको शान्ति शुरक्षा, लागु औषध नियन्त्रण र सवारी व्यवस्थापन लगायतका कार्यक्रम समन्वय वैठक नियमित सञ्चालनको अभ्यास गर्ने ।	५. सडक दुर्घटना न्युनिकरणका लागि सचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने ।	५. सडक दुर्घटना न्युनिकरणका लागि सचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने ।

ज. अव्यवस्थित विद्युतीय तार, ईन्टरनेट एवं केबल नेटवर्कका तारहरूका कारण नगरमा आगलागीको सम्भावना बढि रहेको छ । आगलागी नियन्त्रणका लागि नगरले आपतकालिन सेवाका लागि महत्वपूर्ण मानिएको बारुण यन्त्र आफैंले सञ्चानल गरेको छ । नगरमा स्थानीय संघ संस्था मार्फत एम्बुलेन्स सेवा प्रवाह भइरहेको छ । आपतकालिन अवस्थाका लागि नगरमा ऐम्बुलेन्स एवं बारुणयन्त्रहरू अपर्याप्तता रहेको छ जसलाई तलको चित्र २/ ५.५.२ द्वारा प्रस्ट्याइएको छ । नगरमा रहेका ऐम्बुलेन्स एवं दमकलले केही आसपासका क्षेत्रमा मात्र सेवा पुऱ्याउन सक्दछ तर नगरका अन्य वडाबासीहरू आपतकालिन समयमा यस सुविधालाई छिटोछरिटो सेवाको पहुँचमा पुग्न नसकेको अवस्था रहेको छ । तसर्थ सम्पुर्ण नगरबासीले ऐम्बुलेन्स, शवबहान, दमकल जस्ता सेवाहरूमा सहज पहुँच पुऱ्याई विपद् जोखिमबाट सुरक्षित नगर निर्माण गर्नका निमित्त निम्न प्राथमिकताहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

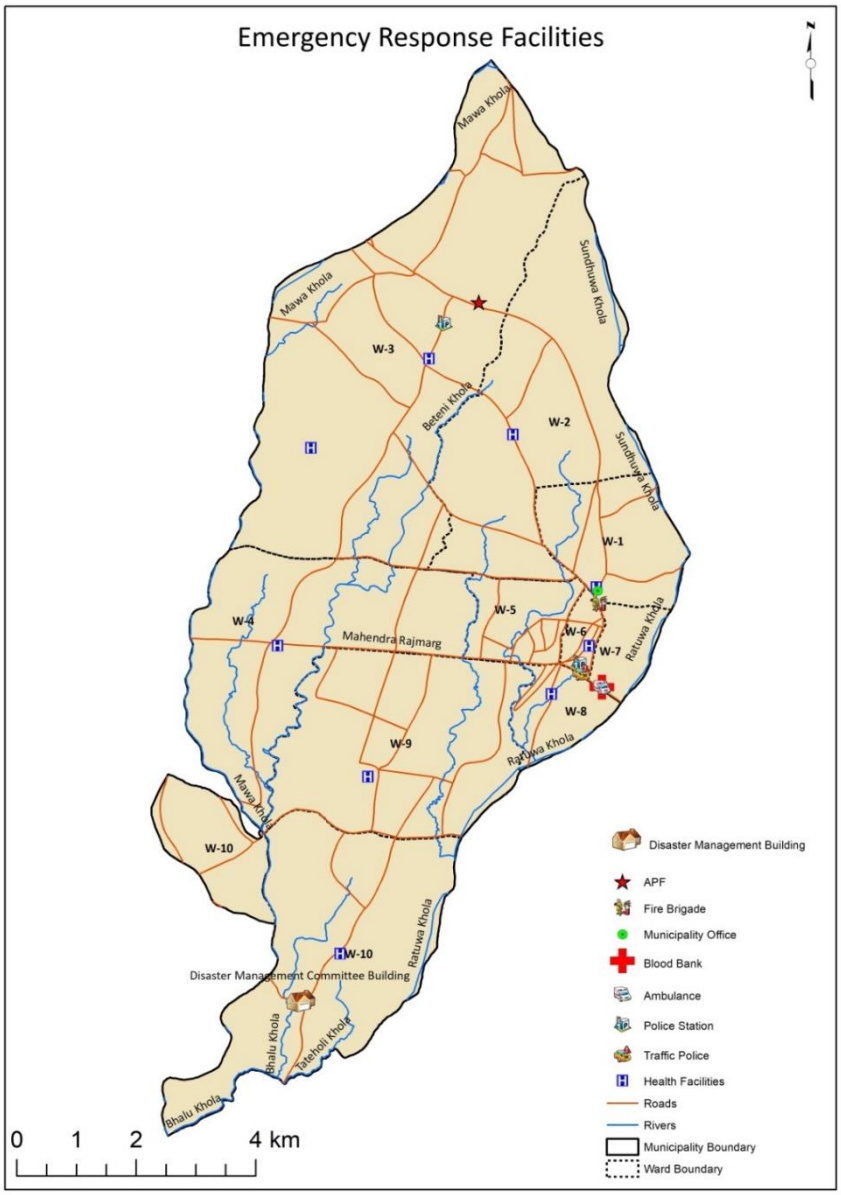

नक्शा २/५.५.२: नगरमा रहेका आपतकालिन प्रतिकार्य सम्बन्धि सुविधा

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. वारुण यन्त्र सञ्चालन, शवबाहन, ऐम्बुलेन्स तथा फायरम्यान परिचालन सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गर्ने । २. विद्युतिय तार एवं अनावश्यक बिजुली एवं संचार तथा इन्टरनेटका तारहरूको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक निर्देशिका तयार गर्ने र सम्बन्धित निकाय एवं स्थानीयहरूको सहकार्यमा विद्युतीय एवं केवल नेटवर्कका लागि तांगिएका अनावश्यक तारहरू हटाउने ।	१. बारुण यन्त्र सञ्चालन, शवबाहन, ऐम्बुलेन्स तथा फायरम्यान परिचालन कार्यविधिको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्ने । २. विद्युतीय एवं केवल नेटवर्कका तारहरूको नियमित अनुगमन गरी आवश्यकता अनुरुप विद्युतीय पोलहरू एवं नांगा तारलाई व्यवस्थापन गर्ने ।	१. बारुण यन्त्र सञ्चालन, शवबाहन, ऐम्बुलेन्स तथा फायरम्यान परिचालन कार्यविधिको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्ने । २. विद्युतीय एवं केवल नेटवर्कका तारहरूलाई भुमिगत गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।

३. वारुण यन्त्र सञ्चालनका लागि प्रशिक्षित फायरम्यानको व्यवस्था गर्ने ।	३. वारुण यन्त्रहरूको संख्या वृद्धि संगै प्रशिक्षित फायरम्यानहरूको व्यवस्था गर्ने ।	३. वारुण यन्त्रहरूको मर्मत सम्भार संगै आवश्यकतानुसार प्रशिक्षित फायरम्यानहरूको व्यवस्था गर्ने ।
४. व्यवसायिक, संस्थागत तथा सामुदायिक भवन, विद्यालय, सरकारी भवन, कलकारखाना जस्ता मानिसको बढि जमघट हुने संचरनामा अग्नि नियन्त्रक ग्याँस Fire Extinguisher अनिवार्य रुपमा राख्ने सम्बन्धि निर्देशिका निर्माण गर्ने ।	४. अग्नि नियन्त्रक ग्याँस Fire Extinguisher अनिवार्य राख्ने सम्बन्धमा निर्देशिका निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	४. अग्नि नियन्त्रक ग्याँस Fire Extinguisher अनिवार्य राख्ने सम्बन्धमा निर्देशिकाको आवधिक समिक्षा गर्दै आवश्यक परिमार्जन गर्ने ।
५. बारुण यन्त्र तथा एम्बुलेन्सको सेवा सबैतिर समयमा पुऱ्याउनका लागि भौतिक पुर्वाधार, जनशक्ति तथा सम्वन्धित उपकरणको व्यवस्थापन गर्ने ।	५. नगर अस्पताल मार्फत ख बर्गको (स्वास्थ्य सहायक सहितको) एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन गर्ने ।	५. ख बर्गको एम्बुलेन्स सेवामा सबै नागरिकको पहुँच सुनिश्चित हुने गरी कम्तिमा ३ ओटा एम्बुलेन्स नगर अस्पताल वा क्लस्टर स्तर बाट सञ्चालन गरी हालको एम्बुलेन्स सेवालाई विस्थापित गर्ने ।
६. बढि जोखिममा रहेका (अपांगता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती) लाई आपतकालिन स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउन सहयोग गर्न एम्बुलेन्स सेवा निशुल्क गराउन पहल गर्ने ।	६. बढि जोखिममा रहेका (अपांगता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती) लाई आपतकालिन स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउन सहयोग गर्न एम्बुलेन्स सेवा निशुल्क गराउन नगरपालिकाबाट लागत बेहोर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	६. एम्बुलेन्स लगायतका आपतकालिन सेवामा जोखिममा रहेका (अपांगता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती) को निशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
७. ऐम्बुलेन्स, दमकल समयमा पुऱ्याउनको निमित्त सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	७. सबै किसिमका आपतकालिन सेवा कम्तिमा टोल स्तरमा पुग्ने गरी वडा स्तरका सडकलाई ग्राभेल गरिसक्ने र क्लस्टर स्तरमा एम्बुलेन्स रहने गरी स्थानीय र बाह्य संघ संस्था तथा नीजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने ।	७. बारुण यन्त्रको संख्या र पहुँच विस्तार गरी सबै घरमा १५ मिनेट भित्र बारुण यन्त्र पुग्ने पद्धति विकास गर्ने ।

झ. नगरमा रहेका दमक अस्पताल, आम्दा अस्पताल, लाइफ लाइन अस्पताल, ओम इन्टरनेश्नल मेची अस्पताल , नमस्ते हेल्थ केयर एयड रिसर्च सेन्टर, निम्सअस्पताल, शहरी स्वास्थ्य केन्द्र), स्वास्थ्य चौकी, गाउँघर क्लिनिक र घुम्ती शिविरहरू महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाद्वारा आपतकालिन स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ। नगरमा सञ्चालित स्वास्थ्य केन्द्रहरू सबैमा आपतकलिन प्रतिकार्य योजनाहरू नबनेको जसले गर्दा विपद्को समयमा बढ्दो बिरामी चापलाई व्यवस्थित गरी स्वास्थ्य उपचार सबैमा र समयमानै पुऱ्याउन कठीन हुने अवस्था रहेको छ । यसका साथै नगरपालिकामा बर्ड-फ्लु र डेंगुका प्रकोपहरू पनि देखिन थालेका छन् । चराबाट सर्ने वर्ड फ्लु, सुंगुर वा अन्य तवरबाट सर्ने स्वाइन फ्लु तथा अन्य महामारीबाट नगर सुरक्षित राख्नको निमित्त नगरमा केही प्रावधान नभएको अवस्था रहेको छ । तसर्थ नगरमा महामारी फैलन सक्ने सम्भावना बढि भएकोले नगरबासीलाई महामारी सम्बन्धि सचेतिकरण गर्न निम्न प्राथमिकता तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. जनावर एवं चराचुरुङ्गीबाट सर्ने महामारीलाई समेत मध्यनजर गरी उक्त विषय समेटी सरसफाई निर्देशिका निर्माण गर्ने। जसमा पशुपंक्षीहरूबाट सर्ने रोगहरूलाई मध्यनजर गरी कुखुरा, बंगुरलाई नियमित चेकजाँच	१. महामारीको समयमा महामारी नियन्त्रण एवं सुरक्षित हुन महामारी सम्बन्धि निर्देशिकाको समिक्षा गर्दै आवश्यक परिमार्जन गर्ने । निर्माण गर्ने ।	१. महामारी सम्बन्धि भएका निर्देशिका एवं कार्यविधिलाई आवश्यकता हेरी संशोधन गर्ने ।

गराउने, पशुपन्छी बस्ती भन्दा टाढा पालन गर्ने, क्वारेन्टाईनको व्यवस्था गर्ने जस्ता विषयहरू समेट्ने । २. अस्पताल एवं स्वास्थ्य चौकीहरूमा आपतकालिन प्रतिक्रिया योजनाहरू निर्माण गर्ने । ३. महामारी सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । ४. समदायको संलग्नतामा नगरको नियमित सरसफाई गर्ने ।	२. विपद्लाई मध्यनजर गरी नगरमा भएका स्वास्थ्य चौकीहरूमा आपतकालिन सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था सहित स्वास्थ्य चौकीहरूको स्तरोन्नति गर्ने । ३. महामारी सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने ४. पर्यटकीय नगर निर्माण गर्ने नगरको दुरदृष्टि समेत भएका कारण नगर सरसफाई गर्ने अभियानलाई निर न्तरता दिने ।	२. महामारी फैलदा समेत नगर सुरक्षित हुन सक्ने अवस्थामा पुग्न पुर्वाधार, जनशक्ति, साधन स्रोतहरूको पुर्व व्यवस्था गर्ने । ३. महामारी सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । ४. पर्यटन व्यवसायलाई समेत टेवा पुऱ्याउन सरसफाई अभियान सञ्चालन गरी सुन्दर स्वच्छ नगर निर्माण गर्ने ।

ञ. बेरोजगारी एवं अन्य विविध कारणहरूले गर्दा युवाहरूमा लागुपदार्थ दुर्व्यसनी बढ्दो रहेको छ । युवा जनशक्तीलाई विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि समेतनामुलक गतिविधि गतिविधि तथा विपद् प्रतिकार्य, खोज तथा उद्धार, राहत वितरण, विपद् सम्बन्धि सर्वेक्षण, प्राथमिक उपचार जस्ता कार्यहरूमा सहभागी गराउन सक्ने गरी संस्थागत र व्यवस्थाहरू गर्न नसकिएको अवस्था रहेको छ । तसर्थ रोजगारको व्यवस्था सँगै मदिरा सेवन एवं लागुपदार्थ दुर्व्यसनीमुक्त नगर निर्माण गर्नका लागि निम्न प्राथमिकताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. मदिराको व्यवस्थित बिक्रि वितरण सम्बन्धि स्थानीय कार्यविधि बनाउने । २. लागुपदार्थ दुर्व्यसनी सम्बन्धि विविध जनचेतनाका कार्यक्रमहरू विद्यालयहरू लगायत प्रत्येक वडाहरूमा सञ्चालन गर्ने । ३. युवाहरूलाई बढि भन्दा बढि सामाजिक कार्यहरूमा संलग्न गराउनका लागि आवश्यक रणनीतिहरू निर्माण गर्ने ।	१. मदिरा विक्रि वितरण सम्बन्धि बनेका कार्यविधिको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार संशोधन एवं परिमार्जन गर्ने । २. लागुपदार्थ दुर्व्यसनी सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने । ३. लागुपदार्थ दुर्व्यसनीमा लागेका व्यक्तिहरू लक्षित गर्दै नगरमा विभिन्न रोजगारको व्यवस्था गर्ने ।	१. मदिरा विक्रि वितरण सम्बन्धि बनेका कार्यविधिको आवधिक समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार संशोधन एवं परिमार्जन गर्ने । २. लागुपदार्थ दुर्व्यसनी सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिने । ३. युवाहरूलाई स्वरोजगार बनाई लागुपदार्थ दुर्व्यसनी मुक्त नगर निर्माण गर्ने ।

ट. नगरपालिकाको वडा १ र २ मा जंगली हात्तीको आतंकको समस्या रहेको छ । जसलाई तलको नक्शा **३/५.५.२** मा देखाइएको छ । जंगली आतंकबाट प्रभावित क्षेत्रको २ कि.मि. भित्र पर्ने बस्तीहरूको नक्शाकंन गरिएको छ । नक्शाअनुसार उक्त नक्शांकित क्षेत्र भित्र पर्ने घरधुरीको संख्या करिब ९१० रहेको छ । तसर्थ भुउपयोग योजना निर्माणमा समेत जंगली जनावर आतंकलाई मध्यनजर गरी जोखिम भएका स्थान एवं घरधुरीहरूको पहिचान गरी समाधानका उपायहरू गर्नका निमित्त यसलाई प्राथमिकतामा राख्नु आवश्यक छ ।

नगरमा हात्ती आतंकको नियन्त्रणको लागि साइरनको व्यवस्था पनि गरिएको छ । तर जंगली आतंकको जोखिम यी वडाहरूमा उच्च भएका कारण जंगली आतंकले जनजिवनमा नै असर गरेको साथै कृषि उत्पादनमा ह्रास ल्याएको कारणले जंगल एवं जंगली जनावरको सुरक्षा सँगै उपयुक्त उपायहरूको नितान्त आवश्यक भएकोले निम्न प्राथमिकताहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

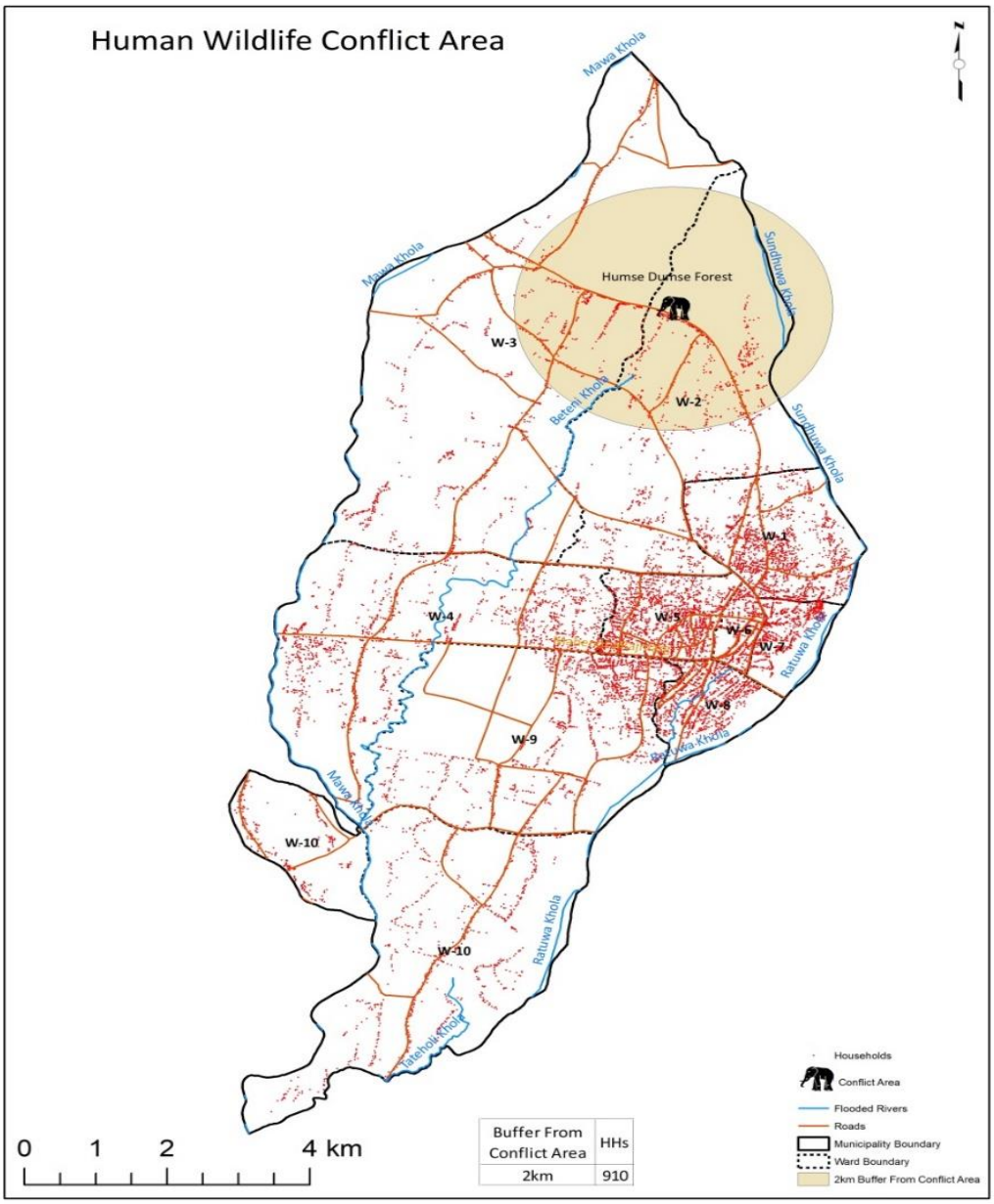

नक्शा ३/५.५.२: वन्यजन्तु आतंक सम्भाव्य बस्ती

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)	दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)
१. जंगली जनावरद्धारा नाश हुन नसक्ने खेतिहरूबारे अनुसन्धान गरी वैकल्पिक खेतिको विकास गर्ने ।	१. वन कार्यालय एवं सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूसंगको सहकार्य एवं समन्वयमा वन जंगलमै जंगली जनावरको पर्याप्त आहाराको लागि विविध फलफुलको बिरुवा एवं अन्य बिरुवाहरू रोप्ने ।	१. जंगली आतंक शुन्य गर्न नवीनतम प्रविधिहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गर्ने ।
२. जंगली जनावरको आतंकलाई मध्यनजर गरी वन कार्यालय सँग सहकार्य गरी	२. जंगली आतकंबाट हुने नोक्सानी न्यूनीकरण गर्न जंगली आतकं बीमाको अवधारणाको विकास गर्ने ।	२. जंगली आतकंबाट हुने नोक्सानी न्यूनीकरण गर्न जंगली आतकं बीमाको विस्तार गर्ने ।

जंगलमा घेराबार लगाउने । नगरमा रहेका वनहरूको संरक्षण गर्ने ।		

ठ. नगरपालिकामा विभिन्न ५ वटा स्थानीय एफ.एम्.हरू रहेका छन् भने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका बी.बी.सी. नेपाली सेवा तथा राष्ट्रिय स्तरका रेडियो नेपाल पनि प्रसारण हुने गरेको पाइन्छ । यसका साथै कान्तिपुर एफ.एम., रेडियो नेपाल लगायत विभिन्न स्टेसनहरू जिल्ला तथा केन्द्रबाट सिधा प्रशारण भएको सुन्न सकिन्छ । नगरपालिकामा नेपाल टेलिकम र एनसेलको 3G Network सेवा उपलब्ध छ । नगरपालिकामा Ncell, NTC जस्त दुरसञ्चार आदि कम्पनीहरूले इन्टरनेट सेवा पुऱ्याउँदै आइरहेका छन् भने केही केवल नेटवर्क तथा डिस होमजस्ता माध्यमबाट नगरपालिकाबासीले मनोरन्जनात्मक टि.भी कार्यक्रमहरूका सेवा प्रदान गरिरहेको छन् । पत्रपत्रिकाहरूको सुविधा पनि नगरमा रहेको छ । विपद्को समयमा सञ्चार माध्यमको प्रमुख भुमिका रहने भएका कारण नगरमा रहेका रेडियो, टेलिभिजन लगायत सञ्चारका अन्य माध्यमहरूको सदुपयोग गरी विपद् व्यवस्थापन एवं जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि सबै सुचना एवं जनचेतनाका निमित्त निम्न प्राथमिकताहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. प्रकोप, विपद् तथा आपतकालिन सूचना सामग्री निर्माण तथा प्रचार प्रसारको निमित्त विभिन्न सञ्चार माध्यम जस्तै रेडियो, अनलाइन, एसएमएस, सामाजिक सञ्जाल आदि सम्बन्धि स्थानीय निर्देशिका निर्माण गर्ने ।	१. विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तनका सुचना सम्प्रेषण सम्बन्धि बनेका निर्देशिकाको आवश्यकता अनुरुप परिमार्जन गर्ने ।	१. विपद् पत्रकारितामा लागेका व्यक्तिहरूलाई सुचना संप्रषण गर्नका निमित्त विपद् पुस्तिकाहरू निर्माण गर्ने ।
२. सूचना प्रविधि एकाईसँगको समन्वयमा विपद् तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि भएका घटनाहरूको तथ्यांक राख्नको निमित्त तथ्याकं व्यवस्थापनको विकास गर्ने ।	२. विपद् व्यवस्थापन समितिको प्रमुख भुमिका रहने गरी विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि घटनाहरू डिजिटल माध्यमबाट तथ्यांक राख्ने प्रणालीको व्यवस्था गर्ने ।	२. विपद् व्यवस्थापन समितिको संलग्नता मा सबै प्रकारका प्रकोप समेटिने गरी डाटाहरू राख्ने र उक्त डाटालाई सुरक्षित राखी व्यवस्थापन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिने ।
३. सामाजिक सञ्जाल लगायत सूचना प्रविधिलाई विपद् सम्बन्धि सचेतनामुलक गतिविधिमा उपयोगमा ल्याउने ।	३. सञ्चार माध्यमलाई सचेतनामुलक गतिविधिमा उपयोग गर्ने ।	३. सञ्चार माध्यमलाई सचेतनामुलक गतिविधिमा उपयोग गर्ने ।

ड. नगरपालिकामा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि क्रियाकलापहरू गर्न कार्यालयमा नगर प्रमूखको अध्यक्षतामा विपद् तथा जलवायु उत्थानशील समिति गठन भएको छ नगरमा पूर्वसूचना कार्यदलका सदस्यहरू, प्रथामिक उपचार कार्यदलका सदस्यहरू र खोज तथा उद्धार कार्यदलका सदस्यहरू नगरमा रहेको छ । यसका साथै विपद् व्यवस्थापन उपशाखामा हाल पनि आवश्यक कर्मचारीहरूको व्यवस्था गर्न नसकिएको अवस्था रहेको छ ।

नगरका प्रत्येक वडाहरू समेट्न सक्ने गरी प्रतिकार्य टोलीहरू एवं अन्य मानव संशाधनको अपर्याप्तता छ । यसका साथै नगरमा स्थानीयहरूमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि चेतनामा कमी छ । प्रकोप एवं जलवायु परिवर्तन, विपद् व्यवस्थापन कोष, विपद् प्रतिकार्य टोली, आपतकालिन योजना, आपतकालिन नम्बरहरू लगायत विपद्का विविध पक्षहरूबारे वडाबासीहरूमा जानकारीको कमी भएका कारण निम्न प्राथमिकताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
१. नगरपालिकामा अवस्थित विभिन्न संघ संस्थाहरू सगँ आपसी समन्वयमा प्रत्येक वडाहरू समेटिने गरी विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यक्रमहरू गर्ने साथै नियमित रुपमा यी संघ संस्थाहरूद्धारा गरिने कार्यहरूको अनुगमन एवं मुल्यांकन गर्ने ।	१. विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान र प्रविधि विकासका क्षेत्रमा सरकारी निकाय, शिक्षण संस्थान, अनुसन्धानकर्ता तथा नीजि क्षेत्रको साझेदारी र सहकार्यलाई प्रवर्द्धन र सुदृढ गर्ने ।	१. अनुगमन एवं मुल्यांकन संगै विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान र प्रविधि विकासका क्षेत्रमा सरकारी निकाय, शिक्षण संस्थान, अनुसन्धानकर्ता तथा नीजि

		क्षेत्रको साझेदारी निरन्तरता दिने ।
२. प्रकोप र विपद् जोखिमको अनुगमन, सूचना संप्रेषण, खोज तथा उद्धार कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आधुनिक प्रविधि तथा उपकरण, बन्दोबस्तीका सामग्री र दक्ष जनशक्ति सहितको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।	२. जलवायु परिवर्तन अल्पिकरण, अनुकुलन, प्रभाव न्यूनिकरण मानव तथा संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।	२. खोज तथा उद्धार कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आधुनिक प्रविधि तथा उपकरण, बन्दोबस्तीका सामग्री र दक्ष जनशक्ति सहितको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
३. सबै वडामा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति अन्तर्गत परिचालित हुने गरी सामुदायिक विपद् प्रतिकार्य तथा प्राथमिक उपचार टोली गठन र टोलीको क्षमता बढाई टोलीको न्यूनतम व्यवस्थापन र परिचालन गर्ने ।	३. सामुदायिक विपद् प्रतिकार्य तथा प्राथमिक उपचार टोली गठन र टोलीको क्षमता बढाई टोलीको व्यवस्थापन र परिचालनलाई निरन्तरता दिने ।	३. जलवायु परिवर्तन अनुकुलन तथा अन्य विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्था सम्बन्धि आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि गरी परिचालन गर्ने ।
४. विपद्का हरेक प्रकोप समेटिने गरी नगरमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धि जनसमुदायमा चेतना अभिवृद्धिका लागि वृहत कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	४. विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	४. नगर, वडा र सामुदायिक विपद् व्यवस्थापन समितिबाट हुने सचेतनामुलक गतिविधिको कार्यान्वयनलाई निरन्तरता दिने ।
५. विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन सम्बन्धि ऐन, नियम वा निर्देशिका सम्बन्धि अनुशिक्षण सबै कर्मचारीहरूलाई दिने ।	५. वडा र नगर स्तरको विपद् व्यवस्थापन समितिमा नव निर्वाचित प्रतिनिधि सहित आवश्यक परिवर्तन र विपद् र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि अनुशिक्षण र वार्षिक रुपमा पुर्नताजगी दिने ।	५. नयाँ कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिलाई जलवायु परिवर्तन अनुकुलन तथा अन्य विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्था सम्बन्धि नीति र अभ्यासको अनुशिक्षण र आवश्यक सैद्धान्तिक तालिम दिने ।

विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन क्षेत्रको परिमाणात्मक लक्ष्य

विषय	**आधार बर्ष**	**२०७८/७९**	**२०८३/८४**	**२०९६/९७**
शुरक्षित भवन		१	३	५
वारुण यन्त्र	१	१	२	२
ऐम्बुलेन्स				
ख वर्गको ऐम्बुलेन्स			१	३
फायर स्टेशन (अग्नी नियन्त्रक यन्त्रमा पानी भर्ने विन्दु व्यवस्थापन)		५	१०	१५
आपतकालिन निकास द्वार सहितका संस्थागत भवन		१	१०	३०
स्थानीय र सामुदायिक विपद् तथा जलवायु उत्थानीशिल योजना			११	११
तालिम प्राप्त खोज तथा उद्धार स्वयंसेवक (प्राथमिक उपचार समेत)			४८	६०
आपतकालिन सामग्रीको पुर्व व्यवस्थापन भएका विन्दु		१	११	११

५.६. संस्थागत विकास र सुशासन

यो खण्डमा दमक नगरपालिकाको आन्तरिक संगठन संरचना तथा संयन्त्रको वर्तमान स्वरुपमा आवश्यक परिवर्तन र जिम्मेवारी पुर्नपरिभाषित गरी क्षमता विकासका विशिष्ठ कार्यक्रम कार्यान्वयन समेतका माध्यमबाट नगरले तय गरेका अल्पकालिन, मध्यकालिन र दिर्घकालिन कार्य सम्पादनका लागि उपयुक्त संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितता सहितको संस्थागत विकास कार्यक्रम तथा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सुशासन प्रवर्द्धनका नीति तथा कार्यक्रम प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.६.१. संस्थागत विकास

संविधानिक व्यवस्था अनुसार नगर परिषद् नगरको संगठन संरचनाको सबैभन्दा माथिल्लो अंग हो जसले नगर व्यवस्थापिकाको रुपमा काम गर्छ । नगर परिषद् अन्तर्गत विभिन्न विषयगत समिति पनि रहन्छन् । ती समितिले नगर सभा नबसेको समयमा पनि नगर कार्यपालिकाको काम कारवाहीको अनुगमनका साथै नीति निर्माणको प्राविधिक कार्य गर्छन् । नगर कार्यपालिका नगरसभा प्रति उत्तरदायी प्रमूख कार्यकारिणी अंग हो । नगर कार्यपालिका नगर प्रमूखको अध्यक्षतामा रहन्छ भने नगर उपप्रमूखले न्यायिक समितिको संयोजकका साथै नगर प्रमुखको अनुपस्थितिमा नगर कार्यपालिकाको प्रमूखको भूमिका निर्वाह गर्छन् । प्रमूख प्रशासकीय अधिकृतले नगर कार्यपालिकाको सदस्य सचिवको अतिरिक्त नगरको कर्मचारी प्रशासनको नेतृत्व गर्छन् ।

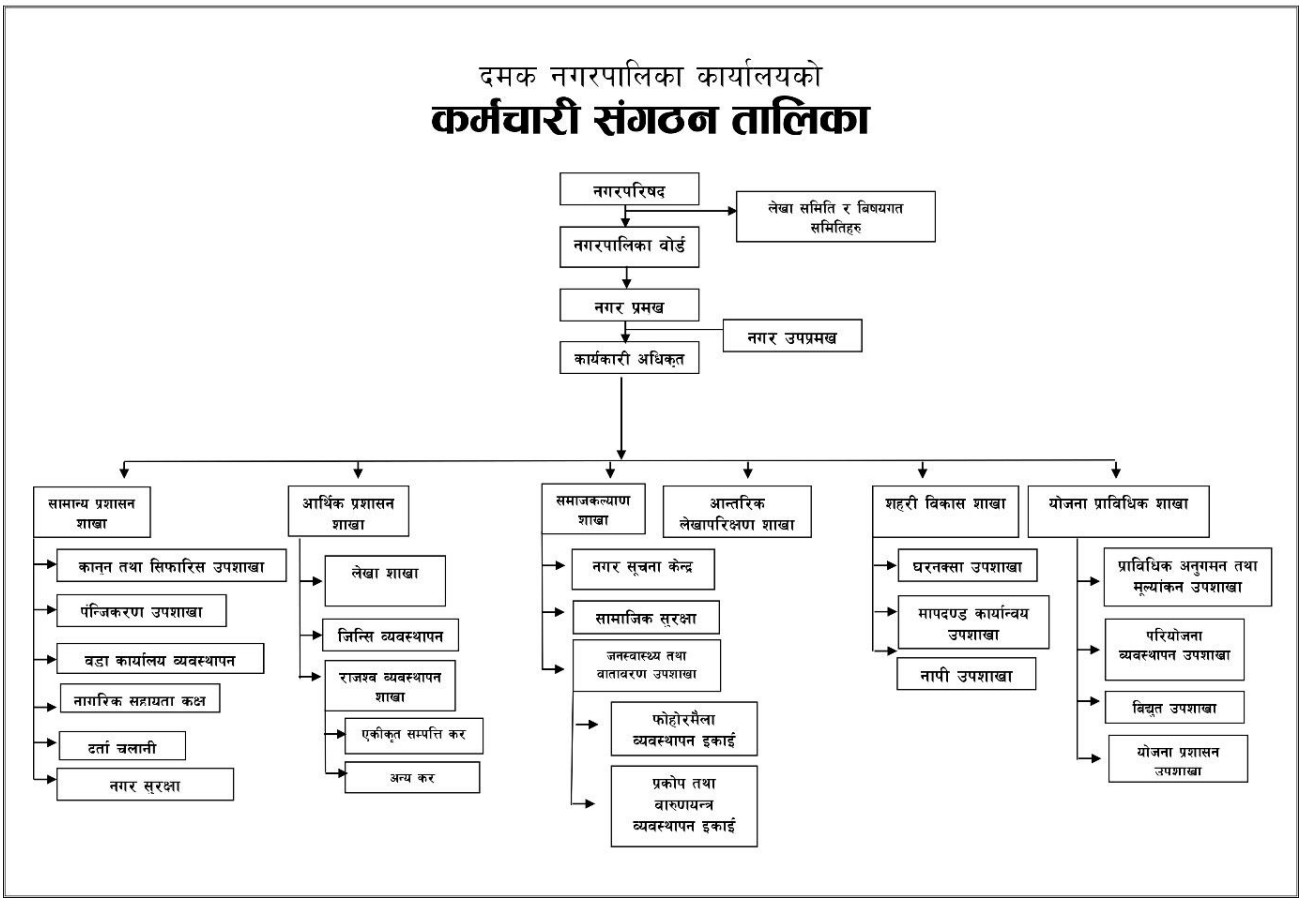

माथिको तालिकामा दमक नगरपालिकाको वर्तमान संगठन संरचना देखाइएको छ । जस अनुसार प्रमुख प्रशासाकीय अधिकृत (चार्टमा कार्यकारी अधिकृत भनिएको) प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा रहने गरी सामान्य प्रशासन, आर्थिक प्रशासन, समाज कल्याण, आन्तरिक लेखा परिक्षण, शहरी विकास र योजना तथा प्राविधिक शाखा गरी ६ ओटा शाखा र ती अन्तर्गत विभिन्न इकाई तथा उपशाखा रहेका छन् ।

संविधान र संघीय कानुनले निर्धारण गरेका उल्लिखित संरचना तथा जिम्मेवारी अनुरुप नगरमा विभिन्न प्रयोजनका लागि विभिन्न समिति, आयोग तथा संयन्त्र निर्माण पनि दमक नगरपालिकाले गरेको छ । संस्थागत क्षमता विकासले नीतिगत भूमिकामा रहने नेतृत्व तथा नीति कार्यान्वयनको भूमिकामा रहने स्थानीय कर्मचारी संयन्त्र एवं सान्दर्भिक अन्य संयन्त्र तथा इकाईको क्षमता विकासका विषय समेट्छ । बृहत योजना तर्जुमाका क्रममा पहिचान गरिएका आन्तरिक क्षमतामा रहेको कमी पुरा गर्ने योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक दक्षताको सुनिश्चितताका कार्यक्रमलाई नगरले अघि बढाउने छ ।

नगरको संस्थागत क्षमता विकासका सवाल बृहत योजनामा समेटिएका चार ओटा विषगत क्षेत्र तथा बाह्र ओटा विषयको नीति तथा प्राथमिकतामा नै समेटिएको छ । अल्पकालमा साविकको संगठन संरचना अन्तर्गत रिक्त पदपुर्ति गरी विभिन्न इकाई निर्माण वा परिमार्जन नगरको प्राथमिकता हो भने मध्यकाल र दिर्घकालनमा संगठन र व्यवस्थापन सर्वेक्षणमा आधारित भई बृहत योजना क्षेत्रगत प्राथमिकतामा सुझाएका कार्यक्रमका आधारमा संगठन संरचना निर्माण वा परिमार्जन गरिने छ । विषयगत क्षेत्र र उपक्षेत्रमा समेटिएका संस्थागत विकासका आवधिक प्राथमिकताको सारांश तथा सम्वन्धित विशिष्ठ क्षेत्रमा नसमेटिएका संस्थागत विकासँग सम्वन्धित अन्य प्राथमिकताका विषयलाई बुँदागत रुपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

- नगर सभा, विषयगत तथा नगर कार्यपालिकाको क्षमता विकासको आवश्यकता विश्लेषण गरी आवधिक रुपमा क्षमता विकासका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारका सम्वन्धित निकाय तथा बाह्य सहयोगी निकायसँग नगरपालिकाले संस्थागत समन्वय र सहकार्य गरी कमी पुर्तिमा लक्षित कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने । यस्ता कार्यक्रम स्थानीय तहको प्रत्येक निर्वाचन लगत्तै गर्नुका साथै वार्षिक रुपमा पुनरताजगी सञ्चालन गर्ने ।
- नगरको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी नगर बृहत योजनाले प्रस्ताव गरेको क्षेत्रगत शाखा तथा इकाईहरू गठन वा हालका त्यस्ता संयन्त्रको स्वरुपमा आवश्यक परिवर्तन गर्नुका साथै सेवा, शर्त तथा जिम्मेवारी परिभाषित वा पुनरपरिभाषित गर्ने ।
- प्रमूख प्रशासकीय अधिकृतको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण हुनेगरी कम्तिमा अधिकृत स्तरको कर्मचारीको नेतृत्व रहने गरी नगरपालिकामा वेग्लै नीति तथा योजना शाखा बनाउने । योजना तर्जुमा प्रक्रियामा नागरिक सहभागिता प्रवर्द्धतनका साथै योजना कार्यान्वनको आवधिक समिक्षा, योजनामा आवश्यक परिमार्जनको सहजीकरण, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम तयारीमा सहजिकरण तथा पुँजी सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वन, शहरी नियोजनाका कार्यमा समन्वय जस्ता समग्र पक्षमा यो शाखाले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।
- शहरी विकास तथा योजना तथा प्राविधिक शाखालाई यातायात, अन्य पुर्वाधार, वातावरण, विपद् व्यवस्थापन आदिको विशिष्ठ शाखा तथा इकाईको स्तरमा लाने र प्राविधिक कर्मचारीको कार्य विशिष्टीकरण गर्ने । दिर्घकालमा सबै किसिमका भौतिक पुर्वाधार र सम्वन्धित सेवा व्यवस्थापनको जिम्मेवारी सहितको शहरी विकास महाशाखा बनाउने र विभिन्न प्राविधिक शाखा तथा इकाईलाई महाँशाखाको अंग बनाउने ।
- राजश्व तथा पुर्वाधार, उद्योग र वाणिज्य, कृषि, पर्यटन तथा उद्योग व्यवसाय लगायत आर्थिक विकासका समग्र पक्ष हेर्ने जिम्मेवारी सहित आर्थिक विकास शाखा बनाउने । नगरको आर्थिक विकासका कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन, अनुगमन, मुल्यांकनका कार्य यस शाखाले नगरको नीति तथा योजना शाखा सँगको सहकार्यमा गर्ने ।
- लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, शिक्षा र स्वास्थ्य, सरसफाई जस्ता समाजिक विकासका संयन्त्रलाई थप क्षमतायुक्त क्रियाशिल बनाउने । यसका लागि सम्बन्धित शाखा अन्तर्गत विशिष्ठ इकाई निर्माण गर्ने वा फोकल पर्शन तोक्ने ।

- प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण, विपद् तथा आपतकालिन व्यवस्थापन, यहाँको साँस्कृतिक सम्पदा संरक्षण र प्रवर्द्धन, पार्क तथा मनोरञ्जन आदिलाई पर्याप्त प्राथमिकता दिन संगठन विकासका बृहत योजनाको क्षेत्रगत प्राथमिकतामा निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने । कर्मचारी क्षमता तथा नगर र वडा स्तरका समिति वा संयन्त्र स्थापना र तिनको प्रभावकारीता विस्तारका कार्य गर्ने ।
- आर्थिक विकास, समाजिक विकास, पुर्वाधार विकास, वन, वातावारण र विपद् ब्यवस्थापन जस्ता क्षेत्रका समिति, आयोग आदि गठन र क्षमता विकासका कार्यक्रम सम्वन्धित क्षेत्रको प्राथमिकताका आधारमा कार्यान्वयन गर्ने र दिर्घकालमा नगर योजना आयोग गठन गरी नगर विकास योजना निर्माणको माथिल्लो निकायको रुपमा क्रियाशिल गराउने ।
- नगर बाहेक वडा तथा समुदाय स्तरका संयन्त्र तथा समितिको क्षमता विकासका कार्यक्रमलाई नगरको समग्र संगठन विकासको कार्यक्रमका रुपमा समेटी कार्यान्वयन गर्ने ।

५.६.२. सुशासन

दमक नगरपालिकाले नगरबाट संचालन हुने विकासका कार्यक्रम तथा परियोजनाको गुणस्तरीयता कायम गर्न, योजनाको प्राथमिकताको क्रम निर्धारण गर्न, जनसहभागिता प्रवर्द्धन गर्न तथा आर्थिक र प्राविधिक पक्षलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय विकास तथा परियोजना संचालन निर्देशिका, २०७४ जारी गरेको छ । उपभोक्ता समिति मार्फत सञ्चालन हुने विकासका कार्यक्रम छनोट तथा कार्यान्वयनलाई सहभागितामुलक तथा पारदर्शी बनाउने असल अभ्यासको प्रयोग पनि नगरले गरिरहको छ । संघीय सूचनाको हक सम्बन्धि ऐनको प्रावधान कार्यान्वयनका लागि सूचना अधिकारीको व्यवस्था, नगरका निर्णय तथा जानकारी सार्वजनिकिकरण गर्नका लागि प्रवक्ताको व्यवस्था, बिभिन्न प्रतिवेदनहरूको सार्वजनिकीकरणको अभ्यास आदि मार्फत पारदर्शिता प्रवर्द्धनको प्रयास पनि नगरले गरेको छ । नगरको प्रशासन संयन्त्रलाई जवाफदेहि बनाउनका लागि वायोमेट्रिक हाँजिरी लगायतका प्रशासनीक सुधारका विधि पनि नगरले अवलम्वन गरिरहेको छ ।

यी सबै अभ्यासका बावजुत सूचनाकोको पुर्ण कार्यान्वयनका लागि आवधिक रुपमा सूचनाको स्वतः खुलासा, वार्षिक र आवधिक प्रतिवेदनहरूको समयवद्ध सार्वजनिकिकरण, नगर कार्यपालिका, वोर्ड तथा नगरसभाका निर्णय डिजिटाइज गरी सार्वजनिकीकरण जस्ता पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता प्रवर्द्धनका अभ्यासमा अपर्याप्तता र सुधारको आवश्यकता महशुस गरिएको छ । स्थानीय सरकार गठन हुन अघिका प्रयोगमा रहेको न्यूनतम शर्त तथा कार्य सम्पादन मापनको अभ्यासलाई परिस्कृत गरी आन्तरिक पारदर्शिता, जवाफदेहिता तथा विकास र सेवा प्रवाहको प्रभावकारीताको स्वमुल्यांकनको विधि निर्धारण गरी कार्यान्वन गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि नगरले महशुस गरेको छ ।

नागरिकले महशुस गरेका सेवा प्रवाहका कार्यविधिगत जटिलता हटाई विद्युतिय शासन प्रणालीको विकास र विस्तार गर्दै नगरले प्रवाह गर्ने सेवालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउने र आम नागरिकमा सुशासनययुक्त स्थानीय शासनको अनुभूति गराई सुशासनयुक्त नगरको पहिचान कायम गर्ने लक्ष्यका साथ यो क्षेत्रको उद्देश्य तथा नीति निर्धारण गरिएको छ ।

उद्देश्य १ : नगरको शासकीय अभ्यासलाई पुर्ण पारदर्शी वनाउनु ।

नीति क : अभिलेख व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधार तथा आवश्यक संस्थागत क्षमता विकास गरी सूचनाको हक सम्बन्धि संघीय ऐनको पुर्ण कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति ख : सार्वजनिक सरोकारका सूचना अध्यावधिक गरी नागरिकले वझ्न सक्ने भाषा र स्वरुपमा समय समयमा सक्रियतापुर्वक सार्वजनिक गरिने छ ।

नीति ग : आफ्नो र सार्वजनिक सरोकारको सूचना सम्वन्धित नागरिक तथा समुदायले सहज रुपमा प्राप्त गर्न सक्ने गरी प्रक्रियागत सरलता तथा सूचना प्रविधिमा आधारित विधिको उपयोग गरिने छ ।

नीति घ : नगरको आन्तरिक संयन्त्रको क्षमता विकास र जनप्रतिनिधि तथा प्रशासनिक कर्मचारीको कार्यस्थलको स्वरुपमा आवश्यक परिवर्तन गरी खुला कार्य स्थलको अवधारणा प्रवर्द्धन गरिने छ ।

नीति ङ : नगरका निर्णय तथा आर्थिक गतिविधिका सूचनामा आम नागरिकको पहुँच बढाउन सूचना व्यवस्थापन र प्रवाहका बढि भन्दा बढि माध्यमको उपयोग गरिने छ ।

नीति च. नगर सभाको बैठक सञ्चार माध्यम तथा पर्यवेक्षकलेले प्रत्यक्ष अवलोकन गर्न सक्ने गरी संरचनागत र प्रक्रियागत व्यवस्था गरिने छ ।

उद्देश्य २ : स्थानीय विकास प्रक्रियालाई थप सहभागितामुलक बनाउनु ।

नीति क : आवश्यक विधि तथा प्रक्रिया तय गरी नगरबाट कार्यान्वयन हुने सबै किसिमका पुर्वाधार निर्माणका कार्यक्रमको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र निगरानीमा नागरिक सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति ख : समुदायबाट सञ्चालन हुने विकास कार्यक्रमका लागि बन्ने सम्वन्धित उपभोक्ता समितिको पदाधिकारी तहमा महिला सहभागिता अनिवार्य हुने गरी कम्तिमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता र सम्वन्धित समुदायको जनसाङ्खिक अवस्थाका आधारमा दलित, आदिवासी जनजाती तथा सिमान्तकृत वर्गको सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति ग : विकासका कार्यक्रम र वजेट तर्जुमा गर्दा लैगिक उत्तरदायी र गरिवी निवारण केन्द्रित पद्धति कार्यान्वयन गरिने छ ।

नीति घ. सबै किसिमका विकासका कार्यक्रम प्रतिको जनधारणा समयमा नै संकलन हुने व्यवस्था गरिनुका साथै यसरी प्राप्त हुने गुनासो, सुझाव तथा पृष्ठपोषणको समयवद्ध सम्वोधन हुने व्यवस्था मिलाइने छ ।

नीति ङ : विकास कार्यक्रमको उपलब्धी मुल्यांकन तथा परिमार्जन सम्वन्धि निर्णयमा सम्वन्धित समुदायको प्रतिनिधित्वका लागि आवश्यक प्रवन्ध गरिने छ ।

उद्देश्य ३ :सामाजिक जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्नु ।

नीति क : नगर तथा अन्तर्गतका निकायवाट प्रवाह हुने सेवा तथा सुविधामा नागरिकको धारणा र सन्तुष्टि आँकलन गर्न सामाजिक परिक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई, टाउनहल बैठक, नागरिक प्रतिवेदन प्रणाली जस्ता सामाजिक जवाफदेहिताका उपयुक्त औजारहरूको समयवद्ध रुपमा उपयोग गरिने छ ।

नीति ख : सेवा र विकासका प्रक्रिया प्रति नागरिक तहमा रहनसक्ने असन्तुष्टी संवोधनका लागि नगर स्तरमा गुनासो संकलन र सुनुवाइका लागि संयन्त्र तयार गरी क्रियाशिल गराइने छ ।

नीति ग : विकास निर्माणको निर्णय लिनु अघि स्थानीय परम्परा, संस्कृति तथा सम्पदा एवं निश्चित समुदायको हितमा पर्नसक्ने नकरात्मक सामाजिक र वातारणीय प्रभावको आँकलन प्रक्रियामा सम्वन्धित समुदायको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिने छ ।

नीति घ : नगरको कार्यप्रतिको नागरिक धारणा अभिव्यक्त हुने वातावरण बनाउन अनलाइन विधिहरू निर्धारण र प्रचारप्रसार गरिने छ ।

उद्देश्य ४ : स्थानीय प्रशासनको सदाचारिता सुनिश्चित गर्नु ।

नीति क: नगर र नगर अन्तर्गतका निकायबाट प्रवाह हुने सेवा र सुविधा प्राप्तीको प्रक्रिया थप सरल वनाइने छ ।

नीति ख: राजश्व भूक्तानी, सिफारिस, नक्शा स्वीकृति प्रक्रिया आदिलाई विद्युतीय प्रणालीमा आधारित बनाइने छ ।

नीति ग: नगरको संयन्त्र तथा नगर भित्रका सवै सार्वजनिक निकायको सेवा प्रवाहमा हुनसक्ने आर्थिक अनियमितताको सूचना संकलन, विश्लेषणका लागि नगर स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

नीति घ : आन्तरिक र वाह्य रुपमा आर्थिक अनियमितता सम्बन्धि सूचना उपलब्ध गराउने सूचनादाताको संरक्षणको ग्यारण्टी गरिनुका साथै सुशासनयुक्त र भ्रष्टचारमुक्त प्रशासन कायम गर्न योगदान गर्ने कर्मचारी तथा नागरिकको सम्मान गरिने छ ।

नीति ङ: आर्थिक अनियमितता सम्बन्धि अनुसन्धान, अभियोजन र तहकिकातका लागि सम्वन्धित निकायसँग आवश्यक समन्वय गरिने छ ।

नीति च . नगरका स्रोत साधनको व्यक्तिगत प्रयोजनमा प्रयोग गर्ने तथा राजनीतिक तथा प्रशासनीक अधिकारको दुरुपयोग निरुत्सायित गर्न आवश्यक संस्थागत सुधार गरिने छ ।

आवधिक प्राथमिकता तालिका ५.६.२: सुशासन

अल्पकालिन (पहिलो २ बर्ष)	**मध्यकालिन (३ देखि ७ बर्ष)**	**दीर्घकालिन (८ देखि २० बर्ष)**
नेपालको संविधानको धारा ५१ मा उल्लिखित सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निश्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने, राज्यको नीतिलाई नगरले मार्गदर्शक नीतिको रुपमा लिनेछ । सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग र डिजिटल गभर्नेन्सलाई बढावा दिने लगायतका विधि मार्फत नगरपालिकाको शासकीय अभ्यासलाई थप पारदर्शी, जवाफदेहि र सहभागितामुलक बनाउने लक्ष्यका साथ सुशासन सम्बन्धि निम्न प्रथमिकता तय गरिएको छ ।		
१. विकास तथा सेवा क्षेत्रको डिजिटल इन्भेन्टरी तथा सूचना मध्ये नागरिकलाई प्रवाह गरिने सूचना सहित नगरको अभिलेख व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधार गर्न सूचना अधिकारी तथा सम्वन्धित सूचना व्यवस्थापन शाखाका कामको बिचमा समन्वय बढाउन संस्थागत विधि निर्धारण गर्ने । २. व्यक्तिगत गोपनीयताको संविधान प्रद्धत्त हकको संरक्षण र सूचनाको हकको सुनिश्चिताको विषयलाई सन्तुलन गर्ने गरी नगरका विकास, सेवा तथा आर्थिक सूचनालाई डिजिटाइज गरी समयवद्ध रुपमा अनलाइनबाट सार्वजनिक पहुँचमा उपलब्ध गराउने प्रक्रिया प्रारम्भ गर्ने र चौमासिक नागरिक सम्वाद सञ्चालन प्रारम्भ गर्ने ।	१. संघीय सूचनको हक सम्बन्धि कानुनले व्यवस्था गरे अनुसार अभिलेख व्यवस्थापन, सूचनाको स्वयं खुलासा तथा सूचनाको मागको संवोधनको अभ्यासलाई थप व्यवस्थित र प्रविधि मैत्री गराई सूचनाको हकको पुर्ण कार्यान्वन गर्ने । २.१.आर्थिक सूचना सार्वजनिकिक रण पद्धतिलाई संस्थागत गरी तथ्यांकमा आधारित ओकालतका लागि नगरबासीलाई अधिकतम अवसर उपलब्ध गराउने र प्रकाशित सूचनाका आधारमा चौमासिक नागरिक सम्वाद सञ्चालन गर्ने । २.२. खुला तथ्यांक (कम्प्यूटरकृत ओपन डाटा) तयारी गरी स्वतः	१. जिम्मेवार विभागीय प्रमूख, सूचना व्यवस्थापन शाखा तथा इकाई र जिम्मेवार सूचना अधिकारीको कार्यका विचमा अन्तर शाखा सूचना प्रवाह व्यवस्थित गर्ने । २. राजश्व तथा विकासका कार्यक्रममा गरिएको लगानी को उपलब्धी सहितको आर्थिक सूचनामा आधारित नागरिक सम्वादलाई निर्धारित मितिमा नियमित गर्ने । नागरिक सम्वादको अनलाइन विधिलाई पुरक विधिका रुपमा कार्यान्वन गर्ने ।

३. उपभोक्ताबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रम कार्यान्वनको विद्यमान अभ्यासलाई स्थानीय कानुनबाट व्यवस्थित गर्ने । कानुनमा स्थानीय योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन पद्धतिलाई थप सहभागितामुलक बनाउने विषय पनि समेट्ने ।	खुलासाको अभ्यासलाई थप प्रभावकारी बनाउने । ३. योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वनको विधिलाई सहभागितामुलक बनाउन तय गरिएका स्थानीय कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	३. जनसहभागिता प्रवर्द्धनका स्थानीय कानुनमा आवश्यक सुधार गरी वृहत योजना परिमार्जन र वार्षिक योजना निर्माण र परिमार्जनलाई सहभागितामुलक बनाउने विधि पनि समेट्ने ।
४. नागरिकको गुनासो संकलन तथा फछ्रौटको विधि निर्माण गरी कार्यान्वयन शुरु गर्ने ।		५.गुनासो सुनुवाई प्रक्रियालाई थप व्यवस्थित र पहुँचयोग्न बनाउने ।
५. राजश्व भुक्तानी तथा नक्शा सीकृति प्रक्रियलाई अनलाईन पद्धतिमा आधारित बनाउने गृहकार्य पुरा गर्ने ।	४. गुनासो संकलन र फछ्रौटको अभ्यासलाई अनलाइन बनाउने ।	५. नगर र वडाका सिफारिस लगायतका सेवालाई अनलाइन बनाउने ।
६. जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीलाई सुशासन र सूचनाको हक सम्बन्धि अनुशिक्षण उपलब्ध गराउने ।	५. अनलाइन नक्शा स्वीकृति तथा राजस्व भुक्तानी प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने । ६. जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीलाई सुशासन र सूचनाको हक सम्बन्धि अनुशिक्षण उपलब्ध गराउने अभ्यासलाई वार्षिक रुपमा निरन्तरता दिने । नव निर्वाचित प्रतिनिधिले जिम्मेवारी लिएको पहिलो ६ महिना भित्र यस्तो अनुशिक्षण अनिवार्य उपलब्ध गराउने ।	६. जनप्रतिनिधि तथा सूचनाको हक, सुशासन तथा सुशासन प्रवर्द्धनका लागि नगरले तय गरेका विधि तथा मापदण्ड सम्बन्धि अनुशिक्षण दिने ।
७. नगरसभा र विषयगत समितिका बैठकमा प्रवेश पास पाएका नागरिक र स्थानीय सञ्चार माध्यमलाई पर्यवेक्षणको अवसर उपलब्ध गराउन आवश्यक प्रवन्ध गर्ने ।	७. सुशासन प्रवर्द्धनलाई कर्मचारी र सम्वन्धित शाखाको कार्य सम्पादन सूचकमा समावेश गर्ने र उत्कृष्ट कर्मचारीलाई वार्षिक रुपमा सम्मा नको व्यवस्था गर्ने ।	७. पारदर्शिता र सुशासनमा योगदान गर्ने एकजना कर्मचारी र एकजना नागरिक समाजका सदस्यलाई वार्षिक रुपमा पुरस्कृत गर्ने अभ्यास शुरु गर्ने ।

खण्ड छ : अनुगमन र मुल्यांकन

बृहत योजना परम्परागत आवधिक योजना नभई समग्र विकास र सेवाका गतिविधिलाई निर्देशित र व्यवस्थित गरी समयवद्ध रुपमा कार्यान्वयन गर्न मार्गदर्शन गर्ने जिवन्त नीतिगत दस्तावेज हो । समय समयमा अध्यावधिक भइरहने भएकोले यसको समयावधि हरेक बर्ष २० बर्ष नै कायम रहने छ । यो योजनाका नीति तथा प्राथमिकता संशोधनका लागि सुझाव लिन तथा संशोधन गर्न नीति तथा प्राथमिकताका लागि दिइएका संकेत वा नम्बर र अवधिलाई आधार बनाइने छ । बृहत योजना कार्यान्वयनको समग्र पक्षको अनुगमन र मुल्यांकनको मुख्य जिम्मेवारी नगर कार्यपालिकाको भएपनि प्रमूख प्रशासकीय अधिकृतको प्रत्यक्ष सुपेरिवेक्षणमा सम्वन्धित शाखा तथा इकाईबाट अनुगमन र मुल्यांकनको कार्यमा सहयोग हुने छ । नगर परिषद् अन्तर्गतका समितिले पनि अनुगमन र मुल्यांकनमा भूमिका निर्वाह गर्नेछन् ।

बृहत योजना कार्यान्वनको अनुगमन मुल्यांकनको कार्यलाई निम्नानुसार बुँदागत रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ । जसलाई आगामी दिन थप विस्तृत बनाइने छ ।

- बृहत योजनामा समेटिएका अधिकांश विकास र सेवा क्षेत्रको आवधिक रुपमा अपेक्षित उपलब्धी परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ । यसलाई क्षेत्रगत योजनाको प्रभावकारीता मुल्यांकनको आधार बनाई सम्वन्धित शाखाबाट तयार हुने वार्षिक तथ्यांकलाई एकीकृत रुपमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सहजिकरणमा नगर कार्यपालिकाबाट हरेक ३ बर्षमा मुल्यांकन हुनेछ भने वार्षिक रुपमा तथ्यांक अध्ययन गरी त्यसका आधारमा सुधारात्मक कार्यक्रम तय गरी कार्यान्वयन गर्दै लगिने छ ।
- बृहत योजनामा तय गरिएका आवधिक प्राथमिकताका आधारमा नगर प्रमूखको नेतृत्वमा रहने राजश्व पुर्वानुमान तथा बजेट सिमा निर्धारण समितिले वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा निर्देशिका बनाउने छ । यसरी बन्ने निर्देशिकाका आधारमा वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमाको कार्यलाई बजेट तथा योजना समितिले निर्देशित र व्यवस्थित गर्ने छ ।
- नगरले तय गर्ने वार्षिक विकास कार्यक्रमको अंग हुनेगरी बृहत योजनाले अनुमान गरेको अपेक्षित उपलब्धीका आधारमा वार्षिक कार्यतालिका र परिमाणात्मक लक्ष्य सम्वन्धित शाखाले तयार गर्नेछन् । यसका आधारमा स्वमुल्यांकनको विधि तय गरिने छ ।
- बृहत योजनामा निर्धारित प्राथमिकता मध्ये स्थानीय कानुन तथा विभिन्न नीति निर्माणको कार्यान्वयन पक्ष नगर कार्यपालिका र विषयगत समिति हुने हुनाले ती विषय नगर परिषद् तथा विषयगत समितिको अनुगमन र मुल्यांकनको क्षेत्रमा समेटिने छन् ।
- वस्तु तथा सेवा सम्बन्धि कार्यको अनुगमनको कार्य सम्वन्धित शाखा प्रमूखको प्राविधिक सहयोगमा नगर उपप्रमूख नेतृत्वको नगर स्तरीय अनुगमन समितिले गर्नेछ ।
- संगठन विकाससँग सम्वन्धित विषयको अनसुगमन तथा मुल्यांकनको कार्य प्रमूख प्रशासकीय अधिकृतको मूख्य प्राविधिक सहयोगमा नगर कार्यपालिकाले गर्नेछ ।
- योजना कार्यान्वयन अनुगमन र मुल्यांकनको समग्र पक्षको अभिलेखीकरण र व्यवस्थापनको कार्य नगरको नीति तथा योजना शाखाले गर्नेछ ।

समाप्त